

IVAN ČAPOVSKI

MAGLA

(digitalizovano po raritetnom autorskom primerku iz nestalog štampanog Sarajevskog tiraža; Oslobođenje public, 1991)

(Vratili su se da bi otišli, a otišli su da bi se vratili.)

1.

DALEKO JE MAKEDONIJA

Magla nad Pragom. Od podneva. Tamnosiva dok je Alekso Belomorov još uvek nepokolebljivo čekao pred jednim šalterom ne bi li se svojevolumno pojavila ruka, čvrsta kao kremen i sa jeftinim prstenom na srednjem prstu, i vratila mu oduzeti pasoš sa podacima koji ne kazuju mnogo o njegovom korenu i odluci: dalje od Vltave, bliže majčinom lavirintu; tamnožuta kada mu se Jaglika tegobno obrecnula: zar se zaista vraćamo?; sivozelenkasta dok nije odmaglio sa praga Hane i Miloša Jarka, nalik na onu iz Prespe, pre jezovite granice, u trenutku kada su im doviknuli tužnim glasom: trčite sada! I granica je bila jedna maglina preko koje su ih pustili da lelujuju krilima dok ih ne prihvatiše mnoge ruke na drugoj strani; crvenosiva, kao da se diže iz Bulkesa, dok je nejasno žurio ka železničkoj stanici, ali nipošto kao ona debarska - kristalnobela.

Nad Vltavom je tog popodneva magla bila gnusna kao koža šarenog bika bačena na bunjištu.

I još jednom je sam odredio svoj put: u neočekivanom magnovenju, kao utvare, pred njim zasjaše Litvinov i Prag, i sva kolebanja u ove četiri godine padoše mu pred noge kao bezvredan novčić. Njegova su se putovanja do sada kretala strogo određenom linijom - vašljiva i sa sitnim prevojima koji zamaraju hod i klata magnetnu iglu orijentacije, i oslonca. Mlada žena, sa šubarom na glavi, pridrža mu glavna vrata da bi stupio na stepenište koje vodi u neizvesnost. Uh, crnooka, pani, ili plavooki jade, ja nisam za sitničavu tačnost, i ne videh ti lica, devojkco, da izustim reč zahvalnosti što mi otvori vrata, meni srca ošinutog sirkovom¹ šibom. Naklapanje putnika lepi se za beton kao bud, a težina dvaju kofera traži gravitaciju zemljine gluposti. Njegovo teturanje je očigledno, kao i saplitanje ljudi o stvari. Šta će se dogoditi ako hodnik nastavlja dalje i Jaglika ga ščepa za vrat? Zar će opet postati zatočenik magle?

Šta je to toliko teško poneo iz Čehoslovačke? Godine! - reče glasno kada primeti da ne radi pokretno stepenište koje škripi na putu što ga je sam odabrao - da se vraća sa bezvrednim stvarima koje mogu stati u obe ruke i sa okusom bajatog zalogaja hleba u ustima. Stvar je u tome što sam sebe nosi u tim veštačkim koferima. Dva užeta vuku ga na dve strane, zglobovi pucketaju, kao kada se bolesnik prevrće u postelji, malaksale glave, mlitavih nogu, i tunel se, jedva osvetljen, njiše, i ako se

zardali mehanizam, što je pred njim, pokrene, pobedi ga, kao što se prelazi brdo - uže za vratom će se prekinuti i negde će, u jednom mirišljavom sobičku, jedna žena, sa malim desnim prstom u ustima, leleknuti, nasmejati se, pobledeti.

Nekoliko dana kasnije, dok je stezao sasušene majčine ruke svojim, razabraće silu užeta koje ga je vuklo napred - da je ta nevidljiva linija, zapravo, nit koju mu je Mita vezala za pupak tamo u Prespi i on je nikada nije prekinuo, iako je imao mogućnosti da to učini, prolazeći kroz prljavi Bulkes, spavajući nad Ostravinim garežima, pijuckajući prezrivo na Prag, a u najveće iskušenje da posegne za nožem pao je onda kada je skidao hladni pogled svoje žene sa tajanstvenog Koraba.

Koliko je sati, pane? Osam i sedamnaest. Znoj je, i iznuren: oseti, tek što savlada stepenište i stupi na peron, kako mu se na obrazima hvata magla, puna čađi i mirisa ugija i snega. Magla, Jaglenko, kao da korača mrtav čovek u svečanoj odori, prlja moja pluća, i prinudiće me da mislim da sam gurnut u hladnu Vltavu.

Po ko zna koji put si sam na železničkoj stanici, pane, uplašen kao vuk usred tuđeg čopora. Ne jednom si glancao sa Jaglenkom staničnu prljavštinu, pane. Jednom - kada su putovali za Brno na svadbu, u jednom trećerazrednom ćumezu od hotela da bi čestitao drugu - samcu iz doma u Ostravi, koji je zakačio kao orden poljubac opojnoj mladosti, drugi put - ne seća se gde je to bilo, treći i peti put - takođe, bez misli, a možda je deseti ulazak u stanicu bio kada je povukao za kose kćerku Hane i Miloša Jarka zbog "nekakve Makedonije", kao što su trabunjali pre sedam godina.

Crnio se voz za Budimpeštu na prvom koloseku. Iza vagona, iz staničnog prikrajka, škiljilo je u tminu više piozora. Ružna slika. Nije mu jasno zašto Prag postaje predgrađe Budimpešte? Po redu vožnje imao je vremena da se koleba na peronu još dva minuta. Uporno je gledao u tablu na kojoj je stajalo Prag - Budimpešta - Beograd. Pošto je postao deo ustalasane gomile putnika i onih koji su ih ispraćali, počeo da gubi ruke, venama se sada cedio loš alkohol, u ljutini progutan pre jednog časa, zaboravio je da se oslobodi kofera, sopstvene težine. Načulji uši: srce lupa tak - tak, usta su mu otvorena i toplina njegovog tela ističe u prljavštinu praške noći, koraci, oštri i meki, lupkaju žutim pločicama, vagonskim stepenicama, hodnikom treskaju vrata, podižu se ruke u znaku pretnje ili nedorečene reci, u nedrima te žurbe dele se poljupci, vatreni i nikakvi, glasovi koji lete kroz maglu sve do krovova kao maramice - na kraju jedia pištaljka, reska i odlučna, dovoljna da ga trgne iz sna koj: mu donose ona žena, koja možda sada trči pored Vltuve, kroz izmaglicu, sama, bez karte, da bi Aleksu Belomorovu rekla: "Evo, dušo, stigoh!" I to na nemačkom.

I zatim se od silnog zvižduka raspoluti prljavština noći - on oseti kako telom počinje nešto da škripi, da se trese, da se valja - trak-truk, i da ništa ne shvata osim: idite u majčin' svi vi koji ste za Budimpeštu!

On spusti kofere. Polazak voza donese mu olakšanje Tamo gore neki šiljati vrhovi, verovatno nekih nevidljivi! katedrala, stajahu kao grebeni usred mrkog mora. Gledajuc. kako mu sa vidika neosetno iščezavaju ljudi, on pomisli magla u Pragu, ali i u Mitinim pismima.

(Najpre su ga Bulkes i Os trava grickali kao crvi stabljike cvetova; na kraju - kada je odrastao, useliše mu se u grudi - kao tuberkuloza - Ber i Legnjica putem praške pošte.)

Taj voz i nije bio njegov. Složićeš se, pane Alekso, da ona nije prihvatila tvoj put. Pošla je do spoljnih vrata, do magle, i vratila se. Nasula malo vrelog zejtina u njegovu nadu i odlepila se od hladnoće. Hajde, šta čekaš, skreni put na drugu stranu: što si toliko dana jeo govna pred austrijskim Konzulatom kad već nisi tražio da usmeriš iglu svog kompasa ka lepom šarenom gradu na Dunavu! Šipak. "Ova ti ne valja!", i vrati se na češki šalter, "Ovo nije kompletni dokument!", i kucni pred

austrijskom ravnodušnošću, i tako više od nedelju dana. Kakav je to čvor kod njega koji su češke i austrijske vlasti htele da odmrse? Možda su mislili da se sprema da poseče glave i jednina i drugima. Dobro je što ne popusti pred onom koja jada možda lomi vitke noge pored Vltave, kakvu je zmiju sakrio u glavi, i da stigne ne bi putovala sa njim, kasno je, pani Jarak. Postao je još jedan problem radi kojeg je upoznao zagonetna odmahivanja čeških i nemačkih glava: posedovao je jugoslovenski pasoš, a osim crvene boje vukao je za petama i još mnogo živih i otrcanih podataka. Pasoš ni je, kao što vidite, jugoslovenske boje, ali nemam jugoslovensko državljanstvo, a ni češko, iako su mi u Češkoj brkovi poasli, rekao je ljudima iz Konzulata, a oni njemu, u ljutnji i otima koje su i maglu cepale na dvoje, šta si po narodnosti, her, jesi li terorista, anarhista, šta rušiš, reci? I ponovo ga druga strana dohvati za kaiš i odvede na petnaesti sprat Ministarstva unutrašnjih poslova ČSSR, kao pre sedam godina.

(Sadržaj pisma beše kratak - kao od nekoga ko je naučio da smišlja zagonetke, svaka zapeta i tačka bila je, zapravo, korak dalje od rečenog.)

Dugački hodnik, koji mu je ličio na tunel, uzdrma ga više nego u vreme kada je prvi put odlučio da se vrati u Mitine skute. Dva reda vrata bez broja, a on lupa betonom i ne zna pred kojim vratima da stane, a dug neki tunel, kao da se nalazi u nekoj instituciji iz dvadeset i prvog veka. Učini mu se da se iza zidova smeši Jaglika. Ako je još jednom sretne, dobro će je, kučku, stegnuti međ noge. Jedna vrata se otvoriše, a on ne vide službenika koji otvori vrata. Nikada nije poštovao književnost, u Debru. Jedno veče kod tetke Rise, Mitar mu je govorio o Kafki, i Mitrova Katina ponovi Kafkino ime. A on slepac, i Jaglika šlepa, ništa dalje od matematike i fizike.

Šta se desilo dalje u velikoj prostoriji sa skupim nameštajem i jednom slikom Gustava Husaka u centru kabineta? Iziđe jedan službenik, kao da je ležao u truloj slami i, klataći desnom rukom, reče mu: "Pane, ti opet kod nas u goste...? Šta je tražio kod Austrijanaca? Mislio sam da mi je trebala austrijska viza, prevarih se. Ostavljaš u Pragu svoju ženu i hvataš maglu za Zapad, bravo, pane, i šta si ti, špijun, glavoseča, za takve kao ti nisu potrebna visoka vešala. Tražiš vizu, a poseduješ crveni pasoš... Idem kod oca i majke, razumete, ne delam ni za kakvo svetsko zlo!

- Jednom smo vam dali pravo da se iselite iz Čehoslovačke, zašto ste se vratili, pane? - Želeo sam da radim u Litvinovu, zajedno sa svojom ženom, zato sam se vratio - objašnjavao je vlastima što je ponovo pred njihovim kažiprstom. - Kada ste završili posao oko izgradnje petrohemijskih postrojenja u Litvinovu zašto niste otišli zajedno sa ostalim Jugoslovenima? Imate li na umu sledeće: prekršili ste čehoslovačke zakone, pane? Bespravno ste ostali skoro dve nedelje, ne valja vam rabota, pane! Shvatite, pane, Češka strpljivost nije beskrajna prema vama došljacima, a osim toga, pružate ruku Austrijancima! I to dva puta.

Uzimajući zalet ranjene tigrice, ona mu reče pomućenih očiju da će možda ostati u Pragu, i upita, posle duge pauze: "Kada polazi voz?" i shvati da polazi u osam i devetnaest, i dodade: "Ti kreni sam, ostavi me da sama odlučim, stići ću te." To mu je rekla, verovatno sutradan, kada joj je saopštilo da je doneo definitivnu odluku da se vrati u Makedoniju, sedeći sa njom u kafani "Zlatni prsten", u starom delu grada, do pozorišta: ta kafana bila je prijatna rupa iz vremena dok je štipao Čehinju iznad lakta, ili možda dok je spremao ono malo stvari u malom neprovetrenom sobičku u ulici Jan Hus, blizu Karlovog Mosta. I još mu reče, neka se snalazi kao što ga je majka učila, ionako njen lik lebdi između nje i njega, a u ustima mu se, umesto poljubaca, cedi nekadašnje kozje mleko. Zašto joj ne ostavi kartu na stolu; dok je gleda pomisliće i na zvižduk vozova? Jaglenko, moj voz sada ide za Beč i nije važno što ti nikada nećeš doznati da sam promenio pravac povratka kući.

Na trećem peronu crnio se jedan vagon postavljen za one koje putuju za Austriju. Lepa plavuša, velikih hladnih očiju, iz Biroa za informacije, prosu na šalter šaku škrtih reci koje su značile da će se kompozicija kasno formirati, krenuće tek iza ponoći, u četiri. Klizanje jedne parne lokomotive pred njegovim očima, krvavim i bez sjaja, unese živost na pustom peronu.

(Umašćeni listovi papira, na kojima su mukom bile naškrabane majčine reci, sada su ga pekli u nedrima.) I onda, pane, one 1975, na kojim sve šalterima nisi kucao, mislio, besnio, podmićivao, i na kraju diže se rampa da se provučesh ispod nje kao sumnjivi tuđin. U tom odbijanju vlasti bilo je svega i svačega: 1968, oženjen si njihovom državljanicom, a možda je i neki drugi faktor uticao da gubiš vreme pred birokratskim paragrafima, umesto da se muvaš naučnim provalijama Instituta za zavarivanje. Nikada ti kći starog advokata sa renomeom nije oprostila što si bio "jednostavno čovek bez državljanstva". - Došao si kao dete kod nas, mi smo te odnegovali, iškolovali, imaš dobar posao, ženu, drugove, svi Česi, a ti - izbegavaš da se odužiš ovoj državi kao svaki Čeh! - govorila ti je Čehinja posle ženidbe.

(I 1978. postojao je crv koji je grickao srž ružine stabljike - preko puta iz Debra za Litvinov.)

Zahladnelo je. Morao je ući u onaj usamljeni vagon. Na njegovoj karti piše da ima slobodno mesto u toj kući na točkovima koja će ga odvesti u grad starog Ferdinanda, onoga koji je terao Čeha da mu pevaju glasno dok je prolazio zlatnim Bragom. Je li taj Ferdinand stajao na ovom peronu? Je li mogao stajati? I izdavati naređenja, šepureći se kao ćuran: ovaj voz za Varšavu, ovaj za Budim, a ovaj za Sarajevo, a odatle pravo u njegovu guzicu!

Unutra, u zagušljivom kupeu, trojica: Turčin, širokog lica, mrk, spljoštenog nosa kao u boksera; Englez i Jugosloven. Obuhvati ih pogledom. Momak, koji reče da je iz Hercegovine, objasni da radi u Beču, sa Turčinom, u fabrici gume, došli su ovamo da vire Čehinjama pod suknje. A ovog dugajliju iz Tačerkinog šešira, zatekoše u Pragu, tačnije, reče momak, u nekoj rupi kako miluje jednu "groficu".

Mirisao je na žubrovku. Ne bi ni privirio tamo da su ovi mladi ljudi omamljeni magijom žitne kapljice već bili unutra, ušao je jer je bilo prazno. Zaspao je, sanjajući Jagliku, ili je možda mislio na one u Debru: kuća je stigla, hvala bogu, do krova. Da beše kulu Vavilonsku gradio taj Vasil Belomorov, dosad bi je izgradio. Uđoše ti oni u kupe i probudiše ga. - Gde putuješ? - upita ga Jugosloven, stalno se smešeći. - Za Makedoniju. - Za Makedoniju? Kod Aleksandra Makedonskog! - kezio se Englez. - Daleko je ta Makedonija! - U majčinu Aleksandar Makedonski! Ingliš turlak! Uzmi kartu i nauči dokle je kadila pura... - ne doreče, i nije važno što ne završi misao. Poslednje je reci izgovorio vani. Od ljutine prema tom Čerčilovom kopilanu tresnuo je kofere na peron. Ču kako iz vagona izlete jedno mljackanje na srpskohrvatskom: "Bre, engleska budalo, nisam znao da ne znaš gde živiš!" On pripali cigaru, povuče jednom i baci je. U blizini otkuca časovnik. Brbljiv si ti, pane, o svemu, pa i o vremenu. Na petnaest metara odatle, u blizini pokretnog stepeništa, nešto lupnu. Dva momka su se mučila da otvore automat za cigare. Kada primetiš da ih posmatra, u trenu se stvori čudna slika: igra senki kojima su bile obuhvaćene ruke, noge, pravac ka mrtvom mehanizmu, isprekršeni peron i, na kraju, magla. - Balavci - reče. Požele da ima onu flašu žuborovke iz usamljenog vagona. Sede mlitavo na kofere, ali naglo skoči, kao da ga neko osinu po leđima. Pokriše ga dve senke i on pomisli na Jagliku i na Mitu, a ne na one lopove koji maločas behu na mračnoj strani dunjaluka. Jedan od momaka ličio je na kozu. - Ja nisam Čeh - reče, - iz Jugoslavije sam - i htede reći još nešto, ali uvide da nema kome, obe skitnice opet behu kraj automata. Vide li, Mitu, u

šta zablenu tvoj Leko, u bratiju lopova. Potražiće drugu jazbinu, podalje od gladnih pacova, jel' da, mila Jaglenko?

Da ne bi mislio gde se nalazi i šta ga snađe, Alekso izvadi iz kofera poklon koji bese dobio od Pande Klašeta iz Kavale. Dao mu ga je pre tri dana, da ga lično preda Vasilu. Lupež jedan. Mračno je da bi video šta se krije u plavom paketiću. Potražiće svetliji kutak. Evo, Vasile, sada mogu alfu i omegu raspoznati. Istorija KPG. Šesti i sedmi tom. Autor je tamo neki G. Kaculis. Poče da prelistava obe knjige. Imena, datumi, bitke. Na jednom mestu stade i pročita: "...ko napiše ili glasno kaže da su Makedonci bili ravnopravni borci sa ostalim DAG-ovim herojima grčkog porekla taj je postao, bez sumnje, slučaj za psihijatra!"

I maglovitost plavog paketića vinu se kroz staničnu moru. Dobro je što je sve bilo obavijeno maglom, i živo i mrtvo, te za novu bolest nemaše mesta. Minut kasnije, psujući starog druga iz Bulkesa, Alekso odluči da pokupi istoriju KPG sa vlažnog pločnika.

Šta to brojiš, pane Alekso? Ko te je sve ispratio ujesen 1975? Bese li nekoga od tvojih drugova - Čeha? Ne. Samo Pande Klašeto iz Kavale. I ona nemačke krvi koja te je izgrlila i koja te je izbalavila, i koja ti je plačljivo rekla: "Odvodiš mi čedo u tuđinu, čuvaj mi ga kao ženicu oka, preklinjem te, pišite odmah, posetićemo vas."

Stajaše li na ovom peronu sa žutim pločicama i žutom maglom, Ferdinand, čovek koji je upalio sarajevski fitilj? Hajdrih da! Jedan metak kreće se maglom pre nego pogodi Hajdriha, prolazi kroz njegovo odelo, tačnije kroz donji deo mantila. Jaglika ispljuvava taj metak. Kučka, slabo nišani, udara snažno samo po jajima.

Po povratku iz Litvinova, Prag mu se navali na pleća i on teskobno reče svojoj ženi da mu ne čuči na glavi dok se sprema da ispriča o pismu Taša Vrtenova, u kome mu je, između ostalog, naširoko raspredao o mogućnostima da se zaposli u REK "Bitola", ukoliko odluči da se vrati nazad. A kći Hane i Miloša, Jarka, čupa ga za kosu i traži mu oči ne bi li ih izgrebala, a zatim mu veli: - Ne želim da se vratim u Makedoniju, rođena sam u Pragu, ne vodiš me ti više u Debar. - Živećemo u Bitolju - reče joj mekim glasom, koji je dobio pošto se vratio iz Jugoslavije. - Zašto si ti onda pomagala da se podigne kuća? - Da bi imali kuću negde, eto zašto. - Hoću da živim u Jugoslaviji, ali u lepom gradu, a ne u Debru! - Bitolj je lep grad. - Nisam ga videla. Imaj na umu sledeće, moj Alenko, nazad se ne vraćam. Drugo je kad bi živeli u Beogradu, ili na moru, ali tamo, u onoj magli, ne moj Alek!

Ispalo je da ima strugotine u glavi umesto mozga što je nije upozorio na sledeći podatak: žderao je on svoju džigericu 1968. jalovim ubeđivanjem da je njegova pasivnost bila izraz mrtvila cele Cehoslovačke. Nije bilo tako, reče ona u neko slepo vreme, i prostor. Česi su patrioti, samo su stranci, kao ti, pacovi... Šta to ona drobi, nezgodno ga ujede na pravo mesto: kakvi ljudi druge vere, oni ne jedu ljudsko meso, živela je četiri godine među njima! Kakav islam, kakav katolicizam, a pominje i nekakve tenkove po Pragu i Debru? E, Alekso, ni jednu ti rupu ne ostaviše taj Ferdinand i taj Hajdrih da bi se sada mogao skloniti kao miš!

(Ako nekad negde primeti nešto, u nekoj noći kada je sam, to će biti slika žene koja nije izišla ni iz jedne magle i koja ni u jednom pismu od majke ne stajaše ni kao Alfa ni kao Omega.)

Jedan plakat na stanici stalno mu je pred očima. -"Večeras u vašem gradu gostuje cirkus..." Nije se mogao setiti s kojim ciljem mu je Mitar jednom govorio da je Ivo Andrić kapu skidao Pragu, čudan pisac, a i taj njegov brat, k'o bajagi pesnik, sa dva-tri objavljena reda. On Alenko, ova te magla steže kao obruč kacu. Ubeđen je da se one reci "Večeras u vašem gradu..." ne odnose na starog advokata Miloša Jarka,

niti pak ni na jednog stanovnika kojeg je nekad progutala Vltavina voda, te škrabotine su se odnosile samo na putnike koji još uvek nisu prešli Čehoslovačku granicu.

Jedan udaljeni pisak parne lokomotive (ako uopšte ima još uvek negde na ovom belom svetu parnih lokomotiva?) dočara mu pravu nameru zašto sedi na dva kofera u vlažnoj maglovitoj noći na železničkom praškom kompleksu.

Voz beše postavljen.

Pisalo je: Prag-Beč.

Potrošio je mnogo kruna za novu kartu koja je važila do Beograda. Skupo ga je koštalo to skretanje udesno: jedna zgodna, ali hladna službenica, posvađa se sa njim dok ne shvati šta traži, ali mu ne vrati novac od karte njegove žene, koja se u tom magnovenju, možda podsmevala u Haninom zagrljaju.

Ostavljajući za sobom magloviti Prag, Alekso Belomorov koraknu na prvi stepenik vagona u kome ne beše, bog bi znao zašto, mnogo putnika. To je bilo negde u zoru 1982, oktobra meseca.

2.

NIJE VAŽNO ŠTO JE OVAJ PREDEO KOJI SAM VIDEO KAO RUŽNA ŽENA KOJOM SAM SE OŽENIO

Sedam godina ranije, dvojici putnika iz Praga za Debar učinilo se da se autobus kroz klisuru ne kreće horizontalno već vertikalno, da već pola sata tumaraju sa žgaravicom u grudima dubokim i sivim svetom, isprekidanim krivudavim putem, sa suvim brdima sleva i mnogo vode zdesna. Razlog zbog kojeg je tiho rekao ženi: - Jaglenko, imaj srca, možda će nas sunce ogrejati već iza sledećeg brda! Bila je magla.

Kada je Alekso odlučio da sledi Mitin glas iz pisama, ode sa Jaglikom, teskobno i nesigurnim korakom, u Univerzitetsku biblioteku u Pragu i u Odeljenju za geografiju, zatraži veliku kartu Jugoslavije: hteo je da ima u glavi put kojim će krenuti, da odredi mesto gde je smeštena porodica Belomorovih. Mita ne napisa kako izgleda taj gradić i koliki je. Ako se Vasil Belomorov, stari orao, smestio u ovakva brda - to gnezdo može biti samo za pohvalu. Gledajući kartu Jaglika ga upita u onoj staroj Univerzitetskoj biblioteci, kriveći usne i skamenjenih očiju: mnogo je udaljeno od glavnog grada.

- Ljudi danas žive van glavnih gradova.

Alekso se seti: u poslednjem Mitinom pismu, primljenom pre dve nedelje, behu i oni čudni redovi, naškrabani sitnim slovima negde na kraju druge stranice (možda se mati kasno setila onog najvažnijeg što je trebalo reći sinu): jesmo li u Skoplju ili ovde, svejedno je! Važno je da smo svi pod jednom hladovinom i na svom pragu! I, bogu hvala, te više nismo rasuti po tuđim državama!

Autobus je škripao kroz maglu, tačnije, tumarao kroz nju, propadajući zajedno sa putnicima dole u klisuru. Ali to spuštanje kao da je imalo i kraja, uvek bi nežto zadržalo da vozilo ne proguta divljina, tako da je mogao izustiti kraj Jaglikinog levog uva: - Gledaj, idemo dalje! A to je značilo da je java ipak njihova pratnja, jer su tamo pred farovima proletale i sličice iz svakodnevice: zaustavlja se autobus kraj neke stene i iskače u maglu jedan čovek, a troje ili četvoro ulaze u tesni zagušljivi prostor, koji se teskobno njiše kroz tamnosivu pustoš, iako unutra nije bilo mesta za sedenje. Nad njenim ramenom podupirala se starija žena, naboranog ali belog lica, zabrađena kafenom maramom i obučena u novi sivi mantil. Iako su putovali sporo, zbog krivina, žena je gurala tuđinku prema Aleksi, i mladoj Čehinji to nije godilo. Htede da

promeni mesto, on odbi, možda je prvi put otkad su zajedno učinio suprotno od njene želje. - Sada mi je sve jasno - teško reče Jaglika. - Znam gde idemo. U bestraga!

Po čemu zna ta mezimica starog advokata Jarka gde će je ostaviti autobus? Ili gde će je izbaciti, kao kofer sa starim prnjama. Uvući će mu se žena pod rebra, kroz odeću oseća kako ona postaje rastoka gneva, trese se, zaplakaće. Neki mladić zapeva, a neko, pak, iza njegove glave prihvati pesmu zviždeći usnama. On može reći da ne poznaje svoj narod, a ne ta Pražanka koja širom otvorenih očiju prima nepoznato, a zapravo ništa od onoga što ulazi i izlazi iz autobusa ne dotiče njenu dušu. Birao je reći da bi joj rekao: oboje smo, draga, pali s neba u ovu klisuru, te nam se zato čini da nigde nećemo stići i da padamo u rupu otkad smo sunce ostavili za leđima! Ali ništa ne reče, oseti samo kako ga grlo peče, kao da je cele noći kašljao zbog teške prehlade. Jedan neobrijani muškarac, sa kačketom na glavi, odmah posle Struge ponudi joj živo kestenje, a ona se zbuni, za trenutak pogleda u njega kao da je tražila rešenje kako da postupi sa ponudom koju je dobila. Kestenje je uzela tek kada joj muškarac još jednom reče: "na", i odmah ih tutnu njemu u ruku.

Tada nije imao želje da joj objašnjava da se kestenje jede i živo, samo ga treba oguliti, bio je ošamućen kasnim novembarskim suncem. Do tog časa srce mu je bilo stegnuto, sve dok se sivi dan ne otvori pred Ohridom i pred Jezerom. Dobro je poznao svoju narav: ne bi zamarao mozak da je sada i potop, a ne ovakav ili onakav dan, ovakvi ili onakvi ljudi, ali eto, ova Jaglika priljubila se uz njega kao izgubljeno pile i misli žena da je vodi na vešala.

- Rekao sam ti da znam gde idemo! Jesi li videla dokad greje sunce?

Gleda u svoju ženu: plave oči, belo lice, duga plava kosa, bez ijednog znaka života u njoj, kao da je naslikana na nadgrobnoj ploči, i mlada je jadnica, devet godina mlađa od njega, može izračunati koliko ima sada: rođena je 1947, da, da, tačno zna kada je Jaglika rođena. Ona Hana Jarak mu je to milion puta pomenula u vreme kada su odlučili da se uzmu. - Au, moja Jaglika je mlada za vas, pane Belomark, odnosno Alek Belomark! Oprostite, pane, još nisam privikla na vaše prezime.

Koliko je imao on onoga jula 1970, dole u Slovačkoj, kada je odlučio da bude akcijaš odmah posle svršetka studija na Tehničkom fakultetu i kada mu u krilo dolete Jaglika, vesela devojka iz Praga? Ne mnogo, gospođo Hano Jarak! Bio je dovoljno zreo da istera iz krila vašu Jagliku koja se skotrljala ni sa brda ni sa grane, već iz Praga, jer mu se učini jako zelena, iaoko mu je ta ptičica rekla da ima diplomu sa potpisom dekana Tehničkih nauka u Pragu i to sa prosečnom ocenom 9,2! Mahala je rukama, pljeskala njima, kao da se spremala da pleše: završila je studije za samo pet godina... Lepo: i on bi stavio na vreme diplomu u džep da njegovom glavom nije proletela 1968, i da je za oca imao advokata Miloša Jarka! Tog julskog dana 1970, dole u Slovačkoj, Alekso Belomorov nije verovao, gospođo Hano Jarak, vašoj kćerki da je stekla akademsku zrelost Čehoslovačke Socijalističke Republike!

Alekso primeti da je njeno lice mramorno, i da stalno gleda u njega. Pretpostavljao je da je prostor između nje i magle prazan: ona je pokušavala da gleda napolje, u nekakve linije koje su jedva ocrtavale obrise stena i sitnog rastinja koje je nicalo ispod maglovitosti kao nešto nestvarno. Prozor se često zamagljivao i on ga je brisao maramicom da bi joj omogućio da lakše vidi predeo svoje budućnosti. Bilo joj je nemoguće da gleda desno, tamo gde su trebale biti klisurine vode, zbog zabrađene Albanke koja je uporno stajala uz Čehinju. Trudio se da promeni njeno raspoloženje, skraćujući joj vidik rukom (sada njene oči benu crvene) i uz osmeh joj reče: - Jaglika! Jaglika!

Alekso viknu glasno, neuobičajeno za njegov karakter, nimalo nalik na onog orla iz Bera, no više na onu stamenu gordu ženu koju je zapamtio kao svoju majku

tamo u Prespi gde ih je plaćući grlila, njega i Mitra. Zabrađena žena strogo pogleda u njega. Njegova mlada Čehinja se ni ne pomeri: lice joj i dalje ostade mramorno, rukom pokaza da joj oslobodi vidik da bi gledala kroz prozor u nešto što, zapravo, u tom trenutku nije postojalo.

- Magla je zbog planina, i zbog vode - reče neubedljivo Alekso. Nije važno koliko je verovao u to što reče.

- I na drugoj strani su bile planine i vode, a ipak je sijalo sunce! - ugrize ga ta žena za vrat, a da i ne pogleda u njega. Ne usprotivi joj se da ne bi još toliko pomutio njen i onako mutni put, jer da je imao takvu nameru podsetio bi je da je najgušća magla na ovome svetu u Pragu.

Zbog svoje žene, koja nije podnosila dim, celim putem ne pripali cigaru, čak ni kada je autobus stajao na usputnim stanicama. U autobusu su mnogo pušili, nisu poštovali ono što je pisalo napred, iznad vozača - da se ne puži.' Poznavao je Jaglikinu ljutnju: da se nalazila u češkom autobusu, bez ustezanja bi izgrdila one koji puše na javnom mestu.

Klisuri nikad kraja. Da je bio čist dan bar bi posmatrali lepe predele. To reče svojoj ženi, a ona: "Ovde nema ničeg vrednog za gledanje!"

To reče na nemačkom.

Pre nego se klisura otvori i puče voda dole ispod puta, autobus se upola isprazni. Iza njih jedna mlađa grupa, verovatno učenici; od pola puta poče da peva, od čega se njemu smuči.

Prvi niz kuća, sa leve strane puta, podseti ih da su već na mestu koje su tražili na karti tamo u Univerzitetskoj biblioteci u Pragu. Oni bi još uvek sedeli na svojim sedištima, ubeđeni da će njihovo putovanje još potrajati, da većina putnika ne poustaja, iznoseći svoj prtljag. Tek se tada pomeri žena koja je stajala uz Jagliku i ode napred do nekog postarijeg čovečuljka, koji je držao jedno detence, umazanog lica, ali u novoj odeći.

Autobus skrenu levo i stade pred jednom žutom zgradom.

Čim se autobus počeo prazniti, Jaglika se okrenu Aleksi i reče mu tiho, skoro bez glasa: "Znala sam gde idemo"!

Nisu se usuđivali da iziđu, okretali su se bojažljivo, ne shvatajući da je dugo putovanje završeno. Zatim Alekso pogleda vani i ne primeti ništa neobično.

Bila je nedelja, 4. novembra 1975. kada se Jaglika i Alekso nađu u još jednoj maglovitosti, kao poslednji putnici iz Skoplja za Debar.

Jedna malo pogurena žena, ali praznično obučena, sa širokim osmehom na licu, uhvati ga za ruku i privuče na svoje grudi. Jaglika oseti samo, pre no što išta izusti, kako druga ženina ruka povlači i nju: sekund kasnije, jedan topli dah usahle snage Mite Belomorove priljubi se uz njeno lice.

Negde u ponoć, dok se mučila da ulovi san, Jaglika će se setiti reči SPOLAJ TP², koju je ta žena izgovorila pred žutom zgradom obavijenom maglom.

Dok je Čehinju grlila žilava Beranka, ona nije znala pravo značenje izgovorene reči, izrečene na njoj nerazumljivom jeziku. Tek sutradan zatraži objašnjenje reči od Alekse.

"Nije važno što je ovaj predeo koji sam video kao ružna žena kojom sam se oženio", pomisli Alekso izvlačeći se iz majčinog zagrljaja.

3.

SOFRA MITE BELOMOROVE - NAD NJOM SUMNJA: JE LI MOJE OVO DETE? DA MI NE POTURIŠE DRUGO DETE TAMO U DOMOVIMA U

ČEHOSLOVAČKOJ? NEKO DRUGO DETE POD VASILOVIMI MOJIM PREZIMENOM!

Da je neko sutradan ujutru upitao Mitu koji je danas dan i koji datum, odgovorila bi a da ne trepne, sklapajući ruke na grudima kao za molitvu, ali bi ostala zatvorenih usana na pitanje: zašto je upravo danas spiker na radiju govorio nekakve brojke o borbama u Bitolju 1944. i zašto se pak, nešto kasnije, dok je otvarala spoljna vrata, baraka ispunila pesmom "A bre Makedonce, kuda se spremaš..."

Može se reći da ovo nedeljno jutro i nije ličilo na pravu javu u kojoj bi se desilo nešto posebno. Mita je bila svesna da joj mislima kolaju poslednji putevi iz njenog života i da će se za nekoliko časova, čim izidje iz kuće, sve zaustaviti i više je neće ni u snu moriti ta žgaravica pod grlom.

Učini joj se da tu pesmu odavno nije Čula (pevala ju je neka muška grupa) i dugo se dvoumila pre no što zatvori vrata, osećajući kao da nešto mili pod pragom i nagoni je da se priseti mračnih Vasilovih očiju pre rušenja Vica. Ovu mi je pesmu neko pevao iznad glave, pomisli, krenuvši na autobusku stanicu, gutajući nedeljnu maglovitost i gledajući desno ne bi li ugledala autobus koji je očekivala.

Bila je svesna da je rano i da još ima vremena do dolaska autobusa, a ipak je žurno koračala strahujući da ne propusti predviđeni doček i kraj puteva koji su joj treperili pred očima. Živela je u blizini stanice, tri minuta brzog hoda. Mogla bi dati deset godina života samo da je današnji dan čist. Žegnu je poluiskrivljena mračna slika autobuske stanice: nova zgrada, ali sve je delovalo pusto zbog iškrabanih zidova, polomljenih prozora, blata, razbacanih guma, polomljenih i zardalih delova nekog autobusa. U čekaonici su vazduh disale dve Albanke, šćućurene jedna uz drugu kao da su jedno telo, jedan starac i jedno dete naježene kose. Po njihovom je izgledu Mita zaključila da su noć prespavali na staničnoj klupi. Vani - ni žive duše, osim jednog šarenog psa koji se pojavi iz sivila i nestade u magli, a da joj ne dobaci svoj pseći pogled. I stanični bife je bio prazan.

Mita se zadržava unutra tek toliko da se uveri da autobus iz Skoplja, preko Bitolja - Ohrida - Struge, stiže u deset i trideset. Zidni časovnik nije radio. Koliko li je sada sati? Nikada nije radio. Koliko je puta čekala na ovoj stanici? Nije imala koga da upita, iza šaltera ni žive duše, ljude sa klupe neće, njima nije ni do kakvog vremena.

Na ovoj išaranoj i otrcanoj stanici Mita čeka od jeseni 1969: čekala je Vasila sa sinom Mitrom, a pred njenim usahlim tokom stade sin sam sa još jednom devojčicom koja reče da se zove Maruška. E, to joj devojče srce ojadi, deset dana hleba u usta ne stavi. Zatim priviknu na njega oči, lagano kao kad gleda u kalendar. Jedno predveče kucnu na njenu usamljenost i Vasil, suv kao brest sa Karakamena, sa živim ranama kao da su jegulje. Uistinu, čovek beše bolestan, otvori mu vrata svog doma kao da je bio momak, a ne strašilo sa Viča posle kavgi po poljskim mrakovima koje je imao sa svetinom, sa verom i bez vere.

Čekala je Mita na ovom starom mestu, sa mirisom na naftu i na nešto prženo, i najstarijeg sina Apostola, da joj se vrati iz ruske zemlje sa dva tića i jednom tuđinkom. Tek što je pogledala u sina, shvatila je priču: neki snishodljivci, mnogo zla nanese njenom čedu! Kasnije je Mita pročitala Apostola od glave do pete i otkrila mnoge tamne mrlje. Susret na javi i u snu, reče i zaplaka.

Iste godine doleteše Miti još dva merača ovoga sveta: njena zaova Risa i sin Ahil, ranije Ahiles Crnakis, kršten tako od Grka Anastazisa, koji ih je napustio u Taškentu i vratio se Karamanlisu, čim su pali sa trona u Atini oni pukovnici. Dok je grlila zaovu na ovoj istoj žutoj stanici, nekoliko godina pre današnjeg dana, žalosno reče sirotici, pošto joj ona ispriča svoju priču: "Vide li da krv nije voda, more Riso!

Bili ste zajedno na parabrodu, borili ste se do poslednjeg metka da skinete čizme kralju i cipele Frederikine, a tamo u tuđini, pred dva deteta, živih kao janjad, reče ti onaj govнар: "Ja se vraćam, a ti razmisli da li krećeš za mnom!"

Noć je probdela otvorenih očiju, navika iz Trikerija. Odjednom ustade iz postelje: posedovala je instikt da pogodi koje je vreme. Morala je upaliti svetio. Vasil, sa kime je delila stari kauč u kuhinji, nezainteresovano je pogleda i, okrećući se na drugu stranu, reče: - Kuda? Napolju je mračno, zbog magle. Samo je pri povratku Apostolovom i Risinom gledao daleko.

Nedelju je provela obuzeta nekim planiranjem: šta da kupi, šta da Belomorovima spremi za ručak, ko gde da sedi, i šta će pričati porodica za sofrom. Redak je bio zalogaj koji bi ih okupio. Loveći novu sliku soja Binovog, misli joj prhnuše čak do Švedske i, drhteći pomisli: još da je uz majku bio K'čo, čedo majkino. I tvoj brat iz Češke biće ovde, dođi samo na nedelju dana i opet idi tamo, a on ćuti, ne šalje pismo. Znam ja njega, vetar nosi kud se kreće, isti Vasil. Videćeš, Mito, doleteće ti to magarence.

Miti se činilo da je ručak zgotovljen još od 1953, kada se vratila u Ber iz Trikerija. Naoko je kod kuće izgledalo sve u neredu: nedelja je, svako duže spava, ničija ruka da pomogne, čak je i novine i cigare stavljala na jastuk. Međutim, stvari su ipak bile drugačije postavljene: čisto u kući, hrastovina u šporetu, šerpa na njemu, zemljana tepsija unutra, miris mrša i blagdana kod Belomorovih... Pre no što iziđe iz kuće reče Maruški koja prva ustade i pođe u kupatilo: - Ti, čedo, pripazi na šporet i podseti one iz zgrade da ne zakasne na doček. I tada primeti da se Maruški obratila sa "čedo".

Silno je poževela da se magla razide, da bi video Alekso, a posebno ona Čehinja, gde ih je Bog doneo, da ovde ne igra samo đavo.

Dok je zagledala razbacane delove raspalog autobusa, iza sebe ču glasove i pomisli da su to njeni. To bese jedna grupa mladića i devojaka koji dođoše da nekoga dočekaju, govornili su mešano: makedonski i albanski. Stade da kori Belomorove, stići će povratnici i ko će ih dočekati? Samo Mita. Ne, nikako ih ne sme obuzeti malodušnost, dosta im je magle. Da putuješ negde a da ne znaš gde si stigao - teško je. Mnogo je puta Mita to osetila na vlastitoj koži. Spremala se da ukori još jednom one iz barake i iz zgrade, kad je neko uhvati ispod laktova i po onom izgovorenom: Babuške! Nešto joj se svali sa leđa. Sada Alekso i Jaglika mogu spokojno da stignu, na dočeku su svi Belomorovi: Vasil, kome se samo lice videlo ispod šinjela i šubare, ali uspravan kao berski brest u magli pored puta; Mitar, gologlav i lep kao upisan na kamenu, i slabo odeven, samo u vindjakni; Apostol, i on ušuškan u bundu i sa šubarom na glavi (mnogo je bled, izmučiše ga daljine); bila je tu i Ruskinja, Apostolova ljubav iz uzbekistanskih fabrika, ona, da vidiš, bese izišla kao da je leto: samo u košulji, beloj i izvezenoj na nekoliko mesta grubim koncem, crvenog lica i kratko podšišane kose crne kao ugalj; zaova Risa, odevena zbrda-zdola, odsutna kao da ju je magla gonila na ćutanje; i na kraju, u gomili spremnoj da dočeka one iz Praga, na maloj usamljenoj stanici, zarivenoj u maglu, čkiljila su i Apostolova deca Šonja i Serjoža, prilepljeni uz njen crni kaput, postavljen sintetikom; Risin Ahil, dva-tri metra podalje od svoje ujne, ozbiljan kao da ga je neko nasilu tu doveo i Maruška, istog izgleda kao Ahilov, i oboje u žaketima, i to od onih jeftinijih.

Jedan glas iz magle dođe do njenih ušiju: "Ej Vasile, ej Mito, kud krenuste, bre? Aaa, čekate sina, aa! E lepo, lepo, povećaće vam se porodica!"

Mita ni ne pokuša da dozna čiji je glas koji stiže iz magline, jer se ni ne okrenu u pravcu iz koga je dopirao. Da li se okrenuo Vasil ili neko drugi iz porodice, u to nije verovala.

Vasil i Apostol rekoše da će autobus kasniti najmanje dvadeset minuta. Prvi to reče na grčkom, a drugi na ruskom. Mita ne pokloni pažnju njihovim recima, znala je koliko kasni njen sin, kasni previše: 1948, februara, na Prespi, poslala ga je preko granice, a koji je dan sada! Koje vreme?! 1975. Put nije prav, mora kasniti. Debar nije blizu, na karti je još dalje. Uverila se Mita, gledajući u Sonjin i Serjožin atlas, koliko mesta treba proći od Praga do Debra: krivih, strmih, opasnih puteva! Gorih od onih kojima je ona prošla od Viča do Trikerija, a zatim od Bera do Skoplja, samo K'čo zna kako je teško bilo gaziti taj put.

U magli se čula truba nekog vozila. "Autobus", reče Mita. Škripa kočnica tamo gore na putu; najpre zvuk beše dubok, zatim piskav, kotrljanje naniže, škripa vrata. Zbog zamagljenosti činilo joj se da nešto teško silazi ka usamljenoj žutoj stanici. Pola minuta kasnije, Mita ugleda žuto svetlo, jedva vidljivo. Svetlo se sve više povećavalo i jasnije raspoznavalo: ukaza se i autobus.

Mita, uzbuđena, probode je nešto u grudima kada ču škripu kočnica, potrča ka žutom svetlu koje je šaralo tamo-amo držeći čvrsto za ruke Sonju i Serjožu. Ne vide da za njima trči i Maruška. Dozvoliše da autobus sasvim stane, da svetlo iščezne u magli, da stane motor, pa da malo pokrenu noge. To što je prispelo kao da je važilo i imalo značaja samo za ženu iz Bera, ostali su na to pristizanje autobusa gledali kao na nešto što je izgubljeno u vremenu i što nema reči i krvi.

Žena iz Bera i iz Trikerija se rastuži: ljudi su izlazili iz autobusa, ali svoje putnike još ne ugleda. Zar je moguće da su izišli a da ih ona nije primetila? Kako izgleda taj Alekso? Na koga liči? Ima fotografiju, ne jednu, pet-šest! Poznaće ga majka. Pa gde je taj moj Alekso? Svi su već izašli. Zatim pusti Šonju i Serjožu, koje je dotad snažno stezala za ruke i potrča ka jednom visokom, crnokosom muškarcu, obučenom mantil orahove boje.

Alekso iz Praga otrže se iz naručja žene u crnom kaputu: dok ga je ženica suvih ruku stiskala uza se, oseti kako mu nešto lagano visi oko vrata. Žena kao da je bila bez težine. Samo toplina. Oseti vreli dah po obrazima.

Pozdravi se sa svim članovima porodice, hladno, kao da su tuđinci. Zašto je ispalo tako i sa Mitrom? Dok je putovao ovamo, u autobusu, mislio je na njega: istrgoše ga iz njegovih ruku u Beogradu, a vratiše mu ga tek sada: visok, pravi muškarac, ali bez srca i ruku. Ruka koju je Mitar pružio bratu bila je prazna.

Jaglika se izgubi između ljudi koji joj poželeše dobrodošlicu. Zagrlji je samo Alekova majka, isto onako kao što je privila na srce svog sina i poljubi je u hladne obraze. Jaglika niti vide ljude koji je dočekaše, niti shvati što joj rekoše: vrtela se okolo da pogleda gradić u koji su stigli, ali osim nekoliko likova u magli, autobusa, dela stanice, pogledom drugo nije uspela da ulovi.

Samo što skrenuše udesno sa asfaltirane ulice i iziđoše na jednu ledinu, plavokosu Pražanku ujede nešto za srce: zdesna ugleda staro tursko groblje. Zbog magle, čudne kamene figure izgledahu kao utvare, kraj nje nije bilo Alekove ruke, da se uhvati.

Žena u crnom kaputu, koja će joj od sada biti svekrva, a možda čak i majka, koračala je napred, brzo, kao srna. Za nju beše neobična ta povorka, niko ništa nije govorio.

Apostol i Mitar ponesoše sav prtljag Pražana: dva poveća kofera i jednu torbu.

Jaglika ne primeti čak ni u kakvu kuću uđoše, zna samo da se nisu penjali visoko, već iz jednog malog dvorišta uđoše u jednu veliku toplu sobu, a tamo unutra, ugledavši poredane stolove za ručak, fotografije na zidovima, (na jednoj bejaše ona sa Alekom, zagrljeni na Karlovom mostu u Pragu), srce joj se malo vrati na mesto.

Dobro je što Jaglika Belomorova, rođena Jarak, nije znala makedonski, osim poneku reč koju je naučila od Alekse čim odlučiše da napuste Prag, inače bi razumela šta Vasilu reče žena, po imenu Krisula, pre no što uđoše u sobu: "Gde dovede, bre magarče, ove ptičice?"

Vasil ne ostade dužan Krisuli, iako to što reče nije imalo neku važnost za mladu Čehinju.

- Ne slušajte je, ona je zabludena za Grčkom! Svakog praznika visi tamo i Ali ne ide kući. Ovde daju dobru penziju, tamo bi sa onim njenim namćorom morala prihvatiti motiku!

Možda bi Vasil još nešto rekao Grkinji, ali Berankina ruka ga oštro povuče unutra - ona ne dozvoli da neko, u njenom velikom danu, poganim jezikom pljuje.

Malo potom sobu ispuniše ljudi, svi su oni dolazili u kuću Belomorovih da požele dobrodošlicu došljacima iz Praga. Neka ih ne zabrinjava što ih je presrela magla, to je dan-dva, zbog jezera. Uveriće se: gradić je zabačen, ali je mnogo čisto.

Jaglika primeti da Aleks ovom ocu, kada govori, reci zapinju u ustima, nešto nije u redu sa njegovim jezikom.

Čim ostadoše sami, Belomorovi posedaše da ručaju. Mita ih sve namesti po nekom čudnom redu: na čelu postavi domaćina, beše zaboravila kada je tamo sedeo, a i priliči mu da tamo sedi, nasuprot njemu postavi njegovu sestru, sa jedne strane poreda trojicu sinova i dve neveste, nasuprot njima ostavi mesto za sebe i decu, još da je k' njima i K'čo. Ama šta je ljudima, mnogo su ćutljivi? Sama je prinosila posuđe: od čaše do hleba i soli; zaova joj se ponudi da pomogne, ali Mita odmahnu rukom u znak odbijanja. Dok je bila u kuhinji čula je Vasilov glas.

- Kako je u Pragu? Ima li magle?

- Ima, ima, kada se spusti danima se ne diže - reče Alekso na češkom, ali odmah zatim iste reči ponovi i na maternjem jeziku.

- Ove nedelje je nije bilo - reče Jaglika, u pola glasa, shvatajući o čemu je reč.

- I oktobar je bio bez magle - dodade Alekso - i meteorologe je iznenadilo lepo vreme.

Potom, opet tajac.

- Dugo ste putovali? - upita Mita, postavljajući šerpu sa čorbom na sto. Reče tek da razbije šutnju.

- U Budimpešti smo čekali jedan dan - tiho reče Alekso - zatim je bilo dobro.

Mita poslednja nasu sebi čorbu u tanjir, sede i zagleda se u Aleksu, koreći se što je i za sebe postavila, bila je sita.

Ni sin nije jeo. Držao je kašiku podalje od tanjira i gledao u majku.

"Je li moj? Ama čiji bi bio ako ne tvoj! Da mi ne poturiše drugo dete tamo u domovima u Čehoslovačkoj? Neko drugo dete pod Vasilovim i mojim prezimenom?"

Mita reče tako i za Mitra, kada ga je ugledala prvi put pre nekoliko godina, ovde u Debru, da liči na nekog od soja, ali podaljeg. Samo joj za Apostola ne dođe na pamet takva sumnja, on liči na svekra Bina, a i poveći je bio tada. Pogleda redom sve za sofrom: ćutke su srkali nagnuti nad tanjirima, osim Alekse i njegove neveste. Nasmehi se oboma.

Uveče, čim ostadoše sami, šćućureni u jednom sobičku u kome se nije ložilo, Jaglika će reći Aleksi, tihim glasom, kao da se bojala da bi je ko mogao čuti:

- Znaš li gde si me doveo: u ružno mesto! Puno magle!

- Ti još nisi videla ovo mesto. Smiri se, neće" ti biti loše.

- Bar da živimo u zgradi. U Pragu si rekao da nas ovde čeka lep stan.

Alekso zagrlji svoju ženu, ona je sva drhtala pod njegovim rukama. Pomisli na majku koja ih je ponosno služila tamo za sofrom i oseti kako gruda pelina počinje da se topi u stomaku. Korio je sebe što nije zagrljio tu ženu.

4.

1948, KRAJ SEPTEMBRA, VASIL IDE PO HRANU SA VIČA ZA BUKLES

Sedeći uvrh sofre, postavljene osmehom i neiscrpnom nadom Mitinom, negde oko dva i trideset po nekom svom vremenu, i ne probavši ni komadić piletine, Vasil se zagleda u sina Aleksu, a da pritom ni malčice ne okrznu pogledom Čehinju. Sinovljeve oči su ga retko doticale, možda tek slučajno. Vasil čeprka piletinu odsutno, zamreženih očiju, i dugim noktima prekopava tamnim mislima. Ima u oku Aleksu, a ipak mu je duša prazna: plaši ga neki vučji instinkt nepostojanosti. Skoro da ga obuze neka nepoznata sumnja, dosad neskrivena pod šinjelom, da je ovaj Mitin ručak lažan i da deca i snahe jedva čekaju da žderanje završi i da krenu svojim putevima. Zar je moguće da na Mitinoj sofri miriše na sumrak? U redu je što je porodica najzad pod jednim hladom. Ali, ako se neko od dece tajno sprema da napusti zagrljaj Belomorovih i pođe nasumice za nekim zaslepljujućim sjajem? Ta nedoumica prinudi ga da redom pogleda sinove i snahe, i da zaključi: ko je on koji nepoverljivo prati pokrete Mitinih dobrih ruku koje kruže sofrom? Lud sam što loše misli, zapeva jedna ptičica u Vasilovoj pameti, a glasno reče: "Od sutra će i izgradnja ići lakše, dve ruke na okupu - to ti je još dve lopate više".

Preko Aleksovog lica kao da mu se obraćalo lice Čehinjino. Je li to istina, bre sinko? Vasil je dao da se drugo dete nosi na granicu, a našao ga je u Bulkesu, i zbog tog susreta sa svojim čedom u tom selu gde sunce izgreva iz same zemlje, rane mu se najsnažnije pokrenuše u telu. Po drugi put ga vidi tek sada za Mitinom sofrom: muškarac, i povrh toga, sa ženom, nekom ćutljivom snašom, s kosom belom kao svila i kapicom sa crnim tačkicama. A šta se dogodilo na putu od Bulkesa do Debra sa tim njegovim Aleksom, ni đavo ne bi znao. Možda se na tom putu dete promenilo i jednostavno istupilo iz porodice Belomorovih.

Kada Vasil počne da traži u njegovom požutelom tefteru veliko i prokletelo selo Bulkes, iz Mitine svečanosti proklja glava pukovnika Spirosa Azijakisa, kao ogromna tikva, i žegnu ga jedan podmukao zvuk što dodje od pukovnikovih psovki. Da ne bi lupio tu nepozvanu tikvu i pokvario Mitin ručak, istrže iz sebe nit sećanja i, buljeći u Mitinu raskošnu sofru, pusti klupče da se kotrlja. Dok se odmotavalo, bilo je jasno da njegov život postaje sitan kao zrnce.

Vasil, iscrpljen i pokoleban, stiže u Bulkes jednog toplog septembarskog predvečerja. Olujno vreme se ukopalo u suve žile da bi nikao spor između ovog Vasila na svečanom ručku i onog DAG-ovog borca. Kakav su vražji put prošli i da ih bog ne žali. Da je bio lukav, da je bar malo bio na oca Bina, ili na one Berane koji su borbu terali em punog stomaka, em sa ćeifom na srcu, ne bi kidisao na tako dug put sa tri zardala džemsa i tri mladića iz južne Tesalije. Činilo mu se - dok je imao sliku Srema iz vremena dok su gonili Nemce iz zemlje zalazećeg sunca i uterivali ih u gaće neke Nemice ili Mađarice i dok je naslepo na prste esapio vreme putovanja - lako je, kao sa nevestom u prvoj bračnoj noći, dok prdne naćice se na belom hlebu Vojvodine. Dobro je bilo ranije, postojao je dobar vozni red: oni iz Bulkesa napune vagone u Somboru i puste ih da se kotrljaju traka-trak sve do granice, lako - najlakše, a tamo će naši sići kao vuci preko Prespe: i hop prasići, kukuruz, žito, jebem li mu majku šta još ne! Pravo na Vičo i na Gramos. A potom, bre Vasile, stvar se iz korena menja: oni

slepici iz Štaba Male Prespe, u dogovoru sa drugom polovinom iz Atine i podalje od nje, izmisliše ti tada ćoravo rešenje - neće više vojvođanski vagoni kloparati do Bitolja, odsad i sve do konačne pobede sami će za sebe nositi hranu. Vasila izabraše za pratioca male družine ne zato što je snalažljiv, već što zna "njihov jezik"! A što si ćutao, ti bre Vasile tada, tog dalekog septembra? Što im ne reče da nikakav drugi jezik ne znaš, osim onoga koji ti 1936. zakači Stavre Kožanov ekserom za zid, i grčki, i da si dva sina prebacio u Jugoslaviju?

Rekoše da su mu glavešine izradile pravo da pređe granicu. To rešenje bilo je ćudno za Vasila, kakav je taj put, roga mu, oduvek je jednom nogom bio u Jugoslaviji, odatle niko nije pokušao da mu tu nogu pomeri. Granica mu se i sad ćinila otvorenom. Koliko li je ranjenih drugova prebacio preko nje od kraja 1946. pa dosad, kada sa ovim balavcima iz južne Tesalije kreće prema Skoplju!

Provode dva dana u neizvesnosti, mućila ga je potajna mora zašto se nalazi pod prljavom ciradom i kuda ide po crnim morijama. Zato što si duduk, eto zašto gutaš prašinu pod prljavom ciradom!

Išli su još dan i tek trećeg stigoše u Bulkes, dok su Vasilovom glavom tutnjale oluje. Gubeći se po ravnici, sve mu je bilo ravno: prvu ranu je tu negde otvorio, goneći Nemce iz zemlje bez planina.

Već se smračilo kada shvati da ulaze u Bulkes. Može se reći da slučajno pogodiše mesto, jer su sva sela lićila jedno na drugo. Pitaj ovde, pitaj onde, iz mraka se javi jedan glas: -Stamata! Pji iste esis?³

Dok su motori dizali prašinu dugom ulicom, Vasilu se ćinilo da je Bulkes smešten na kraju sveta, a tako i beše.

- Majku mu, đavolje selo! - reće Vasil ćim stadoše na jednoj raskrsnici.

Tesalijci ugasiše ingliš mašine i mrzovoljno sićoše, krišom osmatrajući kuće. obojene nekim mračnim šarenilom. Vasil pogreši što ih nazva balavcima, voziti do ove morije bez zamene, to je za orden. Vasil je pomalo znao da vozi, ućili su ga tamo u Skoplju i u Đevćeliji, ali zbog leve noge nije se usuđivao da zameni nekoga od trojice Tesalijaca.

- Izgleda mi pusto ovo selo, nema ljudi, nema pasa, nema maćki - zaključići jedan od momaka.

- Kao da je bila neka tuća i sad narod viri kroz ključaonice ne bi li video šta se napolju događa - reće drugi momak, vraćajući se u kabinu.

- Umuknite, bre! - viknu Vasil. - Ko vam može viriti u gaće? Možda su ljudi u polju.

Vasil se seti onog stražara: samo im reće gde da se jave, toliko. Kada ga je zamolio da pođe sa njima i da im pokaže vezu, konaćno shvati na kakvoj promaji stoji Grk tamo podalje od ljudi.

- Gamoti panagija! - skakao je ljutito stražar.

- Da pođem sa vama! Taj Zaharijadis ni grama mozga nije imao kada je ovamo poslao takve brbljivce!

Vasil ga još jednom zamoli.

- Fige! Zar da ostavim stražarsko mesto prazno! Ima ljudi po ulicama, pokazaće vam, budite srećni što nisam pucao! Ne dolazi se po mraku. Znete li kakvo je zlo vreme snašlo našu partiju! Fige!

Da noć ne bi prespavali u džemsovima, odlućiše da pokućaju na nekoliko kapija, a behu i gladni, hrana im je bila nedovoljna za tri dana.

Vasil pokuća na poveću kapiju, niko ne odgovori, pokuća još jednom i glasno reće koga traži. Opet muk. "U ovoj kući niko ne živi", reće Vasil, više da bi uspokojio Tesalijce, jer shvati da se nešto tiho meću sobom dosaptavaju. Poće teško da diše.

Na mnogim je još kapijama Vasil pokucao i ni odkud se ne ču ljudski glas, čak ni pseći. Odjednom se Vasilovo raspoloženje promeni: ne zato što će opet spavati pod -radom, već i glad u stomaku počinje da svrdla. Prevaren je i ostavljen sam među uplašene ljude. Šta je tražio u ovom prokletom selu, to sebi nije mogao objasniti. A onaj stražar tamo na ulasku sela - čitava zagonetka. Neke stvari mu počеше bivati jasnije: slušao je mnogo o Bulkesu, ne samo s one strane granice, u planinama, već I dok je bio u Skoplju, naročito krajem 1946. Sada se uverio da ovde vladaju -eobični zakoni. Nije bilo toliko mračno da ne bi bilo ljudi na ulicama, veče je bilo vedro i toplo.

Prvo što je čuo o ovom vojvođanskom selu bese sledeće: mi stanovnici koji su se tu naselili bili su ELAS-ovi borci, bežali su pred fašističkim zlodielima, preko Kajmakčalana i Bitolja. Okupiže se u Tetovu, malo podalje od gradića, da se bar malo priberu. Većinom su bili Grci. Makedonci, oni koji su odlučili da beže, odabraše drugu godinu, mnogo ranije, a ne tu 1945; i ona Vasilova braća ostadoše ti u Makedoniji i ne odoše u sklonište daleko od očiju vlasti. Što je više huškala borbu Frederika, čuškana po dupetu od mužića i od ingliš i Ujka-Samovih tenkova, to je više Bulkes postajao komuna odmetnika. Tu je sve bilo u znaku grčke himne: i govor, i zakoni i Alfa i Omega!

Vasilu postade teskobno što se nađe na takvom mestu. Bezvoljno odluči da pokuca na prozore, valjda će neko otvoriti i reći nešto o kugi koja ih je snašla. Pokuca na pet-šest prozora i opet ništa. Primeti da se udaljio od Tesalijaca i sada stajaše pred jednom okićenom kapijom. Pogleda gore. Crkva. Gore na vrhu ugleda zvezde. Spremao se da psuje na sve što živi u ovoj prokletinji, kada oseti nešto tvrdo pod desnom plećkom.

Tri uniformisana muškarca opkoliše ga" i pomalo ga podbadahu puškama.

- Azijakisa tražim - uplašeno reče Vasil.

- Spirosa Azijakisa.

Jazbina čoveka kome oči nije video do trenutka kada ga tri uniforme poteraše pred sobom, nalazila se u istoj ulici gde ga je zatekla Bulkesova straža. Od nepoznatih muškaraca dozna da se ta ulica zove Zaharijadis, a kuća koju traži bila je obeležena brojem 5.

Spirosu Azijakisu, toj njegovoj vezi, trebalo je mnogo vremena da promoli glavu na prozor koji je zjapio ka glavnoj ulici. Pre bleska svetiljke u sobičku, Bulkesovi su stražari, jedan po jedan, lupkali na njegov pendžer i pri svakom kuckanju govorili ko su i šta traže. Iz sobička izide nešto nalik na psovku: Dosta lajete! Dosta! Gamoti panagija!

A kada promoli glavu prema ulici, Spiros Azijakis još dodade, strogim vojničkim glasom: - Streljaću vas! Streljaću vas! Što lajete!

Vasil se nadao da će sada ući u kuću Spirosa Azijakisa, njegova garancija da može upasti u njegovo carstvo, ako ne drugo, bar da mu u oči pogleda, a ta izdužena ljudska glavica reče da je sada dockan i da je vreme za spavanje, a ne da se mlati prazna slama, neka se jave sutra, i reče gde treba da provedu noć. To beše jedna od manjih kuća na kraju iste ulice. Sve je bilo otvoreno, i vrata i prozori, a unutra mnogo paučine i nečistoće. Tri pratioca ih obazrivo dovedoše do glavne kapije, koja je, takođe, bila otvorena - i odoše. Vasil zatraži hrane od njih, fali su se pretvarali da ga ne čuju. Kuća je izgledala okrenuta naopačke: sve što je bilo vredno i nevredno bilo je odnešeno.

- Odneli su i fasonke... - Javi se jedan od momaka. - Ima li neko šibicu?

- A ostavili su govna - reče Vasil, stavljajući ruku na usta da ne bi udisao smrad.

U čistom i naherenom kućerku živeo je mnogo ranije neki iz Kožana, Makedonac. U vreme velike kampanje da je sad trenutak da se pomogne DAG-ovim borcima, javio se dobrovoljno i otišao dole sa još četvero Grka. Skretao je put ka svojoj kući jer se nadao da mu monarhofašisti još nisu dirnuli porodicu.

Celu tu priču o kući Makedonca i njegovom vraćanju u ljuti boj Vasil je čuo sutradan, od Pavla Simkova, Berana kao i on, inače jednog od retkih stanovnika druge krvi u Bulkesu, kako mu reče.

Vasil noć prespava sa pištoljom pod uzglavljem. Nadao se da će ovde odmoriti telo na mekoj postelji, a taj pas Azijakis iznova ga tresnu na gole daske. Povrh toga, i vazduh u sobici nije bio čist, vonjalo je na izmet. U tmuni se osećao usamljen, Tesalijci kao da ne behu njegovi psi-cuvari. Kroz prozor je gledao u komad zvezdanog neba. Prazan stomak mu je odgonio san. Tek sada je priznao sebi zasto je želeo da se stvori u Jugoslaviji: Alekso i Mitar su mu pekli mozak. Nadao se da će u Skoplju čuti nešto o njima, a samo je protutnjao kroz taj grad - mora stati kada se budu vraćali. "Kuga vlada u ovom selu", promrmlja i pade u košmaran san.

U Vasilovoj su glavi tukla zvona kada ga je probudio prodorni glas Pavla Simkova, tog visokog plećatog muškarca, koji je ispunjavao čitav otvor vrata. Kada skoči pomisli da je neko došao da ga ubije i lati se pištolja. Telo ga je bolelo, i rane pekle. Najpre nije shvatio ko je taj čovek ito stoji na vratima. Možda neko iz Komiteta, aber mu nosi od onog psa Azijakisa, traži da se neodložno vide.

- Ej Vasile! - viknu pridošlica. - Ti ne vidiš dobro.

Teško ustade, pogleda naokolo. Tesalijci su još uvek spavali: ležeći na ciradi jedan do drugoga i pokriveni drugom, delovali su kao mrtvi. Pomući se dok ne prepoznade čoveka.

- Majku mu, Pavle, jesi to ti?

- Ja sam, Vasile, ja. Živ i zdrav.

- Dobro, dobro. Spasao si se najgoreg.

Sećajući se Pavla, vide čoveka lica zgrčenog od boli. Doneo ga je do mesta Rabi i predao Jugoslovenima, bio je teško ranjen, creva su mu se videla, kao u rasporene svinje. A neki sneg, vražji, baš kao za smrt. Lani beše to, pred Novu godinu, jer se baš tog dana javio drug Nikos Zaharijadis preko "Slobodne Grčke" i rekao da će naredna, ta 1948. godina, biti ispunjena pobedama i da će jednom zauvek demokraciji polomiti kičmu monarhofašizmu i angloameričkom imperijalizmu. Ne zaboravlja se slika kada čoveku vraćaš creva, obešena kao rese na ćilimu, u nešto što je sasušeno a od kože je.

- A kako si se obreo u ovom vražjem selu, moj Pavle? Kladio bih se da to nisi ti... O, bože, tako je kad čovek ima veka!

- Ama, jel' ti u meni vidiš čoveka ili vampira?

- O, bože, kad čovek ima veka! A kog si vraga tražio, Pavle, čak do ovog Bulkesa?

- Iz jedne bolnice u drugu i hop ovde. Veliš da ličim na vampira... E, Vasile, Vasile! I da ličim ima rasta, mi smo ti ovde zasebna državica! Nego, nosiš li ti meni dobre vesti od mojih? Jesu li živi?

Tek se tada Vasil doseti da se sa Pavlom nije pozdravio. Zaista mu je drago što ga je sreo živog i zdravog, ali je u njemu istovremeno navirala nekakva zloba zbog toga što se on bori tamo, sa još trojicom iz porodice Belomorovih, a ovamo, ovaj Pavle govori mu o nekakvoj gnusnoj državici.

Iziđoše, a svežina mu ispuni čemernu dušu. Vidi: crvenilo se izliva nad krovovima, ali sunce kao da je propalo u bunar.

- Ko ti reče da sam ovde? - upita Vasil. Desna strana ga je bolela od ležanja na tvrdom podu, osećao je kao da u vratu ima iglu sa otrovnom tečnošću, glava kao da nije njegova.

- Rano idemo na posao, strogo naređenje. Određen sam pri svinjogojstvu, hranim svinje. Okupljamo se pred Domom... i tamo su jutros šuškali ko je noćas došao u Bulkes. Pomenuše da je neko iz Bera. Ne reče mi: jesi li čuo nešto o Milki i deci?

- Odavno nisam silazio u Ber - odgovori Vasil gledajući prema zapuštenom bunaru. - A i nema zašto da silazim. Majka je bolesna. Čuo sam da teško živi kod mog brata Trajana... Težina koju je osećao nad glavom činila je da se teško okreće, mogli su mu prerezati grkljan a da i ne oseti, reči koje mu je Pavle Simkov čupao iz suvih usta kao da nisu bile njegove.

Čvršće je stajao na nogama dok ćuti. Iako mu se u duši topila velika gruda pelina, zatraži duvan od Pavla. Na njegovo razočarenje Pavle reče da je duvan odavno batalio, ali da će mu naći, samo da iziđu u selo.

- Kuga vam pomorila mesto, eto, šta! - riknu Vasil. - Što god zatražim nemate ništa!

- Ta ti je na mestu, Vasile, na mestu - reče Pavle potišteno. - Kuga nam seta ulicama, i danju i noću!

I Pavle mu ispriča kakva je to kuga koja grebe zidovima, vratima i prozorima: selo je podeljeno, ali na nesreću jedne strane, ima ih 90 odsto više na drugoj. I to više onih koji se više krste za Staljina, a manje za Tita. Bio je zbor, celo selo na okupu, i od svakog su tražili da se izjasni za koga je: za stav rukovodstva KPG ili za stav rukovodstva KPJ. I tada je one koji su se izjašnjavali protiv Staljina snalazilo najgore: noću su ih klali, osakaćivali i bacali u bunare! Bulkes je ukleto mesto, čovek ne sme ni da zapeva, makar i krišom, jer može se desiti da se pesma ne dopadne ljudima koji imaju oružje!

- A ti, Pavle, čiju stranu držiš?

Tad u dvorište upade jedan uniformisani stražar sa puškom u ruci i reče da se jave u Komitet.

- Najbolje je, Vasile, da utovariš kamione, uzmeš svoje dete i zbrišeš najbrže što možeš iz ovog smrada! - reče Pavle prigušenim glasom, strahujući da ga ko ne čuje.

- Ne okreći priču na drugu stranu! - zacvili Vasil. - Pitao sam te: na čijoj si strani?

- E Vasile, ti osta luda! Kao da nisi čuo šta ti rekoš! Uzimaj dete i beži! Ako to ne učiniš, odleteće ti u drugu državicu.

- O kakvom detetu pričaš, kugo crna? Zar ovde ima i dece?

U Komitet uđe Vasil sa svom ljutinom koja se vekovima nakupljala u porodici Belomorovih. Pre toga zatraži da se najhitnije utovare kamioni, jer je put daleko još zamoli, kada je već u Bulkesu, da poseti dom u kom su smeštena deca.

- A što? - uvređeno upita Spiros Azijakis. - Ta deca tamo dobro žive i lepo se osećaju u duhu Elade!

- Tamo mi je dete! - provali Vasil, gledajući u Staljinovu sliku koja se nalazila iza Azijakisa.

Zbog svog sledećeg postupka Vasil Belomorov umalo da bude streljan. Nepromišljeno, kakvim ga je bog stvorio i kakvim su ga borbe naučile, uđe u dom i naprosto ukrade svoje dete: nije pitao nikoga, dok su podizali grčku zastavu i pevali grčku himnu, onako iz stroja izvadi Aleksu. Pogleda gde se nalazi: od uzbuđenja mu oslabi vid i prvog trenutka nije mogao da otkrije svog izgubljenog ptića. Jedan ćopavi

Grk ga upita šta traži u domu i ko mu je dozvolio da remeti red u najsvečanijem trenutku kada dečje srce treba ispuniti grčkim duhom i patriotizmom. Dva puta prođe pored kolona. Taj desetogodišnji anđelak bese sada sakriven uniformom i teško se razlikovao od ostalih likova. Zar ga je Mita radi ove pustare poslala do jugoslovenske granice?

Dete zaplaka kad ga iščupaše iz stroja, iz straha ili radosti što vidi svog oca. I ono je jadno osećalo kakve se stvari dešavaju u Bulkesu. Odvede ga u Komitet i izloži nameru glavešini Bulkesa: vraća natrag svoje dete. Možda će ga ostaviti u Skoplju, ali ovde nipošto. Dok je mučio Grka takvom pričom, stezao je pištolj u džepu engleskog šinjela koji mu ostade za uspomenu iz ratovanja po Albaniji.

Dečak je jecao, drhtao i buljio u dvojicu muškaraca. Vasil ni ne pogleda dobro svoje dete: da ne uze neko drugo? Izgleda da je Vasilu Belomorovu tog septembarskog jutra 1948. bilo svejedno da li je to detence koje plače, u pratnji jednog ćopavog Grka i jedne stroge žene u godinama, tamo na ulici Staljin, njegovo ili tuđe. Važno je bilo da jedno dete ponese sa sobom.

- Slušaj, ti slovenomakedonsko đubre! - dreknu Spiros Azijakis. - Opameti se, gamoti panagija! Streljaću te kao dezertera! Vрати dete!

Te reči ga ujedoše za srce i dušu. To je bila prava konstatacija. Neke mu stvari sada postadoše jasnije i toga se više nikada neće moći osloboditi.

Vasil ne pusti Aleksu, čvrsto ga je držao levom rukom. Nekoliko sekundi kasnije, gledajući krvavih očiju Grka, nagnu se i tom istom levom rukom podiže čedo svoje. Da li što ga je držao jednom rukom, no ono mu šmugnu i odvoji se od oca.

- Ma gde se nalazio mali Grk, biće odgajan onako kako dolikuje starim tradicijama Elade, da se od glave do pete oseća Grkom, da razvija patriotizam i, ako treba, da za domovinu krv prolije! To behu poslednje reči koje je Vasil čuo od glavešine Bulkesa.

Zbog piskavog glasa Spirosa Azijakisa, u kancelariju udjoše dva uniformisana Elasočca sa pištoljima u rukama. Po tome kako su se kočoperili i kostrešili perjanice, Vasil lako zaključio da su iz rukovodstva.

Kasnije, setio se on tog događaja i sav onaj hleb koji je jeo 1948. izaćio mu na nos. Proklinjao je svog oca Bina što ga ne naučio kako se postupa u takvim teškim trenucima. Uzeše mu dete pred očima. Nisu ga streljali samo zbog važnosti zadatka: Tesalijci se sami ne bi 'mogli vratiti, potreban im je tumač i propali skitnica. A da ga zameni drugi nevaljalac, na primer Pavle, bili bi sumnjivi pred rukovodstvom Male Prespe.

Sa ravnodušnošću čoveka koji ide da omiriše krv, Vasil naredi Tesalijcima da brzo rade, da ne čekaju da im drugi utovaraju kamione, moraju se vratiti još istog dana. Momci digoše glas: tražili su da pođu sutradan, treba im san i meka postelja, ali uplašio ih strogi Vasilov glas, malo nerazumljiv zbog povrede jezika u mladosti. Taj glas je jasno govorio: sada će pljunuti Bulkesu u lice ili će neko ići bez glave, a meku postelju neka traže u Tesaliji, a ne u ovom okuženom selu, povrhu toga, ulepšanom nemačkim govornima.

Pred smiraj sunca kamioni zabrektaše, vukući se po crnoj prašnjavoj zemlji, i nikako da se zahuktaju - neka ih je pogana ruka vukla natrag. Bili su puni do vrha, jedan red pasulja, drugi krompira, pa žito, kukuruz, brašno, hleb: kukuruzni i beli, tek izvađen iz furune, stvari, meso: svinjsko i teleće i poneka puška. Nije bilo mesta za više oružja. I za još hrane. Supljoglavi ispadoše oni iz rukovodstva koji su ih poslali samo sa tri zardale mašine. Na povratku Vasil ne uđe u kabinu, više je voleo da sedi na vrećama žita i posmatra sve što ostaje iza njih. Nije mu smetala cirada nad njim, koja mu je stalno češala glavu, skoro na svakoj džombi i krivini.

Sunce se spuštalo ka ravnici, oblaci prašine dizali su se putem kojim su prolazili kamioni. Nije mu se jelo, iako od juče u podne, između Novog Sada i Sombora, nije posegao ni jednom za koricom hleba. Kao da je u stomaku imao kamenje. Čak mu duša nije tražila ni duvana, sit je bio, bar za godinu dana. Spalo bi kamenje sa nje da je pucao u onog psa. Borac se pravi. Umalo da ga strelja što pokuša da uzme svoje dete. Majku im, za nešto drugo ih spremaju, a ne da ih njima vrate. Neće reći Miti i Apostolu da je video Aleka. Jebem im mater, ne dadoše mu da popriča sa detetom! Da ga upita gde mu je brat Mitar, gde ga je izgubio? Važno je da Mitar nije u Bulkesu, ma gde bio bolje će mu biti.

Vasil, utonuo u ambis pred smirajem sunca, otvorenih očiju, a zatvorenog uma, gleda u ravnu zemlju i ne vidi. Jer, da je gledao kao što treba, možda bi skočio sa kamiona i potčrao natrag u selo. Tamo iza crvenobelih oblačića koji su se dizali do neba, kasno ugleda kako jedno dete trči neravnim putem i kako želju tog ptica zaustavlja ruka. jedna druga, velika kao metla, diže se ka nebu i udari dete po glavi.

Bilo je previše kasno da se Vasil vrati i da digne u vazduh tu vešticu iz doma u Bulkesu koja osujeti Alekovu želju da pođe za ocem ka Beru.

5.

NA VIČU APOSTOL UČI SLOVENSKU AZBUKU. BIĆE NAJMLAĐI UČITELJ TE 1947. GODINE

Centrala je sa mosta izgledala mala, kao dečja igračka. Apostol dozvoli da mu pogled nekoliko sekundi klizi dole prema modrim brdima Albanije: u ove četiri godine malo je gledao na tu stranu, namerno je izbegavao to tamno zapadno bilo - dovoljan je bio samo tren da ga ima u vidu i da mu pred očima kao vila počne igrati tegobna slika Burelija. Dan beše sunčan, verovatno retki novembarski dan bez magle. Pogleda ka ispražnjenom jezeru. Lice mu ne potamni zbog odsustva kiša, mučio ga je poziv profesorke Katine Srnikove, upućen još juče popodne po njegovoj Sonjici.

U takvom raspoloženju Apostol pođe u grad, takoreći zadnji od svih radnika iz "Špilje"; kao svrdao radi čir u stomaku i to bi još jedan razlog da mu se taj lep novembarski dan zamagli. Koračao je staračkim hodom suvim asfaltnim putem, pritiskala ga je i bunda i rana u stomaku, bog sami zna što se nije popeo na autobus kao i svi ostali ljudi, već je nastavio lagano, prolazeći kraj prvih nizova kuća, od kojih neke behu samo ozidane i pokrivena, a druge omalterisane, ofarbane različitom bojom i sa dimom iznad krovova. Razmišljajući zašto ga toliko hitno, odmah po završetku radnog vremena, poziva u gimnaziju profesorka makedonskog jezika i Sonjina razredna, Apostol kasno primeti kako sa desne strane kraj jezera, iz same obale izrasta jedan beli dvorac. Pijunu u vazduh i reče: Bogovi Olimpa"! Nije shvatao ko će da živi u tom belom zatvoru i zašto ljudi oduvek teže da se ograđuju i tamo gde je priroda gola i prekrasna. Život ga je naučio da tako misli, velika i prostrana sibirski Varkuta. Tih poslednjih godina, od 1955, javlja se kod njega ta odvratnost prema ogradama.

Reče da je šlep što ga tek sad udaraju po glavi bele kule i nastavi da korača, pokušavajući da misli na nešto dobro.

Šta li ga je to žacnulo pod lopaticom, kada stade u blizini autobuske stanice i pogleda desno, a tamo na tridesetak metara od njega kamen do kamena: visoko, nisko, pravo, krivo kamenje, kao što priliči jednom starom turskom pobiju, a iznad, pak, dve četvorospratne zgrade, različito ofarbane. Iza tih žutih i braon boja živi njegova porodica: Senja, Serjoža i Katerina. Apostol ne pokuša da odgonetne žeravicu u grudima koja ga je pekla pred vratima kancelarije na kojoj je pisalo NASTAVNICI.

Natpis je bio ispisan na makedonskom i na albanskom jeziku. Čim stupi u hodnik, presrete ga neki muk i pomisli da popodne nema nastave i pogleda na časovnik: tri i dvadeset i pet. Jedan glas, verovatno dežurnog učenika, koji nije bio na vratima dok je ulazio, reče mu: "Čiko, morate sačekati. U kancelariji nema nikoga." Apostol upita koliko treba da čeka i shvati da neće dugo trpeti hladnoću ograđenog prostora, samo još pet minuta. Ovo je prvi put da njega lično poziva neka profesorka. Dolazio je ranije, ali na svoju inicijativu, da pita kako uče Serjoža ili Sonja, jesu li se snašli u novoj sredini? Na redovne roditeljske sastanke obično je dolazila Katerina - da čuje o uspehu ili neuspehu svoje dece. Nije bilo lako sa njima prvih godina, doveo ih je ovamo u onim godinama kada oči plivaju u suzama (Sonji je bilo 11, a Serjoži 13), u početku su gazili kao po krovu, čak su odbijali da idu u školu. Ta 1971. beše najteža za njegovu decu: čim bi ih zagrlio osećao je kako njihove potrebe i želje lete ka Taškentu, tamo na reku Anhor, u trenutke dok se traktorskim gumama puštaju niz vodu. Apostol se priseti uplakanog Sonjinog lica, one prve godine u Debru, dok je išla u peti razred, kada bi još sa vrata poletela ka Katerini i vrisnula: Mamice! Mamice! U školi mi deca kažu: "Ti, Sonja, nisi Egejka, ti si Ruskinja!" - Neka tata kaže šta sam.

Nešto potom dete bi zadrhtalo i dodalo: - Zašto smo došli toliko daleko?

Pronicljiva Katerina umela je odabrati trenutak kada kao majka treba oćutati. A Apostol je tražio odgovor gledajući kroz prozor dole prema Vasilovoj i Mitinoj baraci i pre no što bi raščepkao uspomene, čuo bi glas svoje žene.

- Mi smo tamo gde je dobro tvom ocu. On je među svojimima.

Sada, čekajući da se pojavi profesorica makedonskog jezika, Apostol se priseti i onoga što mu je rekla Sonja tamo pored prozora: Ovde nemam s kim da učim klavir, zaboraviću šta mi je govorio profesor Teofil Aleksandrović.

Zvono se oglasi i prebaci Apostolove misli sa Sonjinog i Katerininog lika i zadrža ih na mračnom licu profesorke Katine Srnikove, koja ga hladno pozva u kancelariju. Čim je ušao u gimnaziju skinuo je šubaru i sada, nalazeći se u zatvorenom prostoru, požele da na sebi nema ni bundu, postade mu vruće. Profesorka je bila mlada i stamena devojka, tek se izlegla iz Filološkog fakulteta u Skoplju i te 1975. počinjala je svoj profesorski staž. Posmatrajući je kako se kreće prostorijom, lakim maćjim hodom i onako lepa, Apostolu postade nelagodno, da on tako visok i širok stoji pred njom kao optuženik koji ni sam ne zna svoju krivicu. I ranije, kada su ga pozivali na ispitivanje neka glatka lica maćjih očiju, da li je to bilo u Albaniji ili Rusiji, kod njega je postojao osećaj da neće znati šta da odgovori.

U kancelariju uđoše i ostali profesori i Apostol još dublje potonu. Osećao se strancem: reci tih ljudi odbijale su se njegove glave kao od panj. No ipak, u tom vrtlogu glasova nešto i razabra.

- Postoji problem sa vašom kćerkom - reče profesorka, gledajući ga pravo u oči i Apostol primeti da ima divne plave oči, prilično vodnjikave. Mlada je, te joj stoga oči plivaju u nekom bistrom zadovoljstvu.

- A u čemu je problem sa mojom Sonjom? - upita Apostol, gledajući plave oči. Glasovi u kancelariji grebali su Zidove, bilo je tihih, ali i bućnih tonova. Jedva da je čuo: -Treba da uči! Ili: - Vaš sin nije za školu! Međutim, osim te bistrine plavih očiju čoveka u bundi ništa drugo nije mućilo.

- Vaša kći ne vlada dobro makedonskim! - rekoše plave oči i tek potom Apostol primeti kako se spustiše na sto i pogledaše dnevnik.

- Moje čedo je makedonski učilo u Rusiji i to od svog oca, vi to znate! - reče uvređeno Apostol i već je gledao u druge stvari u kancelariji: shvati da nije samo on unutra, tu ima i drugih pozvanih roditelja. Spusti oči na jednu Albanku neodređenih godina, tek izašlu iz loše krojačnice i sve su njene stvari padale u vodu, samo ako je

čovjek dobro odmeri: simetričnost njenog lica i namerno razbarušena kosa odavale su čudnu sliku žene zadovoljne svojom lepotom. Krišom se smejujila, slušajući kako još nešto govori jedan profesor sa naočarima. A onoga koji joj je mamio zadovoljstvo na licu, Apostol ni ne primeti.

- Htela sam lično da vam kažem da treba pokloniti veću pažnju Sonji! - reče profesorka u ritmu otkucavanja časovnika. - Kada čita - akcenat joj je ruski, a kada piše - tragedija: mnoga slova piše drugačije! Kao što sam od nje doznala, ovde je već četiri godine i do sada je trebalo da nauči da čita kao i ovdašnja deca.

- Koliko ja znam toliko će i ona znati! - reče Apostol i u stomaku ga nešto ozbiljno zagreba. - Ne podsmevajte joj se kada čita ili kada govori, naučite je da priča kao što treba! Vi bi mogli da shvatite... I Apostol začuta, htela da kaže mladoj i ambicioznoj profesorki da njegova Sonja kod kuće sluša dva jezika, a ponekad i tri. Niko od profesora, a ranije ni od učitelja, nije pozvao njega i Katerinu da bi im rekao da deca slabo uče makedonski. A evo sad, jedna tek izlegla profesorka kaže mu ono što i sam zna. Da njegova deca nemaju problema sa fizikom, hemijom, matematikom i sa mnogim drugim predmetima.

- U mom razredu ima i druge dece čiji su roditelji mešani, ali makedonskim solidno vladaju! - reče profesorka i zatvori dnevnik. - Mislim da ona to čini namerno, za inat! Apostol primeti kako se plave oči, ostavljajući njega postrance, upućuju ka jednoj starijoj ženici. Tek što iziđe, zvono se ponovo oglasi. Potraži Serjožu koji je učio sedmi razred i bio u različitoj smeni od Sonje. Budući da mu se Serjoža ne pojavi pred očima, pređe ulicu i uputi se kući. Ne prođe ni trista metara i skrenu desno, izlazeći na ulicu trasiranu još lani, ali nedovršenu. Upravo je ta uličica, koja je trebala da izbije na autobusku stanicu, prolazeći pored zapuštenog turskog groblja, vodila do baraka i do dve egejske zgrade. Kupi "Novu Makedoniju" i počne da čita naslove: GRČKO-TURSKI ODNOSI U SVETLU KIPARSKOG PROBLEMA DETANT NA SINAJSKI NAČIN. MAROKANCI PREŠLI GRANICU. MOBILIZACIJA U ALŽIRU.

Apostol ne primeti da je sunce odavno klonulo ka zapadu i da sad grad obliva sivocrvenkasta mrežica. Dižući glavu sa novina, uhvati sebe kako iznova razmišlja o profesorki plavih očiju i o onome što mu je rekla, sve dok ne skrenu pogled iz praznine ka dvema četvorospratnicama, barakama, pustim dvorištima i praznim vrtovima, pesku i blatu koje bi deca, kada bi padala kiša, unosila sve do četvrtog sprata. U celom tom kompleksu, kome se Apostol približavao kucala su srca pedeset porodica i jezik tih stanovnika kraj peći ne beše jedan. Poslednji Odiseji koji stupiše u carstvo tog neobičnog glagolskog čvora, kako je govorio tefter deda-Trene, su Alekso i Jaglika.

Glasovi dece koji dopreše do njega podsetiše ga da treba da razmišlja o mucu u stomaku. Prolazeći kroz imaginarnu igru žagora, nađe se na stepeništu praćen onim čudnim obeležjem ovdašnjeg života: da se na više jezika kaže jedna te ista rečenica: Bajo Apostole, pokvari nam igru. Bajo Apostole... A tamo pak, još ne beše na prvom spratu, već ga pozdravi Rumun Tačuška na vlaškom, a čovek se, zapravo, zvao Taki i došao je iz jednog zabačenog kraja severne Rumunije. Apostol nikako da mu upamti prezime. Iako je bio jedan Tačuška, sa onom čudnom porodicom - kako je -sam govorio: kod mene je sve žensko - tri devojčice, jedna - nevestica i jedna škodica. Na trećem spratu sudari se sa Krisulom koja kao zmija šmugnu pored Apostola, ne pogledavši ga ni na trenutak. Naprosto potonu Krisula naniže stepeništem. Bila je ljuta na Belomorove što je - ujedaju za srce, a ona im daje nogu. Oseti, zabolet ga grudi - od stepeništa, pomisli. I pre no što uđe u svoj stan, baci pogled na hodnik: svuda natrpane stvari - regali, ormari, stare komode, lavori, kolica, zardali federi, stare

cipele i jedan neraspakovani klavir, donet iz Ostrave. I sve te drangulije stajahu napolju jer za njih unutra mesta nije bilo. Ne jednom bi u mraku neki Trifun ili Slave, saplićući se o te beznačajne sitnice, podigli glas do boga: - Iš, pusta pustinja! Gde mi je šibica da ih zapalim, zaboravljajući da su upravo lavor koji se kotrlja stepeništem ili feder koji škripi kroz noć njihove vrednosti donete iz tuđine. Čim otvori vrata stupi u prijatnu tišinu. Jaglika se ni ne okrenu da vidi ko slazi. Sportski obučena, u šareni džemper i braon pantalone s kosom puštenom na čelo, bila je zauzela pozu velikog pijaniste. Zagrlivši kćerku za trenutak, Apostol se malo zamisli da bi odgonetnuo šta to svira Čehinja i da razmisli u koju rupu da se sakrije ako snaha nastavi da svira kao da cepa drva. Još ni prvu zimu nije prezimila a stope ove žene se još nisu stvrdnule u duši Belomorovih. Apostol je doneo ocenu i napisao je na vratima sobe u baraci gde se ona kotrljala sa Aleksom, i ta ocena je glasila: tamo gde živi ovo biće kuća ima dvadeset i devet rupa i sto dva čepa.

Budući da za Sonju nije imala nikakvu važnost poruka profesorke plavih očiju, Apostol reši da potraži sklonište koje će ga spasiti Jaglikinog koncerta. To beše prozor kroz koji se videlo donje prebivalište Belomorovih. U sumraku ugleda dve senke koje su se javljale i krile među napuklim zidovima građevine. Ljudi koji su nešto čeprkali dole behu Vasil i Mitar. Ne pomaže im dovoljno, pomisli, i pogled vrati na novine. Ni jedan mu naslov više nije bio logičan i po treći put se priseti profesorke vlažnih očiju. Za Sonju slaba ocena iz makedonskog jezika, a on ju je učio kako da piše i čita. A njega pak njegova tetka Risa jednog proletnjeg dana...

Da je pretpostavljala tetka Risa kakav će šamar udariti unuku Apostolu albanski Bureli i sibirski Varkuta ni u snu ne bi odlučila da sredinom proleća 1947. otrgne dete iz toplog zagrljaja babe Tresine u Beru i da ga dovede na Vič, da uči slovenska slova. Bio je mali kada je slušao o starim komitima, Odiseju i Ahilovim junaštvima i još tad beše odlučio da će jednom podučavati dečicu o slavi velikih ratnika i da će slediti Risinu želju, koja se pripremala da uči za učiteljicu u Solunu. I tada Risina želja potonu u mulj. Razbole se devojka koja se ne lati knjige u Solunu, nego pođe selima da skuplja lekove i svilene čaršafe za premrzle noge brata joj Vasila. Oni vetrovi što duvahu od Jonskog mora, zaustaviše ih tek toliko da promrznu Vasilu noge, a oni iz Nemačke popišaše se dok ih ne uvukoše u veliku mešinu.

Apostol nije prekinuo školovanje ni kada se Nemačka i Italija ispružiše kao medvedi nad njihovim poljima hvatajući gradove svojim šapama. - Neka se stari biju pesnicama - govorila mu je Risa - ti se bij knjigama. Dok je učitelja u Beru biće i učenika, Ape.

I priseti se Apostol da ga u to vreme nešto teško lupi po potiljku, iako je te 1943. imao jedva trinaest godina: rasplaka ga jedan Englez, koji beše došao u Ber da obavi reviziju slučaja njegovog oca Vasila u vezi s velikim irvasom, poznatim Stavrosom Kožanidisom, ili kao što su ga oni znali - Stavre Kožanov, ocem majke Mite, koga su streljali usred trunje na Kastenji. Tog je leta čuo da je Vasil napustio ELAS i da se prebacio preko planina.

Četiri godine je Apostol čekao da odgonetne je li taj Odisej iz Itake, na povratku kući, žudeo za beskrajnim morima i grozničavim Dardanelima, i na početku te četvrte godine postavio je sebi novi zadatak: da za tri meseca nauči cirličnu azbuku i da prodre u šarenilo jedne čitanke donete iz druge države.

Čim je seo na jedan kamen pred partizanskim kolibama više nije osećao englesku pesnicu na potiljku, jer se zaprepastio od toga što je trebao da napiše kredom na tablici koju je imao na kolenima: jedan slabi učiteljčić, nešto kao prutić, za kog je kasnije doznao da je iz Neguša, sa kapom nakrivljenom udesno, ozbiljan i sa velikim smešnim brkovima, pisao je nekakva slova na tabli i zahtevao da kursisti to čine u

svojim sveskama. Dugo Apostol ništa nije pisao, samo je slušao piskavi glas učiteljčica. Da nije rogrešila tetka Risa što ga je postavila pored sebe pred rartizanskim kolibama na Viču, usred gomile devojaka i momaka, željnih da sa uspehom završe zadatak postavljen od strane rukovodstva NOF-a - da budu prvi učitelji na jeziku kojim govore. Apostolovom glavom su crne misli kolale: nije li se to učitelj iz Neguša zbunio te ih iznova, kao u Beru grčki učitelji, tera da pišu Alfu i Omegu. Nije Risi trebalo mnogo vremena da mu objasni o kakvim se Alfama i Omegama radi.

Tri meseca kasnije našao se sa druge strane Milamadija, u Želevu, u ulozi učitelja iz Neguša, vitak kao prutić, a iza njega jedna grupa mlađih i starijih ljudi. I Apostolu se oduže glas. Nije bilo tetka Rise da ga okuraži što u njega pilje tolika musava lica, znaju li oni da njegova duša treperi kao muva u flaši što ne može da šarne na crnoj tabli novu Alfu i Omegu. A kada to učini, iza sebe ču jedan uzvik: Auuu, ljudi! Poslaše nam Grka! Neće biti da je naša teritorija slobodna...! Doista nije slobodna kad nas uči jedan ovakav mali Grk!

Smeh opreznog naroda ispod Malimadija vrati Apostola iz daleka i gurnu ga u novu muku: Jaglikin koncert. Klavir je treštao, naslućivao je u kakvoj je situaciji: kao da je u prazno stajao. Postajući svestan bola po telu, Apostol pusti da novine padnu na pod i gorko se okrenu prema Čehinji da joj kaže da ide u majčinu sa tim Šopenom, međutim, vrata se s treskom otvorise i pred njim bijesnu Katerina. Oči su joj govorile da ju je neko rastužio.

6.

PAZI ŠTA PIŠEŠ! NE SIJ TRICE NEPOTREBNO! SVOJU MEĐU NE TRAJI OVDE!

Mladi čovek ugleda nad gradom i jezerom svetio, ali ne iz ovog predela, ni iz poljskih utrina, možda je ovo svetio bilo sa Sinaja...

S nogu Mitar zapisa u beležnicu, nad crkvom Svete Bogorodice, posmatrajući crveni greben koji se nalazio sa njegove leve strane. Čim pročitao to što je zabeležio, bez dvoumljenja ga precrta. Svetlost Sinaja nad Debrom, bapske priče, eto šta. Grudi je punio kiseonikom i bio je omamljen vetrom koji mu je terao kosu napred. Istovremeno, ključala ga je potajna loša navika: ni jedan čisti stih u njegovoj beležnici. Popeo se čak ovamo gore nad crkvom da bi gucnuo kiseonik i pisao pesme. Sve što mu je prolazilo kroz plavokosu glavu, kao nešto vredno za pokoljenja, nije ostajalo na belim listovima papira. Jednom to bese kuća u Beru, gledana iz polja i, uzdižući se na brdu, obasjana suncem, učini mu se sva žuta. Potom počeo da razbija glavu granicom i Mitinim lelekanjem iza njega i Leke kada im reče: "Trčite, mili moji, ka slobodi!" I Mitar potroši nešto više vremena da bi izvukao pogodne reči koje bi spojio sa Mitinim licem, sa rukama graničarevim sa druge strane i sa sivim nebom. Kada i od toga ne vide cara, lati se opisivanja sadašnjosti, loveći pomalo i prošlost.

Ocenio je da je prošlo podne. Časovnik nije nosio. Po suvožutoj izmaglici niže grada umeo je da oceni koliko je dan kraći. Imao je u planu da sutra pošalje pesmu za časopis "Novi dan". Greben još jedanput privuče njegovu pažnju: u beležnici zapisa TRI SKICE O JEDNOM BEKSTVU. Toliko. Htede da preškraba i ovaj naslov. Međutim, to ne učini, odnekud se rodiše ideje i misli potekoše: izroni jedna zahuktala kolona kamiona, noću su manju decu bacali u vozila kao lubenice i dugo im je trebalo dok se ne smestiše pod cirade (bilo ih je možda, kad bi decu poredali jedno do drugog, jedna duga kolona koja opasava i sami Ber), i spavali su po kasarnama u Bitolju i

prošli kroz Skoplje, i u jednom velikom gradu, koji je mirisao na rasute cigle i kreč, i za koji reče jedan bajo na železničkoj stanici da se zove Beograd, Lekina ruka ispusti njegovu, i plakaše on za tom rukom i moljaše majke da mu kažu na koju se stranu izgubi Lekovo staranje.

Čestitao je samom sebi na onom što je pročitao i zatvori beleznicu: verovatno ta svetlost koju je ugledao od crkve Svete Bogorodice nije bila sa Sinaja (za to mesto biće potrebna četvrta skica), već iz dana nalepljenih nad vozovima koji su kloparali traka-trak od Bitolja do Vlašskog. A Mitar našvrlja i izbrisa nepotrebno tu svetlost. Konačno potvrđuje da je dan pogodan za pisanje poezije, mada je za snažnu ideju bolje da je vreme mračno. U zadimljenom Šljonsku ispisao je punu svesku. Ko zna kako bi se stvari odvijale da se nije dogodilo ono sa SPOMENIKOM, što je objavljeno u katovičkom časopisu "Pogledi", tri meseca pre susreta sa Mitom i Kostom. Koji ga je đavo naveo da naškraba takvu pesmu? Iz redakcije su mu pisali da je pesma dobra i da ubuduće treba da razmišlja ne o imaginarnim glupostima, već o stvarima od krvi i mesa, i mnogo kuražnije. Tako mu napisashe dve-tri rečenice na jednom papiriću, ugušene katovičkim dimom. A šta su zaista mislili - đavo bi ga znao, jer su putevi, posle te pohvale, dobili drugi tok pred njegovim mladalačkim koracima. U jednom listu javio se neki Šlonoski, političar, to je doznao kasnije, i Mitrov SPOMENIK uzvisi se za metar ka nebu i stade mu odatle škrutatati zubima. Šla sve ne natrabunja taj nadmeni političar o njegovoj pesmi: baca mulj bradonjama što vise na zidovima, i Visla ne teče tamo gde teče i ispade da Mitar, zbog tih kleveta Istočnog carstva, sam sebi namiče omču. Stvar je stigla i do suda i Vasil je trčao i levo i desno, tražeći milost čak i od onih sa kojima se rame uz rame borio na Viču, a oni jedva dočekaše da se sprdaju sa filozofijom njegovog sina Mitra. I za dlaku bi se našao u bajboku. Kada se vratio kući, sa teškom zagonetkom u duši, Vasilova ruka se zalepi za njegov obraz, govoreći: "Magarče"! Otad je batalio poeziju. Nije isključeno da bi ga Poljaci zatvorili da nije imao pravo povratka u Jugoslaviju.

Pet godina nije napisao ni reda: jednostavno, zaboravio je na sve planove koje je imao u Krakovu, dok je studirao svetsku književnost i geografiju (zbog želje za putovanjem). Skitao je hrastovim i kestenovim šumama, tobože tražeći boga na Korabu, i svu strast koju je imao prema poeziji usmeri je u drugom pravcu - sadio je, presađivao i kalemio sadnice. Primetio bi u šumi orahovu stabljiku, iščupao bi je i zasadio tamo gdje je smatrao da je najbolje, ili bi na oskurušu kalemio džanariku. Oko barake je bio zasadio ceo rasadnik.

Mogao je svih tih godina i posao da ima, da bude profesor geografije. Očekujući najbolje, poslao je diplomu u Skoplje, da se nostrificira, i čekao Gospodin iz Krakova da ga neko pozove i da mu kaže da njegova diploma ima važnosti i u ovoj državi i 'aj' budi profesor tamo i amo. A kad je pročitao pismo što mu je stiglo iz Skoplja da treba da polaže neke ispite, najpre ispari osmeh sa njegovog lica a petom se strese i reče: Zar opet u klupu! a zatim se nasmeja i možda izusti: Lako ćemo za to, i godine prodoše i Mitar ostade samo sa onim "lako ćemo". Vasil mu ništa nije govorio. A još manje Mita. Na prebacivanje ljudi iz komšiluka što da i on ne guta gips u Gipsani, kao Mita ranije, ili da ga voda gloži u Staklari, kao Marušku, kad već nije sposoban da se prihvati čistijeg posla - oboje su ostajali nemi, verujući u sposobnosti svog sina. Njihove duše (uglavnom Mitina) behu grdno kažnjene već i K'čovom Švedskom. Međutim, na ravnoj nozi sa Vasilom, profesor iz Krakova je pomagao da se kuća podigne što brže.

Nasmejani tridesettrogodišnjak Mitar gutao je kiseonik pored jezera i ispod Koraba, nebom je pratio ponekog sokola, i spremao se za velika dela. U tom očekivanju smetao mu je samo dim iz Gipsane, ali krajem leta 1975. taj ga dim

podseti na bele oblake koji kidišu k nebu. Pre izvesnog vremena, vraćajući se iz Opštine, gde ga je Mita poslala da sredi neka dokumenta u vezi Aleksovog i Jaglikinog dolaska iz Praga, susrete Katinu, mladu plavojku. Najpre nije znao koja je i čija je, a najmanje da je profesorka makedonskog jezika u tamošnjoj gimnaziji. I Mitar, profesor iz Krakova, ponovo gurnu glavu da se peče na žaru poezije. Pisao je istim plamenom kao u Šljonsku, a brisao je tužno i ozbiljno po ukusu lepe profesorka. Tako se desilo da ponovo napiše jednu pesmu koju je Katina izbrisala, mačiče je doterujući, i da je pošalje u Skoplje. Kada je izašao časopis "Novi dan" sa pesmom, postade svestan čina koji je učinio: kako da kaže Katini da nešto što nije valjalo, naravno po njenoj oceni, evo sada drugi vrednuju. I pade melanholično bolestan i oči mu se zamrežiše, i tek tada otkri svoju naklonost prema toj mladoj plavuši. Čim se potčinjava njenim naredbama znači da je zaljubljen.

Tako je pao u vatru pre tri dana, kada mu se časopis našao u ruci, pa pomisli da će leći bolestan.

I neobično uzdrhta od bljeska plavuše nad gradom: Katina se penjala pored zidina crkve sve jasnija i stvarnija. Šljonsk ostade iza Koraba, a pesma dalje od Stogova i njega ohrabri pojava slike koja se uvećavala, i on u trenu sazna da je mladi čovek ugledao onu svetlost nad gradom koja je izvirala odavde a ne iz nekakvog mračnog Sinaja.

Lice koje se zaustavi beše crveno i znojavo. Katina beše odevena u braon dvodelnu haljinu od pamuka i žutu vindjaknu i pri penjanju se kretala lagano kao srna. Mitar htede da se osmehne, ali kad ugleda koliko je ozbiljna, namršti se. Nad njima se nadne senka.

- Pročitala sam pesmu - reče plavuša gledajući ga u oči, i u njima Mitar spazi mnogo sjaja i vlage. Čekao je šta će biti dalje, a ona je ćutala, kao da nije imala ništa drugo da mu: prenese.

- Nisam želeo ništa da ti skrivam - reče Mitar, uporno je gledajući u oči.

- Niko od nas ne treba ništa da krije - reče profesorka, skrećući pogled prema gradu. Smrkavalo se. I Mitar oseti hladnoću.

- Hteo sam da te iznenadim - reče Mitar, prilazeći joj.

- Pesmu ne razumem, mnogo je mutna - reče profesorka, još uvek gledajući dole. Misli da ona gleda u svoj grad isto onako kao što je gledala mlada heroina Palikuća, kada je - ulaizila u Debar sa nekom važnom porukom. - Treba da pišeš o stvarnosti - nastavi profesorka - i jednom zauvek da batališ prošlost. To nije za tebe.

Šta bi rekla Katina da je pročitala TRI SKICE O JEDNOM BEKSTVU? I Mitar spusti pogled na bele oblake iz Gipsane. Onaj zalizani islednik u Legnjici rekao mu je: Zar da joj ti, koji jedeš hleb ove zemlje, pljuješ u lice!

- Ako hoćeš da nešto vredno napišeš, treba da si blizu a adi, da im osetiš dušu - reče profesorka, okrećući mu se i prvi put Mitar primeti kako prelete osmeh njenim crvenim i toplim licem.

Primetio je on, ne mnogo davno: mati Mita vraćala se sva bela iz Gipsane. Posle je krivio sebe što je imao srca samo za tetka Risin bol u kolenu, zbog vlažnosti u Staklari.

U njegovoj krupnoj šaci nađe se njena sitna i vrela ručica. Baš ga briga za TRI SKICE O JEDNOM BEKSTVU i za dim iz Gipsane i za onog zalizanka u Donjem Šljonsku, iznad koga su još uvek kolo igrali nemački duhovi. Poljubi je kratko, čak joj i dah ne oseti, i odvojiše se, skoro dva metra jedno od drugoga. Katinu je zaprepastilo što je odgurnu od sebe. Podviknula bi ona i otišla da u trenu ne shvati: mimo njih prođe jedna stara zabrađena žena, natovarena granjem. Albanka je silazila iz hrastove

šume a da nije primetila šta je pred njom. Mitar joj na vreme otvori put, inače bi naletela na njih zajedno sa tovarom.

Čim splasnu njeno uzbuđenje i ljutnja, Katina uze beležnicu i radoznalo je pregleda, zadržavajući se na onom što je tog popodneva zapisao. Stajala je poduprta uza zid crkve dok mu je govorila: Treba da položiš ispite i da nađeš posao. Čovek bez posla postaje vetropir i usamljenik.

- A gde? - reda-radi upita Mitar, i posle izvesnog vremena ugleda tu plavojku kako stameno korača usred Debra, pije limunadu, blago izvrćući donju usnu, grickajući semenke u parku dok čita "Bol i bes" Slavka Janevskog i ljuti se u mračnoj kino-sali, punoj dece i mirisa neopranog veša i zaprške, što je on nagoni da gleda jeftine filmove.

- U Debru ili petnaestak kilometara dalje, a to je opet Debar - ozbiljno mu reče.

Nadoše se na glavnoj ulici držeći se za ruke, i Katina postade ozbiljna, izvuče ruku iz njegove kada Mitar pozva jednog muškarca za koga reče da mu je brat i da se zove Apostol. Sa jedne strane ulice, uz park, stajala je poveća gomila ljudi, a pored njih vreće sa vunom, lukom, brašnom i još koječim. Gomila je skoro ćutke čekala autobus. Sav taj narod bio je došao na pijacu i Mitar je znao da je subota. U jednom trenutku zapljusnuše ih dve albanske pesme - jedna je dolazila sa nekakvog gramofona iz najbližeg kioska - a druga iz jedne šarene kuće. Melodije su se mešale. Mitar ljutito pomisli: ženski glas je jači, i zamisli ženu koja mu je nežno usijavala glavu.

Mitru postade mučno što doziva brata Apostola, jer dok je dolazio k njemu, Katina se odmakla i samo je pogledom mogao pratiti. Ni za santimetar ne shvati zašto ga je tako odjednom napustila.

- Dobro je što te nadoh - reče Apostol. Bled, sa zaliscima na čelu i borama oko očiju, izgledao je stariji nego što je bio. Neki čovek je pokucao na moja vrata i tražio tebe.

- Odakle je i šta traži? - upita Mitar i vidi: njegov brat Apostol korača pogureno i, onako u bundi i sa šubarom na glavi, izgleda drugačije od ostalih, kao da je duh nekog živog čoveka. Nikad mu nije ispričao kakve su mu nesreće ugrale u dušu ruske aveti. - Mislím da je ovdašnji -Teče Apostol umorno, kao da ga bolest ždere u grudima. - Tražio te i u baraci. Začuta. Mitar je viši od brata. - Reče da ima nešto važno da ti kaže - nastavi Apostol, spuštajući glas, kao da govori nekome o nekoj državnoj tajni. Kada stigoše do Egejskih zgrada i kada mu Apostol reče: "E, ono je taj čovek" (pokazujući na jednog čovečuljka u mantilu, sa rukama u džepovima, koji je lupkao cipelama po zemlji). Mitar ne učini ni dva koraka, a već oseti kako ga jedno teško pitanje ošinu iznenada: Odakle se znaš sa Sonjinom profesorkom?

Već je bio pao mrak i napolju nije bilo dece. Iz prve izrade izleteše Maruška i Ahil, treskom zatvarajući spoljna vrata, i ne primetivši Mitra.

Samo što shvati da pred njim stoji Mitar Belomorov, svršeni student Krakovskog univerziteta i pisac loše poezije, po oceni Katine Srnikove, nepoznati bez okolišenja previše otvori usta: Pazi šta pišeš! Ne sij trice nepotrebno! Svoju među ne traži ovde!

Samo toliko reče i nestade iza zgrade.

Dva minuta kasnije, približavajući se četvrtom spratu, Apostol upita Mitra: Ko je taj čovek i šta ti reče? Da ti ne nudi posao?

- Govori kao ovdašnji ljudi - reče Mitar - ali nisam shvatio na šta je ciljao. Verovatno zbog one pesme.

- Šta pričaš, crni Mitre, koja pesma? - upita Apostol glasno. Mitar se zamisli: imala je pravo ta žena kad mu je rekla da batali poeziju i da se prihvati nečeg što je živo i što ima svoj put. Zar su toliko slepi oni u Skoplju da štampaju lošu pesmu i za nekoga uvredljivu! Mitra obuže hladnoća.

Te novembarske večeri, u stanu brata Apostola, pod slabim svetlom i uz miris suvih drva i čamovine, Mitar pronade temu o kojoj treba da piše. Dokazaće profesorki da ume i on da iščupa iz srca zaboravljeni stih.

7.

JEZIK PRIKOVAN EKSEROM

Od prekjuče ih magla tajanstveno poklapa, dolazila je sa jezera. U tmuni Mita iziđe u hladnoću i vrati se sa dva vrela hleba. U baraku broj jedan nije prodiralo svetlo dana i Mita je morala upaliti električno svetlo u kuhinji i staviti hrastovih cepanica u peć. Dok je baratala šibicom da zapali vatru, postade joj čudno što se niko od porodice ne pridignu i ne zakašlja. U jednoj sobi, onoj većoj i svetlijoj, sa velikom K'čovom slikom na šarenom zidu, spavali su Alekso i Čehinja, koji su dan provodili više u postelji, šapućući među sobom, nego u gradu, ili bi pak, kad ne bi bili vezani za postelju, pričali glasno na češkom. U tamnijoj sobici, u koju sunce nikada nije zavirivalo zbog velike kuće doktora Veni Radoždua, i u kojoj je ranije zabušavao K'čo pre no što je stao u stroj da ga duvaju švedski vetrovi, sada je carovao samo Mitar i već tri dana nije izbivao odatle. Kaže: - Moram da učim i da švrljam nešto. Mita mu unosi jelo u neprovetrenu prostoriju i želi da počisti i da otvori prozor, a on, plavokosi jarac, kaže: "Ne i ne, čisto mi je u sobičku i u duši." U najvećoj sobi, onoj u koju je promaja ulazila sa tri strana i koja je svima njima služila za boravak preko dana i za zevanje uz televizor uveče, istežala se na jednoj sofi Maruška, devojka koja joj je u jednom trenutku slomila srce, više nego Trikeri, kada ju je 1969. prvi put videla u Banjištu. Kuhinja je, pak, pripadala njoj i domaćinu. Na jednom federu, koji je krčkao pri svakom prevrtanju u snu, bilo je mesta i za trećeg člana.

Čim se cepanice u peći razgoreše kao lambade lučane, Mita ugasi svetlo da ne bi smetala Vasilu i pođe da probudi Poljakinju (tako ju je nazivala samo u mislima). Čim upali svetlo u velikoj sobi, istovremeno ga i ugasi: seti se Mita da je danas subota i da devojka tog dana ne radi. Porodica je za sada, živela od Vasilove penzije i od zarade devojke koja je došla kod Belomorovih. Utom ču glas domaćinov, tražio je da mu kupi duvan, potrošio je staru nabavku, kaže, i da mu upali svetlo. Dimio je kao odžak i ispljuvavao cigaru iz usta samo kada bi jeo ili spavao.

Mita ponovo šmugnu u maglu. Kako je ostavila muža tako ga i zateče: do guše ispod jorgana i s rukama pod uzglavljem. Izgledao joj je nestvaran. Uspravi se tek toliko da pripali cigaru i opet se vrati u pređašnji položaj. Dim je Miti smetao, ali mu ona to nikada nije rekla. Nije se usuđivala da otvori prozor, jer bi tada čula njegov teški glas: Što otvaraš, more Mito, jesi li u planini? Zar ne znaš da mi se rane javljaju na hladnoći.

Gleda Mita svog domaćina, belu kosu i bleožute brkove, gleda kako ćutke puši i zeva u tavanicu i ne može da se načudi: da nije ovo neki drugi Vasil, koji je u Poljskoj dobio drugi lik, ostareo i sa gomilom rana. I doktori u Poljskoj su mu, po svoj prilici, rekli: E, junačino, gvožđe ti ne možemo izvaditi, s njim ćeš živeti do smrti, osećaćeš ponekad i bol, tako će biti dok ne ostariš, posle će vrug doći po svoje.

Pletući siv pulover za Serjožu, a pre no što upita svog domaćina treba li mu lek, Mita se morala setiti jednog drugog Vasila i jednog drugog života.

Bila je Stavrina jedinica. Njen je otac trgovao kožama u Kožanima, bio je viđen čovek i dane je provodio tugujući za dvojicom sinova: Đorđi je odleteo u vazduh, raznet grnatom, a Done je namestio vrat pod točkove volovskih kola dok je trčao za grčkom vojskom koja je išla prema Kajmakčalanu.

Potom se u njeno lice zagleda Vasil, crn kao đavo, kose zalizane udesno i čvrstog hoda i govora. Zbog tog Vasilovog gledanja Stavre umalo da zapali Ber. - Zar da moja kći uđe u komitsku i siromašnu kuću! - vikao je i glas je stizao sve do šiju Bina Belomorova.

Vasilova nepromišljenost saplela se među njene noge i Mita ne nastavi treći razred gimnazije. Godinu dana je bila usukana kao slepica u Beru, ni za pismo ni za iglu. Sledeće godine, kišne i vašljive jer mnoge vaši napadoše grad, vrata gimnazije otvoriše joj se još jednom i Mita se doseti: mati Stojna morala je svašta činiti pred Stavrom, pre no što on reče: - Endaksi! Mita je jedan dan išla u školu, dva dana odsustvovala, dva dana bi je učitelj mlatio po glavi, tri dana sanjala je o nečem drugom i tek posle puče bruka: jadnica nije bila načisto sa sobom kad se nađe u kući Belomorovih.

Od tada pred njenim očima počеше da sijaju druga svetla. Otac Stavre neće ni da vidi Vasila, ne oprostí mu za devojkú što mu je bez gaća pobegla. I rodi se Apostol. Ali oproštaj iz bele dvospratne kuće usred Bera ne stiže. Zatim sa Vasilom doživeše novu radost, ali i žalost, rodi im se Toša i ne požive dugo, pade beba iz polata i otkotrlja se čak do susedne kuće u podnožju brda, koja je sa njihovih prozora izgledala kao priljubljena uz zemlju i kojoj su samo ćeramíde virile.

A kada je došao na vlast Metaksas, smrklo se iza kapije Vasila Belomorova: Stavre Kožanov, sada Stavros Kožanidis, osilio se. Sve je učinio da bi dobio korbač u ruke, kako reče. Zajedno uz vlast zazvecka i novac: Stavre nije tražio samo moć nad Berom, već u gradu otvori i veliki dućan gde je izrađivao i prodavao robu od kože i imao u planu da takav dućan otvori i u Solunu. Dižući visoko zastavu Korfilakea, prestade da guta miris kože i prašinu i da bode prste iglom. Unajmi i sluge.

To je vreme kada Vasil poče da hvata druge sokake od onih kojima je gazio Stavros Kožanidis. Mita ne pamti da je Vasil bio luđi od onog avgustovskog dana 1936: zbog jedne lumperajke u kafani Đorga Atinidisa, gde su glasno i jasno razgovarali na svom jeziku posle svakog gutljaja uza, odvukoše ga dva kera od vlasti u Korfilake, a tamo se pred njim isprsi lice od koga se Vasil dugo sklanjao - moć Bera, ili Stavros Kožanidis. Mita je čula da Stavre nije udario svog zeta, samo mu je rekao: Zete, jednom moraš naučiti čijom njivom gaziš! Da ne bi mnogo lajao za mnóm naučiću te jednu veštinu! ELADA je sada civilizovana država i odbacuje nedostojne kazne, na primer, pljuvanje u usta! Ti si mi jednom pljunuo, ne samo u usta, već u čast, što me je dotuklo. Ne vraćam ti istim aršinom, mnogo blaže ćeš biti kažnjen".

Vasil je zverao očima zbog uza u krvi. Nikad dosad nije stajao tako blizu tog mračnog čoveka. Da je pretpostavljao da će mu probušiti jezik ekserom, možda bi tražio milosti od te moćne vlasti. Izguraše ga napolje kroz vrata, kao svinju. Krkljao je i buljio u oči starom Metaksasovom slugi, a njen otac, koji je odavno prestao da je smatra kćerkom, sa pobeđničkim sjajem na licu, kao Hristosovi mučitelji, podviknu: Ovo sam ti učinio da bi poštovao vlast!

Kući se vratio ošamućen i krvavih usana. Dimitra kriknu čim ga ugleda, bledog, mokre kose, prljavog odela i ruku vezanih na leđima. Hvala bogu što je bio mrak i niko ne primeti i ne dozna za nesreću koja snađe Vasila. Mita mu brzim potezom izvadi ekser iz jezika; da mu prokleti ne bi ispao, Metaksasovi zverovi su mu dobro otvorili usta i među vilice stavili komadić daščice. Krišom se vukući svojoj

porodici, Vasil se napinjao, širio oči do krvi da što više otvori usta, ali mu to nije pomoglo i tako zbog komadića drveta nije bio u stanju da sklopi vilice i da jezikom nekako izvuče ekser. Sevalo mu je od boli i u glavi i u stomaku.

Mita se u početku rasejano vrtela oko okrvavljenog muža i maglovito ga posmatrala dok se najzad ne priseti da ide po njegovog brata Trajana, a ovaj ode da traži nekog doctora, pobratima jednog poznanika iz Neguša sa kim je Trajan bio u vojsci na Peloponezu u Patri. Čim stiže, doktor zatraži rakiju i vatu, ako ovo zadnje nemaju, a to reče bez ikakvog uzbuđenja, da mu se donese pamuk, onaj pamuk kojeg ima na gomile kroz Megleniju, ali eto, tog trenutka, kada je krvario Vasilov jezik u njenoj kući nije se moglo naći ni grama pamuka. Onda onaj što reče da je doktor, a dođe skrštenih ruku u Vasilovu kuću, strže povezaču sa Mitine glave i reče da je popari vrelom vodom, i nešto kasnije Vasilova usta se još jednom razjapiše. Sa povezačom naguranom do grla, ličio je na strašila koja postavljaju pored puteva Lamije, jer tamo je sve pepeo i muka. Tako reče njen svekar koji je celo vreme, kao mramor, posmatrao kako se tri zanemele žene movaju po kući, udarajući jednom u zid, a drugi put u vrata, tražeći ono što im je doktor rekao da traže.

Mita se tad suoči sa strašnom istinom, dok se Metaksas u Atini gostio sličnom takvom usijanom glavom kao Vasilovom (Bože! Bože! Upoređuje muževljevu glavu sa svinjskom), u njegovim očima ona pročita snažnu srdžbu koja će se moći ugasiti tek u neko novo vreme. To predveče 1936. shvati žena da će jednoga dana ostati bez oca. Dugo su ljudu posle ovog šamara kada bi videli Vasila na ulici (u kafanu više nije zalazio, Mita je strahovala da sada on ne probuši ekserom neki drugi jezik) govorili: - Vasilaki, prikova ti Metaksas jezik ekserom! Aj sad otkuj ga iz zida ako možeš!

A Vasil bi buljio ka gomili ljudi ne verujući u ono što čuje: šta li su oni, majku im, Grci, Makedonci, Cigani ili Muslimani iz Sultanovih gaća, ta pravi hrišćanin se na krst ne penje sa lovorom pelina, ili sa krečom iz Vrtikopa, majku im, na krst se vešaju, neka se vesaju, obesiću ih i ja na grani Karakamenovoj, i još više, majku im, čak i niže, sestru im.

A pre no što taj lavež grunu berskim ulicama, pre no što poče da sam sebi vadi dušu zbog pljuvanja po sokacima kojima je prolazio i stari ker Metaksasov, domaćin njen noću uđe u dvorište, sede na poveći kamen, zagleda se preko kuća naniže (njihova je kuća bila pri vrhu) i ostade tako skamenjen, otvorenih usta iz kojih se širio miris rakije od smokava. Ni ona, njegova Mita, ni Apostol, koji jedva da je imao pet godina, ni njegova sestra Risa, ni brat Trajan, ne skrenuše njegov pogled na drugu stranu sve do sutra veče. Možda mu je tada neki duh šapnuo o jeziku i ekseru, i Vasil skoči kao mečka i popari ljude koji su sedeli pored njega kao da ih opali slana, oplakujući ga živog cele božje noći i celog božjeg dana.

Trepereći u duši, Mita se seti i toga, kako je uzoru, pre no se Vasil povratio iz muka i pre no je skočio iz mraka u svetlost, neko, možda Trajan, ponovo dovukao doktora. Ovaj ga je pak merkao, pipkao po prstima, po čelu, štipao za lice, ali Vasil ostade skamenjen za jasnog doktora, a on, da bi mu ulovio pogled trebalo je da stupi pred njega, a to nije mogao učiniti sam, bez pomoći Trajanove i Risine, koji su ga pridržavali za ruku, jedno s jedne, a drugo s druge strane nepokretnog čoveka, da se ne skotrlja dole prema kući Madžira⁴ Azijakisa. Na kraju samo reče: Ovaj ćutuk je još pri pameti. Stvar je u tome što misli nešto što nije dobro ni za koga od nas.

I uplaši se doktor kao od vampira, ne upita više ni za alfu ni za gamu, bar da mu opsova majku, izlete iz kuće Bina Belomoova, naslućujući da dolazi neko veliko zlo od Bejaz kule ili iz kraljevske postelje.

Skoči cela porodica, prolomiše se i leleci iz grla, a detence koje tri put zaspao u krilu Risinom, najpre vrisnu, a zatim zbrisa, kada čovek njihov najmiliji stade da se uspravlja, kao da je spavao hiljadu godina i sada posle svih ratova i mrtvila škripi kostima, ponovo ih sastavljajući da bi išao u boj sa junačinom koji mu jezik za zid prikova ekserom. Vasil izvadi krpu iz usta i kriknu kroz usirenu krv I izlete jedan bolni glas, zatim drugi, treći, deveti. Sve dok porodica ne pokupi glasove i ne sastavi ih u jedan, nije uspela da odgonetne tajnu koja se krila u lelecima, a kada su protumačili ovako je izgledala na jeziku njegove majke Tresine: GRKKUUAN! GRKKLJUAAN!

Šest neartikulisanih glasova raširi se nad krovovima Bera kao da se survava šest stena odvaljenih s brda.

8.

SA VRELIM PEPELOM POD RANJAVIM JEZIKOM 1943. VASIL SKOKNU U JUGOSLAVIJU NOSEĆI PRED SOBOM SLIKU STAVRA KOŽANOVA, PATERA MITINOG, U TRENUTKU KAD OVAJ UMIRE NA KARAKAMENU.

Dim cigarete lepio se po zidovima i tavanici i odatle kao da se opet vraćao u Vasilove oči.

- Majku mu, mnogo se spava u ovoj kući! - reče odsutno ne gledajući u ženu.

Mita oseća kako joj dim pritišće pluća, žmirka i ne može da nastavi pletenje.

- Tamo u Polši rano se ustajalo i od jutra do sutra radilo -nastavi Vasil rasejano i otkri suve noge ispod jorgana. - Ovde, bre, svi spavaju.

- Danas niko ne ide na posao - došapnu Mita. - Znaš li koji je danas dan?

- Niko ne misli na posao, svi leže kao svinje.

Mita skoči na noge i pogleda uplašeno Vasila. - Šta, bre, pričaš? - kaže Mita i podiže ruku u znak da priča tiše.

- Došao sam ovde zbog dece, a oni kao da su pomrli - kaže Vasil i još više otkriva suve noge. Muči ga tišina. Okreće glavu prema ženi, čini mu se visoka i krupna. Iza nje kao da ugleda nedeljnu sofru.

- Koze meče, gladne su - reče Vasil.

Mita učini korak-dva prema njegovoj postelji. - Tebi nije dobro, nikakve koze ne meče. Da ti donesem lek?

- Bleje... a moja deca i oni... oko sofre ćute.

Nekoliko sekundi kasnije Vasil vide svoje koze, posedane na stolicama oko sofre od prekjuche, kao što to čine kućici kada mole domaćina za mrvu hleba, i skamenjeno bulje u njega.

- Mitoo! - promrmlja Vasil i uspravi se kraj postelje. - Mitoo! Smrzoše mi se noge, treba da ih umotaš u jareću kožu.

Mita sva treperi, gurajući ga nazad u postelju.

- Vasilaki, bre Vasilaki, šta ti je, bre? Imaš li groznicu?

Gurajući Mitu iza sebe, on otvori vrata i izgubi se u polmraku dnevne sobe. - Palim sofru, palim koze... Onda je otac trebao da mi ih uvije u jareću kožu... Iz polumraka Maruška skoči sa sofre i viknu na poljskom tri puta: Šta! Šta! Šta!

Sat kasnije Vasil leži u postelji i gleda u tavanicu, pušeci odmereno. Nema vatre, suv je kao sasušeni brest. Gundajući nešto, Mita mu kašičicom daje lek.

- Kažem ti - veli, dok drži cigaru među prstima – moje noge bi bile prave noge da ih je neko u Albaniji umotao u jareću kožu. - Pola sata kasnije, on će opet uznemiriti Mitu i usaditi joj sumnju da mu je tog maglovitog novembra pamet iscurila: - Onaj moj otac nikako nije trebao da čuva koze... ni jednu nije zaklao kada sam se vratio iz Rupišta. A zašto si ih, moja Mito, čuvala? Bio je isti kao ti, čuvaš koze a moje se noge smrzoše.

Od leka Vasil odmah zaspa. Dok ga je san hvatao nađe se kao sedi za Mitinom sofrom i jedva izdržava kozji pogled, muči da dozove decu i snahe, i Marušku i unuke, i uzima nož i zabada ga u prvu kozu i kad vrisne od boli, jer uviđa da je nož zabio u svoju levu nogu.

Budi se i u polusnu veli: Nije trebalo da dolazim ovamo Polše...

Leta 1941. stupiše Metaksasovi zakoni: u to vreme kirijas iz Atine donese zakon o uništenju koza - svi koji drže koze treba da ih doteraju na klanicu i na povratku kući da naprave stotinu metanija vlasti u znak zahvalnosti što ih je kutarisala teškog tereta. Bino Belomorov ne prodade koze (za jednu kozu dobijalo se koliko za par opanaka), ostavi ih u plevnji i dojedne ih prebaci na sina Vasila, koji se u to teško vreme borio u Albaniji za kralja Đorđa. Držanje koza postade njegova čudna bolest: jednom mesečno slali su mu poziv oni iz Opštine da plati globu.

Jednog ponedeljka Vasil kucnu na kapiju Belomorovih, tiho kao da bese kozji duh i rastrčaše se Mita i Risa i Tresina da mu lece žuljeve na nogama raznim melemima i da mu ih uvijaju u razne čaršafe. Vasilove noge bile su kao ošurene.

Još nezalećenog, pozvaše ga lično Pulevci i beše čudno Vasilu što ga upravo oni pozivaju, a ne proedros i vele mu oni koji su na sve strane gledali u plen: Plati nam za koze! I reknu mu koliko treba da plati. Vasil drži pištolj u džepu i računa: da ima deset kuća kao ona onog psa Stavra Kožanova i opet bi ostao dužnik.

- Platiću vam za koze kad mi vi platite za noge!

I izuva čizme da mu vide rane, i Vasil ćutke smiruje srce da ne divlja u kancelariji novih pljačkaša.

Muti se u glavi Vasilovoj od raznih organizacija u Beru, najviše od horske pesme Kalčevaca: uzmite puške i ne puštajte nikakvog Grka u vaš kraj! I upita jedne noći posle večere oca Bina šta misli o pozivu Kalčevaca, a on pametan, kao da je dvesta godina sedeo kod sultana u Stambolu, kaže: - Komita zemlju ne uzima, ali glavu hoće! Ti sinko, prihvati zdravo oružje i ne brini! - govorio mu je otac. - Danas svi drže teftere i 'oće da uredi zemlju.

Vasil shvati da je sloboda njihova, ali i tamnica, i zbrisa u šumu. Odenu ga Mita u vunenu odeću, kao da se sprema da ratuje sa nekim vetrovima, a ne sa kraljevskom i nemačkom vojskom. Da se pogledao Vasil u ogledalo, video bi samo svoje oči i uplašio bi se od namere što ide u rat, od tereta u telu ne bi mogao ići ni za svinjama. Njegov otac je ćutao i tek kada ostaviše Ber, reče mu: Bežanje belo nosi, ostajanje crno!

To beše vreme kada je Vasil morao da se opredeli čiji glas da sledi: nisu mu se sviđali mnogo ni oni ELAS-ovi oficiri, što su dolazili u Ber, crvenog lica i glatkih ruku, i stali bi na neku kacu pred kafanom onog Đorđa Atinidisa i podviknuli im da ne uzimaju puške ni od Bugara ni od Pulevaca, već samo od njihove organizacije.

Dok im proleće ne otvori oči, šta li sve ne obrnuše i zapališe Nemicima i Italijanima, od Bera do Pazara. I upravo tada da počese neki ELAS-ovi oficiri i u planini da ih obilaze. Dolazili su čak iz Atine, i pričali im kako postoji naredba da se tamošnje jedinice prebace u Tesaliju i dalje.

- Ove oficirčiče ja ovako shvatam - govorio je Vasil drugovima - ostavite vi svoju decu i majke pred čeljust zveri i 'ajte da čuvate našu decu i majke na jugu. Bravo ako tako miislite!

I Vasil ne reče ništa više sve do sumraka kada mu se nije ulazilo u partizanske kolibe na Karakamenu i, ostajući naapolju, reče više za sebe nego za ostale: - Ama, oni misle i drugačije!

Beše rano proleće i blagun je tek razlistao i hladno beše Vasilu dok je razmišljao o Tesaliji i Peloponezu. I tako razmišljajući šta znači to da se ovdašnje jedinice gurnu na kamenjare tesalijske, on zaspao, sedeći na velikom granitu, sa puškom med' nogama: izdaleka je izgledao kao planinski mramor ljudskog lika. Negde u zoru neko ga vrati u stvarnost. I vidi Vasil kako ga jedan drmus za rame a on, kao bez krvi u telu, ne može ni da se okrene prema zamagljenom liku, niti shvata što ga bude tako rano. Nešto kasnije, trljajući oči i protežući suvo telo, Vasil obnevide od onoga što primeti: čovek ga je jedva našao među kolibama i govori mu da ustane i da dočeka krvavu vlast Bera. Najpre Vasil pomisli da je Kajlarac, koga je odavno poznao, pre nego što su se sreli da teraju đavole iz njihove drage zemlje, poludeo i budi ga u pomrčini da mu kaže kako mu je došao u goste lično kralj Georgi iz Egipta. Međutim, Ahil Rečenov se nije žalio i pred njegove podbule oči dovede dve poznate figurice. Da behu aveti Vasil se ne bi šcepao za srce, međutim, ugledavši proedrosa i dikidisa kako bulje u njega, damu ga i dublje od srca. Šta sad činiti? - pomisli Vasil, on nije nikakva vlast da bi dočekivao drugu vlast. A Kajlarac je znao što mu Stavra dovodi pred oči.

Vasil merka vezane Berane i usta ne može da otvori. Sa Kajlarcom je došlo još pet boraca, koji su učestvovali u hvatanju dvaju nemačkih slugu.

- Au! - viknu jedan iza koliba, gde je verovatno išao da piša. - Pa zar je Nemačka pala kad ste ove uhvatili?

Glas onoga što viknu probudi dva elasovca u kolibi koja je bila najbliža. Šta će reći Mita kada čuje da su joj oca odveli gore kod Vasila? U majčinu, šta hoće neka misli. Da je Stavre imao kćer ne bi mu prikovao jezik u tefter Metaksasov. Vide-nevide i Vasil se sasvim otrezni: ima li pravo ili ne što gleda oštro u oči dojučerašnjoj vlasti Bera, neka mu drugi sude, a on neće propustiti mogućnost da sada pljune u dušu starom Stavri... ili Stavrosu kao što se prekrstio čim je počeo da čisti Metaksasove čizme. Došla maca na vratanca! - pomisli.

- Nije trebalo da ih dovodiš gore - progovori Vasil i sada je mogao drugačije da rezonuje.

- Jesi li poblesavio, smuku jedan! - podviknu Kajlarac. -Zar nisi govorio: kuću dajem ako mi pred oči dovedete dikidisa. Aj' da te vidim: šta bacaš pred njihove noge?

Iz koliba iziđoše i ostali i svi su se čudili kako dođoše ovi krvnici gore kod njih; a drugi su pak pitali: ko su ovi ljudi?

- Šta će reći Berani za Vasila Belomorova kada čuju šta se dogodilo na Karakamenu! - reče Vasil i počeo ga peći jezik i seti se 1936. i Stavra koji mu probi jezik ekserom.

- Ako ti nije drago - obrecnu se Kajlarac - ja ih mogu vratiti. Ajde, Dimo, vraćamo ih natrag - obrati se Kajlarac šaljivo elasovcu do njega. - Tražićemo oproštaj od ženica što smo im muževe digli iz postelje, popi ćemo kalu i hop - natrag na Karakamen.

Hoće li se ljutiti Mita? - pomisli Vasil i još više oseti žar u ustima, pa on nije nikakva vlast da sudi ovim ljudima. Kajlarac je iz poštovanja prema ranijim mukama Vasilovim bacio vlast pred njegove noge. Najpre Vasil poskoči, pobeže od kuge,

raširi ruke u znak da nema gde dalje da beži, a nešto potom razmisli i proceni na kom mestu stoji, šta on to traži u planini, i, ne psujući dade znak da ga svi slede, i vezani Berani i ljudi oko njih. Pope se na jednu uzvišicu iznad koliba i stade. Sunce tek što je izgrevalo. Vezani ljudi behu mirni kao jagnjad. Vasil primeti gordost kod starog Stavra. Veru mu njegovu, ne pokorava se pred svetom. Zar da mu i od ovog Pandikusa pada mrak na oči ovog prokletog jutra, Lefteris Pandikus, strašilo iz Korfilakea? Čuo je da mu je otac Bino dobio pesnicu od njega, kada ga je zvao zbog one puste puške, koja mu je služila samo za mamac, da se stari komita dovuče do Korfilakea i da zbija šalu sa njim. Poslednjeg puta čak ga je i pitao: Sa kim ti beše komita? – a stari Bino njemu pravo u lice: Sa tvojim ocem! - a on, vuk stari sa Karakamena, strvan, tobož je namirisao krdo goveđa: A gde ti je sin? - Gde i svi! - tresnu mu Bino Belomorov te reči u lice.

- Ti jednom pomenu da u Eladi vladaju civilizovani zakoni! - reče Vasil prilazeći Stavri.

- Vladali su - tiho izusti Stavre - dok ne dođoše ovakvi žutokljunci kao ti i ispoganiše čak i boga!

- A, bre, vi pametnjakovići - dreknu nejasno Vasil i proguta pelin - koji poveljom grčkom i nemačkom duvate smrdljiv vetar od Atine, pa da mi govorite o zakonima!

Vasil došapnu nešto Kajlarcu, a ovaj, odvezujući vlast iz Bera, nepoverljivo gleda u Vasila i veli: - Da ne grešiš, more Vasile!

- Pokazaću vam gde vladaju civilizovarii zakoni! - graknu Vasil, i uze dva pištolja od Kajlarca i gurnu pred sobom Stavra Kožanova i Lefterisa Pandikusa. Proedros i dikidis pođoše pred Vasilom pokunjenog nosa. Odvede ih pedeset metara podalje od grupe elasovaca i stade: - Stojte! - skide pušku sa ramena i baci oba pištolja daleko pred njima i, škrgućući zubima, zapovedi: - Na moj znak krenite trkom ka pištoljima, onaj ko pre stigne do oružja i puca u drugog, ostaje živ!

- Digao si ruku na Eladu i na Englesku - javi se stari Stavre - bezbožniče!

Na Vasilov znak dva Berana, do juče ljudi od vlasti, počеше da trče prema pištoljima i Vasil vide da je Mitin otac brži od Lefterisa i brže poseže za pištoljem i, okrećući se, puca, ne u svog saveznika, već u Vasila i istoga trenutka se otkotrlja naniže. Čim je čuo pucanj, možda zbog mučnine i straha Lefteris se, i ne znajući ko je opalio, skljoka na zemlju i priljubi lice uz vlažnu travu. I Vasila potrese to što se dogodilo: nije shvatao je li pucanj bio iz njegove puške ili je došao iza njega. Ljut zbog svoje nepromisljenosti, velikim koracima priđe Lefterisu, koji se beše priljubio licem uz vlažnu travu i tih nekoliko sekundi ličio je na divljeg vepra.

- Bi li i ti, budalo, tako postupio! - viknu Vasil. – Lefteris je ćutao. Bio je obamro od straha. Vasil pozva Kajlarca. On, kao da je samo to čekao, odmah dotrča. Minut kasnije, silazeći ka kolibama sa zrakama sunca na licu, Vasil Belomorov ču dva pucnja i pomisli: A Mita? Šta će reći Mita? Ubica njenog patera. Sramota do boga, i bačeno blato u lice Belomorovih. Uvlačeći stomak, Vasil stavlja jezik među zube i pritišće. - Boli, moja Mito, rupu od eksera ima moj jezik, boli, moja Mito - viknu Vasil.

Okrenu lice prema neobasjanom predelu.

Četvrtog dana posle događaja iznad partizanskih koliba na Karakamenu, tog razlistalog marta, kada se sunce približavalo Gramosu, pripucaše na Vasila i jedan mu metak probuši šinjel. Sklanjajući se iza jedne bukve, imao je vremena da razmisli o svojoj situaciji: nekoje pokušao da ga ubije zbog toga što se usudio da bude sudija umesto njega, i Vasil shvati svoju tragičnu situaciju zbog odbijanja da pređe u Tesaliju kao jedan od ovdašnjih partizana. I uz jednu otrcanu psovku: jebem im

mamicu onim Elasovim oficirčićima, pode ka meglenskom kraju. Susrećući putem partizane iz Tikveša i okoline Bitolja, nađe se u Jugoslaviji sa još pet drugova, (dva iz Neguša, jedan iz Kostura i jedan iz Bera) i sa grumenom leda u duši zbog brzog prelaska preko granice (njegovi će se uznemirili kada čuju da ga je progutao mrak) i sa vrelim pepelom pod ranjenim jezikom zbog toga kako će u buduće živeti 1943, možda čak i 1944.

9.

I ĐAVOLA ĆU NATERATI DA MI ISPEVA LITURGIJU PO NAŠKI IZ EVANĐELJA! - REČE VASIL BELOMOROV U PREKOPANIMA. - A NE JEDNOG ČOVEKA.

Tamnoplava koprena spuštala se između vode i neba, i između dve strme goleti. Bio je to nagli prelaz iz svetla u tamu, kao kada čovek gubi vid na tridesetak minuta, i Vasil, čeprkajući sećanjem po deseti put što je vazduh vlažan i težak, a zemlja suva i prašnjava, nasluti nevreme na putu: oblaci su se gomilali na brdima i samo što nisu počeli sitno da rešetaju klisuru. Crn u licu, čačkalica pod šinjelom, Vasil se ojadi, ako navale kiše i surva se neka gromada na kameni put, pade život jevtinije od jedne drahme.

Zabrinuto pogleda u druga. Učini mu se za trenutak da drema pored njega na klupi, držeći mlitavo pušku. Grubo ga munu u rebra i ovaj se štrećnu i viknu: - Aa! - i to je značilo da je Vasil dobro uočio situaciju svog pratioca. Dade mu znak da pogleda u nebo, ali mu ne reče što ga tera da to čini. Nešto kasnije ovaj opet reče: - Aa! - crno nebo njemu ništa nije značilo. Kad mu druga odrediše na ovakvom opasnom putu, rekoše mu da on poznaje ovaj kraj, negde je iz okoline i dobro će mu se naći ako mu zatreba prilikom propadanja u mulj. Postajalo je toplo pod ciradom i Vasilu se učini da smrdi na pisaću i on zgrči telo i poče da zvera u ljude. A oni pak, kao da naslutiše nekakvu grmljavinu u klisuri, vrebaju svaki njegov pokret, kao vuci u zasedi koji čekaju da zakolju žrtvu čim se približi.

Bilo ih je jedanaest pravih odmetnika nove države, prljavi, neobrijani, većina gologlavi i vezanih ruku na leđima i sve ih je trebalo prebaciti u Debar, za koji ni sam nije znao je li iza potiljka ili iza lika gospodova. Tamo, u Strugi, pošto uhvatiše ovu bagra pod Jablanicom, upozoriše ga da im veže i noge, a on im reče da nije za nestašluke i šale i da zna izaći na kraj sa ovakvim njuškama i da nisu vezane, video je on takvih gnjida i u ELAS-u.

Truckanje kamiona zbog lošeg puta, prašina koja je ulazila i miris prljave odeće, parali su mu creva, ali Vasil nije pokazivao malodušnost pred bagrom, gordo je prelazio pogledom preko sve jedanaestorice. Ruke su mu se znojile od stezanja puške. Žignu ga i rana ispod desnog pazuha. U onoj poljskoj bolnici u Vojvodini nadnet nad njim očevom brigom, lekar mu reče da je gvožđe ušlo unutra i zaglavilo se kao u teslo, a nije uništilo ni delić života njegova i nikada neće osetili da je telo okrnuto komadićem granate. Osim jednog poduzeg ožiljka ispod miške, ništa drugo nije govorilo da je nekada neki lekar čeprkao pod njegovim rebrima. Učini mu se da doktorovi prsti još uvek grebu pod njegovom kožom. Možda zato što u njega bulji jedanaest pari očiju, a odozgo nebo cedi crnu kišu. Nije pitao šta je bagra učinila, rekoše mu samo da su ih našli na granici prema Albaniji i da ih treba odvesti tamo i tamo.

Ponovo munu druga, čije su obrve i, tu i tamo, odeća bili beli, da ne drema, već da bolje pazi na put, i promoli glavu napolje: potreban mu je svež vazduh, a usta

su mu se punila prašinom i ponovo vrati glavu pod ciradu. Poče da grmi. Ako malo zarosi, biće dobro. Ponovo uvuče glavu: za tren prašina ostade daleko i Vasil, pre no što pijunu na put, pomisli da je vreme, ovakvo crno i sivo, samo za gonjenje zveri, i za čestite borce kao što su on i njegov drug. Prašina se opet javila u blizini i gromovi behu tu negde, a rupe na putu je mladi šofer, koga nije dobro ni video tamo u Strugi, nišanio bez promašaja.

Kakvu li sve prašinu ne progutaše njegove oči u ove tri godine otkako prede granicu i obre se u Jugoslaviji. Stoji li taj Vasil nepomično u magluštinama ili je uhvaćen od nečega i sada ga duvaju vetrovi? Vidi Vasil jednog drugog Vasila tamo iza kamiona u kome miriše na pisaću i kišu. Ali ne razume šta želi da mu kaže, ili pak zanosi hodom samo da ga opsuje što ni reci nije čuo o Beru, stoji li na mestu taj slovenski gradić ili je pretvoren u pepeo, i Vasil samo sluša zajedno sa grmljavinama tamo odakle dolaze prašine: ej, ludo, zgnječiće te ovaj kamion zajedno sa jedanaest njuški! Ej Vasile! Čekaj me.

I dočeka Vasil Vasila da se vrati sa Sutjeske, sa pobedama i punom utrobom smrti, sa lišćem zelenim u ustima i sa magluštinama. Dočega ga i iz Srema, sa ožiljkom pod desnom miškom, ali i sa glavom na ramenima, a ne u bunaru. Prašina se kovitlala neravnim putem, prilazeći kamionu; Vasil jedva pruži ruku i ne može da dohvati svoje lice u prostoru i ono se gubi u daljinu, pod crnim nebom sa gromovima na planinama, jednom udarivši sa granice kod Đevdelijske, drugi put sa raznih ramena, živih i mrtvih, bugarskih, italijanskih, balističkih i ostalih sorti, često začinjeni sojem četničkim i ustaškim; i neće da sluša Vasil Belomorov Vasila, koji preskače tri godine jednu za drugom, ne misleći više no što je Mita rekla za zločin na Karakamenu i koji ga izdaleka upozorava: - E, moj Vasile! Samleće te crno nebo neogrejanog! Vрати se! Proklet bio!

Lep je taj Vasil koji se tiho drmusa klisurom, začušljan, sa lepim razdeljkom na desnoj strani, u štofanim pantalonama i sa čizmama na nogama obrubljenim belim dokolenicama, odozgo pak pamučna bluza malo naborana i zakopčana šarena košulja, bez kragne.

- U tamnu si se klisuru sakrio, bre Vasile! - bledunjava je i ozbiljno lice u ovog Vasila koji mu dolazi u goste.

- U pomrčini se love neprijatelji ove države! - kaže mu Vasil sa kamiona.

- A oni neprijatelji Bina Belomorova, šta je sa njima? I Milini? I tvoji?

Vasil sa kamiona čuti. Vazduh u grudima postaje težak. Gleda u svilenkasto crno nebo i pita se Sto već nije zarominjalo, i što ne kruži soko ili gavran na visokom olovnom nebu.

- Ti si bre, Vasile, zaboravio šta imaš u Beru: majka kuka za tobom. Otac jauče, a žena i deca leleču i bleje... Zaboravio si, jel'da, da im, evo, tri godine pismo ne napisa.

- Nisam mogao. Ratovao sam. A znaš li ti, čapljo jedna, toliko se ovom Vasilu lepio trbuh od gladi tamo u Bosni, kako je, čapljo jedna, ovaj mucavi Vasil pao sa neba kraj te zapaljene Sutjeske i koliko je pljuvačku gutao što ne ostade u ELAS-u... - odgovori pratilac bagre. - A kada se ratuje i kada se proklinje majčina utroba, čapljo jedna, ne misli se na pisma.

- Mita misli da si mrtav, odavno te je oplakala... I sveću u crkvi pali za tebe. A ti živ, u mračnoj klisuri. Zar se odavde ništa ne čuje o Beru? Zar je toliko gluvo?

- Ponekad sam primao novine, one levo nastrojene: piše loše o Beru, panjkaju ga do zla boga.

- I ti čutiš u ovoj klisuri? Bravo! A tamo, kod tvojih, oganj gori!

- I ovde oganj gori...

Prekida ga lepo obučeni Vasil.

- Hoćeš reći... gorelo je. Oganj prestade da gori, a ti, mazgove, zaboravi odakle izgreva sunce i gde zalazi... Tri godine u pomrčini ležiš!

Kamion se klati, čak mu i nebo teži nad ciradom, i odatle graknu Vasil: - Ni u jednoj rupčagi nisam ležao! Čapljo jedna! Borio sam se svuda kroz ove krajeve, čak stigoh i u Bosnu, rekoh ti jednom, upamti, čapljo, i na Srem odoh, evo, pogledaj, nosim i ranu, sad ću ti je pokazati...

- Tvoja je rana dole, u Beru, mazgove jedan!

- Marš iz klisure, vampiru gnjidavi, marš sa mog puta! Ja nisam u rupi... ja ovde gonim odmetnike... šta je sa Mitom? Je li živa? Misli na Karakamen? Marš iz klisure! Cakisu, cakisu...!

Poče da rosi i jedno lice, njemu poznalo, iščeze sa puta zajedno sa munjom.

Okrećući se nazad prema očima koje su ga dotad gledale u potiljak, pomisli da sada ima veliku rupu u jeziku i kad bi nešto izustio, tek da upita golobradog momka zdesna, blizu njegove klupe, kako je njegovo ime na albanskom jeziku, ne bi ga niko razumeo. Momak je verovatno imao isto toliko godina koliko i njegov Apostol. Požele da ga odveže i gurne sa kamiona i da mu rekne: - Aj' sto davolo, bre pedimo! Krenuo si sa luđacima! Marš!

Kada provala oblaka ispuni klisuru, cirada poče da prokišnja i bagra se uznemiri, pokušavajući da prede na stranu na koju nije prokišnjavalo.

- Nazad! - viknu Vasil, jer je pretpostavljao da se vozilo može prevrnuti, naročito na prevojima. Pušilo mu se. Reče drugu da mu pripali, a on njemu: ne kadim. Zapravo, grudima je trebao kiseonik, još uvek ga je grizlo nešto u stomaku; pomisli na duvan tek onako, da izgleda pred ljudima da vlada situacijom u kamionu koji je poskakivao dižući pred sobom prljavu zavesu kaljuge. Oni što su sedeli sa leve strane bili su grozno išaranog lica blatom, ponekad su uspevali da ga izbegnu, okrećući glave levo ili desno. Učini mu se da kamion ide po vodi. Klisura je hučala.

- Samo da put bude dobar - reče drugu, ali to izgovori tako tiho da ga pratilac i ne shvati.

Treba da stignu dok je dan. Ako stanu biće loše. I Vasil se od toga naježi: u mraku može svak na svakoga nasrnuti. U podne su krenuli iz Struge, ali to saznanje sada nije vredelo para ako nastavi ovako da pada i ako im neka bujica prepreči put. Neko poče da povraća. I njegov stomak uzavre. - Ajde Vasile, što ne počneš da kadiš! - reče sam sebi i ponovo vrati pogled na klisuru. Više nije grmelo.

Kamion stade, tek toliko da bi Vasil Belomorov rekao: - Jebali smo ježa! - i opet nastavi crnom kišnom klisurom. Dok je bio okrenut licem ka tami, osećao je da se neko od bage sprema da ga prikolje zubima, da mu stane na stomak trulim čizmama.

Kiša je padala i kada stigoše u Debar. Gradić je video tek toliko koliko se moglo proviriti kroz otvoreni deo kamiona i izvuče ispresecane sličice čamotinje: čađave, trošne i stare kuće, i blato na ulici kojom prodoše. - Hvala bogu što ne živim u ovakvoj pustari, pomisli. Ostavljajući za sobom da crnobelu sliku mesta umiva kiša, on upita svog pratioca: - Zar ne reče da smo stigli? Kojim pravcem sad akamo? - Banjišta su blizu - reče odsutno pratilac. - Tamo vodimo ove baliste.

Stadoše pred dve dugačke barake izgrađene od ćerpiča, pokrivene sindrom i ograđene bodljikavom žicom. Vasil se dvoumio nekoliko sekundi pre no skoči sa kamiona. Pokisnuće. Gologlav je. Priđe stražaru i reče mu kakav tovar donosi i ostade tamo kraj železne kapije, dok se mutno ne obreše dvojica iz prve barake kojima se ispod šinjela videlo samo lice.

Prebacivanje bagre u barake nije trajalo dugo. Kiša se slivala njihovim obrazima dok su prolazili pored Vasila. Lanac Ijutitih teturao se na kiši i Vasil, zbog tame koja pade nad njihove glave, ne uspe da ulovi pogled momka koji je bio Apostolovih godina. Glupan.

Jedan sat kasnije, možda i više, Vasil Belomorov iznova oseti potrebu da se sretne sa glatkim likom drugoga Vasila, ali su, verovatno, olovne kapi kiše i izgubljene strane sveta stezale za gušu Berana da mu ne izadje na oči. Osećajući kako ga hiljadu ruku stišće oko pasa, Vasil odlučio da se odmah vrata za Skoplje, međutim, šofer reče: - Ne! -Čekaćemo do jutra, opasno je putovati lošim putem i po nevremenu. Pratilac, za samo nekoliko minuta, mokar do gole kože, jer je na sebi imao samo uniformu, reče da će prenoćiti u banji. Nema kreveta, ali ima čitav krov i suv patos.

Izjutra se Vasil Belomorov obreo pod suncem tek u Skoplju: kiša i prašina su nestale sa puta, a nad ciradom je hučao vetar. Nebo - sivo. Isplanirao je kako da prekrati vreme a da ne misli na creva koja su krčala i na tužne oči momka koji je juče sedeo pored njega: podiže teške kapke i pogleda, to beše trenutak kada je mogao da potraži Vasila iza kamionske buke, i prođe vreme dok ga ne izbavi muka: pojavi se u daljini, sasvim neočekivano, njišući se na vetru. Taj Vasil Belomorov koji je trepereo u klisuri kao da je strašilo za svrake, imao je velike brkove nalik Binovim, i kada ga je korio nije mucao kao ovaj što sedi u vozilu i uživa: - Ej Vasile, odavno su Musoliniju pljunuli u oči, i Berlin pade, a ti misliš da je Ber iza devet mora! - Ti živiš u magli ako tako misliš! - odgovori ovaj Vasil sa sasušanim žuljevima na nogama i ožiljkom pod desnom miškom. - Mi, ELAS-ovi borci, došli smo ovde zbog sledećeg...

Vasil pokuša da objasni liku iz klisure razlog zbog kog sada gone razne otpadnike nove države, ali on iščeze zajedno sa velrom i javi se tek u Skoplju, na putu za Đevđeliju. I veli mu ta avet da bi ga ojadila: - Dobro učini što dođe, ječao si, kukao, gundao, ali vreme je da odneseš malo svetla i svojoj Miti! Jugoslavija je oslobođena, Makedonija je postala država, a ti ostade da visiš na grani. Kralj šeta dole Atinom i kolje tvoje saborce!

Steže se Vasilovo srce i odgoni drugi lik iz ravnice pored Vardara i, kaže mu, kad već ne može da mu iščezne sa očiju: - A znaš li ti, klipane, kakvo nas naređenje čeka, još uvek nas čeka tamo iza granice: "Uništiti sve što sidje iz planina!" Uhvate li nas žive, mazgove, teško nama! Tu naredbu je doneo lično kralj, šapućući jednoj crnočkoj pici na uvo u postelji, a kasnije, negde pred zoru, raščula se ta vest Atinomi stigla do pure Čerčilove, i svi su rekli: "Genijalna ideja! Bravo spasitelju naš monarhijski!"

I od tog trenutka Vasil nastavi putovanje sam sa svojom senom. Bio je umoran i gladan i niko mu se više ne javi. Zaustaviće se u Negotinu. Uzeće nafte i zaviriti u torbicu da bi videli kakav će ručak imati.

Kada je Vasil Belomorov pogledao gradić stisnut između dva gola brda bila je jesen 1946, i on ugleda jedan drugi Negotin, okićen cvećem i parolama i sa narodom odlučnim da izvojuje još jednu pobedu, i Beranac, sada borac OZNE, da bi dočarao tu sliku, vrati se godinu dana ranije, ujesen 1945. Pamti Vasil kako je oprao ruke na jednoj česmi, začušljao se i ušao u jednu poveću i okićenu prostoriju, sa zastavama, Titovom slikom i velikim parolama. Tog dana je trebalo da se stanovnici gradića opredele jesu li za Tita ili za kralja. Zvučnici su treštali od borbenih pesama i ljudi svečano odeveni čekali su u stroju da bi glasali. Vasilu pade u oči jedan starac koji još sa vrata viknu: - Koja je kutija za Tita? Samo mi ta kutija treba!

Starčić pusti kuglicu u kutiju na kojoj je pisalo Tito i Vasil ču jedno: - Hvala! - a podalje gde je pisalo za kralja starčić pruži pesnicu i uzviknu odmeravajući od palca do lakta: - Na! - Masa sveta koja je ulazila unutra, kad vide šta učini starac, prсну u

smeh. Vasil je glasao za Tita i pode za starcem. Obli ga jesenje sunce i glavom su mu odjekivale revolucionarne pesme koje je pažljivo slušao dok je išao ulicom.

Putovanje mu dojadi: jedva dočeka da stignu na granicu. Konačno više nije mislio na onog Vasila sa strogim razdeljkom koji ga je pratio putem, jednom jasan, a drugi put maglovit. U Đevđeliji mu drugovi rekoše da su neki neprijatelji nove države zapalili tekstilnu fabriku, i Vasil jednog trenutka ulovi u mraku još jednom tužne oči onog momka iz bagre, i napeto provede tu noć u kasarni: jednom je stajao nad vodeničkim kamenom i u glavi mu se smutilo, a drugi put padao ka Beru sa Karakamena i ma koliko batrgao nogama i dozivao da ga zadrže da ne bi tresnuo na nečiju glavu, nikako nije uspevao da stigne do Binove kuće.

Skoči sa postelje, omamljen od sna i putovanja, i prvo što ugleda kroz velike prozore beše sivo nebo, i duga kolona pred kasarnom. Uspavao se. Niko ga nije budio. Već je bio u stroju, umornih nogu i sa malo hrane u želucu od sinoć, no širom otvorenih očiju, kada ih jedan visoki oficir Jugoslovenske armije pozdravi vojničkim pozdravom i naredi da istupe iz stroja svi oni koji su iz Egejske Makedonije.

Nastade komešanje. I upitni pogled stotinu očiju punih zebnje. Vasil ne shvati oficirovu naredbu i ostade na mestu, gledajući levo i desno, više iz želje da vidi ko će istupiti napred. Bilo ih je podosta odatle, jedni sa godinom staža, a drugi sa po tri, kao Vasil. Niko ne istupi dva koraka napred. Oficir ponovi naredbu, izgovarajući je blago. Mogao je neke i imenom da pozove.

Vasil Belomorov, ne čekajući da ga sustigne iznova neko crno predosećanje, prvi napusti stroj. I oseti Vasil kako ga podilaze žmarci kada prostor s leva i s desna ispuniše njemu nepoznata lica. Oficir im održa govor: glasno i jasno reče da su potrebni DAG-u i da bez kolebanja siđu dole i pomognu svojim saborcima da pobedonosno okončaju pravednu borbu i da je to dužnost komuniste svuda gde vlada nepravda, i da im se zahvaljuje na njihovoj bespoštednoj borbi protiv fašizma i njegovih slugu.

I Vasil primeti kraj sebe i drugog Vasila, kako mu bulji u lice i govori da nema jezika i zbog toga strahuje da iziđe pred Mitin lik, i pruži desnu ruku da ga uhvati za grkljan i da ga kao vranu baci iza kasarne, a samo dodirnu glavu Pena Popjotova, jednog neoženjenog žutokljunca iz Neguša čije se lice odmah ozari na oficirove reči. Istina, i u njegovom srcu nešto ustrela, mora priznati, kao da je u oficirovim ustima bilo ognjilo i kremen.

Uveče, u uzavreloj atmosferi kasarne, priđe mu Đorđija Klarinkata iz Bera, koji prede granicu godinu dana posle njega, ostavljajući dole samo bolesnu majku, i veli mu: "Mnogo razmišljaš, bre Vasile. Ti prvi treba da hitaš dole!" Tog trenutka za njegov prezasićeni mozak reči druga Đorđija nisu imale nikakvu važnost: krojio je plan kako da pode kući, još noćas ili ujutru. Međutim, sat kasnije, sedeći na slamarici i gledajući u trepetavu svetlost, skoči kao da je čuo kako neko spolja izgovara njegovo ime, jer tek sada iščeprka iz mozga ono što mu reče onaj Beranac tamo dole na stepenicama pred trpezarijom, i pođe da traži Đorđija, između dva niza drvenih kreveta i namuči se dok pod bledim svetlom ne pronađe njegovo uzglavlje.

- Šta to reče, more Đorđija? Zašlo da ja pružim korak pre svih za Karakamen? Govori, ne šali se?

Ni Đorđiju se nije spavalo. Tiho je šapulao sa svojim drugom iz gornje postelje. Kada je Vasil prilazio njegovoj kuštravoj kosi, ču nešto isprekidano: - Ne vraćam se ja...

Možda bi Đorđija Klarinkata rekao još nešto da pred njegovim očima ne uskrsnu figura Vasilova. Vasilovo šaputanje pored drvenih kreveta probudi još

nekolicinu i nastade nekakvo komešanje unutar prostorije. Đorđija mu tutnu u ruke novine i reče: - Čitaj!

Svetio je bilo slabo. Nije mogao da čita. Vasil stade pod fasonku nad kojom je visilo nešto nalik na beli poklopac, međutim, ni tu nije bio u stanju da razjasni sitnija slova, te pročita samo naslov lista: ELINIKOS VORAS.

- Vasilaki! - viknu neko. Pogleda gore i zamagljenim vidom raspoznava Pena Popjotova. - Penji se. Bolje se vidi.

Pope se pravo na Penov krevet, a glavačke pade na drveni pod uspevujući da izusti: - Skot sam kad ih ostavljam bez zaštite! - Sruši ga već prva rečenica: - uhvaćeni opasni komunisti. - I peskovita kiša grebnu ga po Čelu. Dimitra Belomoris... to je njegova Mita. I peskovita kiša nastavi da svrdla do grkljana. I njegov otac Bino ležao mrtav nad listom ELINIKOS VORAS.

Za trenutak ostade nepomičan na podu ne uspevši da se pomeri; činilo se kao da mu je kičma slomljena. U jednom skoku Peno Popjotov nađe se dole pored ispruženog čoveka. Pokuša da mu pomogne, no Vasil polete gore, lako kao da su ga izbacile snažne ruke i zauze Penovo mesto, i počeo glasno da čita na grčkom. Retko da je neko znao šta on tu čita, baci novine, opsova što opsova i ode do svog ležaja i, okrenut leđima ratnoj snazi, počeo da pakuje neke stvari u ranac.

- Ovo nisi smeo da kriješ od mene - reče Đorđiju kada ga ovaj zabrinuto uhvati za rame i prozbori nekoliko reci: "Nije vreme da sada krećeš."

Ni sekund više kod Đorđija, kada sve visi o grani: njegova Mita uhvaćena, maltretirana i zatvorena u Beru, zbog njega, a Bino Belomorov ubijen u Solunu, u Pavlos Melasu; bravo, vukli ga čak do Soluna, a toliko mnogo zatvora ima od Bera do Vodena, i sve iznose na videlo, pišam se na njihove zakone!

Vasil iziđe ne pozdravljajući se ni s kim, samo upita Đorđija: - Ko ti donese taj smrad? - i ne sačekavši odgovor, iziđe napolje. Nebo zavijeno u crnu koprenu. Treba da kaže dvojici stražara ko je i kuda se uputio. Negde iz daljine odjeknu škripa voza.

U tim kasnim satima, dok je koračao ka stražarnici, Vasil nije ni pomišljao da još jednu noć provede u Đevđeliji: ne ide se tako lako kroz mrakove a da o tome ne bude obavešten neko od oficira, i zar peške do Bitolja ili do Prespe, kada ima vozova ili vojničkih kamiona, nosi li hleb u rancu ili neku drugu potrebu, za granicu će mu trebati i dokumenti.

Ponovo se nađe u prilici da se vozi kamionom bez cirađe, oštri i vlažni vazduh šibao ga je po licu: tog jutra samo šačica ljudi, ako izuzme sebe - bilo ih je osam, odluči da pomogne DAG-u, i lo oni koji su jedva čekali da kresne šbica i da otkriju razlog za odlazak u neku drugu borbu.

Kamion je preskakao rupčage kao tenk. Gore u brdima padao je sneg. Osećao je hladnoću u nogama. Stare Tresinine vunene čarape odavno behu poderane. Ogrnu se šinjelom do ušiju, nabio kačket preko koga poveza šal, i nasloni se na ogradu, pomerajući malčice pušku ustranu da mu ne žulja leđa. Ruke mu promrzoše. Dvouručio se kojom stranom da pođe: prema maglenskom kraju ili prema Prespi. Kojim putem podu osmorica i on će sa njima, pomisli i zažmuri.

Međutim, ne ispade tako: ostade sam na kamionu u Bitolju, beo od snega koji počeo da pada još pre no što napustiše Tikveš. Da šofer, koji reče da je ovdašnji, nije bio uporan i Vasil bi sišao, iako beše odlučio da hvata druge puteve. Osmorica su sumnjičavo gledali u čoveka koji pođe sam, ali nisu nastojali da ga odvrate od namere da putuje sam po ovakvom nevremenu, i kada kamion ponovo počeo da grabi razbacujući sneg levo i desno, oni se spokojno okrenuše i uđoše u grad. Samo je momak Peno Popjotov ostao nekoliko sekundi zagledan u ulicu kojom se gubio njihov drug umotan u bele vlažne snove.

Odatle se Vasilu steže srce: loše vreme je izabrao za povratak, a budući da je bio vetropir, želeo je da bude sam i u dobru i u zlu. Ako ga nešto snađe bar da na njegovu dušu padne. Učini mu se da sneg sve jače pada i uplaši se za momka koji je hteo da mu pomogne da stigne donekle. Uze ga na dušu.

Kamion poče da se zaglavljuje na svakih stotinak metara i Vasil odluči da nastavi onako kako je znao i stari Bino Belomorov kada je korakom merio ove krajeve s onom istom puškom koja možda i sada visi u ćileru, u Beru, Gologlavi momak, u otrcanom kaputiću dva broja većem od njega, ostade među belim zavesama, tražeći oproštaj što ne može da ga prebaci bar do jezera, već ga ostavlja da ga sneg zatrpa i pojedu vuci. Vasil, pozdravljajući se sa njim, primeti kako se na njegovim crvenim obrazima puši sneg.

Odjedared tog snežnog novembra 1946. Vasil Belomorov oseti kako ga povuče naviše ka brdima neka neobjašnjiva snaga, i kad se približi granici, od oružja je imao samo: pušku, koju je doneo iz ELAS-a, 124 metka, dve bombe i jedan pištolj. Telo mu je gorelo i vrelina je pržila pahulje i on strže šal sa vrata i strpa ga u džep šinjela. Nije morao Vasil da se vrati nazad i tamo iza neke tmine da traži drugi sneg, može samo da se zagnjuri u drugo vreme, dve godine iza pređenog puta, tamo u strumičkom kraju, da bi video jednu staricu, čijeg su sina ubili Bugari, kako mu pruža vuneni žal, a on prozebao od hladnoće mrmlja: - Hvala ti, baba, hvala ti! Ova će mi stvar uši vratiti kući.

Nije se bojao što mu sneg pokriva put, već mraka. A imao je razrađen plan: da na Vreme stigne do granice i da tamo u karauli provede noć. Po ovakvom vremenu u selo se ne ulazi, svakojake zveri kruže naokolo. Svako čuva svoj prag.

I sneg je imao dušu: beše to velika bela gusenica koja je milela sa svih strana - jedared mu ulazila u uši, punila nos, usta... i tada je osećao da se kreće belim tamnim prostranstvom, i da mu je svaka ćelija iznurenog organizma ispunjena strahom. Čak se nije usuđivao pljunuti da ne bi ispljuvao svu tu divljinu i na kraju se i sam stopio kao pred velikim plamenom i potonu u jedinstvenom prostorčiću između neba i zemlje, ako uopšte negde ima zemlje ili kamena da ih je postavila božja ruka.

Pada. Lomi se dunjaluk. Kreće se nedolično. U grudi mu se uvukao sneg, i u srce, i jetru, i u krv, i ime - čak je i Mita u ovoj belini, ako je živa; i eto, misli, više nije sposoban da diše, jer mu sav beli đavo, ako đavo uopšte može biti beo, izlazi kroz dah. Kad bude poklopljen, kao pod sač, neće proći ni godina i on će se - skitnica ovih ratova, uvući pod žilice majčice zemljice, kao da je promenio izraz i iz ružne gusenice izobličio se u još strasniju stvarnost - u ništavilo.

Vasil je imao svoje šesto čulo: istina, vidljivost se smanjivala, ali instinkt mu je govorio da još grabi belim prostorom, belina mu je kao baklja lučana.

Ipak je sve to bilo bezuspešno: odluči da se skloni. Ali gde? Zbog nevidljivosti nije bio u mogućnosti da pretpostavi gde se nalazi i koliko još ima do granice. Jezero je zdesna. Krik ptica kao da je dolazio iz drugog sveta. Zamislio je kako galebi love ribe, vešto gnjurajući otvorenih očiju, kao klikeri, i potom isplivavaju na površinu kao rascvetan buket. A šta on lovi u ovom belo-tamnom jezeru? Čak su mu i oči otvorene kao u ptica.

Ugleda znak na putu. Tu ima neka crkvice. Zašao je duboko u šumu, no ostade spokojan kao da je u naselju. Čak ni pušku ne skide sa ramena. Nije se mogao orijentisati: nigde ne vidi puta, žbunje se pomera i novi sneg sasipa u vrat. Morao je negde da se šćućuri. Ako ne nađe crkvicu, tražiće majčicu. Snage više nije imao od stalnog saginjanja i borbe sa raznim žbunovima i dračom. Nasloni se na jedan podeblji hrast i oslušnu šta se događa u njegovom telu: sve je bilo budno i bez panike. Pod cerom se otvori suvo mestašće, kao izgubljen komadić gunja i, pri pokušaju da

spusti ranac na zemlju, krajičkom oka spazi nekakav zid i nešto se trže u njemu. Mrak imam i u očima, pomisli, čim se kao ranjena zver vrtim oko crkvice. Kamena ograda skoro da i nije postojala, niti spoljna kapija. Sneg je poklopio čelu crkvi, samo je pod tremom bog ostavio suvo. I tada se štreću Vasil Belomorov: unutra, u crkvi, primeti svetlo. Kroz odškrinuta vrata jasno se nazirao plamičak sveće, i Vasil tiho pođe snegom ispod trema, protiv svoje želje da taj prostor prođe čvrstim korakom.

Unutra je, pored zapaljene sveće, sedeo čovek. Proviri kroz procep i ne prevari se da je nečije prisustvo pred njegovim pogledom. Postade mu čudno što u zapuštenoj crkvi i po ovakvom nevremenu sedi živ čovek. Pogleda još jednom prema svetlu. Pop je, reče tiho u sebi, oslonjen na desnu ruku i leži kod oltara, ali živ je, stalno mrda glavom. Vasil Belomorov stade se boriti nekoliko trenutaka da bi odlučio šta da učini: da uđe onako kao što se ulazi u crkvu -mogao bi izgubiti glavu, ko zna kakva misao muči tog čoveka unutra, ili da bane pred tim crnilom kao što se čini u ratu?

Vasil Belomorov učini ovo drugo, jer mu se činilo da je nerazumno da se sa puškom pojavi pred popom.

Skoči kao zver uhvaćena u zamku: munjevito gurnu vratnice i u dva-tri duga koraka stiže do popa i uperi pušku u njegove grudi.

Ustade pop pred Vasilom, visok kao topola, sav obrastao u bradu i brkove, duge kose, ali gologlav i sa crnom kamilavkom povrh vojničke odeće koja se vukla zemljom. Tog trenutka Vasil to nije primetio. Tek sutradan pogleda popa kao što je red. A to da su mu oči krvave otkri kasnije, tek tamo u Prekopanima.

Čim Vasil viknu na grčkom: - Gore ruke! - pop, kako se ispravi tako se i skameni. Međutim, Vasil primeti jednu sitnicu: pop je podigao samo levu ruku, dok je desnom držao priljublenu uz mantiju.

- Jesi li pop ili đavo? - viknu Vasil i prvi put mu se učini da mu je, posle one nesreće sa jezikom, glas snažan i jasan.

Čovek je ćutao. Svetlosl sveće malčice mu je osvetljavala crnu glavu i Vasilu se učini da je mnogo strašan.

- Jeessaam pop! - graknu čovek. Vasil ne primeti da mu se usta otvaraju, tek nešto iz obraslog lica polete ka njemu, nekakvi dugi glasovi koji su više ličili na pevanje.

- A što ne dižeš i drugu ruku? - odlučno reče Vasil.

Pop se pravio kao da ga ne čuje, ravnodušno ga loveći zamreženim očima kao čarobnjak. Vasil dade znak puškom da podigne i desnu ruku. I ne pogreši što to učini, jer je pop u džepu krio pištolj. Da bi ga pretresao kao što dolikuje vojniku, naredi čoveku da se okrene. Osim pištolja i nekoliko metaka Vasil kod tog ispravljenog crnila ne otkri ni igle.

- Ti nisi pop! - reče Vasil. - Popovi ne nose uniforme. - Ti si četnik! - dreknu Vasil. - Odavno vas već lovim i poznajem čak i vaš miris. Bežiš prema granici, a? Priželjuješ da se nadeš na istoj sofri sa Papandreuovim kraljem, a? - i Vasil opsova na grčkom.

Vasil Belomorov se zgrozi od pomisli da ne zna šta da čini sa popom: da puca u njegov potiljak ili da ga preda na karauli. Otkud nalete, đavo ga nosio, na ovakvo strašilo? Sad se i njega mora čuvati, da ima druga bilo bi lako: jedan spava, drugi stražari.

- Ja jeessaam pop! - zapeva čovek spustivši ruke. Činilo se kao da je iz kamena izliven, ništa uzbuđujuće se ne pomeri kod njega.

- A uniforma? Otkad popovi nose vojničke uniforme? Ili si zaklao nekoga...?

Vasil začuta. Dade mu znak da sedne, uze njegovu torbicu i skloni se ustranu, koliko su prazne i hladne ove crkve, kao pod njegovim šinjelom. Uzalud je

pretraživao popov ranac, bradati čovek nije nosio ni handžar. Slavi šal oko vrata, zakopča šinjel do guše i uperi pušku u popa. Sada nije osećao ni hladnoću ni strah što je sam sa ovakvim strašilom, važno je da ne zaspi.

- Ti misliš da će baj-Vasil ovakve kao što si ti pustiti dole, da mu kolju decu! - smeja se Vasil. - Sutra ćemo videti jesi li pop ili četnik.

Sveća može dogoreti, a to je zao čas: ugasiće se i njegova duša. Ponovo stade da prekopava torbu i tek sad oseti nešto tvrdo: to što pipa od gvožđa je i poče da broji, jedna, dve, tri.

- I ovo li nose popovi? - Vasil izvadi iz torbe jednu bombu. Hladna slutnja ga ošinu po čelu.

Beše gladan, ali neće suva usta napuniti hlebom, pripaliće cigaru i razmišljaće šta da učini sa ulovljenim gavranom. Zagleda se u jednu ikonu. Sveti Đorđije, pomisli i tog trenutka sveća dogore.

Sutradan Vasil Belomorov skova novi plan: čoveka neće prodati na granici, već će ga prebaciti na drugu stranu. Krojeći taj plan, Vasil ostade budan cele noći i ne dozvoli čoveku da mu se približi. A ni ta krasta nije spavala: vrtela se levo i desno. Vasil shvati da su te aveti naviknute da leže noćima na kamenu a da oka ne sklope.

- Ako si pravi pop onda imaš i neko jevandelje? - reče Vasil pre no što napustiše crkvu.

- Jest! - graknu čovek. - Kod vas je u torbi.

Ako pod snegom nije pravi put ode Vasil pod čizme crnorisca. Nebo je olovno, i sneg nije padao. Koračajući za popom, uvuče ruku u njegovu torbu i izvadi jednu malu pohabanu i pocepanu knjižicu i, pošto je prelista, opet je vrati nazad. Ovaj čovek u istoj torbi nosi i bombe, i hleb i crkvene knjige, pomisli Vasil i opsova na jeziku svojih roditelja.

- Pazi se! - viknu Vasil. - Ako ne znaš da pevaš na slovenskom ode ti glava!

Da li što je dan bio maglovit i što se spremalo da opet pada, oni lako predoše granicu: kada jezero ostade daleko iza njih, a krugovi hrastove šume se pojaviše na vidiku, Vasil shvati da su u Egejskoj Makedonji. Namerno je zaobišao karaulu: linije puta se nisu ocrtavale, ali taj kraj je donekle poznavao: za vreme ELAS-a puzio je skoro do Rabija. Pred njegovim nosom zagega i stari Bino, ispruženog kažiprsta prema ovim stranama i glasom upućenim nad Berom. Bože, čuvaj nas vukova. Ponegde je sneg bio dubok do pojasa, i Vasil je prokljinjao svoju glavu: - Pizda mu materina! Dosta mi je svojih muka, a sad još i ovaj!

Sa novim snegom zasuše ih i nove nevolje. Vasil je čak razmišljao da pusti popa sa uzice. Dosta mu je ta zver pred očima: da li da pazi kud gazi ili da u tu mantiju gleda. Dok je tako išao za njim, gurao je i poneki zalogaj u usta. Imao je nameru da popa izgura do Rabija - a mirisa i dima tog sela ni pred nosom, ni pred bogom; Vasil shvati da ga put vodi na drugo mesto.

Vreme je za obojicu igralo veliku ulogu, jer je nestajalo kao lizalica u ustima, a oni nikako da dođu do nekog ognjišta. Jedan vuk ih uplaši i Vasil pomisli: skupi su meci. Čudio se što pop ne traži hleba kad već nosi u rancu i spremao se da ga ponudi, kad u daljini ugledaše kuću, i još jednu, i još gomilu. Do prvih odžaka silazili su možda čelu večnost. "Vasile, put uopšte ne znaš", reče glasno tako da se i pop okrenu i pogleda ga.

Govorio je sebi da ga čulo vodi ka Rabiju, a sa psovanjem je prestao usred Prekopana. Ljudi kao da su nestali sa puta. U mom kraju rat je odavno legao na svoj grob, pomisli. I tek tad se seti Mite i onog jablana Bina.

Prekopane se nisu dobro videle odozgo: sve je bilo pod snegom. Kad je ušao u selo odjednom je planuo, verovatno zbog pitanja jednog starca: - Sinko, šta si to poterao pred sobom?

Vasil Belomorov je bio svestan šta treba da učini: okupice narod u crkvu da bi čuo kako ovaj đavo peva nešto na slovenskom. Dobro je pet duša da dođe... Sad se već oko popa i Vasila okupi još ljudi, tri starca, dve žene, jedna mlada i jedna postarija, i jedno detence koje je buljilo u popa otvorenih ustiju.

- Koji dan je danas, bre ljudi? - upita Vasil.

- Subota - odgovori prvi starac kojeg sretoše na ulasku u selo.

Sneg je još padao. Pop se uznemiri, osećajući se kao mečka oko koje se okupljaju ljudi.

- Gde vam je crkva? - ozbiljno će Vasil.

Ljudi su ćutali.

- Ja ću vam pokazati - reče dečaćić očiju prikovanih u popa.

Dvadeset minuta kasnije oglasi se zvono parajući sumrak u Prekopanima, i okupi se njih petnaestak pred crkvom, više iz radoznalosti šta će učiniti dva nepoznata čoveka, nego iz neke potrebe.

- Otvorite crkvu! - naredi Vasil.

Sneg je jenjavao. Jedan postariji čovek, čvrst kao konj i sitnih očiju, priđe Vasilu skoro dodirujući mu šinjel i pripreti mu: - Šta misliš da činiš sa našom crkvom, bezbožniče jedan!

I Vasil objasni ljudima gde je našao popa i zašto ga je doveo u njihovo selo.

- Ama, mi imamo svog popa - reče jedna starica. - Šta će nam ovaj! Idite bestraga i ti i on!

Gledajući u kolac iza popa, Vasil stade da ih moli da otvore crkvu, ali ljudi ne popustiše.

- Unutra ili napolju, svejedno - Vasil promeni plan i uhvati popa za mišicu, posadi ga na jedan kamen (kasnije vide da je to grob) dade mu jevanđelje i reče ozbiljno:

- Ako si pravi pop, pokaži se, ako ne, ovde ću te zaklati!

Niko se ne pomeri. Popove crvene oči grozničavo su sijale dok su prezrivo gutale Vasila.

- Pevaj, pope! - podviknu Vasil Belomorov. - I ovo je božje mesto!

I oglasi se pop, najpre tiho, zatim duboko kao da dolazi sa neba, i Vasilu je sve izgledalo tužno: i taj crni đavo, i ljudi koji su ga slušali otvorenih usta i začuđenih pogleda, i on sam, sin Bina Belomorova. Pop je pevao kao da zakopava nešto najvrednije na svetu.

Čim pop poče sa pojanjem, pridoše još nekolicina. Svi su bili zbunjeni onim što su čuli.

Vasil Belomorov izvadi iz torbe tri bombe i, pružajući ih popu, reče: - Idi pravo na Svetu Goru! Ali pazi da ne zakolješ nekog od mojih!

Niko iz Prekopana ne razabra šta reče Vasil. Odlazeći, on vide kako stariji ljudi okružiše popa i pre no što se udalji od crkve, čuo je jednu tihu molbu: - Oče, da ti otvorimo crkvu? Oče...

Vasil krenu za Ber rasterećene duše i praznog stomaka: nje mogao sebi objasniti, je li popa doveo u Prekopane samo da mu ispeva nešto po naški, kao što dolikuje starom komiti Binu Belomorovu, ili lično za sebe, da bi obeležio trijumf svog povratka?

Tek sutradan u ponoć stiže kući: osećao je nesalomivu snagu da dođe u Ber. Pazio je da ne naleti na neku grčku zasedu. Gluvoću u brdima, s vremena na vreme, parali su neujednačeni pucnji.

Čim ugleda kuću u mraku u njemu se javi neka srdžba: nije trebalo da toliko dugo odsustvuje, da ostavi Belomorove ovim psima.

Njegovo stupanje na prag Bina Belomorova, tog kasnog novembra 1946, konačno prekide crne slutnje kod svih pritajenih u toj kući iz gornje mahale: gledali su ga kao da nije stvaran.

Ostavlajući razboj, Mila sa neskrivenom tugom dodirnu promrzle ruke obraslog, prljavog i do kolena mokrog muža i htela nešto reći, ali ne uspe ni reći izustiti.

Taj čovek koji joj iznenada ude u kuću kao da beše neka nepoznata pomrčina.

10.

JAGLIKA I KORAB

Jaglika je dve nedelje bila u groznici, u mirišljavom sobičku svekra Vasila, i durila se kao ćurka, lupajući po Sonjinom klaviru na četvrtom spratu, i trulila kao opala dunja kraj prozora i gledala u Korab, da bi otkrila šta se taloži tamo na vrhu i šta je to Sto ona još nije shvatila kao stvarnost. Vidljivo je ispoljavala da na svom putu nije volela da susreće tuđe oči i da se hrani uz Milinu sofru, nije krila da voli sama da jede, ponekad sa Aleksom, u sobici koja je mirisala na čaj, i da ležeći na krevetu sluša sa poljskog grundinga cigansku muziku, i da se oblači onako neobično da bi rastužila Aleksu.

Onoga dana, odmah po dolasku, kada se magla digla, ne izdrža da još zorom ne pogleda u pravcu beloplavog gradića i ljutito reče Aleksi, koji je iznova pokušao da glavu pokrije jorganom, mrmljajući blago što ga Jaglika nepotrebno budi. Ta topla tama donosila mu je spokojstvo, i u tim polusvesnim trenucima sećao se srećnih dana svog detinjstva.

Alekso više nije želeo da glavu pokrije toplim pokrivačem i, žmirkajući što ne shvata kakav ples nad njim pleše Jaglika, reče: - Čula si Apostola šta je sinoć rekao, da ovde ima i drugih žena iz Čehoslovačke.

- Baš me briga za druge žene što žive ovde! - reče Jaglika prilazeći ogledalu, ali u tami se nije mogla videti i, paleći svetlo, reče: - Nisu me Hana i Miloš rodili da bih živela u ovakvoj sobici! Tu ni groblja nema kao što treba! Videla sam ga juče u magli, propalo i zapušteno.

Jaglikina prebacivanja prisiliše Aleksu da pripali prvu cigaru za taj dan, iako nije imao običaj, da puši u prostoriji u kojoj spava. Bocnuće ga ljuto nevesta zbog dima.

-To groblje je staro.

- A znaš li ko živi pored groblja? - reče Jaglika, gaseći svetlo.

Alekso je pretpostavljao da ženine reči probijaju zidove i dopiru do Mite i Vasila, čak možda i do Mitra i Maruške, jer Jaglika kao da je nameravala da i krov digne svojim glasom.

Jedno vreme Jaglika prestade da lovi Korab, kada joj Alekso stavi novac na koleno. Tada je ličio na onog muškarca iz Praga, i Čehinja je znala da banknote na lepim kolenima mirišu na pregorene šporete, frižidere, bojlere i razne motore iz poslastičarnica i ugostiteljskih radnji, koje te iščeprkao Rumun Taćuška.

To beše onog novembra, sunčanog i prozračnog, kada i beli klobuci dima iz Gipsane iščezavaju prema jezeru, i lepa Čehinja otkrivaše jedan drugi gradić, šaren i uzavreo, naročito oko pijace. Posle vide Aleksu kako dodaje cigle Vasilu i nad gradom pade crna koprena.

- Da te nisam više videla gore!

- A zašto?

- Kada te gledam tamo gore, osećam kako mi se oko vrata steže nekakva omča! Eto zašto. Gde ti je bila pamet kada si se složio da živimo u magli!

- Život se ne sastoji samo od jednog godišnjeg doba. Znaš li koliko je godina odležao moj brat kao titoist? Od Albanije do Rusije! I mati u Grčkoj... Kad pomislim gde kuću treba da zidam, vidim da mi je tu ta tačka... Svi smo ovde... Imam brata, oca, majku, tetku... Svi se viđamo... I ovde, da znaš, ipak duvaju bolji vetrovi...

- Možda je i tako kao što kažeš... ali ja baš i ne vidim da ti se ti tvoji smeškaju i pitaju kako ti je. Zajedno jedete a u oči se ne gledate. Ti nisi ovde... ti si u Pragu.

- Obećao sam ti da ćemo živeti odvojeno... U Krisulinom stanu, ona je glasno najavila da se vraća u Grčku.

Govorili su češki, svesni da ih Albanka, koja zainteresovano bulji u njih, bela lica, nepovezana, i oslonjena jednom rukom na železnu ogradu svoje malene terase na čudan način dobivene od Opštine, uopšte ne razume, kao što i oni sami nisu primali svoje reči.

Alekso je imao svoje opravdanje za Čehinjina podmetanja: to nije bio daleki Prag, niti Vasilove cigle, ili što dosad nije prihvatio posao, već ono zbližavanje između Jaglike i Koraba. Možda im je planina govorila: nemate dece, a oboje strahujete da odete kod lekara...

Ljuti jedan na drugoga, zimu provedoše čutke. Alekso je govorio jedino kada bi se uveče okupili da gledaju televiziju da bi pokazao da Jaglici treba vremena da se privikne na sve njih i da joj je milo što se greje na ognjištu Belomorovih. U takvim trenucima Aleksu su presecali Vasilovi oštri pogledi i spas je tražio u krotkom i smežuranom Mitinom licu, iz čijeg je zagrljaja otišao jednom preko granice i posle mnogo vremena opet u isti zagrljaj pao tamo na autobuskoj stanici.

Jaglika je govorila: ne znam da kuvam, umem samo da sviram Čajkovskog, i da pišem onim jadnicama u Pragu. I Korabova magija opijala je ženu, i samo je Maruška uspevala da je vrati Belomorovima, kada devojkica ne bi išla na posao. Te dve žene su bile bliske.

Da bi uspokojio Mitu, Alekso odvede Jagliku u Kičevo i Čehinja živnu za trenutak. Sa planine na planinu, pa ipak je bolje od čamotinje, kao da reče Jaglika onog jutra aprila 1976, smešlajući se udobno na prvom sedištu autobusa. I putem za Strugu, i brdima prema Kičevu, sunce ih je obilno obasjavalo.

To putovanje beše iznenadno i zakratko: Tetka Risa (koja je stalno čitala novine i knjige o velikim ličnostima, a pre polaska na put počela je da čita Titovu Autobiografiju) imala je u Kičevu stare poznanike, povratnike iz Taškenta, i čovek kome je pisala da će kod njega doći njen bratanac, bio je isto inženjer, ali nije znala u kojoj firmi radi i, ako se seća starih vremena iz Rusije, da ga za izvesno vreme primi kod sebe na posao. Reče mu to tetka Risa jednog nedeljnog popodneva, gledajući kako ga Jaglika grdi u stanu Katerine i Apostola zato što joj je naredio da prestane da svira da bi mogli otići u bioskop:

- Sinko, Kičevo nije što i Prag, blizu je. Uzmi ženu i aj' tamo, neka gleda, jadnica, nova brda, dok ne ispadne sreća ovde.

Mesec dana kasnije Alekso Belomorov se uznemiri: krv mu se ne pope u glavu ne zato što Jaglika još drugog dana odbi da sedi sama u maloj, pod kiriju iznajmljenoj

sobici i da broji časove slušajući cigansku muziku sa kasetofona, već što ga Risin poznanik posla kod jednog Kosturanca, a ovaj kod nekog Serafima iz Gostivara. Tako, Alekso krotkog pogleda izreda jedno desetak umornih ljudi dok najzad ne postade šofer kamiona sa zadatkom da prevozi desetak radnika iz Kičeva u Gostivar da bi gradili četvorospratnicu nekom čoveku po imenu Gero Čučulitovski, povratniku iz Nemačke. Dobro će nam doći ova promena - kuražila ga je Jaglika, shvatajući da on misli na Debar. Alekso je vrteo glavom dok je kamion brektao usponima i glasno govorio Čehinji da ne može shvatiti zašto svakog jutra vozi ljude na posao toliko daleko kada se radnici mogu naći i u Gostivaru. Možda i za manju dnevnicu. Kada bude našao odgovor, gledaće samo napred i vrat će mu se ukočiti: svakoga dana tih deset radnika, koje je vozio iz Kičeva dremljive i u oblacima duvanskog dima i rđe, primalo je putem za Strugu, i brdima prema Kičevu, sunce ih je obilno obasjavalo.

To putovanje beše iznenadno i zakratko: Tetka Risa (koja je stalno čitala novine i knjige o velikim ličnostima, a pre polaska na put počela je da čita Titovu Autobiografiju) imala je u Kičevu stare poznanike, povratnike iz Taškenta, i čovek kome je pisala da će kod njega doći njen bratanac, bio je isto inženjer, ali nije znala u kojoj firmi radi i, ako se seća starih vremena iz Rusije, da ga za izvesno vreme primi kod sebe na posao. Reče mu to tetka Risa jednog nedeljnog popodneva, gledajući kako ga Jaglika grdi u stanu Katerine i Apostola zato što joj je naredio da prestane da svira da bi mogli otići u bioskop:

- Sinko, Kičevo nije što i Prag, blizu je. Uzmi ženu i aj' tamo, neka gleda, jadrnica, nova brda, dok ne ispadne sreća ovde.

Mesec dana kasnije Alekso Belomorov se uznemiri: krv mu se ne pope u glavu ne zato što Jaglika još drugog dana odbi da sedi sama u maloj, pod kiriju iznajmljenoj sobici i da broji časove slušajući cigansku muziku sa kasetofona, već što ga Risin poznanik posla kod jednog Kosturanca, a ovaj kod nekog Serafima iz Gostivara. Tako, Alekso krotkog pogleda izreda jedno desetak umornih ljudi dok najzad ne postade šofer kamiona sa zadatkom da prevozi desetak radnika iz Kičeva u Gostivar da bi gradili četvorospratnicu nekom čoveku po imenu Gero Čučulitovski, povratniku iz Nemačke. Dobro će nam doći ova promena - kuražila ga je Jaglika, shvatajući da on misli na Debar. Alekso je vrteo glavom dok je kamion brektao usponima i glasno govorio Čehinji da ne može shvatiti zašto svakog jutra vozi ljude na posao toliko daleko kada se radnici mogu naći i u Gostivaru. Možda i za manju dnevnicu. Kada bude našao odgovor, gledaće samo napred i vrat će mu se ukočiti: svakoga dana tih deset radnika, koje je vozio iz Kičeva dremljive i u oblacima duvanskog dima i rđe, primalo jemanje dnevnice nego što im sleduje. Eto u kom grmu leži zec, reče glasno, na češkom. Zakikotao bi se od apsurdna u kom se i sam našao da negde krajem dana ne pomisli i, ne želeći da kaže ženi to što je otkrio, reče u sebi, ali tiho da ga niko ne čuje: A zašto on prima veću dnevnicu od njih?

Da bi sve bilo zapetljano i da bi ličilo na njegovu nepromišljenost, na tom putu mu se i Jaglika pope za vrat: ne tražeći njegovo odobrenje, samo sa jednom rečenicom i osmehom čelnog čoveka: ne gubi vreme kada možeš zaraditi neku paru. Jaglika dobi ulogu nadzornika.

Građevinska firma u kojoj pokuša da radi jedno tridesetak dana - i nije bila prava firma. Dobio je manje novca od obećane sume i morao se sukobiti sa riđokosim sa kojim se dogovarao o poslu kada je stigao u Kičevo.

- A ne vidiš koliko radi tvoja žena a prima novac. Šta misliš, zašto je ona ovde? Nije nizašta. A i ti... propade od posla... samo se šetaš pored cigli... A, majčin sine, zaboravljaš kolike su ti bile dnevnice...!

I Alekso postupi kao stari Vasil: udari pesnicom ridokosog, uze za ruku Jagliku, zaprepašćenu muževljom smelošću da udari čoveka koji joj ništa nije učinio, osim što ju je dva puta na silu poljubio, I, ulazeći u jedan poluprazan autobus, tek uveče se vratiše u Debar. Samo jednom Alekso reče Jagliki: - Da te više nisam video da gledaš u Korab! – Ne u, ako me vratiš u Prag! Razmisli: koga imaš ovde! Ono, svi Belomorovi su na jednom mestu, ali ti od toga nemaš mnogo fajde. Nemaš ni prijatelja. A i da ne govorimo da ti ni posao neće naći prema tvojoj sposobnosti. U Pragu si imao svega... Ovde ćeš biti samo običan šofer...

Jaglika prestade da govori tek kada oseti kako je Alekso hvata iznad lakta i steže, prvi put u ovih šest godina, i jauknu od boli.

U tom razdrndanom i polupraznom autobusu Alekso ne shvati zašto Jaglika zaplaka spuštajući glavu u njegovo krilo: sve će mu biti jasno tek kući, u postelji, kada noć bude proveo a da oka ne sklopi razmišljajući o prvim danima u domu, u Ostravi i o udarcima nogom ćopavca u Bulkesu.

- Bulkes! - viknu on u noći i Jaglika vrisnu u snu, i Alekso kao da shvati da ona zaplaka. A upravo je taj Bulkes dugo godina nosio pod grlom kao komadić brezove kore.

11.

JANUARA 1949. BULKES SE SELI U ČEHOSLOVAČKU. ISTINA JE NJIHOVA, ALI I MORA.

Kamioni zadoše među kukuruze ostavljajući za sobom, kao pokidane krpe crvene oblake prašine koja pokri deo horizonta, upravo onaj što beše išaran sa nekoliko oblaka. Ojađen što prestade kamionska buka i što mu otac ode za Ber a da ga ne povede sa sobom, Alekso Belomorov tiho zarida i potraži Mitra, misleći da je još uvek na beogradskoj stanici, kada ga za vrat dohvati gramziva ruka Lefterije Pobedu, stroge nadzornice iz doma koja je bila odgovorna isključivo za disciplinu, pa je njena pojava radjala strahopoštovanje u zelenim glavicama domaca. Kada ga druga ruka Lefterije Pobedu ošinu po glavi, Alekso se jedva održa na nogama i prašinu u ustima oseti tek posle trećeg udarca po levom obrazu, upravo tamo gde je oscćao bol zbog pokvarenog zuba u donjoj vilici. Zatim ga podigoše i odvukoše ka Bulkesu kao strašilo za bostan, a on niti je pisnuo niti suzu pustio. Četiri stotine metara derao je crnu zemlju izlizanim cipelama, prašina ga je gušila, obrazi se uprljaše i obli ga znoj od straha, dok ga ne prihvati jedna čvršća ruka, i, umesto jednog, dobi dva šamara i jedan udarac nogom u zadnjicu.

Gde bežiš, a? - dreknu ćopavi vaspitač Manoli Laktidis, škrgućući zubima i ćupajući ga za uši. Bio je srednjeg rasta, ružan i s kosom crnom kao u gavrana.

Monoli Laktidis ostavi Aleksove uši, koje je osećao kao da mu neko gura oštru žegru u glavu, tek kad priđoše gomili ljudi koja je stajala pred zgradom pukovnika Spirosa Azijakis, te ih ponovo zgrabi čim lupnu za njima velika gvozdena kapija doma. Zamreše dečje igre u dvorištu i do tog dečjeg kruga stiže tupi zvuk još dva šamara i teškog udarca ćopavom nogom po begunčevim slabinama.

- Bežiš, a? - krenu ljutito zubima poznavalac pedagoških metoda Monoli Laktidis i naredi Lefteriji Pobedu, koja ih je u korak pratila mrmljajući nešto pogrдно u sebi, da ga zatvori među kokoši.

Dom u Bulkesu, u kome je žvakalo skoro 400 dece, većinom Grka, od marta 1948. imao je izgled kocke sa širokim dvorištem. Pošto su sve sobe služile za spavanje, trem je bio pregrađen i tamo su smešteni: trpezarija, kuhinja, učionica,

prostorija za čuvanje hrane i jedan kokošinjac, blizu velike kapije kroz koju se izlazilo napolje -izum Manolija Laktidisa. A pre no što su se u Bulkes ugnezdili ELAS-ovi, a kasnije i DAG-ovi borci, taj je prostor služio nemačkoj porodici za smeštaj traktora, kombajna i ostalog alata (sada razbacanog i bačenog na livadi iza doma).

Sa jedne strane kokošinjac je bio zagrađen daskama. Alekso proviri kroz njih i ugleda kako sunce tek zalazi. Lefterija ga ćušnu unutra kao divljeg pevca i tog trenutka dve kokoši zalepršale krilima kraj njegove glave.

Pade mrak. Dugo je Alekso stajao na istom mestu, kao da su mu noge zalepljene katranom. Dva uniformisana dečaka prođoše livadom, desetak metara od doma, psujući na grčkom i Alekso je samo čuo: kosu ćemo mu... i gamoti... i ništa više. Smrklo se i kokoške polegoše po kamarama, a on ostade skamenjen, gladan i ponižen od Manolija Laktidisa. Sede na gomilu dasaka, terajući jednog pevca rukom. Creva su mu krčala. I postajalo mu je hladno. Pretpostavljao je da u gnezdimama ima jaja, ali šta će se dogoditi ako sutra Manoli Laktidis, ili Lefterija Pobedu otkriju da nedostaje jedno ili dva jajeta, i od te pomisli prodoše ga žmarci i zaboravi na glad.

Video je Vasila, jasno i čisto, kako nestaje sa kamiona među kukuruze. Je li me video da trčim, kao da reče Alekso kada se potpuno smrači, osluškujući glasove po ulicama, lupu vrata i psovke koje nije razumeo. Noć nije bila tako mračna, ali on se uhvati za grudi zbog onog jedinog piskavog glasa koji je čuo posle stapanja videla u neki drugi svet, tamo iza sela. Je li video Vasil da mu maše da zaustave kamione i da spreči da se ruka Lefterije Pobedu zalepi kao rana na njegovu glavu? U tamnoj noći zviznu metak i Alekso se ugrize za jezik.

Da ne pokušavaju da zapale dom, izgoreće zajedno sa crvenim petlom, kao slama. Niko ne dolazi po njega. Što drema Pande Klačeto iz Kavale, što ne pozove glasno svog druga?

Obliven znojem još je vladao razumom, ali kasnije, nešto počeo da gamiže kokošinjcem i Alekso skoči, tražeći u gluvo vreme nekakav štap ne bi li se odbranio od zla što je gmizalo u mraku.

- Mitre, Mitre! - viknu glasno i ko zna je li ga neko čuo. Ritnu se jednom, i još jednom, prema tome što je silazilo pred njegovim očima, i Alekso se nađe na beogradskoj stanici, ne uspevajući da zadrži bratovljevku ručicu. Uistinu, vikao je za ženom koja je vukla Mitra: gde vodi njegovog brata, ta oni su zajedno krenuli iz Bera, grdiće ga Mita što mu Mitra ukradoše oni iz Crvenog krsta. Alekso će se dugo u Bulkesu, u vozu kroz Mađarsku, i u Ostravi, sećati trenutka kada se njegov petogodišnji braco izgubio na beogradskoj stanici i, sve dok nije primio njegovo prvo pismo iz Poljske, tamo u Pragu nije znao je li on ostao u Beogradu ili su ga popeli na drugi voz.

Posle je Alekso pokušavao da potraži Mitrovu ruku na beogradskoj stanici i istog tog trenutka, zajedno sa zviždukom parnjače, zaškripaše zarđala vrata pred nevinim okicama dece za Tulgeš, Sinaju, Gisador, Iskasengor, Keneši, Budapešt, Soli ze zdroj, Ostravu, Brno i...

Još jednom će Alekso dozivati Mitra, ali nije bio siguran je li to učinio u snu ili na javi. Možda zato što ugleda đavolje lice Lefterije Pobedu kako barata oko vrata kokošinjca i naređuje mu da izađe.

- Smrdiš na govna - reče Lefterija Pobedu, držeći u ruci prutić kojim ih je u učionici tukao učitelj Taki Panajotis što nisu znali da kažu šta će biti sutra njihovi očevi u Grčkoj kada pobedi pravda. - Idi da se umiješ - nastavi Lefterija Pobedu, lupkajući prutićem po ruci. Ali, vodu sam donesi.

Možda je izgledao mnogo prljav, potišten, crvenih očiju, kada je izbegao prutu stroge nadzornice pri izlasku iz kokošinjca, i pomisli da će ga žena ošinuti po leđima

čim joj se okrene. Udariće me, Pando, videćeš, udariće me, i žurno pođe prema bunaru da bi izbegao udarac Grkinje.

Bilo je rano kada se sa kofom u ruci nađe na ulici. Tad i sunce kroz topole na kraju ulice okrznu prvim zracima Aleksovo nečisto lice. U susret su mu dolazila dva naoružana muškarca. Alekso spusti glavu, bojeći se da ga ne ukore zbog nečega i tako povijen stiže do jedne pumpe iz koje su u Bulkesu punili vodu i koja je stajala preko puta doma. Alekso nije imao sreće ni tog jesenjeg jutra, kao što nije imao ni u ovih šest meseci koliko je u Bulkesu, jer kada podiže glavu izusti glasno: Aaa!

Duga kolona koračala je pumpi. Kolona bez daha jer su je sačinjavali oronuli starci. Aleksu postade čudno što nije čuo škripu bunara dok je ćutke išao ulicom. Udariće me, Pando, videćeš, udariće me, i zabride ga mesto za vratom.

- Ti se nisi umio! - dreknu na njega Lefterija Pobedu.

Spremao se sa kafom u ruci da opet otvori glavna vrata. Iz doma se nisu čuli nikakvi znaci koji bi govorili da tamogamiže ogromna grupa dece, sve je bilo tiho, čak i kada je krug kocke cvetao od crvenih obraza. - Da te ne vidim u stroju! Nisi zaslužio da grčku himnu pevaš ovako prljav! Kako mu se istrže ta Mitrova ruka u Beogradu?

- Da te nisam video ni u stroju za doručak! - ponovo dobaci Manoli Laktidis, shvatajući o čemu se radi. Otac Vasil je trebao da zaustavi kamione i da ga povede sa sobom u Ber.

Manoli Laktidis mu naredi da stane s praznom kofom pred trpezarijom, ali mu ne reče Sta tamo treba da radi. Niko i ne pogleda u tu šaku jada ni kada je podizana zastava ni kada se pevala grčka himna. Čak ni jedan od onih koji su deset pedalja bili veći od Manolija Laktidisa i Lefterije Pobedu. U domu je postojao čudan vojnički red: ako je neko, od onih koji naređuju, bio određen za jedan posao, to je do kraja ostajalo njegovo zaduženje, bez prava da mu neko popuje kako obavlja posao. Da moli, tuče, viče, to je njegovo pravo. Imali su ljudi poverenje jedan u drugoga. Svi su živeli pod jednom parolom: rat je i red se mora održati.

Posle izvesnog vremena, nesrazmerna kolona, koja se vukla kao duga gusenica prema trpezariji da bi progutala čaj i komad hleba sa marmeladom, okretala bi se prema Aleksu i ključala ga: Kokošar!

Alekso podiže oči tek kada bez reči prođe pored njega Pande Klašeto.

- I ti se spremaš da bežiš, a? - dreknu Manoli Laktidis Pandu iz Kavale, primećujući da je odbio da izvrši njegovu naredbu. Za kaznu i njemu uskrati čaj, komad hleba i suhu marmeladu.

Odmah posle događaja pred trpezarijom, Alekso zaboravi na žabe u želucu: on i Pande Klašeto iz Kavale behu određeni da oribaju betonski pod u kuhinji i da bace pet kofa vode u svakom od pet drvenih nužnika koji su se nalazili u livadi iza kokošinjca. Rad u kuhinji i nije bio ko zna koliko težak, ali čekati red za dvadeset i pet kofa vode - to je bilo teško i za više njih. Da ih nije pratilo budno oko Lefterije Pobedu, možda bi oni crpili vodu i iz bunara koji je stajao zapušten u dvorištu. Čim su stigli u Bulkes prvo što su čuli bilo je da ne diraju vodu u bunarima, jer u njih je bačeno sve što truli, čak i zaklani partizani.

Postelju je delio sa pegavim Pandom Klašetom iz Kavale, i spremao se da legne stomaka punog kivanog kukuruza, umoran i nenaspavan, kada u sobu upade zlobna pojava Manolija Laktidisa. Tog jesenjeg predvečerja 1948, sa bukom u ušima od pesme pobede koju su svako veče pevali dok su spuštali zastavu, Alekso je prebacio sebi što nije nastavio da trči za kamionima koje je progutala nepregledna žutozelena daljina. Udariće me nogom, Pando, ovaj kirijas, videćeš, udariće me.

Po naređenju Manolija Laktidisa, on promeni ležaj i sada je spavao na jednoj bačenoj slamarici u uskom betonskom hodniku preko koje su preskakala deca kad bi ulazila u spavaće sobe i pokrivaio se samo jednim ćebetom, a tek sutradan će primetiti da je pocepano na dva mesta. Često se događalo da se ta popisana slamarica nađe bačena u dvorištu i u takvim trenucima strepelo je njegovo srce i nije znao šta da misli: da vraća slamaricu natrag ili ne.

- Ne vraćaj je - savetovao ga je Pande Klašeto. - Umotaj se u ćebe i čekaj, ako ti je taj pas vrati - dobro, ako ne, dođi kod mene. Neće moći da pazi na tebe svake noći, i njemu je potreban san.

- Navikao je taj pas bez sna - reče plašljivo Alekso vukući slamaricu ka hodniku.

Krajem sedmog meseca u Bulkesu, tek što zamirisa na sneg, učitelj istorije, koji je sve lekcije pisao na tabli a Alekso nije stizao da sve zapiše u svesku, jednog petka, dok je zvono oglašavalo da je čas završen, izvede Aleksu na tablu i pred svima iz petog razreda reče mu da sto puta izgovori: ja sam dobar Grk!

Alekso poče tiho da reda, ali učitelj mu podviknu da to čini glasnije. I dok je Alekso kazivao to što mu je naloženo da kaže, deca iz razreda su brojala. A krivica radi koje je Alekso bio kažnjen blago, kao što reče učitelj istorije, sastojala se u sledećem: Alekso je narušio grčke zakone i obratio se Pandi Klašetu iz Kavale, koji je stajao iza njega, na svom maternjem jeziku, tražeći oštrilicu za olovke.

Nebo još više posive i ljudi užurbano krenuše gore-dole, često predvođeni pukovnikom Azijakisom. Neko donese vest u dom da se Bulkes diže, da će ga prebaciti u Čehoslovačku.

- Pando, misliš da će tamo poći i Manoli i Lfterija? - upita Alekso svog druga kada su vest o preseljenju Bulkesa znali i vrapci.

Jedno veče, tresući se od hladnoće, pređe u postelju Panda Klašeta iz Kavale i dišući ubrzano pod ćebadima, šapnu svom drugu. - Neki ljudi iz Gakova vraćaju se za Skoplje.

- A nas odvođe daleko - reče Pande Klašeto, tako glasno da se Alekso uplaši da ih neko ne izda Manoliju Laktidisu o čemu pričaju.

- Mogu da pobegnem iz doma i da odem u Gakovo - šaputao je Alekso. - A odatle je lako... Pande Klašeto ga prekinu. On sada reče nešto, ali reči jedva stigoše do Alekse.

- Da to nisi učinio! Hoćeš da te Manoli baci u bunar!

Pokrivač nad Aleksom se zatrese. Baciće me, Pando, videćeš, baciće me, ili ovde ili u tuđini.

- U Bulkesu je teško ako nisi Grk... Video si šta se dogodilo u nedelju? Grci su slušali vesti na grčkom a digli su uzbunu kada je radio govorio po naški... Jedno upamti, Alekso, ja i ti ćemo učiti samo azbuku Spirosa Azijakisa... i toliko. Kao K'čo i Done iz Želeva... Razumeš?

Pande Klašeto iz Kavale izgovori poslednju reč na grčkom. Ta reč ujede Aleksu, iako je nije sasvim razumeo, glavno je osetio, da mu drug priča nešto mučno i bolno.

Kroz dvorište je koračao neko. Jedan pas na ulici, blizu sobe u kojoj su spavali, besno zalaja.

- Čuo si šta je govorio juče ljudima pred tulumbom za vodu čika Pavle Simkov? - reče Alekso.

- Koji Pavle?

- Čika Pavle iz Bera - reče Alekso i oseti kako mu se noge smrzavaju. Neko dete se zakašlja, strašno kao da kida pluća.

- A šta je lajao taj Pavle? - podiže glas Pande Klašeto.

Sa ulice se ponovo čuo pseći lavež. I topot čizama.

- Da je u Gakovo došao neki Bugarin iz Beograda. Neki konzul. Rekao je da ljudi treba da se vrate u svoju zemlju.

- Šipak je tako rekao! - podiže glas Pande Klašeto iz Kavale. On umuknu jer je dvorištem opet neko koračao, lupajući po žutim ciglama. - I niko ništa ne reče tom tvom čika Pavlu? - odsutno nastavi Pande Klašeto.

Jedan hrapavi glas, nešto podalje« od njihove postelje, viknu: - Dosta lajanja, vi tamo!

- Javio se jedan iz Nestrama - nastavi Alekso i stade da bi se prisetio. - A gde je to mesto, Pande? - upita posle poduže pauze.

- Ne znam, nisam odatle. Reci to što imaš jer mi se spava.

- Kaže taj iz Nestrama čika Pavlu: "Lud si ti, bre Pavle, veruješ čavkama! Ne verujem da je bio bugarski konzul i da je tako rekao, ali i da je bio bugarski konzul, dobro, 'bem li mater tom magarcu krastavom što nepotrebno jede govna!"

- Alekso, šta je to konzul? - upita Pande Klašeto i okrenu se na drugu stranu.

- Ne znam - veli Alekso zatvarajući oči.

- Ako ne znaš, bar ne laži - kao da je čuo Alekso svog druga u mraku.

I Alekso usnu san u kome je sve negde bežalo: od Bulkesa do Gakova i od Gakova do Bera, i pred očima mu stalno lik čika Pavla Simkova i onog starca iz Nestrama, raspravljaju tamo kraj tulumbe za vodu o nečemu što ne smeju na javi da kažu. Skoči kada oseti kako mu duga ruka Lefterije Pobedu zatvori usta.

Alekso je dobro pazio da ne izlazi pred oči ćopavom Manoliju, međutim, može li se od zla pobeći, pa da i on pobjegne od tog zločestog čoveka. Bila je nedelja i starija deca su se spremala da gledaju film o Staljinu. Alekso među prvima stade u stroj, ali tamo i ostade dok se svi ne vratiše iz bioskopa. Samo što kolona krenu ka izlaznim vratima, skoči Manoli Laktidis i zgrabi ga za vrat. - Ti nisi zaslužio da vidiš velikog vođu Staljina! - reče toliko glasno da ga jeza prođe celim telom. Alekso je pretpostavljao zašto ga niko od onih koji su imali vlast ne uzima pod svoju zaštitu, već ga svi guraju u čeljust tog ćopavog Grka: u domu se šaputalo šta je njegov otac Vasil rekao pukovniku, i sada su ga zbog tog očevog greha smatrali običnim dronjkom. Alekso je strahovao i od nečeg drugog: da ne pođu svi za Čehoslovačku a da njega ostave samog u domu, uspavanog u postelji Panda Klašeta. Svako veče je jedno te isto govorio svom starijem drugu: "Da me probudiš, Pande, bojim se ovog Bulkesa!"

Međutim, nekoliko nedelja kasnije, ispade da Aleksu od drugog boli zub: od zime. Ona se, crni đavo nahvatala drvećem, ulicama i njegovim ne mnogo toplim stvarima. Naročito mu se uvlačila odozdo, kroz odlepljene cipele koje je Mita obula njemu i Mitru pre polaska iz Bera, ne govoreći gde ih je kupila. Ne može se reći da dom nije primio preko Crvenog krsta više pošiljki odeće, ali njemu baciše samo jednu tanku lila fanjelu.

Počеше Bulkes da raznose ka Somboru početkom januara 1949, tek što je sneg napadao do kolena, a na nekim mestima i više. Počeli bi i ranije, govorili su, ali su čekali odobrenje od Politbiroa KPG da bi mogli najveći deo tog vojvođanskog sela da smeste u druga nedra, a najmanje da vrate dole da bi ga još izvesno vreme kadila engleska pura. Tako je rekao pukovnik Azijakis.

Držeći za ruku Panda Klašeta i ulazeći u jedan vagon blizu lokomotive, Alekso će tamo u Somboru shvatiti šta je još rekao pukovnik Azijakis. A taj beše naredio da ono što ostane bude izgaženo, zapaljeno, zakopano.

Dok su utovarali kompoziciju, sneg prestade da pada i sa druge strane grada, prema Mađarskoj spusti se magla. Alekso je lovio pogledom samo jedno: hoće li ga videti Manoli Laktidis i Lefterija Pobedu da skače u neki vagon ili će se vratiti da bi saznali šta je ostalo pod njihovim nogama od seoceta nazvanog Bulkes. Pre no što lokomotiva zazvižda i zaškripa, vikalo se i psovalo u tom Somboru, a zatim i u Subotici. Naduvenih obraza, kao da ga bole zubi, pukovnik Azijakis je govorio: ovo uzmite, ovo bacite. Jedna ruka zalupi sa spoljne strane vrata njihovog vagona i pre no što im uzeše videlo, Alekso primeti čika Pavla Simkova, izdvojenog iz mase ljudi, tobože je premlaćeni pas, i baca anatemu što se malo njih vraća na Gramos, da ga jednom zauvek oslobode: - O, Bože, Bože, mi se vraćamo da se borimo, da donesemo slobodu, a vi hvatate maglu! Bože, bože, nešto mi se muti u glavi, ili je onaj Zaharijadis na grani ili sam ja tresigaća!

Preko granice ugledaše mnogo vojske i tenkova, prljavih i otrcanih. Vireći kroz pukotine vagona u tu ružnu sliku, Alekso je imao želju da upita Panda Klačeta kud je krenula ta sila; ali ga ne upita, jer vide da se drug odlepio od vrata i sada sedi umotan do kolena u čebe u jednom čošku zastrtom slamom. Bilo mu je čudno što je u vagonu više DAG-ovih boraca nego dece iz doma.

Ostade da viri kroz vrata u belinu, da bar jednog trenutka ništa ne misli. U istom položaju ostade i kada voz uđe u maglu. To beše prvi dan od onih devet, koliko su putovali do Čehoslovačke. Um mu beše zaključan, a kada se otključa i pročačka po seanju, Alekso Belomorov stiže na Ostravu i u jednom drugom domu ugleda kako Manoli Laktidis i Lefterija Pobedu stoje na glavnim vratima i postaju sve veći, smejući se zlobno. Tad kroz suze pomisli: bolje da si u Bulkesu ostao, nego... Odatle si mogao pobeći, odavde ne.

12.

KO PADA U MORE, I ZA ZMIJU SE HVATA ILI: MI IMAMO RODA I PORODA OD PAMTIVEKA

Bilo je deset sati kada se tesla Vasila Belomorova otkotrlja niz drvenu konstrukciju krova i zakopa u bašti između Mitrovih jabuka - ona tesla koju beše kupio od Ciganina Talmuša iz Gostivara i kući doneo sa lošom uspomenom, pamteći čelični odbljesak u kovačevim prljavim rukama koji ga opeče. I sada je morao za trenutak da se prebaci na pijace u Beru.

Čak i u taj zao čas - dok je Vasil psovao alat što mu kliznu iz ruku obolelih od ekcema - Risa Crnakova, suva i uspravna kao topola, prošarane kose i pitomih crnih očiju, stade nekoliko sekundi da bi pogledala što brat Vasil psuje - nastavi dugim koracima kao da njen put ne završava na dvadeset metara, već je vodi na Vičo. Dok je gledala u Vasila, gologlavog i opaljenog suncem, činilo joj se da joj temenom gamiže uzbekistanska žega, i brzo prođe kraj golišave dece koja su igrala u hladovini neku igru rečima, laktima otvori donja vrata, i samo što se pope na treći basamak ispadoše joj dve knjige od pet koje je stiskala na grudima. Uzela ih je iz biblioteke i nadala se da će jednu pročitati u subotu i nedelju ispružena na braon sofi, ispod betonskog hlada, i dok bude čitala, misli će joj lutati po bojištima.

Nazadački siđe Risa da podigne knjige, nagingući se leno, kao da će ih ustima podići, i umalo da se strovali Risa stepeništem: otvarajući snažno vrata, Mičo Miškov, unuk Mihaila Miškova, koga su gurnuli iz metroa u Taškentu sa hiljadu i dvesta rublji pod pazuhom obećanih grčkom ambasadoru u Moskvi, te su ga sjajni točkovi zgnječili kao mačku, tresnu je snažno otpodzadi i iznenađen što neko ropće iza vrata viknu: - Ko se valja kao svinja... - I, primećujući da sa druge strane izrasta poznati lik

i stas Rise Crnakove, smrknete što je iznenada gurnuta vratima, on smekša srce i stade se klanjati do zemlje.

- Da sam igla, dobro, čovek bi mogao i pogrešiti, ali da sruši ovoliko ženu, to može samo slepac. Vi iz Čegana ne vidite dalje od nosa.

Mičo Miškov, unuk Mihaila Miškova, koji nije uspeo da dobije pravo iz Moskve da oči sklopi u Čeganu, steže opuštene mišice i, ne obraćajući pažnju na Risino cviljenje, letimice podiže knjige razmišljajući: jedna beše Titova Autobiografija, a druga neka Čerčilova knjiga, nije uspeo pročitati naslov te knjige, jer ih Risa Crnakova istrže iz njegovih ruku i produži stepeništem.

- Ove knjige nisu za tvoj um! - dobaci mu uvredljivo nekadašnja žena Anastazisa Crnakisa.

Mičovi obrazi se zarumeneše od pakosti i u tim prepodnevnim junskim trenucima 1976. osećao je on više snagu Taškenta nego Debra.

- A da te nešto priupitam, Riso, - reče on - jesi li tamo u Rusiji čitala Staljina?

Sanjivo srce Rise Crnakove poskoči i žena, majka Ahilova koji ju je najviše rastuživao, i Aleksejeva, koga su neki ološi ubili u Uzbekistanu, naježi se toliko da oseti kako je celim telom trnci bockaju.

- Grom te pogodio, Čeganče pogani! Zar da čitam tog vampira koji mi uze mog Alekseja i tolike godine mi Apa mučio po logorima! Proklet bio!

Čovek koji ju je gurnuo stepeništem bio je dve godine stariji od nje, sa jedva desetak dlačica na glavi, ali su mu se zato za skute držala četiri deteta: tri riđokosa muškarčića i jedna crnomanjasta devojkica, i naravno nevesta, koja je bila iz Uzbekistana, po imenu Katja, i mnogo mlada od njega. Risa oseti žar pod nogama što progovori sa tim čovekom i sa gornjih basamaka mu je presećala glavu pogledom: taj iz Čegana ujeo ju je za srce jednom davno. I posle je ostavio u suzama da se u njima u snu davi kada je Anastazis napustio nju i Ahila i vratio se u Grčku. Uvijena u tugu za Aleksejem, sluša Risa reći Miče Miškova: Pogrešila si što ne otputova sa Anastazisom. Kako ćeš ti ovde sama, a povrh toga, i sa maloletnikom? Imaj ovo na umu: onaj što pada u more, i za zmiju se hvata!

Risa Crnakova ništa više ne reče ćelavom čoveku, iako je on još više ujede za dušu.

- Alekseja ti ubiše barabe!

Dok se penjala gore i otvarala vrata stana, Risi se pričinilo da su koraci zveket oružja. Nervozno spusti knjige na sto. Nešto joj je bubnjalo u glavi, neka muzika dolazila je iz stepe, gurala pred sobom zemlju i ta se crna gomila zadržala pred jednom fotografijom: to beše lik Aleksejev, doviknu ljudima da zaustave muziku, ona se moli za život sinovljev, a svi oni, kao i taj Čeganac, ostadoše gluvi, više su voleli da im stepa dođe u grad zajedno sa muzikom nego da izbave Alekseja iz peščanog vrtloga.

I čim spusti knjige, Risa kao da ču pitanje: Mama, da nisi bolesna? Kao da je tu stepu neko prebacio ovde, na to prljavo stepenište, i što je najtužnije i u njen stan.

Potom usred divljih trava ugleda Ahila zgrčena lica, kako pruža ruke majci, a u njima je sin držao nešto krupno, nalik na gramofon, i bila je ubeđena da neće primiti tu stvar: bila bi sretnija kad ne bi stajao usred stepe i toliko slušao muziku, i kad bi bio dobar učenik i završio gimnaziju (pa zar ne vidi koliko majka skupo plaća te učitelje, i pored Apostolovog obećanja da će radosno spustiti Ahila na zemlju kad dođe red za to), pa da ga majka pošalje na studije u Skoplje.

Odjednom se kraj Ahilovog lica stvori i lik Maruškin: doviknu Risa šta deca treba da čine, ali primeti da je niko nije čuo. Zar nema nikoga da zaustavi uzbekistansku žegu da ne ulazi u njen stan? I tu snažnu muziku, koja ispod poda tuče po đonovima njenih cipela?

Čim stade muzika, Risa se uz muku morala vratiti u ovaj subotnji dan, ispunjen iznenađenjima. Ući će u kuhinju i umiti se. Međutim, čula se lupa. Jednom, i još jednom, i Risa pomisli da je to ponovo neka muzika, ali ovoga puta nema, bez drangulija. Nešto potom oglasi se još jedno kljucanje, snažnije, kao da neko bez reda udara daskama poduprtim uza zid. Potreban joj je vazduh. Lupu na vratima, škripu kvake i hrapavo krckanje doživljavala je Risa na čudan način: kao grebanje oštrim noktima po njenom telu.

Pre no što shvati da je Ahil nešto rekao, omamljena Risa iziđe i stade pred jednog čoveka koji ju je tražio: u početku on za nju beše daleko i prođe dugo dok joj ne priđe i slika se sasvim ne izbistri.

Čovek za koga Ahil reče da samo nju želi da vidi bio je mnogo stariji od nje, u odelu, sa kravatom, začušljan, po ovoj žegi izgledao je prilično nestvaran: Risa ga poznađe, radio je kao službenik u Opštini, bio je Albanac. Dok je stajao pred njenim stanom ni jednom ne promeni skamenjeno lice.

- Slušaj, ženo, dugo sam razmišljao da li da dođem, stvar nije dobra Čim sam ovde! - stade da grokće nejasne reči čovek iz Opštine. - Hoću reći, ženo, priberi onog tvog, dok ne učini nešto gore! Žena ga je videla sa onom mojom. Mi imamo roda i poroda od pamtiveka i poštujemo neke zakone.

Prljavi išarani hodnik pretrpan raznim stvarima, okrenu joj se, ali stepeništem se ništa ne strovali od imovineporodica zaraženih usijanim vetrovima sa istoka. Međutim, nešto vrelo i gorko zapljusnu njenu dužu i vraćajući se nazad u sobu, Risa dugo ostade ošamućena: da je umela da sakupi svu mržnju možda bi drugačije tumačila stvari i manje bi zverala u tami i u čoveka koji beše okrenut naopačke i koji tako i siđe stepeništem.

Izvesno vreme je i Ahila i Marušku gledala naopačke i pre no što im reče da ponovo zaustave muziku i da stanu na noge kao pravi ljudi, seti se reči onog Albanca i Aleksovih očiju: mutne i vlažne, kao da su daleko od sušne stepe.

- Potrošiš se cure... Našao si da mi se družiš... - pokuša da izusti Risa, zamagljeno gledajući u Ahila, koji postepeno počeo da se vraća u prvobitni položaj, kao da je igračka i kao da ga neka snaga nekontrolisano okreće. Oseti da joj nedostaju reči da nastavi. Nestade smeh sa Ahilovog lica. Maruška isključi muziku. Sekund-dva lice njenog sina nalazilo se u nekom plavom koridoru, posle ga neko gurnu i on se nađe pred njom. - Šta reče, mama? - upita Ahil na ruskom. - Sa kojom se curom ne smem družiti?

Risa učuta. Maruška daje Ahilu znak očima o kojoj se devojci radi. - Ne brini, mama - smeje se Ahil. - Naša družina se sa svakim družila. - Ali ne i sa njom... - pred Risinim očima vraćao se čovek ispred vrata, ali ne okrenut naopačke, već čvrsto stojeći na betonu. - A zašto? - upita Ahil nervozno, pogledavši u Marušku.

Ahil je stasit momak, tela kao u sportiste, crnomanjast, liči na Anastazisa. I Aleksej je ličio na Anastazisa. Risa je priželjkivala da joj sinovi liče na nju. Dok bejahu mali činilo joj se da imaju crte njenog lica i oči, ali čim izdžikljaše i nabaciše čvrste mišiće, dobiše upisano lice Anastazisovo, i zadržase samo nešto od naravi Belomorovih.

Zla sudbina ude u dom Rise Crnakove čim se udade za onog Grka, koji je više razmišljao o tome šta imaju na sofri oni u Atini, nego o rđi svoje porodice. Bez trunke sažaljenja i stida, ostavi ih u Taškentu i vrati se u Grčku. Kao da jesvih tih godina čekao da pukovnici budu srušeni i da se na tron popnu Karamanlisti.

Gleda Risa u Ahila, a misli na Taškent. "Vraćaš li se i ti, ženo, sa mnom, ili ne?", reče joj onog jutra Anastazis, nepuna dva meseca iza ubistva starijeg sina Alekseja, nestašnog deteta koje je čak i grad držalo u džepu. Bože, sa kakvom se

bagrom taj družio. Da bi ga prinudila da razmišlja da na svetu ima pogrešnih puteva i da treba odabrati pravu stranu, ugura ga uz grdne jade u jednu tekstilnu fabriku, iako je imao svega petnaest godina. Međutim, prvu platu nikad kući nije doneo, nađoše ga opljačkanog i bačenog u Anhor. U islednikovom zapisu stajalo je: opijum u krvi. Kako je mogla u tim trenucima, sa crninom zalepljenom za srce, da misli na neku Grčku. Reče čoveku koga je upoznala na Viču i koji joj kasnije postade verenik: Ne!

Da nije bila omamljena svim prljavim vetrovima koji su duvali prema Beru i NOF-u, Risa još marta 1947. ne bi dozvolila da bude omalovažena: Najpre joj zabrani da pohađa kurs maternjeg jezika, a posle je kao maljem po glavi, udari sa još dve-tri reci, i to je najteže zbole: Hrisi, mnogo letiš, zaboravila si da nas godine sustižu. Budi srećna što si mene srela (Risa je, suprotno svim Belomorovim prvi put očutala): umesto da ukori samu sebe što se udružila sa Anastazisom, pomisli na prvog vernika, njenog nasmejanog Tašu, koji ode u Albaniju da se bori protiv Musolinija - i ostade ugušen pod kapom tog debelog diktatora.

Maruška uključi gramofon i soba se ponovo ispuni muzikom. Sada Risa ugleda sebe okruženu stotinom muzičara koji sviraju na različitim instrumentima, a snažni zvuči i vrućina ne daju joj da proguta više kiseonika. Usta joj se napuniše gipsom. Nikako da nagovori sina da je oslobodi tih muka.

- Druži se sa kojom god želiš, ali sa njom ne...! - Risa nekako uspe progovoriti kroz gipsana usta.

- Čak i sa Cigankom? - reče Ahil smejući se.

Sunčeva zraka pređe njegovim levim obrazom. U blizini grunuše gočevi.

Risi više nije trebalo da se susreće sa Anastazisom: 1947. sjede je kao besno pseto, međutim, nade se izgubljena u magli kada dozvoli da njegove zube oseti i 1948, kada joj reče: Onaj tvoj Apostol je pljunuo u lice Staljinu! Hrisi, od lošeg si soja!

I više ga ne vide: mislila je da je bolje što je na vreme raskinula veridbu (a, zapravo, nije se mogla odlepiti od tog čoveka, čak da je i nebom šetao, ako živ čovek može nebom tumarati: Anastazis joj je, umesto prstena, dao koru hleba, komad sira i jabuku, i rekao: - Čim uđemo u Atinu uzećemo se). Ponovo ga srete na brodu za Rusiju. Čutke se rukovaše.

Sunce je ulazilo samo kroz jedan od dva otvorena prozora. Ahil ustade i isključi gramofon, pođe ka vratima, gurajući Marušku pred sobom. - Kuda? - upita brižna Risa, čvrsto hvatajući Ahila za mišicu. Tonula je majka u Ahilove krupne oči i još više ju je obuzimala čudna muka. Zar ću ovo dete samo pustiti u Skoplje?

- Toplo je ovde - reče Ahil. - Za jedan sat treba da ispratimo Serjožu i Sonju.

Priseća se Risa Crnakova šta joj reče onaj čovek pod vrelim uzbekistanskim suncem. Pogleda ka snopu svetlosti na šarenom ćilimu i postade joj još toplije. I ovaj vreli korbač dolazio je iz stepa. - Niko ti ne brani da ostaneš u Rusiji, ali upamti: bićeš sama. Ja uzimam Ahila...

Možda će se i sama stepa useliti u njen stan. Tada sin i majka moraju otići odavde. Ali gde, moj Ahile, ali gde? U Skoplje, bre, majko, što se čudiš, ha, ha, ha.

Anastazis je svojim čedom smatrao samo Ahila, dragog sina. Aleksej mu je pak, zbog imena, bio tuđ: govorio je da je Rus. Kakav je šamar dobila Risa te 1952. što je svom prvorodenom detetu dala ime koje grčka tradicija nije dopuštala. Sama ode u matični ured, pokazujući matičaru jednomesečnu bebú, a on iznenađeno reče: Građanko, šta radiš, jesi li pamet izgubila, ovo nije crkva! A ona viknu radosno: Aleksej!

Kod kuće je Anastazis dočeka sa zlobom umesto sa čašicom votke: I u Rusiji, ti si Grkinja! Prezime ti je grčko, i to što želiš da se zoveš Crnakova, uopšte nije

važno. I jednom shvati: ne možeš sina na silu da napraviš Rusom! Ovde možeš da živiš sa drugačijim prezimenom, a dole ne!

Od tada joj vid oslabi na jednom oku.

Kada Risa uđe u stan Apostola i Katerine postade joj još toplije, ali ne od suvih stepskih vetrova koji su duvali prema Debru, nego što Katerina, Sonja i Serjoška odlaze za Rusiju početkom školske godine i što njihovo spremanje prati jedna ruska melodija. Katerina je otvarala vrata i vrtela se kroz sobe kao ptica bez krila, ne znajući šta da ponese, a šta da ostavi. Prvi put u ovih pet godina putuje za Uzbekistan kod svojih ostarelih roditelja.

Risa oseti da je opet za odeću vuče neka peščana bura. Pokuša da ulovi Ahilove krupne oči. Stan na četvrtom spratu kao da je bio bez poda. U jednom trenu Risa pomisli da stoji u vazduhu. Pozdravi se sa Katerinom, poljubi Serjožu i Sonju (koja nekoliko sekundi iza poljupca sede za klavir i Risi se smuču: melodija sa ploče i ona ispod Sonjinih prstiju izazvaše zbrku u njezinoj glavi) i dade znak Apostolu da želi s njim nasamo da porazgovara.

- Je li toliko hitno, teto? - upita Apostol ozbiljno i Risa primeti da je bledunjavo lice njenog Apa suvo, kao da je pravo lice iz Sibira.

- Da - odsečno reče Risa, izlazeći u hodnik. Ispriča mu o čoveku pred njenim vratima i zamoli Apostola da porazgovara sa Ahilom o onome što je rekao stari Albanac i da pripazi na njega dok ga ne pošalje u Skoplje. Apostol reče da i Vasila treba da obaveste o ovome, sigurno se poznaje sa tim čovekom: dobro bi bilo kad bi se video saonim Debrancem, ali malo kasnije, najpre da isprati Katerinu i decu.

- Sve što je kasno... mrtvo je... - i pred Risinim očima iziđe Aleksejeva slika, kako vade jedno dete iz Anhora.

Kasnije, kada Risa podiže pogled ka baraci, ni pola sata od kada je videla brata na krovu, vide ga sada dole kako ređa neke daske koje mu Mita dodaje.

- Šta je? - upita Vasil.

Risa mu mračnog izraza i samosažaljivog glasa, ispriča ono što je rekla i Apostolu.

- Ne uzbuđuj se toliko, sestro! - reče glasno Vasil.

- A što to da se ne uzbuđuje? - upita Mita koja je stajala podalje od njih.

- Porazgovaraću sa tim čovekom - odgovori Vasil penjući se lestvama i čim se nađe gore na krovu, okrenu se prema egejskim zgradama i za trenutak ostade skamenjen. Više iz radoznalosti, Apostol htjede da vidi šta je to što je skamenilo starog Vasila i sazna ono što je znao od ranije. Prilazili su im Mitar i ona profesorka.

Risi je smetalo što joj sunce direktno udara u oštećeno levo oko i, budući da u dvorištu nije bilo deblje hladovine, ona uđe u baraku da se umije i napije vode.

Apostol podiže pogled prema Vasilu: izgledao je kao onda kada ga je našao u Viču, posle susreta sa Zaharijadisom, gore na građevini izgledao je kao da stoji na steni.

13.

POSLE SUSRETA SA ZAHARIJADISOM, APOSTOL POMISLI: DARUJ MI ŽIVOT DA TI SE NAĐE PRED BOGOM NA ONOM SVETU

Sunce je pržilo između Bera i Gramosa kada Apostol, dan pre svog sedamnaestog rođendana, stiže u Vineni na Prespi, uzbuđen i duše u nosu. Čudio se što tu oblast, duž albanske granice, nazivaju Afrika.

Tri straže sprečiše put Apostolov dok ne odahnu pred jednom belozutom kućom pred kojom za njim pojuri pas. U vreme između straža počеше Apostola da

mora crne misli: više nije bio onaj Apostol visok kao Vasil, sa očima divljeg jarca, rumenih obraza i odlučnog koraka iz vremena kada ga je Risa dovela na Vičo, da uči maternji jezik i da posle bude učitelj u Želevu.

Letnje sunce grejalo ga je u potiljak i upravo na tom mestu oseti Apostol kako mu nečija ruka stavlja komadiće leda. Da li zbog nepažnje ljudi pred beložutom kućom, kojima reče zašto dolazi, ili zbog stila onih unutra da svakoga ko dođe ostave da čeka dok ne shvati pred čijom glavom stoji, Apostol počeo razmišljati o svojoj bednoj situaciji: kog boga traži u jazbini onog psa što laje upravo na dan kada je rođen i kada je trebalo da se vidi sa tetka Risom u Želevu radi nekih vesti. Nemajući šta da čini i da ne bi zevao uokolo, skide kapu, i stade je gužvati rukama tražećiprstima značku i kada je ne nađe, prebaci sebi što ju je putem izgubio. Šta će pomisliti oni unutra. Da je pogazio demokratiju. Vraćajući kapu na glavu u stavu mirno kao na straži, Apostol, počeo da opisuje DAG-ov simbol: veliko D stajalo u centru grčke zastave i Apostol posegnu za tim D da bi ga otkinuo iz svog središta, ali upravo tada dvojica naoružanih tomsima, baš kao i on, vratiliše ga u stvarnost i rekoše mu da ostavi oružje i da uđe unutra.

Drugačije je zamišljao mesto gde se nalazi Glavni štab, mislio je da su ljudi koji rukovode ratom stavljeni u mehanizam besprekornosti - a ovde najobičnija trošna vodenica, puna paučine, bez kamena i vode. Kakvi su ovi stražari koji čuvaju kažiprst jedne vojne sile koja treba da sruši trulog kralja? I ova kuća, slična kućerku ujaka Krste u Beru, bez sjaja i udobnosti za epote? Priseća se sitnica iz bitaka na Gramosu, kada ih je nebo pritiskalo usijanim sačem, a oni - krišom mislili da u rovovima i u njihovim nedrima ne gamiže zmija, već živo srce koje može zamreti, uplašiti se besa monarhofašista i zapaljenog benzina mistera Cerčila, te postati manje od zrna peska, ako ne oseti kako iza tog plamička stoji plan jednog štaba. A on, generalni sekretar jedne ideje, u logorima na barutu pečen, munjevit i hrabar kao Ahil, lukav i sjajan kao Odisej, na mapi gordo povlači sudbonosne linije i zatim baca olovku na donete odluke, i kotrlja se sa bojišta ka tronu Elade. A šta je to što u Vinenima ošinu Mitino i Vasilovo čedo? Taj osećaj, koji se javio na putu od Kule dovde i koji je kao pile poskakivao u nedrima, pretvori se sada u neprijatnu bol, sa ukusom smrdljiva instekta u ustima. Jednostavno, ovaj učitelj iz Želeva uđe u trio bez mirisa na gnojivo i mleko i sa zadahom neobičnog psa dresiranog da laje i na mušicu, čovečijih očiju i šapa grabljivih i drskih, obeleženih usana i spljoštenog nosa, i koji ponizno puzi za glavešinama ne bi li mu dobacili suhu kost.

- Pogrešio sam mesto - neće biti da je ovo Štab! - oneraspoloži se Apostol. - Slika koju vidim otrcana je, bez svečanosti i ovi ljudi, i ovaj pas...

Prostorija u koju ga gurnuše bila je skromna: masivni drveni sto zastrt crvenim čaršafom, glinena pepeljara, mastionica sa perodržaljem, dve-tri knjige i mnogo novina, Staljinov portret, tri parole (Apostol se ne seća behu li tri ili više): ŽIVEO DAG, ŽIVEO STALJIN, SMRT MONARHOFAŠIZMU, i jedan braon orman... i miris suvog bilja. Sve će to opisati Apostol u mislima tek sutradan, pred sumrak. Tada će primetiti i četvrtasto ogledalo u drvenom okviru, što je visilo o ekseru ispod Staljinve slike i iznad glave druga Zaharijadisa.

Ko zna je li bilo tačno ono što će Apostol ispričati Risi o svom ulasku kod generalnog sekretara: da je - kada je ušao -svu prostoriju ispunjavao čovek koji je sedeo iza stola i zamišljeno pisao nekakvo pismo ne odgovorivši na njegov pozdrav: - Kalisperas, družo Zaharijadis! - i da nije ni podigao glavu da vidi kako izgleda momak koga je trebalo ukoriti.

Apostolu je bio potreban samo jedan treptaj da shvati da se, tog avgustovskog popodneva 1948, našao u nebranom grožđu: nije se mogao odlučiti da li da stoji u

kancelariji druga Zaharijadisa, čiji je pas pred beložutom kućom pojurio na njega, ili da iziđe i da sačeka na doksatu. Osmeli se i tutnu na sto gomilu letaka zalutalih iz pravca Frederikove postelje ka ovim krajevima.

Časkom, drug Zaharijadis ustade i Apostol primeti dok mu je u grudima nešto otkucavalo: srednjeg rasta, ukočenog glatkog lica i sitnih prodornih očiju. Pre no što Apostolu postavi pitanje, opet sede i iznova poče nešto pisati. Značka na kapi se toliko uveća da slovo D pokri druga Zaharijadisa. Možda će biti ukoren što nema svoju demokratiju na čelu.

- Znaš li što sam te pozvao, pedi mu? - reče drug Zaharijadis odlučnim glasom koji kao da je dolazio iz kamenitih vrtača Male Azije.

Apostolu je trebalo vremena da odgovori. On najpre ode na Vičo, a odatle na Gramos, da potraži tetka Risu i da je upita šta radi na njegov sedamnaesti rođendan i zašto nije s njim. - Ne! - Apostol je čuo svoj glas i učini mu se kao da slovo D iščeznu iz kancelarije. Unutra je bilo više tame no svetlosti.

- Jesi li pročitao sadržaj letaka, pedi mu? - prodorno upita drug Zaharijadis. Kao da prvi put vide njegove oči.

- Da! - reče Apostol, osećajući kako mu zaigra mišić nad laktom desne ruke. - Druže Zaharijadis, mislim da je to čista izmišljotina monarhofašizma! - Usne mu se osušile. Seti se česme u Beru, kada bi sišao u dvorište i kada bi za sparnih dana stavio glavu pod snažni mlaz.

Oči druga Zaharijadisa otkrivahu još nešto: da ga to što kaže i ispunjava, i da ne pada u vatru dok razgovara, ma ko bio njegov sagovornik.

- E, pedi mu, dragi, to što tvrde oni iz Atine je prava istina! - reče Zaharijadis, prekidajući pisanje. Dok je gledao u Apostola promeni izraz, kao da se nečeg priseti. Pripali cigaru; cigare benu kupovne. Ne vadeći je iz usta, pozva nekoga, a taj, kao da je čekao iza vrata, odmah uđe i, pozdravljajući vojnički, upita: šta treba? - Donesi odmah onaj materijal iz Stavridisove kancelarije - naredi drug Zaharijadis.

Zahladni. On poče da shvata stvari: mirisalo je na to da će mu još uvek lepiti komade leda na potiljak.

Zavežljaj, koji vojnik donese iz Stavridisove kancelarije, beše podebeo. I Apostol ulovi poneko slovo koliko je dozvoljavao njegov smisao za brzo čitanje: **MATERIJAL ZA ČLANA.. NOF...** Dok su se kretale, ruke druga Zaharijadisa ličile su na dve metle pred njegovim zamućenim vidom: te stranice behu loše otkucane na mašini ili pisane rukom.

- Pedi mu, tvoje ime? - mljackajući cigarom u ustima upita drug Zaharijadis ne podižući glavu sa onoga što mu donese vojnik. Otvoreni prozor sa rešetkama usisavao je dim ispred Apostolovog lica. A grlo mu ipak beše stegnuto, pluća prljava. Doktor Leonida Eptata iz Bera reče da strada od alergije na dim i paljevinu, i Vasil se tri dana smejaio i nije hteo da mu plati. Reče da je taj doktor samo jedan običan hajvan.

- Apostol Belomorov - reče tiho i požele da se zaljulja na šljivovoj grani što je puzala uz prozor.

- Rodom si iz Verija? - upita drug Zaharijadis, gaseći cigaru u pepeljari.

- Da, rodom sam iz Bera.

Tek tada Apostol primeti topografsku kartu Kosturskog. Lerinskog i Vodenskog okruga, obešenu na zidu uz orman.

- Ti, pedi mu, znaš li kakva su sad vremena?

- Rat je, druže Zaharijadis! Šta drugo?

Česma u Beru je bila mnogo hladna, naročito leti kada bi slavio glavu pod snažni mlaz vode.

- Rat je rat, i mi ga pravilno vodimo.

Glas druga sekretara dolazio je kao sa starog gramofona kafedžije Đorga Atinidisa u centru Bera. - Sada se vodi još jedan rat. - Zaćuta. Apostol ga dobro odmeri a da mu se pritom ne promeni nijedna crta lica. - A ti, pedi mu, odbio si da se izjasniš na čijoj si strani!

Još dok je za njim pas lajao, crv sumnje je grickao da će doći do ovakvih pitanja čim je hitno pozvan u Vineni. Ovde se ne dolazi na gozbu. Ono o čemu se šaputalo u jedinicama, o nesuglasticama tamo preko granice, sada je postajalo jasno kao dan.

- Nepotrebno ste me pozvali, družo Zaharijadis - reče Apostol samosažaljivim glasom. Oseti kako se pod njegovim čizmama pod ljulja. - Sve što sam dobio od Partje kao zadatak ja sam izvršio. Naš sveti cilj jeste: da srušimomonarhizam i da dovedemo jednu drugu demokratsku Grčku i ja od sveg srca radim na tom planu! Daleko od Vinenija vazduh prolomi eksplozija, ali se kuća ne zaljulja od žurnih koraka. Možda se tako učinilo samo Apostolu.

- Pitam te: zašto se nisi izjasnio kao i ostali DAG-oviborci?

Apostol vide u toj nevelikoj prostoriji u Vineniju kako jedna cigareta dogoreva u pepeljari i kako dva sitna crna oka, nekog čudnog sjaja, pokušavaju da ga opčine i tad oseti zadah trulog podruma.

- Cela porodica je u DAG-u - jedva reče Apostol. - Otac, majka, tetka. Imam dva brata u Jugoslaviji.

- Slušaj, pedi mu, mi računamo na tebe: omogućili smo ti da završiš kurs tvog maternjeg jezika, i sada si i vojnik i učitelj... - Prestade da govori. Zatim dodade: Gde?

- U Žilevu.

- Član si NOMS-a. Rukovodstvo računa na tebe. Treba samo da napišeš članak u kome ćeš se opredeliti na čijoj si strani i da si dosad bio u zabludi! Svi DAG-ovi borci, naročito članstvo NOF-a, mora stati na liniju KPG. Taj ćemo ti članak objaviti u listu ZA TRAJNI MIR I NARODNU DEMOKRATIJU.

Apostol je pročitao nekoliko brojeva tog lista. Izlazio je u Vlaškom. Donosila mu ih je Risa. U poslednjem broju koji mu pade šaka dok je bio na Gramosu (tamo ode pravo iz Zeleva da Vasilu odnese vunenu fanjelu, a Miti i Risi po par šarenih čarapa od kozje kostreti, i nešto hrane) bio je objavljen članak na prvoj strani o tome što mu je sada govorio drug Zaharijadis. Pitao je tetku o čemu se radi, a ona, sležući ramenima i stavljajući u usta sitne komadiće želeuskog hleba, reče: Videćemo.

- Moj otac je prvu ranu zadobio u Jugoslaviji... pokuša Apostol reći, ali ne završi jer ga Zaharijadis prekide. - Sada nije vreme za nesuglasice... Ti kao mlad borac treba više da se zauzmeš da slomimo kičmu monarhofasizmu i angloameričkom imperijalizmu i da paziš da ne dođe do odvajanja od ideje Partije, naročito da ne zastrane članovi NOF-a. Nepoverenje je okov za DAG. Čuo sam da je bilo i pojave napuštanja borbe i bežanja preko granice!

Apostol je pred generalnim sekretarom celo vreme stajao ukočen, kao da je deo počasne garde, dok general, po taktu marša koji svira orkestar, vrši smotru. Samo su mu oči šarale.

- Rodom sam iz Bera, i preci su mi odatle - reče Apostol i svu težinu prebaci na levu nogu. Drveni pod se više nije ljuljao. Grlo mu je gorelo. Na potiljku je osećao led. - Moj deda je bio komita... - nastavi Apostol, ali bi odmah resko prekinut.

- Oni što beže preko granice loše će završiti: oni nisu, to imaj na umu, pedi mu, obavili kako valja svoj međunarodni dug! Porazmisli do sutra šta ćeš napisati u tom članku, time ćeš osvetlati obraz svoj i svoje porodice, pedi mu.

Zaharijadisove reči paralisaše Apostola. Praćen psećim lavežom, iziđe napolje i ne primeti da mu sunce udara u lice i vraća mu stari opis, prodirući kroz grane šljiva i jabuka, i da mu se neko obraća i dodaje mu oružje. Bio je žedan. Bolje je da ne ostaje u Vineniju, ali ako se popne gore na Milamadi ili na Vičo, kakvo će ga sunce ogrejati sutra ujutru?

Noć provede pored jezera, sedeći na suvom pesku, bez čizama i prljavih čarapa, razmišljajući kako da uzvrati za teške reči drugu Zaharijadisu: reci generalnog sekretara zujale su u njegovoj glavi kao ose, nikako da se slegnu. Trebalo je sve da raščisti i odbaci sumnju: kakav članak, kugo jedna! Šta će pomisliti Vasil o ovome kada čuje?

Sutradan, sanjiv i opaljenog lica, opet se nade pred Zaharijadisom praćen psećim lavežom. Rano ode, a tek uveče iziđe iz one beložute kuće na čijem je ulazu stajala demokratska zastava i jedna parola koja je glasila: BORBADO POBEDE. I iznova mu jedna ruka stavi led na potiljak i zaboravljajući na leto, ugleda mnogo boraca pred kućom, i oni mu rekoše da je Zaharijadis zauzet, drži sastanak; posle dva sata podsetiše ga da je na ručku; a kada se pojavio i po treći put, ćutke mu dadošć znak da je sada prezauzet, priprema važan dokument; i tek pred zalazak sunca premoreni i izgladneli Apostol stade pred vodom, jedva upamtivši ono što mu ljudi rekoše pred vratima: - Vi Slavomakedonci ste povlašćeni, ovih dana samo navraćale na kafu kod druga Zaharijadisa.

- Ko si ti? - reče voda odsutno čim stupi u kancelariju. Priseti se i dodade: Napisa li članak?

Nije bilo vremena da ode na Vičo, da izađe kroz prozor smetale su mu gvozdene rešetke i tamna šljiva, i reče tuđim umom: - Ne. - Vođino lice se smrknu. Veli: - Biće loše ako lista ne učiniš, pedi mu!

Kada je Apostol stupio u prostoriju, kažiprst partizanskih jedinica sedeo je ispod Staljinovog portreta, ali čim mu sin Vasilov odreče, on ustade i sada je sporo koraćao uzanom kancelarijom.

- Onda, pedi mu, možeš se javiti preko stanice SLOBODNA GRČKA. Reci da si pogrešio, da si bio u vezi sa titoistima, i bićeš oslobođen sumnje!

- Poštujem sve naredbe Partije, ali ovoga puta mislim da sam nepotrebno osumnjićen - prošaputa Apostol, oborivši pogled ka podu. - Dva brata su mi u Jugoslaviji, otac je tamo zadobio prvu ranu. - Oseti krćanje u stomaku. Gledao je sekretarov potiljak: želeo je znati da li prema tom potiljku duvaju topli ili hladni vetrovi. Soba se zaljulja i Apostol se seti Partije, kako je slao svoje ljude po selima i gradovima, da izvuku decu. Peno Čuka, na jednoj strani, i Vasil Belomorov, na drugoj, žurno su koraćali isto kao što su i govriili: "Drugovi i drugarice, napaćene majke i sestre ove zemlje, dajte da spasemo decu, ako ostanu kući smrvieće ih bombe angloamerićkog imperijalizma u službi grćkogmonarhofašizma, ili će pomreti od gladi, dajte nam amanet i deca će biti spašena, imamo prijatelja u ostalim demokratskim zemljama i oni su saglasni da prihvate naše najmilije..."

Šta je taj Peno Čuka iz Kostura i njegov otac Vasil Belomorov trebalo da kažu pred njegovom majkom, pred Mitom Belomorovom, da bi joj uzeli Mitra i Aleksu? Da gledaju u govna, eto šta.

- Granica i dalje ostaje otvorena - reče Zaharijadis, još uvek okrenut leđima Apostolu, koji ponovo oseti kako mu neko stavlja komade leda za vrat. - Mi cenimo pomoć koju nam daje Jugoslavija.

- Onda, zašto sam prisiljen da upravo ja napadam Jugoslaviju, kad tamo imam... - on ne dovrši rećenicu jer ga vođa prekide naglim okretom prema njemu.

Zutobela kuća se zaljulja i učini mu se da u kancelariji za trenutak ugleda jedno Risino oko, koje posle iščeze u zidu iza Zaharijadisa.

- Vidim da se ne razumeš u politiku, pedi mu: biće loše, veoma loše, ako ne sprečimo ovakve pojave među borcima, pedi mu! Sasvim mu priđe i unese mu se u lice.

- Zato si ti učio njihovo pismo, da budeš njihov agent! Treba da si pametan: da umeš da bacaš pogled prema Moskvi, a ne prema Beogradu! - oštro ga upozori Zaharijadis, ali ovoga puta na ruskom.

Pre no što bi ćužnut iz kancelarije i pre no što za njim zalaja pas, drug Zaharijadis mu reče da se ponovo javi za tri dana, a bio je primljen tek posle dva meseca.

Osećao se dolazak oštre zime i hrast je šuštao noću na vetru, kada Apostol bleđog lica i uvele duše, zauvek napusti Vineni, posle trećeg razgovora koji je trajao veoma kratko. Praćen pohlepnim pogledima druga Zaharijadisa i Staljina sa belog zida, nađe se na Gramosu u toplom Risinom zagrljaju. - Da ti kažem, Apo, ovo mi miriše na zlo! - reče Risa potresena onim što je čula od svog bratanca i beše ljuta što je dosad ćutao. - Kakav da ti savet dam, čedo? Da bežiš preko granice ispašćeš pravi izdajica. Istraj, pa ćemo videti. O ovome samo ja i ti znamo. Zalivena usta drži najviše pred Mitom. Dva sina ima u Jugoslaviji.

Ukočenog vrata od komadića leda, gledajući u vođin potiljak tamo dole u Vineniju, Apostol je pretpostavljao da odsad stvari neće teći mirno prema jugu, iako oči druga Zaharijadisa ne ugleda sve do proleća 1949. Jedno od davnih pitanja koje je mučilo Apostola beše i pitanje: zašto više nije učitelj?

Sa mrakom nad temenom, jer mu je kapa bila u džepu, a veliko D mu dodirivalo jaja, Zaharijadis jednog podneva odluči da obiđe Vičo, nadgledajući posao oko rovova, kad se Apostol nađe pred njim i veliki vođa ga još jednom ujede za dušu. Nije mu oprostio što mu je unuk Bina Belomorova rekao i odrekao. - Pedi mu, nisi me poslušao: biće kasno za tebe kada svi agenti međunarodne buržoazije budu najstrože kažnjeni!

Apostolu će neke stvari postati jasne jednog predvečerja u Albaniji, gde će ga u Bureliju, gde je bio zatvoren, posetiti Vasil. Tada mu otac reče:

- E, Apostoliću moj!

(I ćutaše dugo taj Beranac, ne verujući koga su zatvorili, zatim se pribra nastavljajući da čupa reči iz sebe nekim svojim besnim čulom.) Čedo moje, zar su iza rešetaka sakrili borbu? Sramotu? Jebem li mamicu tom Madžircu! Zar su u tebi, sine, onaj Maloazijac i njegovi kerovi našli razlog za poraz? Tvoje fizičke i krvne veze sa onima sa druge strane granice. Oh, što otac nije živ da me glasno opsuje, da se čuje od Albanije čak do Moskve!

Gledajući u svog neutešno razočaranog oca, Apostol će pokušati da odagna Zaharijadisovu sliku iz svoje hladne glave, i ne mogavši je odagnati, pomisliće: daruj mi život da ti se nađe pred bogom na onome svetu

14.

ROVOVI I BUNKERI NA VIČU DUBLJI I ŽEŠĆI OD ANGLOSAKSONSKOG DIKTATA SKRIVENOG U FREDERIKOVOJ RIZNICI

U rupi je klokotao kreč podižući belu paru, a Risa bleđog lica iziđe iz bratovljeve barake i pomože Apostolu da saspe vrećicu kreča u korito kojim je šarao Mitin pogled, kolebajući se šta da čini sa lopatom: da li da tuca grudvice u koritu koje

su se varile ili da je pruži Mitru, koji misleći na Kalinu što log trenutka zalazi među zgrade i gleda kako gore breskvini listovi od vreline gašenog kreča, ipak pruži lopatu Vasilu koji je tek sišao sa japije, više belog nego crnog lica, a on je pak gnevno baci u beli kotao i reče: - Majku vam vagu, gde vam je snaga! Zar pored toliko vas da ja gasim kreč? I lopata ne pada u rupu koja ključa, već se gubi u prošlost i pada u jednu drugu rupu, suhu i kamenitu, ne shvatajući kako je moguće da se taj maleni predmet nade na Viču. A Alekso i Čehinja... gde li sad mešaju noge, pička im majčina...?

I pred očima Vasila Belomorova dogodi se čudna čarolija: sav Debar iščezava u kreću, i breskve, i koze, i barake, i Mitar i ona lepa profesorka, čije se lice oznojilo od vreline kreča, pa reče da mora kući, čak je htela da povede i Mitra, ne oznoji li joj se i ono među nogama, i Vasil se rastuži što ostade sam nad belim ognjem sa plavim nebom i letom.

I eto, ovom Vasilu Belomorovom, koji dograđuje baraku sa svojom porodicom, dogodilo se da sanja na javi: da iz kreča izranjaju stene i borovi, i žbunovi, i drugi likovi, i drugačiji predmeti, i lopate istesane kao puške, i pre no što reče: - A bre, Vasile, crkavaš li, jel' te sunce previše bije u me, ugleda pred sobom srušeni prokleti Vičo. I počinje da razmišlja o toj ukletoj planini, sanjajući ili ne, nije važno: eto, moj Vasile, ovaj Vičo ima svoje ljude koji ga iz dana u dan podrivaju u ovo kužno vreme ni sami odjek krapova i lopata nije bio ravnomenan. Izgledalo je kao da je narod ovde došao da pošumi gola brda, a ne da brani zakone demokratije. Miris loše skuvane hrane, oružja, mazgi vezanih za grab i vonj odeće iz kazana, kao da nisu govorili da grade svoje odbrambene ciljeve i da se svađaju dok rade, psuju boga i kralja, i spavaju na slami sa posnim pasuljem u stomaku ili ražanom kašom, iako dobro znaju da su neki tajni magacini puni čak i čokoladom, i zamišljaju kako će im jednog dana upravo ovaj Vičo grejati srca umesto žara i ognjišta.

I u tom snu usred jave Vasil Belomorov, s pustom o ramenu poče da paradira opaljenog lica među rovovima što su mu do brade bili, kao da vodi računa ko više radi a ko manje, i ne shvatajući da kopači loše misle o njemu što se pravi general. Atina će pasti, ali ovaj vaš Vičo nikada, misli Vasil gledajući Mitu koja živa do grudi gori u poslednjem rovu kraj kojeg Vasil stade čim primeti svoju ženu povijenu kao da traži sreću među grudama zemlje. Možda neće Vičo srušiti kao ovna, ovi ljudi i žene zdravo preoravaju brda i žile hrastove, i borovi se suše na suncu kao creva raspoređenih drugova; i vide čovek iz Bera da i kamen može da se kreće, zbog žege, zajedno sa kopačima, kao nešto nestvarno, i udara i o morske valove ali i o zidine Atine.

- Bojim se, Vasile - reče Mita ne pogledavši gore.

Stojeći nad Mitinom glavom, Vasil pusti da zemlja izbačena iz rova zasipa njegove čizme. U glavi mu još uvek gori vatra. Sunce se gasilo prema Albaniji. Proleće su ukopali u zemlju: dani se pretvoriše u bunkere i šančeve. Vetar je mirisao na znoj i smešu od koje se prave crepulje. - Bojim se, Vasile... - prestade da radi, i kosa joj pade niz lice, crna kao katran, a vrat pod bradom beše znojav, nosila je lila pamučnu košulju, koju je satkala Tresina. - Uzeće nam Vičo... - i oči joj benu pune vlage, i lice zajapureno, i Vasil spazi kako se rasplamsaše zalepljene sitne dlačice oko slepoočnica. Šibica treba ovoj ženi.

Zamenili su mi muža tamo u Jugoslaviji, pomisli Mita, ovaj je suvo drvo, i da ne bi rekla nešto još gore o svom domaćinu, priseti se kako je dan provela boreći se sa kamenjarem. Bese to čudna borba: jedna mečka iz Rupišta cepala je brdo, dok je ona, napinjući se kao gajda, bacala ustranu iskopanu zemlju. Nije uradila mnogo, a druge žene, naročito dve Čeganke, čvrstog tela kao ždrebe, posezale su i za težim poslom. Znoj se pretvarao u pleteće igle: osećala je kako joj telo bukti. Kada bi saginjala glavu mislila je na pobožne stvari: negde iz planine doletela bi u rov dva anđela, poigrala bi

pred lopatom i pretvorila se u vazduh, i Mita bi progutala žar u grlu i ukorila bi mečku iz Rupišta što tako brzo seče brdo, i videla bi gore orla koji kruži i iz kruga uzleće još više, i rekla bi Mita u sebi: čekaću tog orla! A crna ptica bi nevidljivo iščezla u sumrak, i mečka bi iskočila iz rova, i ostale žene bi poletele za njom i muškarci takođe, neki mnogo pre mečke iz Rupišta. Bila je žedna. Reče Vasilu da donese vode, i pogleda prema nebu na kom više nije kružila crna ptica, i glasno reče: - Luda si, more Mito, što i ti ne odmaraš svoje srce.

Vasil ćopa i teško preskače rovove, i dok se veje kao stara krpa u sumraku, Mita misli da se pretvorio u starog Bina.

- Dugo te nije bilo - reče Mita, i zgrabi čuturu sa vodom.

Prvi put gledam u ovo varljivo lice, možda, pomisli Vasil onda kada upita svoju ženu: - Šta reče? - Iza Bistrice se čula grmljavina.

- Mislila sam da si mrtav - ponovi Mita. Hladna voda mu stade u grlu. - Nisi se javljao. Tresina je plakala. - Ma šta to lupetaš, ženo?

Vasil se naježi od pomisli da je za ove nepune tri godine jedva tri sata bio iza Mitine senke.

- Nisam mogao da ti se javim - pravdao se Vasil, gledajući pema Malimadiju. - A i kada sam mogao, strahovao sam zbog tvog oca...

Mita oseti vatru u rukama. - Ko sve ne dođe u Ber - seti se Mita i još više zasuka rukave. - Burandari⁵ su dolazili u Ber i govorili da svi koji imaju puške idu sa njima, a Partija je govorila: "Idite sa njima, a posle ćete ih razoružati i razbiti im glave!"

Vasil tek tog trenutka postade svestan šta mu reče Mita, skide pušku sa ramena i baci je na zemlju. - Što mi sve ovo govoriš, ženo?

Mita se osloni na držalo i začkilji očima. Iza Bistrice se ponovo oglasi grmljavina. Čudno, kako su sami pred pustim Vičom, ljudi koji su ga dotad iznutra grizli, sada se skloniše pred sumrak i tu se pred njima nije dalo naslutiti da im u goste dolazi Atina. - I kako se tad usraše Berani? - jeknu Vasil i postade još crnji. - Sreća im se okrenula na drugu stranu: pružiše ruke i cap na Karakamen, a posle pišljive Varkize i sami se upišaše... i tuci se ovde i kotrljaj se onde i hop u Jugoslaviju. - On začuta. Oseti da mu niz grlo prolazi dim. Mitine oči su rasle. Kada iziđe dim iz usta, oseti pelin pod jezikom. - Drma mi se ovaj u gaćama za ELAS! - zamuca Vasil i poče da se gubi u očima svoje žene. - Ta priča mi je poznata. Nismo došli na Vičo da bi gatali!

Mita iziđe iz rova, vrela i besna, vazduh oko nje je pržio, jedna strana obraza bila joj je uprljana. Vasil joj prinosi bluzu, ali je Mita ne oblači, samo je prebacuje preko ramena.

Ne reče joj da na licu ima crne fleke. Kada Mita pokuša da pronade stranu na kojoj se nalazi Ber, Vasil se ukori što je malo gledao u svoju ženu. Otkad se vratio iz Jugoslavije, stalno je negde tumarao: noću su sa Đorđijom Klarinkom išli selima, gacajući vodom, i kada bi negde legli da prespavaju, molio je druga da mu dozvoli da najpre on kao stariji sklopi oči, a ispadalo je obratno. Obično se budio ukočenih nogu, kao u Albaniji.

Vasilove noge su bile dobre, nešto ispucale od mrazeva, ali ipak su se još pravo držale na putevima kao da mu se Konica 1947. ne zari jednim metkom u levoj nozi iznad gležnja, i Neguš 1948, skoro na istom povređenom mestu, kao da ta dva metka ne behu od boga blagosloveni usred Elade. Za te dve rane nije mnogo psovao kralja (od tada je samo levu nogu upotrebljavao za koračanje) što se kotrljao u postelji samo dva meseca, jedan u Rupištu, a jedan u Vrtikopu, šćućuren u jednom podrumu.

Crna koprena je lelujala nad njihovim glavama. Ljudi koji su završavali poslednje radove za odbranu od Atinjana behu se vratili u kolibe. Vasil je osećao da sav Vičo miriše na svezu zemlju. A Mita na zguru. Da je duvao vetar nanosio bi i druge mirise, nešto kao na trule žirove.

- Vasile - ozbiljno prošaputa Mita, nameštajući bluzu - jesi li čuo da su neki Makedonci bili kritikovani od našeg rukovodstva što pogled više okreću prema Jugoslaviji?

Vasil je ćutao. Još je na Gramosu, dok su dobro držali pozicije, on je dobro otvorio uši zbog te vesti.

- Lani je bilo slučajeve - nastavi Mita hvatajući ga za mišicu - da su neke pozivali kod Zaharijadisa na Prespu.

Vasil se zamisli: potajno ga obuze strah da neko od Belomorovih ne bude pozvan da digne ruku, ima razloga da to učine, on se borio u Jugoslaviji. Ugleda pred sobom Aleksu i Mitra, tamnih lica, kako trče prema Beru. I reče Miti da obuče bluzu. Košulja joj je bila mokra oko vrata ipod pazuhom. Mita se nasmeja. Umesto da obuče bluzu, baci je u rov. Koliko godina ima ova moja Mita? - pomisli. Godinu dana je mlađa od njega, zdrava je kao kobila i sveža kao varenika, i još je žena koja može međ'nogama sve da stopi, iako je bačena u planinu već godinu i po, nekoliko meseci pre no je poslala Aleksu i Mitra prema granici. Vasil reče za sebe da je star kao Vičo, a ne da je rođen 1913, i zato što je toliko star mora da uđe u Atinu i da šutne nekoga što mu tako dugo ne dozvoljava da vidi Mitino belo grlo, slično središtu božične zeljanice koju je Tresina mesila od čistog belog brašna. Na još uvek vidljivom nebu začu se avionska buka. Avion je bio visoko i letio je prema Africi. Iza njih, gore u šumi, zalaja pas. Mita stavi kapu na glavu i reče mu da izvadi bluzu iz rupe. Vasil skoči dole i neočekivano zadrža desnu ruku na jednoj njenoj dokolenici.

- Šta misliš, hoćemo li uspeti da odbranimo Vičo? - prošaputa Mita.

- Podaj mi ruku - naredi Vasil mucajući još više. Bio je uzbuđen, noga, malo sasušena od dveju rana, zatrepta kao svinjska oputa. Mita je stajala kao jela pored rova i ozbiljno ga posmatrala odozgo. Koliko je crn ovaj moj Vasil, pomisli.

- Pruži mi ruku - ponovi Vasil. Njegov glas je sada bio jasniji. Miti se učini da ovog čoveka uopšte ne poznaje u stegnu zube u znak negodovanja što je još uvek ovde sa nekim ko se zove Vasil, a ljudi sa kojima je radila odavno odoše i sada će samo straže stupiti na dužnost, i psi, i crna nebeska ptica... Prolete još jedan avion. Ovoga puta iz pravca Bugarske ili Turske. Ljudi putuju dok oni očajnički ograđuju Vičo od Atinjana, pomisli i oseti kako pada u rov i htjede zovnuti Vasila da je zadrži da ne razbija glavu pre no što vidi oči kraljevim vojnicima, i samo joj žmarci prodoše telom od grubih ruku Vasilovih koje je prihvatiše u padu i uvukoše se pod njenu košulju.

- Ne gubi razum, Vasile - jedva prošaputa Mita. Treperila je. - Nisi u Beru - još tiše izusti Mita i njeno srce još više ustrepta. Nejasno, ali se nešto ipak naziralo po brdima, ako bi čovek zagledao u njih sa dvadesetak metara. Već legoše kada Mita još jednom uzdahnu i reče: - Nismo u Beru. Htede reći još nešto, ali začuta. Posle izvesnog vremena stegnu telo pod Vasilom i reče: - Vasile! Vasile! Nismo sami... Na Viču smo... - i zatim se opusti, ali se ponovo zgrči posle desetak sekundi kada su dve partizanke preskakale rov, upravo iznad njih, govoreći glasno o Staljinu i o tome ko će ih pokupiti ako padne Vičo. Mita je bila sigurna da dve devojke ne spustiše pogled u rupu, jer da su to učinile vrisnule bi i možda rekle gore u kolibama da se dvoje, jedan muškarac i jedna žena, igraju sa đavolom u njihovim svetim rovovima, dok oni u njima iscediše svu svoju mladost za Veliko delo: i Mita ugleda kako se neko sprema da puca u njih i jecala je Mita što se taj pucanj ne dogodi ranije, na primer pre tri

godine. Tada se ovaj neobrijani čovek ne bi krio negde daleko, već bi ga sama zgrabila i povukla u rov.

Sve do zore Miti nije dolazio san, stomak joj se grčio od posnog pasulja, telo kupalo u znoju, iako su kroz drvene zidove kolibe duvali Vičovi vetrovi, a kroz glavu joj kružila crna ptica. Čim bi zažmurila ugledala bi Vasila tamo u rupi kako joj se smeje i usta su joj se sušila, grudi je bolele, i ruke pekle. Pokuša da misli na sve drugo, ali uzalud. Vasilovo lice iz rova bilo je najveće, i prekrivalo je njen razum.

Vasil, je, pak, te noći krotko spavao, kao pijan od vina; svih ovih osam godina on je prespavao kao na žaru, sa telom u planini, a dušom u Beru.

Iznova ljudi udoše u rovove: kopali su, lomili, psovali i Vičo je sve više mirisao na prevrnutu zemlju. Tako je bilo sve do dvanaestog dana, brojeći od jutra kada se Vasil probudi iz blaženog sna (iako je spavao na običnim daskama u kolibi), a Mita iz nestvarnog.

U tih dvanaest vrelih dana, rijući kao svinja tvrdom zemljom Apostol stiže do stene od kremena i reši da se odmori na njoj. Leže sa suncem na čelu, ugleda jedno žensko lice, zamišljeno nad svojim rovom, i istog trenutka devojka isčeze, a na njenom mestu se pojavi lik druga Zaharijadisa. Uznemiren što se okalja njegova crnomanjasta slika, Apostol zamahnu pesnicom ka vodi i to beše njegova greška, jer mu se ruka zakači za omču kojom je generalni sekretar mahao nad rovovima.

Risa nije znala za poslednji Apostolov susret sa drugom Zaharijadisom, jer da je čula, ta pronicljiva žena ne bi krenula bratancu samo sa šakom malina.

Crna koprena još jednom se nadnese nad brda, vetrovi je neočekivano donesoše sa zapada i Vasil predoseti zlo: oglasiše se crkvena zvona pod Milamadijem. Loš znak, pomisli i pijunu suvo. Najzad će Vičo zamirisati na mokraču. Sunce ga je dovoljno grejalo i pored crnih iskidanih oblaka na nebu, kada ugleda da od Bistrice mile gusenice, a vazduh pale britiš avioni.

- Oni u Atini sada trljaju ruke - reče Vasil Belomorov, gurajući svoju ženu u rov - zadovoljni su: posle Gramosa i Vičo će prineti kraljevskoj trpezi.

Vojska kralja Pavla pređe Bisticu i nekoliko je nedelja rijala brda i kosti. Vičo zamirisa na krv i mokraču. Oni koji su gledali sa planine dole, mogli su zamisliti i ovakvu sliku: pošto se sve kretalo horizontalno i vertikalno, i drveće oteža i kamen se skotrlja, burahdarosi su im ličili na gusenice što ogole sve pred sobom, a avioni mister Čerčila, koji su palili srce rovova, na gavrane koji drsko pokazuju kandže i kljunove.

Oko trpeze je likovala od zadovoljstva nalickana gospoda.

Mitino lice je mirisalo na dim.

Vičo su rešetalu kao gnjilu tikvu. Strašna žega pekla je lice Vasilovo i zadah trulih creva ispunjavao mu je grudi, i Vasil, razdražen od tog kužnog vremena, viknu da se creva nose u Jugoslaviju, a jedan iz Lerina pak muti njegova creva: - Ne tamo! Tamo je zabranjeno! - a Vasil, kao da ne shvata važnost toga što mu tresnu u lice ljudi Lerinac, zamuca još više, onako kako je bog dao: - Pišaj na Zaharijadisa, i na Politbiro! Nosite ljude u Jugoslaviju! Oni imaju Biglu... - a taj Lerinac, pacov jedan, kaže: - Bigla ne postoji, bio si tamo, sve je iseljeno! - i opet se Vasil ustremi na zabrinutog čoveka: - Jugoslavija je široka, pomoći će kao što je i dosad pomagala. Nema doktora u Albaniji koji će zakrpati ove rasporene trbuhe! Gamoti panagija! - koliko se seća, prvi put opsova na grčkom, snažno tresnu glavu pesnicom, opsova sebe gadnom psovkom i preskoči jedan razbucani trbuh.

Stežući pušku rukama do krvi, Vasil gleda kako se Vičo komada i kreće ka Atini, Mita tone u rovove, sila je nosi naniže, a želja ka videlu. Ima nameru da napravi računicu sa svojim životom: kako će reagovati kada joj gusenice uspužu nogama, a gavrani joj se poseru na glavu.

Vasil gnječi gusenice i čuva Mitin trbuh. Zubi će mu popadati od Vičovog podrhtavanja. No tada ga nešto ošto bocnu nad srcem i Vasil se dremljivo zaljulja, ritnu, i škripi nebo i Vičo se odvaja od njihovih rovova. Mitin trbuh je zdrav, ali odeća joj je pocepana, i Vasil, škrugućući zubima pokušava da je zaštiti od gamadi koja prevrću planinu. Svestan je i čak se može kladiti da će mu Mita iščeznuti iz vida, jer je crvene ruke hvataju za kosu i odvlače sa Vica i Vasil viče, glasom koji više dolazi iz utrobe nego iz grla, da se spase njegova nevesta i pada u nesvest. Žmirkajući, hvata lik svoje sestre Rise koja ga odvlači dalje od gusenica.

Dok su burandarosi prinosisli Vičo trepi u Atini, sa svim ordenjem i truleži, prvo što, Vasil Belomorov oseti kada dođe k svesti, opružen na jednom kamionu, da mu se creva drmusaju i da ga peče leva strana. I vide delić oblaka nad sobom. Oko njega se širio jak miris: na polomljene kosti, izvađen mozak, na upišanu zemlju. Jedna druga ruka poče da rije kroz želudac Bljuvao je, i oseti čudan neki miris iz vremena kada je kršten u crkvi Sveti Jovan u Beru.

Kada se probudi, ne znajući gde se nalazi, ležao je u jednoj prljavoj postelji okružen lelecima, psovkama i malo-pomalo, između vike i molećivih glasova, uspe da razabere nešto jasno: opu elenas či Elada!⁶

Nije uspeo da opsuje. Činilo mu se da oko postelje čuje kozje klepetuše. Kraj srca ga žegnu komadić gvožđa, jauknu i zaspa.

15.

BOLNIČKE BARAKE U KORČI - PSEĆA PESNICA

Šerbet od baklave kao da se razli izlogom, i Mitar pomisli da će sada ta šećerna masa slomiti staklo i prosuti se na trotoar, i on se, ko zna zašto, uplaši da mu ne kliznu cipele u nekakav slatki svet, pa se skloni iz tog carstva muva. Kad god bi Mitar prolazio glavnom ulicom, ta poslastičarnica tamo nekog V. Debru kiptala je od dečijih glavica. Jednom reče Katini da želi da je časti šampitom, a devojkica se samo nasmeja i isplazi jezik, što je značilo da su slatke stvari samo za momke kao što je on.

Od jednog dečka kupi kuvani kukuruz i žvaćući nastavi da korača kaldrmom i da vrti glavom, levo i desno: kakva poezija leži u ovim limovima, kovačima, metlarima, trgovcima i bozadžijama. To je Katinina formula - pravi život pod noge i jednoga dana će zakucati na zlatna vrata besmrtnosti. On pijunu. Ljudi su ulicom žvakali kao sipljivi psi. Zagleda se u izlog jedne skopske knjižare: izbledele knjige od sunca. Racin, žut kao smilje, i neki naslovi makedonskih i albanskih pisaca. Uzmi svoj varenjak, Katina, i okreni glavu sa poezije ka baklavi koja teče izlogom na trotoar. Poče da gricka i drugi klip koji je kupio Katini, kada mu jedan glas prepreči ulicu: - Mitru! Ej, Mitru!

Prolete mu pred očima magarac natovaren sa dve košare deteline, a zatim u njegov vidokrug stupiše dve kante pune zejtina pred jednom bakalnicom, dve postarije Albanke, zabradjene do očiju, i dve mlade, verovatno učenice, lepe kao iz knjige, i sa pletenicama, i još jedno golišavo dete koje je pljuvalo na drugo golišavo detence, dok Mitar ne primeti direktora debarske gimnazije. Prilazio mu je s leđa.

- Meni se obraćate? - oštro reče Mitar gutajući kuvani kukuruz. - Da, da, tebi se obraćam... - Čoveče, pogrešio si moje ime... Ko vam reče da se zovem Mitru...?

- Greška, greška, družo... A ti se ne ljuti odmah... U Debru te mogu svakako zvati... Treba da privikneš...

- Ali, ja ne dozvoljavam da mi menjate ime... namerno ne...

Direktor gimnazije se smeši, i kaže Mitru: - Katina mi je pričala da ste profesor geografije... Mogu vas zaposliti u jednom selu...

I Mitar nije više slušao direktora gimnazije, baci varenjak i pođe ka gradskoj pijaci: od kuće su mu poručili da kupi dva kila pasulja.

Mislio je na čoveka koji mu se obratio sa Mitru! I pred oči mu iskrсну požutela Racinova fotografija. E, pan Krakovski, da znaš u kakvoj je prašini moja poezija? Prođe glavnom ulicom, ali ne skrenu levo prema pijaci, već ga duša odvede desno, ka devojci Katini. Sada su u nepravilnom redu pored njega prolazile šarene kuće, drvene kapije, ćepenci, zatvoreni prozori, svi bačeni na golom brdu, bez drveća, ali sa blagoslovom sunca. Jedno tele udari u njega i ga glasno opsova, zbog čega se jedan psić iza kuće zatrča i bolno zalaja na njega.

Dok je psić lajao za Mitrom, posmatrala ga je jedna žena sa trećeg sprata novoizgrađene kuće, a jedna stamena cura nasuka se na njegove grudi, i toplo mu je pod košuljom što dobi udarac od profesorke debarske gimnazije, govoreći mutog letnjeg popodneva sa mirisom na baklavu i kuvani kukuruz: - Nazad! Ovo je zabranjena zona za neradnike...

I opet je Mitar na glavnoj ulici, ali više ne zvera u izloge sa slatkišima, u razne metle, šerpe, kace, bakalnice i ne misli ni na pana Krakovskog u vezi s prašinom nad Račinom, čak ne lovi željnim očima ni svoju ljubav.

Katina mu nešto drugo priča i odgoni mu misli iz bučnog grada. - Tata mi je sinoć rekao da uzalud gubim vreme sa jednim Egejcom...

Mitar je prekida: - A ti ga ne gubi... - Zaćuta. Samo što skrenuše desno od glavne ulice, Mitar ugleda Vasila gore na krovu i nehотиčno pomisli: izgleda kao strašilo.

- Tata je sinoć još rekao... - nastavi Katina nešto drug da mu objašnjava, ali je Mitar prekida: - Znam šta ti je otac još rekao...

Sada mu Katina upada u reč, hvatajući ga za ruku i privlačeći ga k sebi: - E, ne znaš šta je rekao! - i devojci presahnuše reci, oči joj se navlažiše, i dok su stajali, uporno ga je milovala pogledom. - Pre nekoliko dana prebeglo je četvoro mladih Albanaca iz Albanije u Debar - prošaputa Katina.

- Stara priča - glasno reče Mitar i ponovo krenuše. - Je li ti još i to rekao otac sinoć? - Mitar je pretpostavljao da se devojka, zapravo, spremala da mu nešto drugo saopšti, nešto što je glavno i što se tiče i njihovih glava. I to sa četiri emigranta bilo je u nekoj vezi sa njima i onim gavranom tamo na krovu. Ostaviše za sobom samouslugu i Katina se zaustavi malo iza Mitra: u dvorištu, na suncu, primeti Apostola koji je tromo redao crep na jednoj tezgi.

- Stara priča, pomisli Mitar i ne znajući zašto ponovi taj iskaz i na koga se odnosio.

Istovremeno sa Kalinom i Mitrom u dvorište ude i susođ Radoždu, doklor u Gradskoj bolnici. U ruci je nosio mrežu sa raznim sitnicama iz samousluge, koračajući brisao je znojavo čelo nešto se ljuteći na nekoga.

- Doktore - javi se Mitin glas iz kuće odakle je blejala jedna koza. Mitar je čuo njen glas, ali majku nije video. Dotad je doktor koračao spuštenu pogleda, ali kada ga probudi susetkin glas, slade i podiže glavu ka građevini. Kao da je prvi put primećuje, vidi se da je iznenađen što Vasil čeprka nešto gore na krovu, sa cigarom u ustima, kao da je jedan od stare debarske zidarske družine. - Mašala, komšija mašala visoko si se popeo - diže se gore doktorov glas. Tog trenutka u dvorište stupi i crna majčina prilika, noseći u ruci lonac mleka. - Doktore - po drugi put doziva Mita - možete li da zaplašite malo mog domaćina da se ne pentra gore kao kokot, srce mu jedva radi. Trebaće mu jači lek... odbija da ode na pregled...

Doktor Radoždu odmahuje rukom i nastavlja put, ali u jednom trenutku kao da se priseti nečega, stade i povrati se. - Ej Vasile - doviknu doktor - ti znaš da ti dosad reč nisam rekao... Ali, pobratime, visoko podiže kuću, zagradi mi pogled prema Korabu...

Tek tad Apostol podiže pogled sa crepa, u koji se beše zadubio, ne slušajući šta se događa na ovom belom svetu, i ozbiljno ga zadržava na doktoru. Imao je odgovor na vrhu jezika, a ipak sačeka da vidi šta će reći Vasil. A on ništa ne reče, samo baci opušak i zapali novu cigaru.

- Doktore - po treći put reče majka - bojim se da ću ga jednog jutra naći mrtvog gore, nataknutog na neku gredu kao ranjenu svraku... Stare iljače je potrošio, a neće da ide na pregled...

- Ej komšija, nema svako čeljad za građenje kuće - reče doktor i ode. Reče još nešto, ali na albanskom i niko ga ne razumede osim Mitra, koji ga je znao pomalo zbog Katine.

- Tata - viknu Mitar Vasilu - znaš kakav ti iljač preporučuje tvoj doktor - da potkrešeš malo kuću...

Vasil prestaje da ređa crep, ispravlja se, podiže teslu i nemo pokazuje njom ka lepoj doktorovoj kući i Albaniji, iponovo se saginje i počinje da pokriva nebo nad svojom ostarelom glavom.

- Taj čovek ne reče baš tako... - javi se Katina i pokaja se što uze doktora u zaštitu.

- Komšija mi samo jedan iljač dade - pusti Vasil svoj teški glas dole - a i njega sam odavno progutao...

Osećajući kako ga katina gurka u slabine, što je značilo da treba da uđu u baraku, Mitar podiže glavu još jednom prema Vasilu, koji se tog trenutka polako uspravljao licem okrenutim prema Draču.

- Sinko - obrati se Mita Mitru - sinko - okrenu se i prema Apostolu - pođite gore... da zamenite oca... nije mu dobro...

- Komšija mi dade iljač koji ne leči... reče Vasil za sebe. Kasno popodne otvori Vasil Belomorov otežale očne kapke i, osećajući da mu trula slama glođe snagu, tog novembarskog ponedeljka 1949. oseti miris spaljene ljudske kože i tek stopljene svinjske masti. Predosećao je da nije dobro za oganj u grudima ako se pridigne i za trenutak odvoji od upišane postelje i približi jednom od prozorčića kroz koje je blještala letnja svetlost. Naprezo se da razabere šta mrmljaju i brbljaju utvare unutar bolničko štale. Do pre neki dan nije bio načisto zašto je ostavljen da leži u tami i odakle je iz majčine banuo u ovaj smrad. Ležao je na leđima obučen i sa vatrom u glavi i grudima, i nije mogao da dozna zašto su mu uzeli čizme i zašto mu ne daju vode. Najzad je mogao da shvati da je živ: negde iz siviia kresnu iskra i u usta mu štrcnu tuđ kiseli dah, kao da su mu ustima približili nešto poprskano jodom i kiselinom. Sivilo iščeznu i jedno podbulo lice prekri sav njegov svet i Vasil mrdajući nogama i rukama u znak negodovanja što mu već ne stavljaju led na grudi, a vodu u usta, primeti kako da svinjska njuška ljudskog lika čeprka nešto nad njim i, kad skupi sav gnev da ga saspe osobi sa zlatnim zubima da naredi da ga pridignu da bi ga uhvatio čist zrak pod plećima, pred oči mu iziđe Mita u trenutku dok je skriva i sklanja iz njegovog vidokruga stotinu ruku, i jauknu Vasil kao pred dubokim bezdanom kojeg ne može da preskoči.

Danas se pak Vasil uspravi kao čovek koji je odagnao zlo: odeća mu je nazad zalepljena za telo; levom rukom pritišće bele krpe na grudima i sprema se da vrisne da mu donesu vode, kada ču kako neko molećivim glasom izgovara njegovo ime. Napinje se da priđe prozoru i da proviri napolje. Nepodnošljivi prohodi sevaju mu

crevima, žalosno je da umre da budavoj slami bez vesti o onima sa druge strane Gramosa. Uz napor se okrete i tada sam sebi reče - bravo Vasile, u tebi još leži ognjilo i kremen starog Bina. Činilo mu se da je proveo duge dane u upišanoj postelji a da mu niko ne stavi ni mrvu hleba u usta. Budući da je slabog vida. Vasil ne može da odredi sa kog mesta dolazi molba. Da se ne bi prevrnuo sede na slamaricu, očeša noge jednu o drugu, učini mu se da mu se koža guli kao u kuvane kokoši. Molećiv glas se ponovi. Iznova se uspravi. Škrgutao je zubima da izdrži i znao je Vasil da mu, ako korakne ka svetlosti što je dolazila sa suvih brda, možda srce neće biti brzo pogođeno komadom gvožđa. Zbog smrada utroba mu se dizala do grla. Sručiše se uzvici i leleci. Šta sve ne doteče do njegovih čula dok je tražio bolesnika koji mu se obraćao.

- Vasile! Vasile! - moljakao je neko tu kraj njegove postelje. Duboki glas bio mu je poznat. Poče redom da traži čoveka koji je ovih dana jedini izgovorio njegovo ime. Ljudska štala, pomisli kada mu pogled jedva stiže do kraja prostorije, tačnije do jednih malih vrata napravljenih od lošeg materijala. - Ej Vasile! - ponovo ga neko zovnu. - Ako boga znaš, daj mi malo vode. - Glas je krkljao. Pomeri dvaput noge i, da se ne bi srušio na tvrdi pod, pridrža se za drveni krevet, i da li od saginjanja ili od dugog ležanja, zabole ga rana. U trenutku kada primeti ispijenu glavu Đordija Klarinke i kada zinu od zaprepašćenja što taj momak leži uvijen u beli čaršaf, krvavih očiju i ranjavog lica, Vasil oseti kako ga neko lupka po ramenu. Pred njegovom budavom posteljom stajao je jedan čovek, verovatno doktor, u vojničkoj uniformi, i jedna žena, možda sestra, ogrnuta belim mantilom, sa čudnom nekom kapicom nataknutom na glavu. Npoverljivo su ga posmatrali. Doktor, Vasil je bio siguran da je doktor, htede nešto reći Vasilu, ali odmahnu rukom i ode sa nekom psovkom koja nad ranjenicima odlete kao osa. Sestra, mlada žena, otrča za njim kao psetance. Vasil ne stiže ni da ga upita o svom zdravstvenom stanju. Psi, pomisli i leže na postelju. Prljavo ćebe, kojim beše prekrivena slamarica, bilo je izgužvano od koprcanja na donjem delu kreveta i Vasil uopšte nije imao želju da ga izgadi i tako pokrije slamu koja je izvirivala na više mesta

- Vasile! - viknu ponovo Đordija Klarinika. - Ako boga znaš, donesi malo vode.

S obzirom da je ležao na leđima, oseti kako mu se komadić gvožđe pomera u grudima. Bilo je neobično što su ga lekari ostavili bez leka, ne rekavši mu koliko je rana duboka i je li blizu srca. Odluči da se prebaci na Vičo i da kroz mnoštvo ruku otkrije Mitino lice i upita svoju ženu je li ljuta što je ne odbrani od pasa. Neko je plakao u donjem delu prostorije. Gledao je prema suvim albanskim brdima i bolje je što ne zna kako se zove ovo mesto gde se nalazi na lečenju. Đordija Klarinkata, zdrav momak iz kasarne u Đevđeliji, kog boga traži u ovoj vašljivoj štali?

- Vasile! - viknu čovek iza njega. - Ako boga znaš... - ne doreče. On ga prekinu oštro, ne okenuvši se.

- Slušaj, ti, ako ti ustanem...!

I ponovo mu čula behu ispunjena čudnovatim smradom nagorele ljudske kože, osmuđene svinje i spaljenog baruta Creva mu se popeše do grla. Pridiže se i, ispravljajući se nad trulim krevetom, stade da viče: tražio je vode i hleba. Vid mu se ponovo zamagli. Da li jasno izgovara reči, jer osim žara što ga peče pod jezikom, probadalo ga je i gvožđe pod belim krpama? Najpre je vikao na grčkom, a kada mu niko ne obrati pažnju, okenu na jezik svoj i Tresisin, i kada se i tad svi oglušiše, seti se Đordija Klarinke i poče da ga doziva: - Đordije, bre Đordije! Kako se kaže voda i hleb na albanskom? Đordije! Đordije!

Neko vrisnu iz dubine ljudske štale.

- Ej, ne jedi govna, ej, slavofonsko pseto!

Sada je Vasil stajao između svoje i Đordijine postelje, zajapurenog lica, pogrbljen, stisnutih pesnica, kao da nekoga izaziva na borbu i stalno trljajući noge jednu o drugu, tražio je pomoć od druga. - Đordije! Đordije! Što ne ustaješ, kopile ELAS-ovo, već tražiš vodu iz postelje kao baba! Đordije! Đordije! Njušku ću ti razbiti, ostavi me na miru.

I Vasil se skljojka kao zid od ćerpiča i, na tvrdi pod, ovde-onde poškrapan krvlju i vodom i, padajući, ko zna je li uspeo da u mutnoj glavi zadrži išta od reči Đordije Klarinke? - Nikada više neću moći da idem! Vasile! Ovi naši Grci odsekoše mi levu nogu! Vasile!

Dva dana kasnije, kad proguta većinu jedan sedeći na krevetu, neobrijan (kao i svi iz štale) Vasil je tužno posmatrao Đordija. Mnogo ležim, boli me glava, pomisli, i Mede iste reci da kaže starom drugu iz Jugoslavije, ali ne reče. Stari pištolj je još uvek stajao u jednom unutrašnjem džepu šinjela, koji je visio o povećem ekseru na drvenom zidu iznad uzglavlja. Ujutru, kada se probudio, prva misao koja mu prođe glavom beše pištolj. Pušku su mu, verovatno, uzeli još dok su ga vozili kamionom, a možda su je na Viču zaplenili burandarosi. Bez pištolja bio je kao go čovek. Samo ako mu pred oči iziđe onaj doktor u uniformi i kaže: - Endaksi, endaksi, samo lezi, pedi mu! - probušile mu glavu. Gde se čulo i videlo da od ležanja rana zazdravi. Nije on kao Đorđi Klarinkata čiju su nogu stavili u kazan da se kuva.

Vide - nevide, i odluči da razjasni situaciju u kojoj se nađe: do Đorđijinog uzglavlja stajao je jedan drveni sto a na njemu limeni lončić. - Đordije, hoćeš vode? - tiho zagrgori Vasil. Momak ga mramorno prostrela očima. Do pojasa uvijen u beli čaršav, ličio je na čoveka bez donjeg dela. Bio je ošišan do glave. Vasil nije tačno znao za kakvu je stvar. Đordija dao Kuštravu kosu tamo na Vincu: je li se radilo opkladi ili inatu (rekoše da se uoči napada burandarovo zagledao u nekakvu Milju lepu kao slika, ali ti je cura bila verena za drugoga, pa ne mogavši kako da ukroti bes Đordija odluči da se unakazi).

Bilo je podne. U dugoj bolničkoj prostoirji, okićena belim stvarima, povezanim glavama, rukama, nogama, i sa dve slike druga Staljina i Envera Hodže, osećao nedostatak kiseonika, jer je vazduh bio zatrovan raznim vonjem. Bio je zadovoljan svojom snagom: više nije stalno ležao na upišanoj postelji, bunčajući o svemu i svačemu, već je većinu dosadnog vremena trošio sedeći na ivici krevet, čak je mogao i da izlazi i satima sedi na kamenu pored koj su se uzdizala visoka brda, i da razmišlja o tome znaju Risa i Apostol nad kakvom balegom čami, i ako znaju - gde su da ga potraže, pizda im materina! Ko zna zašto, no odatle su ga terali neki ljudi, a nisu bili doktori. Zapravo, sedeći na tom kamenu mogao je bistrog uma da razmišlja i o Miti, i o Beru, i o tome koliko je srećan što ima pasju krv, tako da mu brzo vida rane bez ikakvog leka. Njegove misli nisu dozvoljavale pristupa raznim njuškama iz ljudske štale koje su jedna drugu gledale kao zveri.

Iz pravca glavnih vrata do Vasila su dopirali zbunjujući glasovi: - Ne dam vam ruku! Ne dam vam ruku!

- Đordije, hoćeš vode? - on ponovo upita momka.

Unezvereno ga je posmatrao, čak i kada mu je okrenu, leđa. Momak će poludeti ovde, pomisli Vasil, s jednom nogom ga sve može snaći. - Kada sam tražio, ti mi ne donese - reče odsečno Đordija. - Isti si kao ovi kasapi, ne gledaju je li noga zdrava, nego odmah seku. Dabogda vrat polomili!

Jedan četrdesetogodišnjak, ruke vezane o vrat i poskakujući na jednoj nozi baci novine na Đorđijinu postelju. Momak se ni ne pomeri da ih uzme, Vasil se uznemiri: uspeće da preskoči i ovaj dan samo ako dođe do šačice vesti, ma kako crne

bile. Plašile su ga Đorđijine oči. Ustade i koraknuvši dvaput kraj svog ležaja, stade, mladićeve oči su jasno govorile da ne čini to što je naumio.

- Novine su moje! - viknu mladić.

Šta će mu saznanje o prljavoj slici sveta? Uspravan i spreman za grabež, Vasil poče redom da zagleda krevete u štali, ali ne primeti da neko čita. Stajao je tako možda minut, nije se mogao odlučiti da učini još koji korak gledajući u tužne mladićeve oči, dok ne oseti kako mu gori pepeo pod jezikom. Onda gramzivo zgrabi novine i munjevito mu pred očima stadoše prolaziti razne stvari. List se zvao ELINKON MELON. Čim pročita prve reči, rana ga žignu i on opsova. Nije primetio da se mladić, zakriven novinama, muči da se pridigne. Na prvoj strani Vasil pročita krupne naslove: PROTERANO PREKO PEDESET HILJADA ANDARTA SJAJNA POBEDA NA VIČU. BANDITI SU PRED SOBOM POTERALI PREKO DVADESET HILJADA STOKE: KRAVA, OVACA, KOZA, SVINJA MAZGI IZ EPIRA I ZAPADNE MAKEDONIJE. JEDNOM ZAUVEK SMRVLJEN OPASNI NEPRIJATELJ ELADE. POVRATAK SAMO U GROB. I iznova Vasila prodoše žmarci i creva mu se popeže do grla. Podupirući se jednom rukom, mladić mu istrže novine iz ruku. Vasil je ošamućeno gledao u prazninu, podignutih ruku, kao da još čita naslove. Povratak samo u grob, reče glasno. Desetak sekundi kasnije mladić mu vrati novine, uzdišući teško, ali Vasila prođe želja da čita monarhofašističke vesti, tako da gnusni ELINIKON MELON kliznu iz njegovih ruku i pade na prljavi pod.

- Čim je jedna vojska pobeđena teško se pridiže iz rđe i pepela da bi ponovo bila spremna za ratovanje! - uspe da izusti Vasil i nekoliko sekundi se mučio da vidi Mitu kako mu je odvođe psi sa Viča, a pred zamagljene oči iziđe mu samo jedna previjena i obešena noga. - Đorđije, momčiću - glasno nastavi, gledajući da otkrije čija je ta noga što visi kao prut što tera muve iz štale - to je kao kada čoveku izgori kuća, štala, žito... Teško vidi izlaz.

Kao čovek nasukan na morsku obalu, sede na Đorđijin krevet. Leva ruka mu prošetala belim čaršafima, pocepanim i izresanim. - Što ti je zamotana i zdrava noga? - upita. Mladić je ćutao. Pogrešio je: mladić je želeo da stvori iluziju da mu ništa nije odsečeno i bačeno. Učini mu se da će zaplakati.

Iza Vasilovih leđa grmnu prodoran glas i svega ga ispuni i uzdrma taj odjek. Neočekivano se javi stanica SLOBODNA GRČKA Okrenu se da vidi sa kog zida dolazi ta podmukla bujica.

Iznad vrata je visio nekakav levak i upravo je ta rđa grmela praćena Staljinovim i Hodžinim pogledom. Celo vreme dok je Limenka grmela, Vasil je nesvesno prikovao pogled na tu stranu, kao da se tamo nalazio glavni govornik. Rđa između Staljinovog i Hodžinog obraza terala je otrov prema Jugoslaviji: da je ona kriva za poraz demokratskog pokreta, tobož je dozvolila monarhofašistima da prođu na njenu teritoriju i odatle da DAG-u zabiju nož u leđa.

Smrknuvši mu se dobro pred očima, Vasil pokuša da iziđe iz bolničke prostorije, lupivši dvaput blago momka po goljoj glavi, ali kod vrata mu jedan od bolničara prepreci put i oštro ga pogleda namćorastim očima. Piskavim glasom kao u devojkice, on reče Vasilu: Kada govori SLOBODNA GRČKA svako treba da sluša!

Iznenadi ga nakostrešenost čoveka koji je ranjenicima čistio izmet. Zato reče: I gluvi? -I vrati se kod Đorđija, koji je celo vreme pratio njegove pokrete. Htede nešto reći mladiću, ali nije znao šta, i bolno leže na buđavu postelju, zažmuri i pusti misli nazad preko granice, zaboravljajući da neko sa vrata njemu govori.

Nije mu bilo važno da izračuna koliko je dana svog života bacio među vaške i mokraču, mcsec ili više, spremao će da što pre iziđe i izbljuje na čistom vazduhu zadah ljudske štale, ali ga na vratima ponovo zaustavi onaj čovek koji je čistio govna,

gurnu ga nazad rečima: - Je si li vojnik ili tele! Marš nazad i obrij se! - Mogao je da izvadi pištolj i da mu probuši jezik, ali kičmom mu nešto zaigra i ponovo se vrati kod mladića koji je sada ronio suze.

Beše se prilično udaljio kada pogleda nazad: prvi put vide izdaleka dve dugačke barake koje su služile kao bolnica, a za vreme Musolinija vojska je ovde čuvala konje. Bolnica nije bila daleko od Korče, odluči da prvo ode u grad, a zatim za Suk. Nije smeo sam da se kreće albanskom zemljom, a on je to činio uinat onima pod čijom je vlašću bila štala. - Moje je telo zaraženo kugom, reče im, svako će se čuvati takvog smrada.

Da je Albanija mala zemlja i da je čovek može preći biciklom i to bolestan, u to se uverio kad se pred njim zamišljenim ukaza Suk, jedna crna tačka između Drača i Tirane. Još uvek se osećao tegobno, kao da je slamaricu vukao na leđima i nije bio onaj snažni muškarac sa Viča. Važno je da je u grudima oganj jenjavao. Šta će dalje biti sa komadom gvožđa u njegovom telu - nikom o tome nije govorio.

Logor koji nasumice nađe bio je opasan bodljikavom žicom i na tri mesta su stajale albanske straže. Bio je oktobar, ali dan nije upamtio: od svega mu je važnije bilo da nađe Apostola i Risu, ako su na ovoj sirani Gramosa i ako su Živi, i da ih pita šta bi sa Mitom, pritrča li neko da joj pomogne ili je ostaviše besnim psima. Lakše će bol ublažiti ako ga ta žena bar jednom ukori što je uništio Stavra Kožanova. Grejalo je sunce kada se Vasil približi glavnoj straži. Jadno je i prljavo izgledalo stanište drugova sa Viča: ogromni raspeti šatori, mestimice zakrpljeni, jednog trenutka behu nestvarni i više je ličilo da je tu ulogoren neki paša čija vojska tog trenutka trebi vaške na reci. Podalje od logora paslo je krdo krava, takođe zagrađeno. Iako stražar primeti da mu prilazi bezopasan čovek, on grubo viknu da stane i Vasil ustrepta i ukopa se u mestu. Ispade da je sve što ispriča Albancu vetar i magla: ne pomaže ni jedna metanija, niti taj čovek pak razbra o čemu mrmlja pridošlica. On ga ostavi da se peče na suncu sve do sumraka kada se ljudi vratiše sa posla. Za sve to vreme stražari su dovikivali. - Majko moja - reče - na šta nam spade borba.

Risa mu izbi pred oči kao utvara: devojka oslabila kao grančica, oči joj ispale od žudnje, neumivena i prljave odece Stisnu mu obe ruke, kao da dodiruje Ber. U jednom oku razli se suza. Ruke, gole do laktova, behu ispucale i ranjave.

- Sestro moja, znaš li na šta ličiš? - reče Vasil i skrene pogled na ljude koji su redom tiho prolazili pored stražarnice.

Uveče, odlazeći po vodu izvan logora, Vasil upita sestru:

- Šta je sa Apostolom? Gde je on?

Dok su čekali na red da napune čuture, Risa mu ne odgovori, morala je progutati malo vode da bi progovorila: - Pitao si za Apostola, a? - i začuta. Njegovo se raspoloženje promeni: iznova mu izbi štala iz Korče. - Apostol je u Elbasanu - prošaputa Risa i pođe nazad u logor. U blizini se čulo mukanje krava.

- A zašto ga ne zadrža kod sebe?

- Nisam mogla. Ovde vladaju drugi zakoni.

Vasilu tek sada ništa nije bilo jasno.

- More sestro, ovo što sam danas video ne liči na vojsku - reče i oseti kako mu jezik trne. - Ovi ljudi nisu sposobni da se vrate nazad i da se bore... - ne doreče. Risa pokuša da mu stavi ruku na usta, i ne uspevši u tome upozori ga da ne priča glasno, pa mu objasni situaciju, ali tiho. - Pazi šta govoriš, bato! - šapnu i slobodnom rukom ga uhvati za mišicu. Izvesno vreme su išli čuteći. - Ne znam šta se govorilo u bolnici, ali ovde se peva jedna te ista pesma - nastavi Risa - da ćemo se jednoga dana vratiti da dotučemo neprijatelja! A mi svako veče, umorni od posla, nismo sposobni ni vaške da istrebimo.

- Bože - promuca Vasil - na šta nam spade borba! Kažeš povratak? A ko će ugasiti Čerčilovu puru da ne kadi prema Viču i Gramosu? Bože, gde dođosmo da nam se popišaju na borbu?

- Ranije su nam Albanci pomagali, ali sada nam sasvim okrenuše leđa - reče Risa. - Ne znam koliko vidi naše rukovodstvo, ali mi smo ovde pretvoreni u obično roblje: kopamo kanale i gradimo prugu Tirana-Drač. Stigli su blizu stražarnice kada ponovo muknu krava. - I stoku nam prepoloviše za nepun mesec - reče Risa. - Krađu je noću, i dok se Albanci goste, mi žderemo geršlu.

- Neću im radili, reći ću da sam ranjen - reče Vasil gledajući u stražara. - Ne razumem, moja sestro, što su ovi stražari oko logora? Od koga vas čuvaju?

- Rekoh ti, pričaj tiše, bato - uplašeno zamoli Risa. - Ovde zatvaraju za dlaku. Svakoga ko odbije da radi trpaju u zatvor. Kažu da smo vojska i da se red mora održavati.

U mraku Risa zajeca. U gornjem delu logora, pod jednim otvorenim šatorom, bijesnu petrolejka i neko viknu da je večera gotova.

- Sutra ću potražiti Apostola - reče Vasil, osećajući da ga izdaje snaga od putovanja i ležanja u onoj štali.

- Neće te pustiti - još jače zajeca Risa.

- A zašto? - upita Vasil glasno i začudi se što samo zjegov glas prelete iznad šatora.

- U Bureli ne puštaju tako lako!

- Aa! - vrisnu on kao da mu staviše nož pod grlo. Iz najbližeg šatora ogłosi se neka žena: - Kakva li muka snađe čoveka, pa još ima snage za kukanje?

- Ima desetak dana kako je Apostol zatvoren! - uzdahnu Risa.

Vasil sede na zemlju: pod jezikom oseti gorčinu, a duša zaiska duvana. I gvožđe se u njemu pokrenu. Zatraži od sestre da mu objasni o mutnoj vodi koja povuče njegovu čedo. Mesečina osvetli logor i ljudi koji su se kretali između šatora ličili su na utvare, i u daljini prema Draču pukla puška, jednom, pa još jednom.

Risa se uplaši za bratovljevo zdravlje: odbijao je sve što bi mu ponudila, i večeru i san, ostade na istom mestu i kom je sedela sve do sutradan, kao kad bačeni kamen utone u meku zemlju. Samo je još jednom videla brata u takvog položaju, kada mu je jezik probušio Stavre Kožanov i kad su se potresli njegovu najbliži u Beru.

Sutradan se lukavstvom izvuče iz ćuiljive mase koja krenula da gradi prugu: uhvati se za stomak, potrča vamo-tamo, bolno jeknu i kleknu iza bodljikavog žbuna, i prevari albanske stražare da njegova creva pevaju lošu pesmu, i pet minuta kasnije, dok mu se približavao jedan kos, oseti kako mu pretrnu celo telo i uputi se ka Bureliju dok je buljio u oblake na nebu, sve beše dobro, žurio je i goveče i, uvučen u šinjel, podsećao je na komandanta koji vraća sa fronta; ali kada mu Burelijeva rđa omađija vid Vasil je podsećao na odrpanca koji luta oko grada, i valja je svojski zapeli da pronađe zatvor, a da ne bude osumnjak kao špijun. Međutim, njegovo predvidljivo srce ispade mekano kada jedan dvadesetogodišnjak iz glave stražarnice uperi pušku u njega, mrmljajući nešto nerazumljivo, sav modar, i Vasil se osećao kao go na mrazu: kako da objasni modrom momku ko je, odakle je i zašto je ovde. Posle dugog ćutanja seti se i promuca: - Apostol Belomorov! Apostol Belomorov! - i pokazujući prstom u zatvor, korio se što je živ i što nepotrebno gazi ovim svetom. Stražar, koji više nije bio modar, pozva upomoć još dvojicu, i svi ga stadoše gledati kao da je šugava mačka i vrleti glavama da je nemoguće da im neki stranac slobodno gazi zemlju. Pretresoše ga, ali pištolj mu ne oduzeše. Cupkajči čizmama, stajao je dva sata pred ogradom Burelija brojći vrane na nebu. Ko zna koliko su puta dvojica u uniformama doletali u

stražarnicu, ulazili u izguljenu zgradu i izlazili odatle, dok ga najzad ne odvedoše pred jednog brkatog čoveka sa činovima.

Pojava Vasila Belomorova unese u Bureli pometnju kod zatvorskih čuvara: jednostavno, nisu znali šta će s njim, nisu razumeli njegov jezik, kao ni on njihov, mogli su ga osumjčiti kao špijuna i zatvoriti, ili streljati što slobodno pljuje po njihovoj zemljici i što satima ponavlja jedno te isto ime bačeno u tamnicu zbog velikog greha. Vreme mu stade upravo u kancelariji kod brkajlije: ko sve ne uđe i ne izađe iz te tamne prostorije, a sin Binov i Tresinin stoji i ljulja se i premešta s noge na nogu svoju težinu, kao da je golub među strvnim mačkama. Kada mu ti ljudi postadoše važni koliko zrno peska, promeniše mu prostoriju: jedan plećati muškarac uhvati ga za levi rukav i pedeset koraka podalje, on ugleda kako Apostolove modre oči sijaju u jednoj mračnoj rupi, bez ijednog prozora, i osvetljenoj samo jednom treperavom sijalicom. Usta mu se zakatančiše, ostavi da se srce malo primiri i nađe reči. Apostol uopšte nije ličio na njegovog najstarijeg sina. Uvenuto.

- Trebalo je da mi još na Viču kažeš da si išao na Prespu! - stade Vasil koriti sina. Plećati ga je još uvek držao za rukav. - Taj Zaharijadis, pas, bolje bi bilo za DAG da je lipsao u Dahauu!

Čim Vasil izgovori ove reči, Apostol pogleda u plećatog pratioca. Procenivši još jednom da vredi koliko zrno peska, sin Tresinin i Binov okrenu leđa Apostolu i Bureliju, izustavši samo: - Hrabro, sine! Laž će izići na videlo. Zastajkujući na vratima, i otržući rukav od plećatog muškarca, još nešto reče sinu; da je ovde bio prisutan i drug Ziharijadis, iste bi reči izručio u bleožuti mrak, jer gledajući svog mršavog sina, sve mu zamirisa na čađavu gnusnu prnju.

Nazad do Suka dobi pratnju: Albanci mu ne dozvoliše da po drugi put slobodno pljuje njihovu zemljicu. Ko zna kako bi završio njegov slučaj da nije zatekao sve ljude iz logora na oprezu behu okupljeni na jednoj ledini, blizu krda krava i gledali su u jednog govornika koji im je nešto govorio na improvizovanoj bini, trpajući u usta nekakav levak. Čovek koji je govorio stežući ruke u pesnicu, bio je Rus.

- Drugarice i drugovi! - nastavi da viče Rus. - Albanija je mala zemlja, očima se guta i ovde ne možete opstati... Naša vlada je odobrila da primi veliki broj DAG-ovih boraca, u čini ne samo vama koji ste se borili da srušite jednu truli monarhofašističku vlast u Evropi, već je naša vlada oduvek otvarala vrata svim progresivnim snagama u svetu koje se bore za slobodu i nezavisnost!

Vasil oseti kako gubi tlo pod nogama i sa tugom pogleda borca: imala su loš znak njihova usahla lica. Gledajući ih na okupu nije mogao a da ne kaže da ih je mnogo, čitava šuma.

Iza Rusa se gasilo sunce.

Pre no što šmugnu medu utvare da potrazi Risu, bio je svestan da doživljava još jedan poraz, bolniji od onoga na Viču i od Apostolovog zatvaranja u Bureli: to su bile Rusove žaoke.

16.

VARKUTA, VARKUTA, ČUDESNA PLANETO, DVANAEST MESECI ZIMA, A OSTALO LETO!

Poziv da se sutra u devet sati javi u Opštinu predstavljao je drugi udarac koji je Vasil dobio neočekivano u samo tri dana prvi udarac koji dobi od jednog žbira debarskog beše Ahilovo premlaćivanje u subotu uveče, kod pijace. Risin dečak dođe kod Apostola, raskrvavljen i prljavog lica kao da je ležao na smetljištu koje ulični

smetljari čiste svake subote posle zatvaranja pijace. U takvom stanju dečak nije smeo otići kući da ne povredi stare rane svoje majke, da ne vrisne žena i da ne donese stepu iz Srednje Azije u ovaj mali gradić.

Risin dečak ostade nem na pitanje šta se dogodilo na pijaci, usred prljavštine od kora lubenica, pečenih paprika, zgnječenog paradajza, klipova kivanog kukuruza i ostataka raznog voća i povrća. Apostol je poremetio svoj svakodnevni red dok je povređenog vodio u Ured i saslušao informacije o ponuđenim nalazima lekara: dečaku nije ništa osim što je promenjen njegov lični opis i što mu je ispao jedan prednji zub. Tog prokletog časa, od stana na četvrtom spratu pa sve do izlaska iz lekarskog Ureda, Apostol vide muke iz prošlosti i sto puta se upita šta bi radila Risa da njen dečak ima ozbiljnu ranu koja se ne vidi golim okom? Apostol je pretpostavljao da je Risin sin premlaćen zbog devojke, ali koja je ta devojka što ostavi svog voljenog pijachne prljavštine, zašto ne kriknu da probudi ljude iz susedstva, mogao je samo da nagađa. Možda je sramotu krila ćutanjem. Apostol upita zabrinuto sina Risin. iziđoše iz ambulante: - Ahile, ti znaš da ti je potrešena, jer si u lošem društvu... - Ne reče mu da je to "loše društvo" ćerka onog Albanca koji zakuca na vrata pre nekoliko meseci i žena polude od brige.

Maruška je potvrdila da se Apostol nije prevario u svojoj pretpostavci, tek pošto on i Ahil probudiše družinu iz barake broj jedan. Zapravo, Maruška i nije bila kod kuće, tražila je Ahila po mraku, kao što reče, i vratila se u krevet tek pošto su oni već probudili Mitu i Vasila. Ne može se reći da je familija bila u dubokom snu, jer je Mita uvek tamarao nekuda sa Katinom, a Alekso i Čehinja po običaju, nalazili u svojoj sobi slušajući muziku sa kasetofona i činilo se da ih ništa na svetu ne interesuje.

Apostol kasno shvati da je pobrkao mnogo toga: kog mu je boga trebalo da budi Mitu i Vasila, koji tek što su legli posle gledanja neke petparačke drame. Mogao je odvesti Ahila u svoj stan i konsullovati se sa Katerinom kako da jave Risi da njenom dečaku curi krv iz nosa i da to nuje strašno da bi joj se kosa dizala na glavi i da joj se po drugi put stepa uvlači u srce.

- Magarče jedan - dreknu Vasil na Ahila, gledajući ga modrog i raskrvavljenog lica - živu ćeš majku u grob saterati!

Vasil iziđe u noć, sa penom na ustima, nakostrešen, i sa nečim u džepu, ali Apostol ga zaustavi upravo kod samousluge i reče mu: - I ti si kao Ahil – samo kavgu tražite... Šta si naumio ove noći?

Zatim u baraku dolete Katerina, reče da je Risa kod njih, pocrnela od brige za Ahilom, otkad su u Debru nikada toliko nije zakasnio. I još upita, kada ugleda modrog i bledog Ahila, i ljutog zbog cele te komedije, kakvi su nalazi doktora, i da dosad nije znala da i u Debru ima huligana. Sve što reče Katerina, otkad uđe u Mitin i Vasilov stan, reče na ruskom, bez obzira na to da li je svi razumeju ili ne.

Jedino što reče Ahil te noći imalo je bolan odjek samo u Risinom srcu, a on je sa nekim ognjem u sebi i škrgućući zubima što nije otišao pravo kući, već se poverio bratu od ujaka, rekao ovo: - Sa kojom sam hteo sa tom sam bio, i opet ću sa njom... To što je Albanka nije važno... I ko me udari, i zašto, takođe nije važno...

Da sitne stvari postaju krupne videlo se sutradan: negde posle deset sati Mitar, provodeći noć daleko od svog doma, nejasno reče da je video Risu i Ahila kako idu prema autobuskoj stanici sa dva kofera i jednom torbom i da su se putem nešto raspravljali. Primetili su ga, ali mu ne pokloniše pažnju, jednostavno, pravili su se kao da ga ne poznaju.

I pored zbunjenog Mitra prolete Vasil ka autobuskoj stanici i za njegovim nesigurnim korakom krenu i Mita, a dvadeset minuta kasnije to učiniše i Maruška i Apostol.

Ono što se dogodilo uveče i na autobuskoj stanici ujutru, Apostol ispriča Vasilu tri dana kasnije, dok su išli prema Opštini, gde su njegovog oca pozvali zbog tužbe doktora Radoždua - Tata, onu stvar sa Ahilom ti treba da resiš... dok sve ne bude kasno... Razmisli malo, muslimani olako ubijaju kada je u pitanju žena... Tetu smo jedva nagovorili da se vrati... i da živi u Debru... Video si da je bila odlučila da živi gde god bilo, samo ne ovde...

Rasprava u Opštini ne potraja dugo, jer se doktor Radoždu nije pojavio. Inspektor građevinskih poslova, pošto razgleda Vasilova dokumenta o izgradnji, reče starom Berancu, sada Debaru: - Visoku građevinu si podigao, ej čoveče! Zaklonio si doktoru prozore.

- Iz kancelarije se ništa ne vidi... Ako misliš da sam ga zagradio, ustani sa stolice i dođi kod mene... - odgovori Vasil pripaljujući drugu cigaru.

Uistinu, inspektor građevinskih poslova ustade sa stolice, ali ne iziđe iz Opštine već se stojeći obrati tuženome: - De-de, mnogo dižete nos vi pridošlice... Hoćete sve da je vaše, a nije... Mislite, ako vam je došao u goste onaj general Markos iz Rusije, da nam se možete i na glavu popeti...

Prilično odmakoše od Opštine kada Apostol oseti kako ga očeva ruka povlači nazad i morao je da zaustavi teški korak i da ga pita šta hoće. - A bre, a bre, jesam li ja živ ili nisam? Zašto mi ne govoriš da je Markos u Makedoniji?

- A zašto?

Gledajući u svog oca, pogrbljenog čoveka, i odlutalog u neke važne trenutke iz svog života. Apostol se u sebi zapita: Koju majčinu traži taj Markos u Skoplju i u Tetovu, možda će čovek doći u Debar... A glasno reče: - Jednog dana vaskrsnuti i Zaharijadis, jednoga dana će vaskrsnuti i pseto, oče, i čak će nam ovde u Debru zatražiti i kafu...

Istina, i otac i sin su prolazili glavnom ulicom, činilo se zaokupljeni Ahilom, Risom i sporom sa doktorom Radožduom, a oni su pak, tumarali odvojeno ko zna kakvim strnjištima i zasebno krotili svoj bes. Jedno se znalo: Apostol se tog trenutka prebaci u Albaniju.

I stižući tamo, rastuži ga čudna slika: u trenutku dok se Zaharijadis sa svojim i albanskim glavešinama častio uz čašicu konjaka u jednoj plavobeloj kući blizu Drača, govoreći da će se opet vratiti da nastave borbu, on uđe u ćeliju u Bureliju.

Šest sati pre toga teški oblaci poklopiše logor i Apostol pomisli da će proslava Dana mira završiti kišom. A trebao se proslavili samo u Suku, slušajući preko stanice "Slobodna Grčka" piskavi glas objavljen upravo drugog oktobra i ubrzo razglašen, kojim im objavljen upravo ministar privremene vlade Grčke Miltijadisa Porfirogenisa, Zaharijadisov ker, još dublje razjašnjava situaciju o tome da Vičo i Kajmakčalan ne bi pali da Jugoslavija nije pružila pomoć Atini.

Osjećaj čvrstog tla pod nogama počeo da nestaje kada zajedno sa još četvoro Makedonaca, starijim od njega, tri muškaraca i jedna devojka (kasnije će doznali da je bila iz Seresa), shvati da ga odnosi vetar u jednom džipu između pušaka dvojice albanskih vojnika. Na listiću koji mu prikazaše nije pisalo ništa sumnjivo, osim jedne žurno napisane rečenice: Dođite hitno u Bureli.

Sećajući se slučaja u Prespi, Apostol manje preblede nego ostali: sekund-dva zadrža spokojno pogled na krstine snoplja kraj Burelija i posle mu se sve ugasi u jednoj prostoriji bez lampe. Važno je da je i u mraku ostao potomak Bina Belomorova.

Petog dana tama prestade: ponovo je sedeo među četvero osumnjičenih koje su vraćali u Suk, ali ovoga puta je nad njihovim glavama šuštao siv pokrivač. Devojka iz Seresa pusti suzu još pre no što se pope u džip. Zvala se Eleni, pod kapom je imala dugu kosu boje kestena. Za pet dana koliko je devojka ležala u tami, beše svenula kao pomorandža na suncu. Ipak joj je lice bilo zategnuto i privlačno za oko.

Ljudi iz logora na vreme otvoriše put i začutaše dok su oni koračali ka bini: bilo im je rečeno da se popnu gore i da stanu pozadi. Nadao se da će u ćutljivoj masi ugledati Risu i da će ona, u tom trenutku, primećujući svog bratanca, izaći napred i viknuti - ljudi, znamo li šta činimo ili ne, zar se odričemo naših najbližijih boraca!?

A kada krupne oči njegove tetke ne bljesnuše pred njegovim čizmama, nada potonu u kaljugu. Među petoricom doskorašnjih branioca Viča muk dugo potraja, sve dok se do tamnog neba ne podiže bučna ovacija, kao da jato vrana prhnu ka Suku: to beše svečani trenutak među mnoštvom onih koji su pljeskali, jer pred njih stupi drug Zaharijadis i ispsi na bini kao puran, i poče ređati klevete, nazivajući ovu petoricu špijunima međunarodne buržoazije grobarima međunarodne demokratije.

Apostol shvati nameru druga Zaharijadisa: taj nije krio da hoće da smrvi borbeni moral Makedonca i da ono što nije bilo uništeno za četiri godine on uništi začas. Za poraz je klevetao organizaciju NOF-a. Nešto ga je podbadalo vikne: Mamu im njihovu! - kao što je to činio njegov otac Vasil. Zaustavi mozak da ne prima Atinjaninove reči Metaksasove glogove bodlje pod jezikom i napregnu se da u tom sivilu sedmog oktobra čuje deda-Binovo upozorenje: "Pazite, deco, gde idete sa ovima! Jednoga dana, leba mi ponoviće ono maloazijsko lelekanje: izgubismo bitku, ali dobismo Makedoniju! Pazite, opet se isto može dogoditi. Krv nije voda."

Sada su ih žešće gurali u Bureliju: Apostol u mraku potraži Vasila i Risu i kliznu na beton da bi mogao žmureći da ulovi Suk. San mu se razbi kada ne prepoznade ljude koje je tražio u tami: umesto da mu se nasmeše voljeni iz Bera i da mu prenesu vest da je istina neuništiva kao Vičo, iako tog trenutka prastara planina i ona još neizgovorena reč trule pod blještavim čizmama skrojenim za paradu, ugleda jedan potiljak, kao da je pauk, i tu započe još jednom čudna igra - glava Nepoznatog se poveća u takvim razmerama da pokri čelu otrcanu, neisplakanu neprežaljenu DAG-ovu armiju, koja stajale tamo dole na ledini, iako nije bio nikakav praznik, i sa mravima pod košuljom gutao je otrov te neizmerno velike glave. Bolno je puzio betonom, po ponorima koji su se otvarali pred blještavim čizmama, ne bi li primetio njušku tog nepoznatog čoveka koji glasno veli, da čuje ne samo Elada već i Moskva, da je ispravno postupio što je svu petoricu saterao u vučju jazbinu i da će dobro razlikovati loše od dobrih vetrova. A oni će - prljave izdajice, vašljive ubice svog napaćenog naroda i grobari Staljinove ideje - ostati u albanskoj jazbini sve dok se ne pridignu iz gnusnog mulja i ne poljube njegovu desnu ruku koja pokazuje jedan pravac - pobedu, ali tamo na Istoku. Korio je samog sebe što je pokušavao da vidi pravu stranu Nepoznatog i, stežući zube da ne odvali neku veliku reč, prokleo je desnu nogu što nije uspela da šutne nevidljivi deo Velikog potiljka da bi odvejavao to zlo nad ljudskim senima, tamo dole na zelenu strminu. Da je bio kao Bino ili Vasil, lako bi ulovio osmeh i oholost Nepoznatog iz Male Azije. Šta da radi kad liči na tetka Risu, a možda ima i poneku Milinu žicu.

Sedam dana kasnije razmišljao je o jednom drugom mestu - Tirani: ne gledajući u devojku iz Seresa kojoj je bilo svjedno kuda je vode, on reče glasno, skačući sa kamiona: - Jeste li videli u kakvo smo ćoravo selo došli, jedno brdo, a između brda trap, e upravo u tom trapu nalazi se Tirana, i da ima života u ovom ćoravom selu, bog bi podigao prst da kroz njega proteče reka, i da ne bude sve mrtvo.

Albanski sprovodnici znali su da govore samo rukama: ovde gurni, onde stani, budući da su predstavljali međunarodnu stražu (Zaharijadis je saprao ruke, osuđujući ih kao izdajice komunističke ideje); nisu im ničim nagovestili da će u Tirani ostati toliko koliko će Apostol izmeriti u ćeliji pedeset puta po šesnaest stopa i da će im sledećeg dana u mlitava tela puhnuti dah Jadrana, i da će im uši zaglušiti tutanj mašina jednog broda za koji ne videše odakle je, kojoj zemlji pripada i šta nosi na gornjim spratovima. Bio je mrak dok su se penjali na brod, i takode mrakom zabruja prema Sudu gluposti. Devojka iz Seresa kriknu, bila je daleko od sve četvorice muškaraca da bi je neko mogao uspokojiti. Mašine su klokotale, kao da su mrvile Ber i Vičo, i s vremena na vreme mazale naftom lepo lice devojke iz Seresa. Učenje slovenske azbuke i učiteljvanje u Želevu sada behu fleke od mašinskog ulja nad morskim talasima.

Petoro, skriveno u zloslutni brodski trbuh, nije znalo da se napolju svet menja i ostavlje drugačije tragove - da Krf nije krv, Peloponez nije miris pomorandži, Atina vrtlog od mokraće, i Sredozemno More put komunističkih govana...

Brod se odvoji od siromašnog pejzaža Albanije beznadežnog i pustog, punog straha i mirisa na ispran; ljudska creva i tu i tamo na kozje mleko, u predvečerje tamne magije između nesigurnosti mora i blatnjavog neba. Odvoji se uz brujanje motora i nađe na tamnom horizont u ljuljajući se kao kolvka bez deteta. Sat kasnije, sa leve strane, kao niska sjajnog đerdana ukazaše se nekakva ostrvca, mračna i tajanstvena, sa maslinovom šumom, i s strahopoštovanjem čoveka koji je zalutao prema onim granicama koje donose više omorine i strahova, nego nada otvorenih puteva. Brod je cepao tamu sveta - desna strana stalno beše tamna, dok bi sa leve s vremena na vreme zasvetlucale iskre života. Petoro osuđenih, ostavljenih u tom trenutku da gutaju ugljen-dioksid jednog izgubljenog rata uopšte nisu mislili da su u dobrim odnosima sa snom koji je dolazio iz atinskih i engleskih salona i, ošamućeni od pomisli da se strane sveta lome uz škripu brodskih motora, nisu ni pokušavali da odgonetnu na kom se teškom kantaruu meri njihova krivica te hiljadu devetsto četrdeset i devete.

Preskaćući iz jednog mora u drugo, brod dobi sunce, ali njegova svetlost za njih, u njegovom prljavom trbuhu, nije značila ništa više nego taman lavirint. Verovatno su u tim trenucima ljudske gluposti, između Jonskog i Jadranskog mora njihov obraz i borba težili na vagi manje od ribljih repova. Šta se dalje događalo sa putnicima iz Viča, Kostura Seresa, Bera, putem Čerčilovog besa i blagonaklonost desnog Staljinovog kažiprsta, uopšte nije bilo važno da bi se neko negde nasmeljao, rućao, ubio ili ljubio, sve do one sekunde kada u Odesi ugledaše olovnu nesreću na nebu.

Apostol, žmirkajući zbog duge nesanice, ustade da strese prašinu Građanskog rata, za njim ustade, zabacujući kosu unazad, lepa devojka iz Seresa, suzica Eleni, i oboje prihvatiše hranu od jednog plavokosog mornara. Ne razaznajući ih najbolje u polutami, mladić reče, ali glasno da bi ga ćula mala grupa: - Budet horošo, devuška! Budet horošo, devuška!

Nemajući mogućnosti da slede svoj put, njih petoro osećalo da je u gorem stanju nego što su obićni zatvorenici: brod ih je stalno ljuljao, bez pogleda u nebo i obalu, samo sa seznanjem o noći i danu, u njihovu svest se ureza misao da se sve stvari na svetu kreću. Šta god bi Apostol pomislio -sve je bilo uljuljkano u nekakav korak koji se nije mogao sledliti, ćak i kada je gledao Eleni iz Seresa ćinilo mu se da je neka snažna ruka drži nevidljivo za struk, leluja pred njim, a on, ne mogavši da izbegne tu sliku, skretao je misao na drugu stranu. Bojao se da se Eleni ne okrene naglavaćke - a on bi pocrveneo što je vidi u takvom položaju pred drugim ljudima.

I kada bi pokušao da popriča sa njom, oboje su zapadali u smešnu situaciju: možda se tada svet sasvim dizao i on nije imao drugog izbora osim da gleda u njene noge, sa osećanjem da pliva kroz usmrđeli vazduh. Pomisli: kad bi mu dozvolila da je poljubi - kakav bi položaj morao da zauzme? Sigurno nedoličan za jednog mladića.

I njihova se borba isto vrti kao i svet, koji sada može da ga upita: gde je istok, a gde on stoji? Kada se čovek ne ljulja misao mu je mirna... Među sobom su razgovarali o tome da ih sigurno odvođe daleko - negde gde nikada neće znati da je iz Bera i zbog čega je bačen u rđavi trbuh broda i prepušten morskim vetrovima... Kad zaboravi odakle dolazi, Apostol se priseti Odiseja - i bi mu potrebno mnogo remena dok ne zaključi: ima velike razlike između njega i muža Penelopinog - negdašnji ratnik zalutao je na povratku, a on je izgubio put još na polasku od kuće.

Krajem oktobra 1949. Odesa loše izroni iz mora, maglovita i vlažna, i, zakopčavajući letnju bluzu da bi progutao vlagu iz vazduha, on ukori svoju tetku što ga izvuče iz Tresininog krila i dovede na Vičo. Kasnije, pri kraju drugog meseca, pokušaće da oživi izbledelu sliku grada u koji udoše kao janjci, ali neće uspeti u tome, dok se u istražnom zatvoru menjala slika i prilika svojevrsna brkajlija, dugih kesedžija i prokletih sergedžija, razmišlja o devojci Eleni iz Seresa, odgoneći od sebe pitanje tuđinac kao da su ose iz bašte njegovog dede Bina. Je li ta lepa devojka tužnih očiju blizu njegovog studenog zida ili daleko na drugom kraju države?

Bolje su se osećali pored mašina na brodu koje su radile trika-tak (toplije im je bilo), nego u vagonu sa rešetkama koji je prolazio belim prostranstvom prema Moskvi, zaustavljajući se na hiljadu mesta i poskakujući zbog neravnomerne vuče i kočenja parne lokomotive pokriveno ledenicama. Devojka Eleni, zamotana u topliju odeću, dugo nije plakala. Bilo je opasno plakati, zbog hladnoće, a i zbog saznanja da su svo petoro ostavili život tamo u Suku, pod velikim razapetim šatorima, i sve što se događalo tamo do ovog trenutka u vagonu, kroz koji su provejavali tihi i piskavi glasovi iseljenika, jeste obična vlaga u vazduhu. Ni jedna od pet sleđenih glava ne izračuna koliko vremena proživeše na pruži, u jednom ili više vagona. I koliko puta izidoše iz zatvora Lefortov u Moskvi, gde su odgovarali pred zadržanim islednicima na sledeća pitanja: - priznajte li vaša prestupna dela? Da ili ne? Odgovorite na pitanje!

Bilo je leto kada ih ošinuže sa do deset godina: jednostavno im rekoše da su mladi i ne moraju da žive tih deset godina, a možda će sutra biti i više, treba da znaju da je pravično specijalno veće pri Ministarstvu državne bezbednosti.

Tih dana je Zaharijadis putovao iz države u državu po Istočnom lageru i, onima koji su želeli da slušaju, objašnjavao razlog DAG-ovog slamanja: jedna struja tih njegovih reči nalazila se po ruskim tajgama na isprepletanom železničkom čvoru. Letnji meseci su kotrljali kao točkovi volovskih kola; zapravo, nisu se okretali toliko brzo, već je sunce u njihovim nedrima postajalo žuto. Jednog sivkastog dana, devojka Eleni, osjećajući da joj grudi šibaju hladni vetrovi, pripi se uz Apostola i to je bio znak da unuk Bina Belomorova priljubi obraz uz rešetke (one su puste varale čoveka da ih jednim udarcem može polomiti jer su ličile na ledenice) da bi saznao ima li sunca na ovome svetu. Tri muškarca od kojih se jedan zvano Nano, drugi Lefter, treći Stavre, zaklimaše nepoverljivo glavama i rekoše mu da je u sibirskim oblastima pre milion miliona godina ugašeno sunce. - Bože, kakav Sibir, pa mi se još uvek vozimo vozom! - viknu Apostol i priseti se Mitinog razboja dok je zajedno sa Tresinom tkala vunenu odeću.

Na kraju ispade da nije važno da li se točak vremena okreće ili stoji: bila je duboka zima i to saznanje oni urezaše u sleđeni mozak skačući sa voza na kamion, a odatle na zemlju, a sa sleđene kore zemlje duboko u utrobu ugljenokopa. Niko nije smeo da jaukne i da upita: je li Varkuta krajnje mesto na svetu na beživotnoj strani i

ko je toliko daleko izgradio ovo ukleto mesto? Jedno pitanje ostajalo je jasno kao suza: gde je bilo toplije za promrzlo srce: u barakama, kroz koje su se kretali ljudi različitih narodnosti, ili pak dole u šaht? Pre no što nauči pesmicu, koja je doslovno glasila: Varkuta, Varkuta, čudesna planeto, dvanaest meseci zima, a ostalo leto, Apostol prestade da bude momak sa imenom i prezimenom, ali čedo Bera, sveden u teferu pod znakom 2-E-554 i, kopajući ugalj, mislio je na devojkicu Eleni iz Seresa, i o tome zašto na njenom licu više nema tople suze. Još će prvih nedelja shvatiti momak sa abarotnim E da je Varkuta bezmilosna za ljude nežnog srca i da nad velikim mrazom vlada mržnja za sve što se kreće i stoji: to otkriće je negde iz decembra 1952, kada mu se još uvek približavala devojkica Eleni iz Seresa i kada nije hteo da zna da je toliko strašna Zaharijadisova kazna.

Zatim događaji dobiše drugi tok: kopajući ugalj, počeo da kašlje i on zaboravi na Eleni (te lepe devojkice postaće svestan još jednom, tek u Alma Ati, kada budu oslobođeni optužbe). Posavetovan od jednog dronjavog Rusa, koji je zajedno sa ženom izdržavao kaznu zatvora od petnaest godina, da pričuva bolesna pluća, Vasilov mladić će potražiti lekara i ne znajući da se time izvrgava ruglu -odgovoriše mu da je rad najbolji lek.

Da se nije dogodilo čudo, Apostol bi kašljao sve dok se ne bi pretvorio u ugalj: jednog trena, najsrećnijeg za te tri godine u Varkuti, u njegovoj se šahti nešto snažno pokrenu. Neki ljudi su ga tražili, a među njima i devojkica Eleni iz Seresa, psetance maleno, ispade snažnija od sina Vasilovog; i još ne shvatajući šta se to toliko značajno događa u njegovom Životu, nađe se gore, vukla ga je za ruke Eleni iz Seresa, koja mu je jednako ponavljala: - Spremi se! Spremi se, vraćamo se, vraćamo!

Šta da spremi drug Apostol Belomorov? Da se umije, a zašto? Da piša, nema šta, dosad je sve ispisao. Dobro čuva poslednje životne sokove, tako ga je posavetovao onaj dronjavi Rus, koji mu je sada na neki način zavideo, dok ga je Eleni vukla ka baraci da bar donekle povрати svoj lik iz Albanije. Bi mu čudno kako će se vraćati ovakav zarđao i dronjav u beli svet. Međutim, putem do Alma Ate doteraše ih malčice i sada su ličili na ljude. Promena sa hladnoće na vrućinu loše je uticala na Apostola i njegova pluća još gore zakrkljaše.

Tog martovskog petka 1955. nad Alma Atom sve je bilo glatko i nevidljivo, mrtvo i jedva živo, i mirisalo je na nekakvo isparenje. Njih petoro, ulazeći u jednu zgradu koja je ličila na spomenik, stadoše pred krupnom ženom u braon uniformi, kao izvađeni iz bunara, očiju koje ništa ne primećuju. Apostol će pomisliti: zgrada do neba, sobica kao dve ćelije. Žena u uniformi ustade i, ne pogledavši nikakav dokument, izdeklemova ono što se momku iz Bera činilo odavno poznato: - Vi ste neopravdano osuđeni, vaša krivica nije utvrđena, od danas ste rehabilitovani...

Jedna mlada devojkica, sa plavim loknama i u beloj košulj na sebi, otkuca na mašini sve to što reče uniformisana (a pre toga sve podatke koji behu bačeni u sobičku tesnom kao dve ćelije) i okrenu se pratiocu, ćutljivom kao kamen, koji iz nedara izvadi nekakav dokument i baci ga na sto da bi ga uniformisana potpisala i odmah potom, kao da se rasteretio neke težine, oslobodi mesto u sobičku. Eleni, na čijem su licu samo oči sijale, stisnu ruku Apostolu, koji se pak okrenu ustranu da joj ne bi kašljao u usta. Nije bio načisto jesu li mu vraćeni pravo ime i prezime i je li mu onaj zarđali broj iz Varkute zauvek strgla iz života ona u uniformi? Na njeno pitanje šta misle o svojoj budućnosti, Apostol slegnu ramenima, što je značilo da je zaboravio strane sveta, ostala četvorica rekoše da se vraćaju u Jugoslaviju. Ona se malo zamisli i, zabrinuta kao da mu je majka, predloži bolesnom mladiću da ide u Taškent, ima već nekoliko godina kako se u taj grad nastaniše Grci-izbeglice, ako ima sreće možda će momak nabasati i na svoje...

I posle se Apostol čudno zagrli sa svojim drugovima. Stežući usne da ne bi izdisao bolest u njihova naborana lica, reče: - Čim smo dovde stigli živi, dalje je lako - i očima se pozdravi i pomisli na Taškent, i reče glasno čim iziđe iz Alma Ate, možda će se neko od njegovih naći u "Uzbekistanu, neko pile, neko pero. Uniformisana mu tutnu a džep najobičniji papir, okićen svim mogućim pečatima i štera ga iz sobička tesnog kao dve ćelije, i taj bolesni momak jedva shvati da će se sa tim tankim papirićem moći prebaciti iz jedne republike u drugu, i sa kartom i dvesta rubalja u ruci, nađe se u vozu koji je jedva klizio stepom. Dvesta rubalja za pet godina, izusti i zaspao sa sunčanim zrakom na desnom obrazu.

Te sunčeve šare na njegovom licu bile su najopasnije: isisavale su poslednju kap iz bolesnog organizma, i on se budio i otvarao prozor vagona da bi progutao zraku nikada ne sazna je li spavao ili bio na javi kada se mučio da udahne svež sok iz stepe, a glavom su mu proletali horizonti koji bukne, koji nose vetrove, blatnjave kuće iz Tresininih priča, brade, čizme, marame, ispijene oči, koze i razne pošasti. Tetoo! Risoo! Gooriim! - možda je vikao u snu ili otvorenih očiju, svejedno. A voz je, škljocajući, žderao njegova pluća sve do juga.

Od Alma Ate do Taškenta voz je kloparao jedno dva dana, a zapravo vreme koje je sušilo Apostolove usne trajalo je skoro tri godine i bio je svestan da iza poslednjeg vagona, kao nanizani limeni tanjiri, lupa hiljadu devetsto četrdeset i deveta, hiljadu devetsto pedeseta, hiljadu devetsto pedeset i prva, hiljadu devetsto pedeseta i druga, hiljadu devetsto pedeset i treća, hiljadu devetsto pedeset i četvrta, hiljadu devetsto pedeset i peta sa ovim reckama na njegovom putu:

Teški Zaharijadisov šamar - dvadeset i devet meseci istražnog zatvora u Moskvi - jedan list između dvesta četrdeset hiljada listova u Varkuti - abarotno E na čizmama posebnog veća pri Ministarstvu državne bezbednosti SSSR-a - i na kraju baš ga briga što se jedan kralj popišao na Gramosu ravno po glavama tri hiljade mrtvih, kada je on danas živ pred vratima Taškenta... 'Bem ti godine što protutnjaše iza voza!

Grad u koji dođe imao je dva obeležja: jednu liniju žuto-sivu i drugu boje uglja i letnje trave. Gde god da sam samo da sam na nogama, reče u sebi, koračajući pored neke reke, pune mulja i dronjaka, i plehova, i možda mu se učini da je kraj sveta kada sede na jednu zeleno ofarbanu klupu. I pratili su ga psi i golišava deca, i Risin bratanac pomisli da je u stepi i da oko njega nema živog čoveka, i ti što ga prate su samo obične pustinjske ptice. Poče tugovati za Varkutom: tamo behu sleđena pluća, i život, konzervisan za hiljadu godina, a ovamo stepa sve drobi. Prestade da kašlje i stepa iščekznu, i boja se na nebu promeni, i on ugleda decu kako se motaju oko klupe, i reka nije bila toliko zagađena i u njoj su druga dečica na traktoriskim gumama gacala i pljuskala se vodom. Pitaću gde sam, pomisli i upita, ali ko zna zašto nije dobijao odgovor, i opet upita, i onda reče sam sebi da nema nikakve dece u njegovom vidokrugu i da ona reka teče kroz neko mučilište. I još jednom upita nekoga pored sebe, i umesto odgovora izroni iz vode mračna i grozna Varkuta i prekri svetlost Taškenta: i on je udarao maljevima po crnim stenama i odjek ga je podsećao čas na struganje po plehu, čas kao da se buši gvožđe. Duboko u oknu, kroz koje su često izvlačili osuđenike, raskomadane i usmrdele i, zatim nemajući gde da ih pokopaju, (bilo je nemoguće iskopati rupu u ledu) bacali ih u snežne ponore, Apostol je izgledao kao crv koji se bori da probuši crnu zemlju i da iziđe na videlo.

Tu su Varkutu - u kojoj je Mitin i Vasilov sin jednostavno mislio da je srećna okolnost koračati prostorom od okna do drvenih baraka, jer je upravo taj prostor označavao da može misliti da će tu noć prespavati živ, slušajući psovke Finaca, Poljaka, Nemaca i Mađara, i da može slobodno zgrejati svoju dušu kraj velike furune - izradili još 1936. ljudi koji su stajali s druge strane ograde.

Mučio se, kada bi dolazio na red, da se ne odrekne pranja ruku i lica crnim sapunom, dok su ih tukle snažne pesnice Severnog okeana, a to je činio samo zbog Eleni. Međutim, ona više nije gledala u njega, njeno srce su savladavali mrazevi. Činilo mu se da će ga Varkuta zdrobiti pomoću crnih stena, da će mu izglodati pluća koja su se iz dana u dan punila crnilom.

I oseti Apostol, ugušen od hladnoće koja se sad pretvarala u kapljice na čelu, da ga neko drmusa za rame. Jedva prepoznade milicionara koji je čudno buljio u njega. A on, misleći da se neko sprema da ga kazni što tog dana nije bio vredni crv, otvori oči i u sumraku primeti da su deca sa reke otišla i da u daljini nešto šija. Milicionar pedesetogodišnjak crne kose, zabrinuto je buljio u ispijenog mladića.

- Tovariš, horošo?

Izgled i utučenosni ne odobrovoljiše milicionara i Apostol se premesti sa jedne klupe na drugu: samo je ova u milicijskoj stanici bila uža. Dugo ga je ispitala jedna uniforma, na čijem je licu njegovo kazivanje ostavljalo nepoverenje, čak nije vredeo više od nule ni papirić koji mu dadoše u Kazahstanu. Bila je noć i uniforma nije znala šta da čini sa ovim vražijim darom sudbine: da ga pusti, nije bio za puštanje, da ga zadrži, kako će to sutra opravdati. Odlučiše da ujutro sve provere, da li je begunac ili jedan od pogrešnih brojeva Varkute, i možda će naći nekoga da ga odvede lekaru. Malaksao od pričanja jedva je čekao da se opruzi na krevetu, tri kancelarije dalje od uniforme. Otkako smiri kašalj, pogleda kroz prozor, i ne primeti ni zvezde, ni Varkutu a ni Ber, i nazadački pade na postelju i zaspao. U snu vide sebe kako iskašljava svoja pluća.

Sutradan popodne, oslonjen na jednu gvozdenu ogradu, verovatno je razmišljao, dok je posmatrao reku ljudi koja je ćutke isticala iz tekstilne fabrike, je u' ga zaista borba bacila toliko daleko. Po milicionarevom izrazu shvati da nema onih koje traži i ponovo se nade na istom sinočnjem krevetiću, oslonjen levom rukom na žutu masivnu šipku i zanet brojanjem ptica koje dotad nije bio video, a sada su lepršale nad jednom zelenom granom tik uz sami prozor.

Čvrsti zagrljaj njegove tetke Rise, reče mu da se nije prevario što je iz Alma Ale zalutao prema stepi: to se dogodilo odmah čim je masa tekstilnih radnika navalila kroz otvorena vrata, a on je jednako bio oslonjen na nekakvoj ogradi, ali ovoga puta drvenoj, kada jedno lice, sa dušom u grlu, bijesnu odnekud i pred njim dovede sve redom - od baba Tresine do dede Bina i do samog Apostola. Samo škripavi kašalj kao nepodmazani čekrk natera Risu da ga podseti na sudbinu. - Apo, sine, pa ti si bolestan...

U autobusu u koji udoše, jedva izdrža da se stisnut među ljudima ne skljojka dole: obli ga znoj i pomisli da će mu se pluća ovde raspasti, nad ramenima ovog naroda, i pred oči mu iziđoše čudne parole, ali nije bio svestan jesu li zaista postojale ili ih je on izmislio. - Kaži, sine slatki, odakle dolaziš? - uznemireno upita Risa, pridržavajući ga da se popne stepeništem do njenog stana.

Kašljao je suvo, ali užasno. Ležeći na sofi u maloj polupraznoj sobici, smeštenoj na drugom spratu, Risin bratanac promrmlja: - Je li ovde tata?

Risa ga posluži slatkim od smokava i vodom. Tavan je bio izguljen, a zidovi grubo okrečeni. Mirisalo je na memljiv pod.

- Vasil je u Poljskoj - reče i stavi mu mokru oblogu na čelo. Na zidu je visilo nekoliko fotografija dva dečaka, jednog povećeg a drugog od nekoliko meseci, i jednog muškarca proređene kose; fotografije su bile uramljene u lepe žute okvire.

- S kim živiš? - upita Apostol, kašljući, i krpu sa čela prebaci na vrat.

- Udala sam se ovde i imam dvoje dece - prošaputa Risa i iščeznu u kuhinju i posle izvesnog vremena otud donese čašu jabukovog soka. - Jedan mi se sin zove Aleksej, a drugi Ahil - nastavi žena izmenjenim glasom.

On počeo da se trese, iako mu je telo gorelo, negde duboko Varkuta ga je zebila. Ophrva ga tuga što se našao u mračnoj sobici i što sa njim rođaka razgovara kao sa čovekom koji je ostao na drugoj strani sveta. Gubim razum kad tako mislim o teti, počeo ga glodati takva misao. - Muž ti je Grk, je li? - promrmlja. Nastade duga pauza. Nije mogao da izdrži, zaspaće. Kašalj se primirio. Reče uz napor, podižući kapke: - Čudi me da je dozvolio da mu prvo dete nosi slovensko ime...

Neko pokuca na vrata. Ustajući da otvori, Risa je za sobom čula reči bolesnog bratanca: - A šta je sa majkom? Sa Mitrom? Sa Aleksom?

Risa se vrati iz sobe noseći u ruci golišavog Ahila, a pored nogu joj se motao četvorogodišnji Aleksej i cmizdrio. Iza njih je teturala jedna Uzbekistanka sede glave i zlatnih zubi. Aleksej prestade da cvili čim na sofi primeti ispružanog čoveka, i ustuknu nazad, hvatajući se za skute svoje majke. Risa, okrenuta prema Uzbekistanki, upita: -Kaži, sinko, odakle dolaziš? - i dodade, okrenuvši se prema bratancu: - Čim si ponovo kod tete... - glas joj usahnu. Apostol je spavao sa glavom uvučenom u ramena. Dodajući Ahila Uzbekistanki, Risa se sagnu nad bratancem, dugo je posmatrala njegovo lice olovne boje i uplašila se žena za zdravlje njenog Apa. - Bože, ovo dete dolazi iz mrtvih! - viknu glasno.

Istog dana (bio je četvrtak) između sedam i osam sati, pre no što mu rendgen-zraci probiše pluća, i pre no što mu lekar, skoro dedica, reče: Uh, uh, malčik, dobio si malo tuberkulozice - dok je pio čaj u kuhinji naišao je Anasztazis Velos Crnakis i začnuo ga sa još jednom bolešću: - Aa, pedi mu, pedi mu, jesi li se vratio? Pljunuo si u brk Staljinu Partiji i opet ostade živ! Aa, pedi mu, pedi mu!

Tog dana Risa nije otišla u fabriku, potreslo ju je saznanje da joj je bratanac teško bolestan i da mu se iz pluća kruni ugalj kada kašlje. Jednim džipom odvede ga daleko od Taškenta i sakri u jedan drveni sanatorijum, skoro četrdeset kilometara udaljen od grada, među zelena brda i reke Amurdarje i poljubi ga snažno na rastanku.

Prve nedelje Risa mu donese da čita nekoliko grčkih novina, druge mu donese Odiseja, treće mu ništa ne donese, a tek mu četvrte nedelje iznova donese dar: to beše Katerina, mlada Ruskinja, dve godine starija od Apostola, inače radnica u istoj fabrici u kojoj je radila i Risa.

Jednom, na kraju drugog meseca, Risa mu reče: - Brzo si ozdravio sine, doći ćeš kod nas da radiš, a od jeseni ćeš ići u večernju školu za mašinskog tehničara. Imaj na umu da si kod tete.

Tad kada mu je te reči rekla letka Risa, Katerina nije došla da ga poseti.

17.

PISMA - U NJIMA POLJSKA OSTRAVA, TAŠKENT I NEŠTO BERA

Kišne kapi krupne kao klikeri, prsnuše po asfaltu pred Mitom. Nebo, prljavo i svetlosivo, poklapalo je grad kada se Vasilova žena žurno sudari sa jednim Ciganinom koji je nosio lubenicu u ruci, i lubenica ode u nepovrat. Dok je čovek kleo, oj majko, što me rodi! Mita pomisli: Nije trebalo da ostavljam samog Vasila sa onom gomilom vreća cementa pred barakom, ispašće mu duša ako počne prova; i šmugnu u Opštinu, a pet minuta kasnije, odatle iziđe bleđa i ljuda, bez želje da trči glavnom ulicom, iako je nad njenom glavom kiša lila. Nije mislila na Vasila i na njegov teret koji je sa grdnom mukom i metanijama u njihovo dvorište doneo jedan Albanac. Kiša ju je šibala, a glava joj je gorela od predsednikovih reči. Mita mu izađe na oči samo sa

jednim ciljem: - Druže predsedniče - reče kada se jedva pope na drugi sprat - ja, evo, kod tebe... - I ispriča mu o Aleksi i Jagliki, da su veliki stručnjaci, inženjeri, a evo toliko su vremena bez posla. Boji se, reče predsedniku, da se opet ne vrate u Prag... I još mu reče da su bez stana, žive u jednoj ćoravoj sobici... poludeće ta Čehinja... A evo, reče predsedniku, iz nekih stanova se iseljavaju. U prvoj zgradi uskoro će biti prazan stan... Ona Krisula vraća se za Grčku za nekoliko dana ili za nekoliko nedelja... I reče mu još, ako zna za boga, da se seti i njene porodice...

Pljusak je bubnjao gradom kao po dobošu, i po Mitinoj glavi koja voštanog lica iziđe iz opštine i sada je koračala sredinom glavne ulice, uši su joj odzvanjale od udaraca malja, vike, dovikivanja nerazumljivih pesama. Skriveni žar tinjao je iza zatvorenih pendžera, dućana, kovačnica, kupatila, kafana i besposličara zaklonjenih pod strehama.

Mita gori na kiši, trese se, i seća se predsednikovih reči: -Slušaj, građanko - a to kaže ironično na albanskom, i Mita mu se žali da ne razume njegov jezik i on uz osmeh ponavlja početne reči na makedonskom - Slušaj, građanko! Naš grad ključa od tesnaluka, treba nam prostora, a ti kukaš o nekakvim praznim stanovima... Šta još hoćete - sve smo vam dali: krov nad glavom, posao, penziju... Plus, onaj tvoj doziđuje, kao da mu je Debar očevina... A što je zagradio rrozore doktoru Radožduu, nikome ništa, za njega nema zakona... Ko vas je ovde pozvao taj neka vam pomogne... nisam vas ja zvao, građanko... A onim tvojim inženjerima, ako im je tesno u našem lepom kraju, marš nazad u Cehiju... Jesi li razumela građanko... Naučili ste se, daj ovo, daj ono... Dobro radi Papandreu što vam ne dopušta da mu primirišete sofru, što vas goni...!

Ulica zamirisa na proliveno ulje, na svežu lubenicu i na mlaćenicu. Mitu peče žar u glavi, dok korača blatnjavom ulicom, a kiša igra po njoj kao po dobošu. Ne može se setiti šta joj je još rekao onaj Albanac. Verovatno ju je ošamario i ovim rečima: - Slušaj, građanko, od sada će svaki ispražnjeni stan biti naš, a to se odnosi i na ispražnjena radna mesta... A ti ako ti nije dobro - marš nazad... Misliš da mi ne znamo zašto ste ovde preseljeni...

I nastavi čovek dalje da govori na albanskom. Seća se da je i ona njemu nešto rekla, ali na grčkom, ne zna zašto je to učinila na grčkom, možda da je čovek ne bi razumeo...

Pravo sa kiše upade kod Krisule. Odluči da sama uzme stvar u svoje ruke. Reče joj: - Hristi, moja...

I ne može da govori, kapi sa njene mokre odeće kaplju na beton. Krisula, razdrljena i oko grudi i između nogu, ne kaže joj udi ili marš sa mog praga, samo zuri. Najzad se Mita pribra, povlači bledilo u sebe, i nastavlja: - Hristi, moja... Ti znaš koliko pedalja prostora imamo... meni je i preširoko... Sestro moja, ako u nedelju ideš u crkvu, reci im pre no što kreneš za Grčku, dan-dva ranije... Ti znaš da Alekso...

I učuta Mita, sustigoše je Krisuline reči. - Šta, šta? Kakva Grčka, kakav Alekso? Aa, ksero, ksero, krojite plan da se uvučete u moj stan. Bravo. Hoćete ceo Debar da imate. E, slušaj, panagijo, taj poslić se može ispasti po vašem... oni iz Opštine su već dva puta dolazili, raspitivali se kada odlazimo... A i da hoće da vas smeste ovde, ja ne dozvoljavam. Zapaliću ga, ali vama ga ne dam... Bolje...

Mita je bila na drugom spratu, a još je čula: - Ima pravo Papandreu što vas je otpisao... mnogo tražite, panagija... Bolje je za tebe, Dimetra, da uhvatiš put pod noge, pa nazad...

Krisula treska vrata za sobom, psuje na grčkom i žurno otvara prozor i pogleda dole, prema Vasilovoj baraci, a zatim okreće lice prema kiši...

Pogrešila sam što odoh kod te Papandreovke, pomili Mita i ugleda muža na kiši mokrog do gole kože, kako se muči da spasi skupoceni tovar jednim raširenim najlonom.

Samo što se lati posla, kiša je počela da jenjava. Mislila je na predsednika Opštine, i na Krisulu, i ne primeti da pred njenom strehom stoji poštar. - Of, K'čo - reče glasno. Upita poštaru koji je odlazio šta ima za nju. - Ništa naročito, jedan časopis iz Skoplja, za Mitra... - doviknu poštar. Izgledalo je kao da Vasil ima groznicu, a još više se sasuši kad mu reče gde je bila. - Mamicu ti tvoju... Luda si, more ženo! Koga moliš... Onog Albanca koji treba nekoga da strelja... I onu Papandreovku...

Mita ulazi u baraku, a još uvek joj po leđima dobuju njegove reči: - Nek' se ona vrati u krilo Papandreuovo... Mnogo tražimo... A taj vampir što se dere iz Atine: brinuće o svim Grcima izvan Elade... Dobro zatvori vrata da ne bi više slušala Vasila, iako je mogla čak i u dnevnoj sobi da ulovi poneku reč: - Albanija... Grčka... Makedonija... Pizda mu...

Uđe u Aleksinu i Jaglikinu sobu, prazno, i ne primeti da je sva mokra i da treba da se presvuče, dok ne navuče kakvu bolest. Zatim zaviri i u Mitrov mrak - i tamo prazno. Dobro, more Mito, imam li ja ljudi, mojih ljudi? I još jednom pomisli na K'ča. Ni on se ne javlja, zakatančio se u onu prokletu Švedsku, reče glasno, i pođe u kuhinju da se presvuče.

More se ugrejalo i stišalo i više se nije valjalo dižući se ka zidinama niz koje su se cedile hladne kapi kao po usijanom limu. Tek četvrtog proleća Mitu pustiše da ide natrag u Ber: Staljin je umro 1953. i došlo je do promena u Atini, kada se u zoru Trikeri otvori i škripnu grozno, kao da mesecima nije podmazivan njegov zardali mehanizam. Ta železna kapija snažno škripnu a Volosu se ne pomeri ni mandalo. Mita, prašnjave boje, iziđe posle nešto više od tri godine krvarenja na betonu, razmišljajući o tome da je četvorogodišnja borba prazna magla, na to se naročito podseti kada njena svest primi grozne reči jednog rumenog mladog stražara: - Koju ćeš stranu sveta sada hvatati kada je lipsao još jedan komunistički bandit! Ej putano, koji te je vrug primio, tebe dronjavu, gamoti panagija! Gubi se kao i svi kusi psi, gamoti panagija! Povede sa sobom trogodišnjeg K'ča, kao uskršnje jagnje i pode da moli da joj se otvori još jedna kapija u Beru.

U Volosu, silazeći iz čamca, ne uhvatiše odmah autobus i morali su pešačiti desetak kilometara dok ne udoše u jednu razdrndanu krtiju koja je vozila na relaciji Lamija-Solun. Polje je bilo prevrnuto i kružilo je jato divljih golubova, i Mitu spopade žalost i pomisli da nikada ovde nije bilo vojske i da je Vasil Belomorov izmišljen, i Vičo, kao slika zlog sveca, doneta u Trikeri da bi joj odgonila san i da bi je sprečila da razmišlja o drugom čedu osim o ptiću K'či. Neka bude srećna putana što ne ostade u tami do sedih kosa, rekoše joj, puštaju je radi Stavrosa Kožanidisa, koji je bio čestit Grk i poginuo braneći čast Elade.

Zatim su je teške cipele ubijale putem od Katerinija do Bera: bila je gologlava, nisu joj dozvolili da joj kosa poraste i nosila je na sebi neku lošu gradsku odeću, svu od cica i dobro je što je baba-Matin dah ulazio u usta kao svilen konac tek istočen iz vrele vode. Daleko ostade vreme kada je nosila partizansku odeću. U Lamiji, gde je osudiše na dvadeset godina robije, još uvek ju je imala na sebi, dronjavu ali ju je imala, no potom na putu prema Volosu odenuše je u nešto što nije pristajalo ni staroj ženi (Vojni sud u Lamiji reče: ovu ovde treba obući u žensku odeću da ne bi kraljeve ljude podsećala na mračne simbole) i tada je pred vratima Trikerija njena svest živo reagovala: e more, Mito, nađe način da ličiš na mečku.

Nije proklinjala Vasilovo ognjište, ni trenutak što će je odsad ćušhati kao mačku među buđave zidine, već prokle svoju mladost što joj naruži srce: tamo u Lamiji držali su je zatvorenu puna dva meseca i začudo prođe samo sa šamaranjem (silazeći sa Viča bilo je i pesnica i šutiranja, ti ljudi je nisu štedeli kao oni oficiri iz grada, a sve zbog Stavra), i u opakom vremenu, sedeći na zemlji, gde je bilo dovoljno prosute vode, sa glavom u krilu, dozna žena da je trudna i pljunu na svoju slabost što čakom leže u rov na Viču sa onim crnim Vasilom.

Nad Trikerijem su putovali crni oblaci kada stomak poče da joj raste; svi su terali sprdnju sa njom, od poslednjeg stražara do onih sa činovima, čak i neke osuđenice. Zimi je nisu gurali u hladnu vodu, i razočaranu Mitu je kopkala bezuspešna želja da je more pomodri, uzalud se nadala da će joj hladnoća sledili trbuh radi kog se žderala.

Tako je bilo prvih meseci, u kojima je bila tučena najgorim rečima i nadmenim zajedljivostima čuvara, i najzad, početkom hiljadu devetsto i pedesete, jednog jutra diže glavu nad Trikerijem i reče sama sebi: Luda si, Mito, to čedo ti je od boga, on ti ga daje da ga rodiš ovde na studenom kamenu i ima da ga rodiš.

I posle se dogodi ono što je predviđala: bila je sama u ćelij i kada na svet dođe K'čo i najpre je prodoše žmarci od straha i poče da viče (nadala se da će zatvorske vlasti ponuditi lekara kad bude vreme i neće je ostaviti da rodi kao kuja) i da grebe jednim limenim lončićem po zidu i da proklinje sve što je kraljevsko i komunističko, a najviše onog crnog Vasila, da bogda mu se kosti zatrle što je dovede u ovakvo stanje. Niko je nije čuo ili su se pravili da je ne čuju. Zar u kuli nema ni žive duše. Nije se bojala što će roditi sama, već što nema tople vode i čist veš za dete. Padajući u postelju, mirišljavu na levandu pomešanu sa balemom, lelekala je još dugo, dok je nije čula jedna stamena devojka iz okoline Larise i dotrčala da vidi što Mita toliko ždere svoju džigericu, ali čim se uhvati za rešetke svoje ćelije, koju je delila sa još četiri neudate žene, sve sa druge strane Korinta, izusti samo jedno: - Au! - i ne znajući šta da čini, u skoku uzmače nazad vukući noge betonom i dozivajući nekoga ko se nalazio ko zna gde.

Kasnije, otvarajući uz tresak gvozdена vrata, u malom betonskom okviru poredalo se više ženskih glava, koje su zevale u prizor pred sobom: Mita je ležala i u naručju držala dete, a niz ruke joj se slivala krv, vlatima kose beše povezala pupak i beba je plakala glasićem koji je ispunjavao sivo mrtvilo. - Vode, vode! - odjednom reče neka od žena. Mita visoko podiže dete i viknu: - Zvaće se Kosta! Kosta!

Stajale oko dovratka, ni jedna ne ode po vodu. Mita spusti dete na nečistu postelju, podupre se rukom o zid i lagano leže kraj živog piskavog bića i molećivo pogleda prema ženama: - Vode, vode! - ponovo se čuo ženski glas.

Zapravo, ni jedna se nije pomerala, ne da žene nisu htele pomoći Miti, već se nisu najbolje snalazile, nije bilo jednostavno naći čist lavor i kofu i doneti vode, i to mlake. Jedan muški bariton gmnu iza žena: - Važno je da dete nije komunističko kopile!

Jedna od'đevojaka s onu stranu Korinta okrenu se u hodnik i stade povraćati. Neću više moći tamo da spavam -zagonetno reče devojka - mnogo je prljavo. -I pre no što ode da potraži nešto za brisanje, prolazeći pored gvozdениh vrata, stići će je snažan talas uvredljivih reci: - Đavole jedan idi da spavaš sa onim psom Lerisom Leruom! Praviš se luda, kao dete, tobož ne znaš kako se deca teško rađaju.

Svetlo je prodiralo u ćeliju. Možda je dobar znak što je K'čo došao na svet u nedelju: sijaće u Trikeriju kao lučana baklja, gasiće se i ponovo se paliti. Za dlaku se Mita ne rodi u crkvi (svake nedelje im je pop pojao da ga je bog poslao da im okaje komunističke grehe do gole kože), uđe tamo i pogleda u Bogorodicu, ali odjednom joj se pripiša od stida da ne ispogani boga, iziđe bez objašnjenja, na

povratku iz nužnika, uđe u mračnu ćeliju da uzme maramu i da poveže kosu da je Bogorodica ne bi pogledom ubijala i upravo se tad ukopa.

Šofer joj ne uze novac, ostavi ih kod Katerinija i lenjo mahnu rukom, pretpostavljala je Mita da ta ruka pozdravlja Vičo. Hvatajući strminu preko jedne ugare i, vukući K'ča kao poveću batinu iza sebe, onemoća i sede na brdašce da bi joj prestao bol u trbuhu, ali odmah ustade, kao da joj zemlja daje snage: tamo gore pod Karakamenom, kao bačena grudva snega, belasao se Ber, Vasilova ruka pođe ka njenom trbuhu i povuče je prema Tresininoj kući.

Skovala je plan: šmugnuće kući ne obilazeći grad, jer se putem krila, dok su joj u susret prilazili rascvetani bademi i pavit; neće zaobilaziti da bi se spustila iz gornje mahale i pokucati na Tresininu kapiju, tiho kao kada se kobila vraća iz planine natovarena drvima, i ničim ne daje znak da gorke staje pred kućom, već će proći sa sinom glavnom ulicom i ljudima će, ako ustreba, pogledati u oči, iako je nedelja i svi su okupljeni pred kafanom... (Bože, ko zna čija je to sad kafana?).

Glavna ulica koja se sada zvala Pavlos Melas, oteгла se kao svilen konac, dok su se pogledi Berana lepili za njenu odeću kao gusenice, a K'čov glas odzvanjao kao crkveno zvono, i Mita požuri prema Tresininoj kapiji da bi svoje jade sasula na prag, kao zmija otrov. Učini joj se da Ber ne liči na lopar bez ražanog hleba; kada stiže, ugleda mnogo sveta koji je tek izašao iz crkve. Nije pokušala da prepozna nikoga i pomisli, gledajući pred sobom: ili je ona tuđin u Beru ili su svi ostali stranci.

Da je malo usporila i da nije zverala naokolo pre no što je obuze nedeljna atmosfera grada, možda bi na ražanj stavila devera i jetrvu, koji tek što iziđoše iz crkve, zajedno sa nasmejanim proedrosom Nikom Velu Dikidisom, primetiše, pre no što skrenuše desno od glavne ulice, otrcanu Mitinu pojavu i njenog sinčića koji je kvičao pored majčinih umornih nogu kao prasence.

Prevarila se Mita kada je rešila da krije svoju muku, i posle se pokaja i podvivši rep, polete da se uvuče pod Tresininu paučinu, a tamo pak kapija zatvorena: dok joj se svekrva ne vrati iz crkve gde da skloni glavu pred svetom? Na kapiji neko beše napisao belom bojom: ANDARTSKI PSI I KOMUNISTI. Rastuži je to što pročita. Inače, sve ostalo je bilo na svom mestu: onaj Trajan dobro je čuvao kuću, i učini joj se da je juče izišla odavde i da ju je neko tiho ispratio po mraku.

Sin zatraži hleba i ona mu daje nekoliko kocki šećera preostalih od onoga što im je poklonio vozač tamo pred Katerinijem. Samo što se spremala da uhvati K'ča za ruku da bi pošli kod devera, ču korake i smeh na ulici: odozdo je mnoštvo ljudi dolazilo strminom. Poznata lica.- Čim joj se približiše ona ih prepoznade i oni ćutke šmugnuše kroz kapije, strahujući da ne susretnu njen pogled, kao da je zarazan. Jedna mačka iziđe iz kapije i K'čo potrča uličicom.

Osećala je kako ljudi dižu s one strane zidova i odatle je posmatraju prezrivo i uplašeno. Iznova je čula korake. Mita se okrenu da vidi ko se vraća iz crkve. Najpre nikoga ne prepoznade, a malo zatim primeti devera Trajana i jetrvu Evdohiju, u pratnji novog proedrosa Nika Velu Dikidisa i njegove žene, crnomanjaste i sočne kao maslina; njih četvoro su živo raspravljali, muškarci gestakulišući rukama. Mora se pretvarati da ih nije primetila, naglo okrenu lice prema vratima, osećala je da joj se tlo pod nogama kotrlja naniže: šta će biti ako je pozovu i povedu sa sobom, živa će propasti među njima lepo obučenim. K'čo je stajao nasred uličice, još uvek zainteresovan za mačku. Da mu se ne bi sapleo među noge, proedros ga šutnu ustranu i dete zaplaka. Čim se Mita okrenu u njen vidokrug stupiše sve četvoro, oseti kako joj se telo zaljulja: lica njenih rođaka behu nepovratno izobličena i samo je za tren prorešetaše oštrim pogledima, a posle okrenuše glave i misli na drugu stranu. - Koja je ovo Ciganka? - upita podrugljivo proedros i ne mogavši da ćuti šta je njen dever

odgovorio vlasti iz Bera, žena Vasila Belomorova odluči: otvoriće iznova kapiju i okupiće ih sve ovde, makar bili daleko čak iz đavolovog repa, samo ako su joj živi.

Trošna vrata zaškripaše trulo i na pragu se pojavi jedno staračko lice: - Mitooo! Čedoooo! Jesi li ti, čedo majkino? - glas starice prijatno je odzvanjao u mučnoj situaciji u kojoj se nađe Mita Belomorova te martovske nedelje hiljadu devetsto pedeset i treće, nekoliko dana posle dubokog naklona druga Zaharijadisa pred Staljinovim odrom u ožalošćenoj Moskvi. Baba Neda Svetlinova koja prihvati Mitu za ruku i povede je preko praga u dvorište puno prljavih i zardalih stvari, reče Miti: - Ti ne znaš, kćeri, da je Tresina umrla lani u ovo doba? Vidim da ne znaš...

Iz kućerka, trošnog i klimavog, promoli glavu iznemogli starac i, zbog slabog vida, ne primeti ko je ušao u njihovo dvorište; zvao se Đordija i živeo je usamljeno sa Nedom: jedno dete im ode sa kraljevskom vojskom i negde u blizini Konica behu ga zaklali sami burandari, a mladi im sin pobeže u šumu i otad se to dete, od kuma kršteno imenom Nikola, više ne pojavi u Beru.

Dva dana Mita ostade kod usamljenih staraca, preko dana gledajući u Binovu kuću i krojeći plan kako da zaposedne neku sobu: onaj pas Trajan krio je njušku pod Evdohijinu suknju. Drugo veče poče da lupa katanac nekakvom tupom sekirom, u nadi da će udarci probuditi kod ljudi uspomenu na Belomorove.

- Ne na silu, slomićeš vrata - viknu neko iza nje tonom koji je značio naredbu.

Pretvarala se da ne čuje i još dva puta udari po lancu.

- Čuvaj snagu, Dimetra - upozoravajući glas postade neprijatan. I pre no se okrenula znala je koja zver stoji iza nje: to je bio Vasilov brat Trajan. Osećajući kako joj nabreknuše žile na vratu, Mita htela da podseti devera da je srodstvo sa njim odavno nepovratno iščezlo i reče mu uvredljivo: - Ako imaš ključ otvaraj, ova kuća je još uvek moja.

Ne misliš dobro, Dimetra - tiho reče dever - da si mislila na kuću... - zatim stade. Verovatno je video podignutu sekiru.

Vreme koje je provela kod Nede i Đordija, tresući se od muke što joj je kuća prazna, bilo je grozničavije nego one četiri godine u Trikeriju: telo joj se rastakalo od saznanja da spava s onu stranu Binovog praga. Dobro je što je shvatila da se za svoj i sinovljev život mora sama boriti. Kuća je bila prazna, podrumi puni miševa, a sobe paučine. Samo posle nedelju dana, umotana u jedan Nedin ćilimčić, Mita ponovo ugleda deverove oči, i osim stida što ide u takvim prnjama, svojom pojavom dimu lično i u pohlepnost jetrve Evdohije - Hoću svoje stvari i ćilime - reče Mita oštro, dajući na znanje Trajanu da ima nameru da ostane da živi sa K'čom u Beru. - Neka ti ih vrati onaj ko ti ih uze! - odbrusi jetrva Evdohija.

Noću, plašeći se snova u kojima su paučine, kao koprena obavijale njeno telo, sedeći u istoj sobi u kojoj je zajedno sa Milkom Javorovom vezla DAG-ovu zastavu, onog vučjeg trenutka kad pred njih vaskrsnu Vasil, ona skova plan: njive se ne mogu sakriti, postoje na videlu, deda Đordija ima par volova (dobro, ti volovi služe gradom, ali muknuće i kod nje) i jedno magare kojim se sa Karakamena mogu donositi drva i prodavati u Kateriniju. Seti se i razboja: u mraku nešto poče da lupa i kada se upali lampa, ugleda svilenu klupčad kako se odmotavaju po čardaku i basamacima i padajući dole, zaustaviše se pred kamenom na kom je Vasil jedno vreme sedeo kao mramor, dok mu je jezik krvario Mita ne zaplaka što je čula lupu razboja, naprezala se da posegne za Vasilovim zgrčenim licem da bi ga udarila što je dva-tri puta u njenom životu ispao običan magarac.

I pojavi se među ljude i bocnuše je teške reči:

- Da ti je živ otac, more Mito, sada bi dobru zaštitu imala. Ostade slepa kod očiju, ti ne krenu tragom kraljevim, već za onim crvenima, te izgubi snagu po

logorima. Onaj tvoj Vasilaki ni za đavola nije bio dobar, kamoli za boga: ubi ti oca, more Dimetro, i rastera ti decu po tuđini! E, sad vidi kako stoje stvari, jer ovaj tvoj ptić uz suknju je samo ptić.

Poučena još u Trikeriju, a i od nekih ljudi u Beru, da preko Crvenog krsta može ući u trag svojoj deci, Mita odjednom posla pet pisama u pet komunističkih zemalja: i prekrsti se.

Dan kasnije, nađe se pred proedrosom Nikom Velu Dikidisom. Čovek od vlasti je još sa vrata ujede za srce: Zna li ona sa kojim zemljama održava veze i da miris komunističke strvine ne srne više buknuti prema Eladi, i treba da zna, ako želi da živi kao časna Grkinja, da skrene pogled u drugu stranu, oni dobro znaju na koliko je glasila njena presuda i samo je zbog Kožanidisa oslobođena ranije, i sada je najbolje, savetovao je proedros, da od sina napravi časnog vojnika, a ne koljača, inače oni mogu okrenuti list i na drugu stranu, loše joj neće zaboraviti.

I dolete prvo pismo. Donese ga K'čo razbijenog nosa i znojav od trčanja. Ždrebac sa ognjem pod kopitama. Mita pismo ne pročita odmah, ostavi ga za posle, brinule su je rane ždrepcu, natopi maramicu rakijom i poče da čisti sinovljev obraz, savetujući ga da se više ne bije, a on je poskakivao pred njom kao jare i govorio: - Tući ću se. Kažu mi zatvorsko kopile.

Pismo je bilo napisano na grčkom, ali na kovertu su stajala druga slova koja su je zbunjivala. Vasil joj se javio, živ je, nalazi se u Plosi. Drugo ništa. Ni reči o njoj deci. Ona mu ne odgovori odmah. Oseti prazninu u domu i pod suknjom. Vasilova slika bila je grozna tog dana: padao je na Viču preko strmih stena a da ne udari pse što je izujedaše po telu, ili je stajao pred njom, posle povratka iz Jugoslavije, kao sveti Đorđije, nem i bez trunke topline u rukama. Možda bi ranije progovorila sa Vasilom da nije umro deda Đorđija, a pošto se Ber ne pomeri, Mita je sama morala da posvršava poslove: da nađe čoveka koji će iskopati grob (odabrala je nekog Ciganina iz Larisa koji je nedeljom prosio pred crkvom) da Stojanu Bičovom odnese daske iz Nedine starudije, pocrnele i buđave od stajanja, da bi napravio sanduk za Đorđija i za taj njegov posao ona obeća vreću krompira i, na kraju, umori se noseći tovar od kućerka do uličice da bi ga tresnula, zajedno sa starom Nedom, na jedna volovska kola.

Vasilu odgovori šturo, jedva petnaestak redaka: reče da živi sa Kostom, rođenim u Trikeriju i da je taj ždrebac njegova slika i prilika i da se nada da će jednog dana, dao bog, opet biti na okupu, samo nek' su zdravi. Dok je od K'ča tražila olovku i prazan list iz sveske (a pošto škola tom ždrepcu baš nije išla, te su se stvari teško nalazile u njegovoj torbici), zamišljala je da će čoveku iz Poljske napisati opširno pismo i da će mu sve ispričati, ali pojavi se otrcana muževljeva slika, a Mita je žudela da mu dodirne zdrava ramena, iz vremena pre no što mu je jezik probušen i odusta od te namere.

I drugo pismo koje joj K'čo donese iz pošte, sadržalo je malo reči: Vasil živi sa Mitrom, koji je skoro došao iz Rumunije i, ako misli Mita da dobro prođe, da sluša devera jer joj je samo on pri ruci, i da zna da krv nije voda.

I ništa o Aleksi i Apostolu.

Duvao je vruć vetar sa juga i spremala se da otka svileni čaršaf za Uraniju Tekalonikis - tek doseljenu sa nekog ostrva u Egejskom Moru i udatu za mladog doktora Hristakija, čiji je otac bio trgovac kožama - kada primi iz Poljske i treće pismo. Tek tada Mita dozna gde je njen Alekso, u jednom gradiću koji se zove Ostrava i Vasil nada se da će i tog psića staviti u svoje krilo. Na kraju pisma Vasil je napisao Aleksovu adresu.

I opet su sobe zevale prazne: ta tri Vasilova abera behu poslednje što joj dolete prvih godina, jer posle nastade jedna teška pauza i samo su njene reči letele prema Poljskoj. Zašto joj taj Vasil ne govori o Apostolu? I pogled više nije okretala ka pošti, jer ju je tamo jedan stalno gledao ispod oka, i vrteo glavom podrugljivo: poslednjeg puta stajala je pred oholim službenikom kada je slala pismo Aleksu. Tek hiljadu devetsto pedeset i pete, uleto, ugleda najstarijeg sina kako joj trči u susret tamo na Kastenji, kada odluči-da i to pile poleti prema DAG-u: Apostol se nalazio najdalje od svih, živeo je zajedno sa Risom u jednom vrelom gradu koji se zove Taškent, i dobar mu je život u Rusiji bio, mnogo želio da vidi majku i žalio što joj dosad nije poslao neko pismo.

Trebao je da zaduva hladniji vetar ka Beru da bi dobila novo pismo, ovoga puta iz Ostrave: Samo, taj dečaćić Alekso bio je škrt na rečima i sve je zaboravio, tako je ispalo, gledajući njegove dve-tri reči. Ali i te jedva izgovorene reči kazivahu mnogo.

Još jednom je pozva proedros Niko Velu Oikidis. Seća se Mita: napolju ciča zima, a on je bije ružnim rečima. - Vidim da ti pamet ne dolazi! - dreknu proedros.

Pocrvene. Zatim se pribra i reče mu: - Kome ja smetam ovde? Na čijoj sofri sedim... i ko su ti ljudi koji se žale?

Čovek od vlasti još više podiže glas. - U Veriji niko neće biti komunistički špijun, ne dok smo mi na vlasti, a bićemo dugo... - Ali ja samo tražim svoje - odgovori ona tiho.

- Propaganda ovde ne! Jesi li razumela? - Proedros je bio mlad čovek, kosu je mazao briljantinom, i lepo začušljavao stranu, ali primajući Mitu u kancelariju, njegovo lice dobi boju pepela i već je vlast Bera izgledala ružna. - Da ti nije rod Trajanos ne bih ti dozvolio da tako glasno laješ! - grmnu jače proedros i ženi okrenu leđa.

Udaljujući se od ovog besnog čoveka Mita će pomisliti: godine u Beru kao u podrumu. Nije joj malo muke to brine za one u tuđini, a evo još jedna kopriva koja je žari po nogama. - Čuran - reče glasno i ugleda kako K'čo sa glavne ulice skreće udesno i trči prema kući, prljav i poderane odeće. Nema ni nedelju dana kako ga je odvela u Kožanie na zanat kod jednog poznanika njenog oca Stavra, a evo ga već kući. "Život je težak", reče joj trgovac kožama, "zar si dotle došla da ne možeš da komanduješ ni najmanjim petličem".

Sinovljeva slika koju je ugledala malopre, natera je da brzo donese odluku: napustiće Ber zauvek, ovaj grad koji joj ne ponudi ništa osim nekoliko pisama iz tuđine, i lavež pasa za njenim tragom.

Kada sa K'čom okrenu leđa Beru, u nemoj pratnji devera Trajana i jetrve Evdohije do autobusa u koji će utovariti malo stvari, prisetiće se Vasilovih reci na Viču, pred veliku bitku sa Frederikovim psima: "Ako Vičo padne, ode u rupu i naš" Ber, Sloveni su ga gradili, a gladne njuške će ga glodati, izješće ga kuga!" Pre ulaska u autobus Mita praznim i bolnim pogledom prožeta kućama i priseti se prvih nedelja dok se pela na Kastenji i sekirom sekla tanke hrastove, i u tim za jednu ženu neobičnim trenucima, dok su tanka stabla padala na glog, imala je dovoljno vremena da razmisli: razboj je škripao, (leđa Đordijin magarac je nosio hrastovi; šumu čak do Katerinija, ali putevima su ipak kolale neke prašine koje su podizale sadašnji i prohujali vihuri. Ovaj Ber groznica odavno tresu. Došli ljudi sa svih strana, sa jednim okom i sa četiri, sa jednom dušom i sa dve, sa jednim umom i sa hiljadu, sa jednim pištoljem i visokim vešalima, džanum, svakakvi ljudi. A grad otrcan, otrcaniji ne može biti. Makar da se uzo točilo u kafanama i svadbe pravile svake nedelje, i kuće gradile, tuđe kapije su se lomile, pljačkalo se imanje, ipak je postojao jedan strah koji

je noću stezao Ber kao kuga. Mita je najbolje gledala u oči toj tamnoj strani Bera: Kriknuo bi neko noću i sutra bi se čule da ga je odneo vampir, i zinuo bi neko u bakalnici što nema zejtina, sapuna, šećera, i što se prodaje gadan bakalar, i čovek bi ako je sa jednim okom, ostajao i bez njega. I misli Mita dok ide sama na Kastenju, od kakve se kuge boje ovi Berani, kakve li ih muke more noću, kakve su te aveti koje im sa granice dolaze? Ta, zar proedros nije doveo vlast koja silno grakće? I nekakve su vojske stalno dizale prašinu oć Bera do Kožana, i od Bera do Vodena, ali samo danju, noću. govorili su, šumom seta vampir, i opasno je približavati se granici. I zato ne ostade da živi u ovakvom Beru, jer svako se njemu misli da tamo gore granica gori i neka ala noću bljuje vatru. Ovaj je Ber nikada ne upita je li joj polomljen crep na kući i što ju je pelin, koji je osećala u trbuhu, terao da se zatvara u sebe gore nego u Trikeriju, i je li taj Vasil samo prašinu ostavio za sobom kada o njemu sada niko nema ništa dobrog da kaže?

Kanu suzu samo za Nedom, i gurajući prošarane kose pod povezaču, ne oseti nikakvo olakšanje što im u susret dolazi Pazar i Solun. Jesen kod Enidže Vardarskog postade maglovita. Kratko prozbori sa Vasilom, te hiljadu devetsto šezdeset i pete da ih sunce ogreje u Skoplju.

Je li pogrešila ili ne što pređe granicu i što se nađe tamo gde ljudi pričaju tako brzo Tresininim jezikom: da posao sa onima iz Poljske nije čvrsto ugovoren, saznaće mnogo kasnije, kada prođu četiri godine, ispunjene iščekivanjem i kada bude dočekivala Beiomorove u Debru umesto na skopskoj železničkoj stanici.

18.

UKRCAŠE IH NA BRODOVE I RASUŠE IH KAO ĐUBRE PO EVROPI

Baltik je hućao. Nebo i more su bili iste olovne boje i galebi su lebdeli iznad horizonta kao sivkaste krpice. Čitav sat se brod ljuljao na talasima koji su se razbijali o brod i o kej, proizvodeći silnu penu i rasprskujući kroz vazduh hladne kapljice koje su zasipale ljude razmilele po pristaništu (sa mesta se nisu pomerali samo oni sa činovima). Voda je bubnjala i reci su ostajale u vazduhu, niko nikoga nije razumevao. U brodu se nešto zbivalo. Na palubi nije bilo ljudi, ali ipak se osećalo da među pridošlicama koji su još uvek bili nevidljivi, i onima gore. postoji neka veza. Prođe još jedan sat dok se uniformisane ličnosti, koje su se smrzavale na pločniku, ne popeše gore, i, izdajući nekakve naredbe na poljskom, grdosija poče da se iskrcava.

Hladnoća ga je podizala sa zemlje kao bolest, skoro da zube pomoli od drhtavice. Buncam ili ne, pomisli Vasil Belomorov, gledajući kako iz broda ističe reka ranjenih i rasplinjava se dole na nečistoj betonskoj ploči kao da je vojska od saponice. Zbog ranjenika, u pratnji sestara iz Crvenog krsta, taj tok mestimično nije bio pravilan, i oni su bauljali silazeći dole, prebacujući svu težinu na ramena tih mladih rumenih ženica ili su ih pak prenosili snažniji muškarci, kao gajbice prezrelog paradajza.

Među prvima siđe Vasil i, stavljajući ranac između nogu, jedno vreme je pokušavao da pripali cigaru, i, pošto nije uspeo, opsova zemlju u koju ga izručiše kao prljavu vodu i sada je, uvlačeći vrat u šinjel, tražio nekoga od svojih: možda mu se sestra popela na ovaj ukleti brod, ona mu je u Draču mahnula rukom dajući znak da je u grupi koja ide za Rumuniju; ali zbog meteža koji nastade na Jadranu, Vasil nije bio siguran je li se Risa popela na rumunski brod ili je uhvatila neki drugi. Brod je ličio na brdo koje se ljulja nad tamnom vodom, i Vasil je bio srećan što se i Risa nekim slučajem ne nađe u vrtlogu koji povuče njenog brata. Kada se upisao u tefter poručnika Teofilakisa, tražeći da ide za Rumuniju, nije mogao pretpostaviti da će to

zajapuriti lice onom špijunčiću Madžircu iz nekog kraja tamo iza Krfa, kada brod skrenu prema Španiji. Čuvao je bog tog Madžirca što Vasil ne izvadi pištolj, a i on je imao svog sveca što mu oružje ne nađoše još u Suku, na polasku.

Izlazeći iz zadnjeg dela broda i drhteći na vetru, jedna postarija žena za dlaku što ne pade u hladne baltičke vode: okliznuvši se stepeništem, ona zakači nekakvu ranjenu nogu, koja je visila kao na ljuljaški usred sela i rapavi muški glas vrisnu od bola. Tog oktobarskog popodneva slika Gdinja bila je buđava: na jednoj strani otpadak građanskog rata, a na drugoj personal poljskog Crvenog krsta iza koga je stajalo poredano desetak vozila pokrivenih ciradama, a podalje, pak, kolona vojnika koji su lupkali čizmama po vlažnom betonu i čudili se što su ovde i od koga treba da brane tu utvaru od ljudskog mesa pod bednom odećom.

Tekla je sa broda ta živa ljudska brazda: škripele su prljave čizme izlisanog đona, izgledane kože, kao da su je moljci grizli, dok je vetar duvao, drvenim basamacima je silazila jedna šuma od nogu umotanih u stare pantalone, krpljene i nezakrpljene. Cedila se ta ljudska sirotinja na beton, kao sapunica i malo je trebalo da je vetar raznese sumornim gradićem. Te slike i prilike što su se ljuljale pred Vasilom kao nanizane paprike, zgrčenih lica i kao da pitaju: - Kud dođosmo? - dolazile su sa strašnog Viča, noću skrivenog u njihovim nedrima kao zver, iz brazdi Meglenskih sa zeričkom aleve paprike na očnim kopcima i sa ogrebotinama na grudima od crnih noktiju žena pod svilenim čaršafima. Njihovo pretakanje je iz ružnog broda na poljsko prljavo pristanište, mestimice prekidano naletima vetra koji je šibao nebo i more i činio da izgledaju nestvarni, tobož lupaju i ritaju pred vratima božjeg rascepa, tamni i žuti, i srebrni i kaljavi, u tom je njihovom pretakanju bilo i nepresušne ljutnje što ne jebaše kralja po komunistički i što su odvojeni od vrelih tela žena iz Drame, od njiva ispod Seresa napadnutih žutim skakavcima, a negde i govnama raznih Kalčevaca, Pulevaca, Švaba i kurvi, od prašnjavih puteva između Vodena i Soluna, opaljenih nekim čudnim, tihim, vrelim, ukletim i ljubljenim suncem, pod kojim su stražarili sa uperenom puškom prema nevidljivom neprijatelju, dolazio on iz Male Azije, Evrope i iz kurvine, čuvajući trbuh porodilja i dahćući i umirući od straha i misli, otrovne i bodljikave, u kojoj se krilo večno pitanje: Šta će biti ako ne sačuvaju spaljene puteve, strnjišta, ugar, i plamičak u čađavoj sobici? U njihovim zakrvavljenim, unezverenim, čađavim očima, propadalo je bapčorsko kozje mleko, požarenske sirke, kavalske smokve i svo voće, suvo i zeleno, zagriženo pa ostavljeno od lani, preklani i od pre sto godina. I razmišljajući najviše o proji, skrivenoj od surovih pogleda koljača i dželata, mučili su se da odgonetnu jednu ljigavu zagonetku da ova Poljska nije što i njihova gnjidava postelja, neprovetrena, vatrena i hladna ali i miropomazana, puna straha, ali i ljubavi, i da će ih ovi vetrovi izgledati kao psi i to pred očima onoga koji dovede ovu sedamhiljadnu vojsku i nevojsku na kraj pojila, na početak pišala - predsednika još jednog socijalizma, pana Borislava Bjeruta.

Vetar je i dalje šibao gradić i gasio svetio nad morem. Nije se moglo videti gde se uliva čelo umorne vojske, jer je skretalo desno iza jedne dvospratne oguljene pristanišne zgrade.

- Pane, da vam nije muka? - začu se ženski glas s desna. Vasil umorno okrenu čelo telo na tu stranu. Rame uz rame do njega stajalo je jedno lepo žensko lice. Nije shvatio šta ga je žena pitala. Pre no što otvori usta, Poljakinja ga povuče i prikači ga na rep povorke. Prodoše pored još jedne gomile pristanišnih starih zgrada i opet ne shvatiše gde ulazi toliki narod: ljudi su vukli noge prljavim betonom, mestimično posutim naftom i izgledalo je da svi stoje, nikakav šum ni korak, samo je vetar šibao po njima. Pošto se nalazio na začelju, mogao je da otkrije da neko isto tako prati njegov trag, ali se odmah ne okrenu da vidi koji su ti ljudi koji ga slede za petama, to

učini tek posle tridesetak metara. Cela jedna četa poljske bezbednosti pokušavala je da mu ugreje leđa, a iza vojnika - park vozila Crvenog krsta.

Vasil oseti oganj u grudima čim primeti metež pred vozom: duga kolona crvenotamnih vagona, bez pravih prozora, izgledala je pusta i nerealna. A takvu sliku je pružao i sav taj ljudski priliv sa broda koji se smeštao na jedan ogroman blatnjav plato, ne shvatajući zašto se ponovo čeka i kakav je taj pregled vagona od strane medicinskog osoblja i nekih u uniformama bezbednosti.

Svetiljke su čkiljile u mračnoj Gdinji. Ne dozvoli onima u belim mantilima da mu pomognu da se popne u skoro prepun vagon, i nekoliko sekundi ostade da stoji na ulazu, držeći se jednom rukom za nekakvu ručku. Bio je poslednji. Dole na platou stajahu ljudi od vlasti sa spiskovima u rukama. - Ej, mršavi, zatvori vrata! - dreknu neko iznutra. - Promaja je.

Ne pomeri se. Ove se iniforme među sobom samo dogovaraju, pomisli, viču nekome, ali ne daju znak da voz krene, izgleda čekaju da neka važna ličnost udari pečat na njihovu sudbinu. Smešno su izgledali vojnici koji su ih ćutke pratili i sada su drhtali na vetru i kamioni iza njih sa upaljenim farovima. - A bre, tresigaćo, misliš li da zatvoriš ta vrata? - oglasi se nekakav bariton.

Dve žene u belom stadoše pred njegove noge, u rukama su držale malene pumpe, nalik na dečje igračke. Jedna ga ruka dohvati za šinjel i povuče unutra. Glas koji dograbi njegov umorni mozak beše sipljiv, ali ipak jasan i najavljuvao je kavgu. - Ej, tresigaćo, čuješ li ili se praviš da si gluv. gamoti panagija.

Tek tada se Vasil Belomorov okrenu ljudima u vagonu: iznemogli i sa crevima u ustima od dugog broskog ljuljanja sedeli su na golim i prljavim daskama, a oni pak sa više snage u telu, stajahu, grejući leđa jedan drugome. Smrklo se. Vasil odlučno strže ruku čoveka koji ga je držao za šinjel i psovao je na grčkom i upravo se spremao da ga gurne dole kroz vrata, ali procenivši u trenu da bi mogao, u padu, da polomi stamene glave Poljakinjama zadovolji se time što odgurnu nametljivca od sebe. Neko zatvori vrata snažnim treskom i dobro je što ne dohvati nečije prste. Vagon se zatvori i promaja prestade. - Poljaci nas dobro smestiše -reče neko posle izvesnog vremena. Ljudi su ćutali. Neko zapali šibicu u mraku i vagon zamirisa na duvan. Pošto su bili zatvoreni u malom prostoru, činilo im se da more još više hući. Spoljni glasovi su teško dopirali do njih. - Pitam se kuda će nas odvesti? - dođe glas sa drugog kraja.

Do Vasila je stajao jedan za glavu veći od njega i upravo taj negdašnji DAG-ov borac reče, smejući se: - Ti samo pitaj, Kirijas, imaš pravo da pitaš kud te put vodi, a odgovor će ti dati lično šef ove državnice.

Niko u vagonu ne prihvati njegovu šalu. Vasil potraži mesta za sedenje, derući se da sklone ruke oni pred njim da ih ne bi zgnječio, i tada se otvoriše vrata i udoše dve stamene Poljakinje i, jedan postariji čovek sa fenjerom. Svetlost obli lica u njegovoj blizini. Čovek sa fenjerom dade znak svima da sednu. On stade usred vagona, podiže visoko fenjer što je bio znak da dve mlade Poljakinje mogu početi da im pune gaće i mišice praškom protiv vašaka. - I dole, curo, i dole - reče šaljivo mladić koji je bio za glavu viši od Vasila, a sada je, u sedećem stavu, začudo, izgledao niži. -Ćuti, mazgove! - odgovori Vasil tonom koji nije trpeo pogovora. - Ne teraj devojčice da te tamo češkaju. Zar si toliko lud pa ne vidiš da se stide...

Vazduh ispuni prašina. Nastade kašljanje. Neobavljena posla, obe Poljakinje sidoše iz vagona. Onaj sa fenjerom stajao je kao svetac sa neba. Vasil zatvori vrata dok ga je vetar šibao po slabinama i seti se bolnice u Albaniji i reči doktorovih da će se metak u grudima pokretati na hladnom vremenu i pod stare dane.

Vrata se ponovo otvoriše. Dodoše im u goste dvojica u uniformama, teško se penjući: jedan u poljskoj uniformi, preko koje beše navukao beli mantil, a drugi, niži od njega, u DAG-ovom odelu. Obojica su bili lekari.

- Ima li koga da boluje od nečega? - upita grčki Dagovac.

- Ja - glasno se javi jedno neobrijano lice.

- Od čega?

- Od pameti - reče ozbiljno neobrijani čovek.

Obe uniforme rekoše nešto jedna drugoj i, ne čekajući ni trenu skočiše iz vagona. Vasil pruži ruku da zatvori vrata, ali čovek u DAG-ovoj uniformi zadržava vrata za trenutak, upozoravajući sve: - Ako ima da nekoga još boli rana, neka siđe dok ne bude kasno - reče glasno i treskom zatvori vrata, ali se ona od siline opet otvoriše. Čovek sa fenjerom postojao još malo među ljudima, ne znajući šta da čini i, ne pazeci kud gazi, iziđe ostavljajući ih u mraku.

- One cure kao da se uplašiše naših vašaka - javi se jedan od nezaprašenih. - Ne vratiše se više.

- Ako ih imate čuvajte ih, trebaće vam - reče Vasilov sused, sada za glavu niži od njega. - Ali ja mislim da su se te cure uplašile vaših...

Mladić prestade da govori kada se vrata vagona otvoriše po četvrti put i kraj Vasilovih nogu tresnu jedna vrećica sa konzervama i jedna sa hlebom. Kroz pukotine vagona ulazio je miris usmrdelog ulja. Čim nestade prilika onih koji su delili hranu, Vasil ustade, teško kao da čupa žile iz zemlje, i još jednom pogleda napolje: dole je još uvek neko trčao pored vagona. Vojnici su još drhtali na hladnom platou, a kamiona nije bilo.

- Pane, da vam nije muka? - upita ga jedna prilika što stade kraj vrata, primećujući kako izviruje napolje, kao da traži pomoć od nekoga. Sestre su to pitanje postavljale kao papagaji i on je već znao njegovo značenje. Muka mi je, pomisli Vasil, a glasno da ga svi čuju reče: - Kakva smo mi vojska kad su nas dovukli toliko daleko? Opasna? Zar je potrebno ovo pričam ti priču! Mogli su nas i bliže dovesti. - A gde? - Upita neko ozbiljno. - U Jugoslaviju - htede reći Vasil, ali povuče tu misao.

Vagonska vrata će se još mnogo puta zatvoriti i otvoriti dok najzad voz ne krene: sporo je milio prugom i pošto su se nalazili u pretposlednjem vagonu, čuli su kašljanje druge lokomotive i udisali miris sagorelog ulja. Vasilovo oko nije mirovalo, sedeo je na rancu i mislio na Mitu. U snu neko zakuka. Voz je često zastajkivao i dugo stajao u mraku na otvorenoj pruzi, kao da su mašinovođe imale naredbu da uzalud gube vreme.

Ujutro ih je voz još uvek negde nosio, i uveče, i usred noći, i ljudi se umoriše od sedenja i ustajanja, a drugoga dana pak, negde pred sumrak, stojeći na jednoj usamljenoj stanici, iza koje se naziralo selo u daljini, smešteno između dve šumice, otvoriše se dva vagona i sav teret u trenu bi prebačen na tri kamiona sa znakom Crvenog krsta koji izroniše odnekud i redom nazadački krenuše ka staničnom kućerku. Podalje od sela ležala je magla. U njihov vagon ubaciše još konzervi i hleba. Napuniše usput i čitule vodom iz plitkih bunara.

I voz opet krenu u mrak. Neko u neposrednoj blizini Vasilovog desnog uva dreknu: - Ljudi, zar vam se ne čini da se vraćamo?

Kada je čovek to rekao svi su bili nekako odsutni: dremuckali su ili razmišljali o drugim stvarima, ali negde pred zoru taj isti čovek skoči sa mesta i gazeći po nečijim nogama, otvori vrata i reče: - Šta sam rekao! Vraćamo se, ljudi, vraćamo. Ako moje oči lažu, uverite se sami. Ljudi, na istom smo mestu odakle smo i krenuli. U Gđinji smo.

Ne verujući u ono što im čovek govori, Vasil se teško pridiže i mrzovoljno pogleda napolje. Dobro čovek reče. Ponovo su u Gdinji. Svitalo je i teško se moglo pogoditi hoće li biti sunca ili ne. Važno je da vetra više nije bilo. - Mozak mi se pomutio, pa, rede razmišljam - reče neko licem priljubljenim uz daske ne bi li ugledao nešto kroz pukotine. - Zašto nas vozikaju ovako, od koga nas kriju? - Ako baš hoćeš da znaš ja ću ti reći - javi se postariji čovek. - Evropa ne srne da zna gde se nalazimo! - Zašto, zar Poljska nije Evropa? - upita drugi. - Poljska ima diplomatske odnose sa Grčkom, gamoti panagija, bre peda! Eto zašto nas kriju kao zločince... Jasno?

Čovek koji to reče bio je iz same Atine, po izgledu se ne bi reklo da je mnogo star, i pre rata je držao bakalnicu u Janini, a za vreme ELASA otišao je u planinu i evo još uvek se vraća u svoje rodno mesto. Sklanjajući se sa vrata, Vasil pomisli: Nas su primili tajno, misle da nam čine čast, a mi smo ovde primljeni kao što se prima sami đavo. Noge su ga bolele. Bojao se da sedne, može mu neko zgaziti ranjenu nogu. Čekao je da se nešto dogodi. I posle dva sata čekanja ništa se ne dogodi. I posle četiri - opet isto. Vreme više za njega ništa nije značilo kada lokomotive ponovo zabrektaše, zažmuri i ostade dugo u tom položaju. Tad je bio načisto da ga više ništa ne interesuje, mogu ga voditi u raj, ali vala i u pakao.

Potom kao da beše u polusnu dok se vozio na nekakvom kamionu. E Vasile, ne primeti ni kako izgleda ta mala stanica negde u zapadnoj Poljskoj, ni vreme te ne privuče, a ni za dan ne upita. Dadoše ti jedan smotuljak zimske odeće par vojničkih čizama i još koječega i ti pokušaj da sve to gurneš u ranac. Ne izbroja ni koliko ljudi uđe u isti kamion vraže...

Vožnja završi i on je stajao usred velike sobe sa dva reda gvozdениh kreveta, u svakom redu po pet i gledajući kako drugovi redaju stvari na postelju i osećajući snažan miris izmeta i svinjskih koža, počeo da se smeje, najpre tiho, a zatim nekontrolisano dok se na kraju ne strovali na pod i ne zari glavu u ranac i tog trenutka se Vasilova čvrstina izli na čisti betonski pod i Binov sin glasno zarida. Drugovi pomisliše da je sišao s pameti. Niko ne pokuša ni da ga pridigne ni da mu pokaže postelju. Plač se izlivaio vani kroz otvorena vrata.

Kada mu ponestade daha, onako presamićen, ličio je na svinju koja grokće rijući po dubrištu.

U sobu koja je više ličila na štalu, uđe mlada žena sa bereom na glavi i u sivom mantilu. Pažljivo uhvati Vasila za ruku i povuče ga gore. Bio je krotak kao dete i dozvolio je da ga žena sasvim uspravi. Devet muškaraca zinu u čudu odmahujući glavama, ne verujući da lepa žena može da miluje njihovog prljavog druga.

Poljakinja dovuče Vasila napolje: dok je vukao noge za njom izgledao je bedno, neobrijan, sa suzama u očima od nekakvog prkosa, masne kose i zgužvana šinjela.

- Eto zašto su neke zaprašivale lepe sestre, a neki ostadoše golih muda - reče ozbiljno mladić koji je u vozu sedeo do Vasila.

Ne primeti dobro gde ga odvede rida žena, samo oseti miris sapuna i levande. Žena ništa nije govorila. To je bio dobar znak. Trudio se da im se pogledi ne susretnu. Ona mu ponudi žubrovku. Nije smeo da odbije tu umiljatu ženu. Potegnu poveći gutljaj i oseti kako mu kroz grlo izlazi sav dah, a stomak počeo da se nadima, kao pekarski kvasac. Da se ne bi zastideo pred ženom izađe natraške i stade pred svinjcem da se raspravlja sa svojom budavom utrobom.

Dva dana se Vasil borio da ne misli na Poljakinju, od stida i od jeda podnosio je teret Sto su ga terali da čisti svinjce od jutra do mraka. Prvog dana je radio sa jednim Grkom, ali on, vrag, brzo pobeže, ne može tobože da podnosi miris, i tupoglavac ode da traži drugi posao od Uprave gazdinstva. Trećeg dana zarosi kišica i

neбом udariše jata ptica. Mislio je da je prvi napustio posao, a ovamo u baraci devet njih se izležavalo na svojim posteljama. I tad blesnu žena, otvarajući tiho vrata, i pred radoznavim drugovima dade mu znak da iziđe i da sa sobom ponese svoje nove stvari. U sebi se strese. Obasja ga parališuće svetio. Otвориše se jedna trošna vrata. Hodnik kojim su išli bio je dug i mračan. Poljakinja je ljuljala bokovima pred njim kao koza punim vimenom mleka. Ošamućen time, nije razmišljao kao pravi muškarac, zašto tako poslušno sledi ženu. Skrenuše levo i izadoše napolje na drugu stranu barake. Zatim prodoše kroz jedna uža vrata, saginjući glave da ih ne bi slomile o dovratka, i nađoše se u hodniku ozidanom ciglom. Mirisalo je na toplu vlagu i sapunicu. Voda se cedila betonom kojim su koracali. Poljakinja stade i pokaza Vasilu gde treba da uđe. Sasvim na kraju bubnjala je vatra i klokotao kazan pun vode. Negde su žuborile slavine. Zapravo, kupatilo se sastojalo od tri kabine sa pokvarenim tuševima i trulim vratnicama. Čovek se predomisli i odluči da se vrati, ali žena ga kao slučajno spreči da izvrši nameru, hvatajući ga za šinjel. Zbog brade i crvenog lica, nije se moglo primetiti koliko mu se koža na obrazu zajapurila.

Poljakinja ga naprosto gurnu u prvu kabinu, uzimajući zavežljaj iz njegove ruke. Nikoga nije bilo u blizini. Prašnjava svetiljka, postavljena iznad slavina od kojih je kroz jednu slobodno žuborio mlaz vode, razjedala je nožnu tminu. S mukom se svlačio. Kabina nije bila ozidana dc krova i on prebaci stvari preko vrata i čizme rasejano čušnu ustranu. Pusti toplu vodu i... sve se zamagli. Opsova. Prevari ga žena. Pokuša da se obuče, ali stvari ne behu na mestu ni kom ih je ostavio. Pokuca na trula vrata. - Mamicu ti tvoju putano jedna! - zamuca Vasil. Uplašen kao petlić prec nožem, promoli glavu kroz vrata i odmah se ponovo vrati upravo je tad Poljakinja donosila dve kofe vode iz kazana jednu plehanu zahvatku.

Sat kasnije osećao se kao drugi čovek, presvučen u novu odeću šepurio se kao da je grof koji je došao na svoje imanje, ali mu misli ipak behu vezane za staru prljavštinu. Vasil od žene zatraži iznošene stvari. Bez snebivanja ona mi pokaza na vatru: u plamenu su goreli nekakvi truli dronjci kojima je uvijao noge: upisane gaće, fanjela čija je boj; nekada možda i bila bela i još nešto je gorelo u poljskor plamenu, dok se žena, sva u znoju, sa nakrivljenim bereom -kikotala. Svi su joj zubi zdravi i beli, primeti. - A moj šinjel? - graknu Vasil tužno, kao da se kuća srušila na njegovu glavu.

Međutim, šinjel nije goreo, ni partizanska odeća, ali se kapa, izgleda, vinula kroz odžak gubeći u pepelu veliko D. Povrati se da uzme izlazne čizme, ali primeti da su pune prljavštine. Baci ih u vatru. Glava mu više nije primala nikakav loš miris. Soba u kojoj je bio pre neki dan, sada je izgledala drugačije: zidovi behu ukrašeni sa nekoliko fotografija na kojima su se videle svinje u svinjcu i na ledini, a na jednoj fotografiji širila se Poljakinja, na trošnom zidiću, verovatno delu gazdinstva, lagano odevena, pa su joj se i preko haljine nazirale obline stamenog tela. Sve te fotografije bile su stare i ispljuvane od muva. Začudi se šta će unutra dva gvozdena kreveta, jedan namešten, a drugi prazan. Sobicu je služila za spavanje i za spremanje jela, jer na jednom stočiću behu razbacani okrajci hleba, jedna kašika i nekoliko tanjira. Peći nije bilo.

Sede na goli krevet i prvi put je bio u prilici da promatra ženu. Nosila je džemper na dvoredno zakopčavanje, prilično dugačak. Nije pleten po njenoj meri. Možda ga je dobila od Crvenog krsta. Lepa je, đavolica, u ovom poljskom svinjcu. Čim uđoše u sobicu, ona skide džemper i njime prekri jednu drvenu stolicu u sobi. Dok je tražila nešto u ormaru, od stida što se naguzila pred njegovim očima, on okrenu glavu prema šinjelu i raspoloženje mu se malo promeni: taj šinjel ga vrati

nazad u Ber, i da ne bi lutao Vičom, sede na njega, krijući i ostalu staru odeću iza leda.

Pokazujući bele zube i prilazeći mu gornjim delom grudi, Poljakinja mu ponudi žubrovku. Potegnu jednom ali morade povući još jedan gutljaj, jer su ga crte njenog lica prisiljavale na to. Ona ga uhvati za ruku da bi ga premestila na drugi krevet, ali joj on ne dozvoli da izvrši nameru. Sede pored njega i cugnu iz flaše.

- Neobrijan Grk - reče Poljakinja, milujući njegovu bradu.

Odjednom se Vasil okrenu prema njoj gutajući njen lik nekoliko sekundi, i skrgutnu zubima. Shvati šta mu reče žena.

- Makedonac! - grmnu Vasil udarajući se u grudi. - Ne Grk! - uze flašu iz njenih ruku i sasu dosta tečnosti u svoje grlo. Poljakinja slegnu ramenima, začuđeno I umiljato raširi usne.

Vasil ustade i praveći se da razgleda sobu, neočekivano sede na namešteni krevet U istom trenutku i Poljakinja se nađe pored njega i stojeći tako, učini mu se da je mnogo visoka. Ona jednim zamahom odbaci bere, kao da sve baca sa sebe, i čučnu da mu izuje čizme. Smejala se što ih je obuo na bosc noge. U žurbi kod kupatila on ne primeti čarape. Možda ih je izgubio. Ustezao se da mu vidi ranjenu nogu. Uhvati je za mišice i podiže s lakoćom kao da je šinjel i posadi kraj sebe. Zaboravi na čizme jer je trbuh poljakinje bio mekan i on oseti kako propada u tu mekotu. - Zovem se Eva - reče blago žena, hvatajući ga za leda. On je zaista propadao u nekakav pamuk. - A ti Vasilaki, neobrijan Vasilaki. Neobrijan Grk.

Čizmama je udarao o zid i krevetske šipke. Zatim se postelja kroz koju je glavačke propadao raspori i on se, strahujući da ne padne na nešto tvrdo, uhvati za njene sise, ali mu one iskliznuše iz hrapavih ruku te je morao da se zaštiti da ga ne udari jedna hrastova grana. Odjednom nestade glave Eve Niševske i na njenom mestu je sada stajala Mitina glava. Ispusti granu u trenutku kada se Mita otkotrlja u rov, ležeći na plećima, ogoljenih kolena, i on reče sebi: Ne ostavljaj je, Vasile, i posegnu za njenim trbuhom. Tonuo je u rov zajedno sa svojom ženom i nije mogao da se smeje, ako mu je uopšte bilo do smeha, i kada se rov razdvoji na dve strane, Mitino lice prhnu pod njim i poče da kruži u vazduhu. Dovikivao joj je da sakrije lice, jer neko može da puca u nju. I zagrme. I posegnu za tim lepim licem da bi ga spasio od dima i uspeo je da ga spasi i da ga sakrije u tamnu sobicu. I sada je znojavo i preplašeno lice šetalo sa zida na zid, kao da će negde stati i skameniti se kao slika. Lice je dozivalo: Vaasile! Vaasile! Vičo se ruši! Spasi mee! A on, muž Mitin, glavačke propada ka tami dok na kraju ne ugleda vatru u kojoj gori lice njegove ljube, Dimitrino lice, zajedno sa usranim stvarima.

Odvoji se od Poljakinje nerazumljivo mrmljajući i poče da se vrti po sobi, tražeći nekoga da istera, i zaboravi da podigne pantalone. Sa jednom nogom podignutom naviše i oslonjenom na zid, žena se zajedljivo smejala i taj smeh mu je bušio i gnječio ranu u grudima kao ugalj koji tinja.

Evin glas ga je golicao po leđima. Vasil iziđe napolje polunag i tek će posle jednog sata ponovo posegnuti za njenim trbuhom, a činilo mu se da se ona još uvek smeje.

Dva meseca posle porođaja Eve Niševske, Vasila Belomorova pozvaše u Upravu i rekoše mu da treba da ide u Legnjicu i da radi u tamošnjoj željezari na izradi vagona. Na njegovo pitanje: - Zašlo? - ljuto mu odgovoriše da ovde blati čast grčke žene.

Tlo mu se ljuljalo pod nogama kada ode da potraži Evu Niševsku u kuhinji. Reče joj bez kolebanja o svom odlasku u Donji Šljonsk. - Želeo bih da i ti i Maruška pođete sa mnom. - Ne pogledavši ga u oči, lepa Poljakinja mu reče: -I šta ako dođem?

Hoću li biti tvoja žena? Ti nisi siguran je li tvoja Makedonka živa ili mrtva. Ako si odlučio da ideš, idi.

Ko te drži.

Jesen je blago menjala pejisaž kada je mala Niševska zaplakala usred mirisa svinjca. Izlazeći na put, smrknutog lica i sa hiljadu psovki na usnama, Vasil Belomorov pogleda naokolo: iako je zima još daleko, učini mu se ili ne, ali na desetak kilometara od gazdinstva bila se spustila magla, urno pored jedne šume. To je bio znak da treba da ide tamo gde ima sunca.

19.

SUSRET SA UPRAVNIKOM PANOM KRAKOVSKIM I SA MITROM. I SA PODLOSTIMA EVE NIŠEVSKJE.

Tog jutra hiljadu devetsto pedeset i treće sunce je visoko stajalo na plavom nebu kada Mita Belomorova posla treće pismo iz Bera u tuđinu.

A isto je to sunce bilo među oblacima i bliže zapada kada se Vasil vratio iz Zgoželeca u Legnjicu.

A samo dan ranije opaljenih je ruku dočekaio kraj nedelje. Nije mu bilo važno što je proleće i što mu četvrtu godinu pamet sole Poljaci, Grci i poneki Makedonac. Čak ni to što je subota. Spremao se da prvi iziđe iz željezare, a iskašlja crnilo napolje među poslednjima. U ušima su mu još odzvanjale mašine. Brisao je ruke o odeću i nije mislio na zarđali lim koji je tog dana gužvao kao platno od konoplje, kada ga pozvaše na sastanak u najveću halu, da sluša kako poljski čovek treba još više da zavuče ruke pod ruševine razorene zemlje. Glas govornika u kožnom kaputu i sa kačketom na glavi sekao je kao nož. Zatim svrati u poštu. Iscrpljen i gladan. Udišući memljivi vazduh, sam se provlačio kroz krivudave uličice sve do šaltera male pošte. Već dva dana je nosio pismo pod pazuhom: odluči da se javi Miti u Ber, ako je živa čuće njen glas.

Ali tamo u pošti, čekajući na red, dogodi se nešto što Vasila Belomorova pogodi pravo u stomak. Ime i adresi njegove žene bile su ispisane na grčkom. Nekoliko puta pročita Mitino ime. Dimitra Belomoris. Ko je on? Dosad se u svim dokumentima povlači kao Vasilis Belomoris. Šta ako se on zove Vasil Belomorov. Piše li tako na nekom dokumentu? Šipak. To saznanje ga natera da odmah sutradan ode u Zgoželec i da porazgovara sa nekim panom Krakovskim o detetu po imenu Mitar Valevski. Taj pan Krakovski mu je pisao da hitno dođe u dom i da vidi svog sina. Dečak je došao iz Rumunije. Međutim, nešto je mučilo Vasila. Ako se radi o njegovom Mitru, zašto onda nosi drugo prezime? U oba grada je peklo sunce. A ipak ga čistoća Zgoželeca ne zgreja. Polupraznim autobusom stiže u radić. Rano nedeljom Poljaci ne putuju, tada su u crkvi.

Dom je lako pronašao. Trošna četvorospratna pruska zgrada. Prođe dve sporedne uličice, jednu uzduž, a drugu popreko. Kancelarija puna Krakovskog bila je dugačka a tesna i skoro prazna, zidovi bez ukrasa. Samo portret prvog sekretara Partije, Borislava Bjeruta. Tamo ga uvede jedna postarija žena. Baš je kroz široki prozor merkao prazno dvorište kada pan Krakovski uđe unutra sav zadihan i crvenog lica. U poređenju sa panom Krakovskim, Vasil je izgledao ofucano: pravi pustinjač.

- Teško sam vas pronašao, pane Belomoris - obrati mu se upravnik i rukovaše se snažno, kao da cepaju drva.

Vasil se namršti kada je čuo kako ga upravnik oslovljava, ne reče mu da se tako zove samo u dokumentima. Prepusti da Poljak govori. - Nismo bili sigurni da li

ste u Poljskoj ili negde drugde - dodade, ne ponudivši mu da sedne. - Pisao sam direktno vašoj Partiji... ne razbijajući glavu jeste li...

Vasil ga prekide. Teško se izražavao, nije dobro znao poljski.

- Druže Krakovski, ti si mi pisao da se ovde kod vas nalazi dečak po imenu Mitar Valevski, rodom iz Bera. Je li to tačno?

Pan Krakovski se zbuni. Jednom rukom zagladi kosu i reče: - Dečak se zove Mitrakis Valevis, a ne kao što ste vi rekli! Vasil je ćutao. Iako je nosio šinjel, oseti hladnoću Reče kao čovek bez glasa: - Možda se tako zove. Ali kakve veze ima to prezime sa mojim: ja se zovem Belomorov - odnosno Belomoris.

- Dečak je došao iz Rumunije, tačnije iz Sinaje. Ovde je nepuna tri meseca, kao što sam vam napisao. Evo u čemu je zabuna: dečak zna kako mu se zovu roditelji, zna iz kog je mesta, bio je petogodišnjak kada je došao u Rumuniju, ali prezime mu je promenjeno.

Vasil zaključio da upravnik mnogo priča, a nišu konkretno ne kazuje. Zatraži da sedne. Zatim upita upravnika: - Mogu li da vidim dete? Dok ne vidim dete... - i nastavi da misli na grčkom, više za sebe.

- Poslao sam ga da doručkuje, uskoro će doći.

- Niste mi rekli kako mu je promenjeno prezime i kako je došao ovde u Poljsku i na koji ste način utvrdili da je to moj sin?

- Samo što su deca došla u Rumuniju, htediti reći u dom, prozivali su ih tako redom i stali do nekog Valesi Mitrakisa Valesa, ali pošto se niko nije javio na prozivku, upitali su poznaje li neko dečaka sa takvim prezimenom, ali niko nije znao reći ništa konkretnije i nastavili su sa čitanjem. Međutim, posle prozivke je jedno dete stajalo samo po strani. Upitali su ga kako se zove, a ono je reklo Mitar Belomorov. Pitali su za roditelje njegove, i odakle su kad, gle čuda, sve se slagalo, osim prezimena. Pitali su ga ima li druge braće, ono odgovorilo da ima: jedan, stariji, bio je u partizanima, a drugi ostao u Jugoslaviji. Ne razmišljajući više, ljudi iz doma su mu rekli da je dečak zaboravio prezime, da se ne zove Belomoris, već Vales.

Pan Krakovski ovde stade, kao da se nešto kolebao Tužnim očima pogleda u Vasila, a zatim, prilazeći prozoru dozvoli da mu pogled padne dole ka praznom dvorištu Odjednom se okrenu i reče: - Jednog dana, posle osam godina, upravnik je pozvao dečaka i rekao mu da se sprema, ići će u Poljsku kod svog starijeg brata.

Osećajući kako mu oko igra, sav napet, Vasil se pridiže sa stolice i zamuca, mešajući reći, malo poljski, malo Tresininim jezikom. - Zar mu je i brat ovde? Alekso?

Krakovski ustuknu. Nije odmah uspeo da shvati. - Šta rekoste? Kakav brat? - Vasilove usne zatrepriše. Bulkes i Vičo mu se pomešaše: s vrata mu se prikaza Mita. Ćutao je. Krupnim očima probadala je njegove grudi. Naspram nje stajao je Alekso i onaj oficirski pas iz vojvođanskog sela. Pod jezikom oseti vreli pepeo i, ne uspevši ni reci da izusti, sede na drvenu stolicu kao vrećica puna trica.

- Kada čovek jednom pogreši, greška se teško ispravlja - nastavi upravnik. - Ispalo je da mu Lazaris Vales nije brat, iako je i on rodom iz Bera i, kao i Mitrakijev brat, ovde je stigao preko Jugoslavije...

- Mogu li razgovarati sa tim Lazarom...?

Reći je jedva čupao iz usta. Smrknutog lica, naboranog čela, srastao je sa stolicom. Sada mu je opet kloparao voz iz Gdinje prema pustinji. Upravnik mu priđe, posmatrajući ga zabrinuto.

- Pane Vasilakis Belomoris, da vam nije pozlilo? - Vasil odmahnu glavom. I opet prozbori nešto na grčkom.

- Lazarisa Valesa smo poslali u sanatorijum. Dugo boluje od grudne bolesti. Bolest je zaradio još putem: dobio groznicu i vatra ga sa zemlje dizala i umalo da zube polomi. Sada je bolje. Nema zašto da ga vidite, on nije vaš sin...

- A kako ste se uverili da je taj Mitrakis Vales moj pravi sin? - jedva izgovori Vasil.

- On sada ima deset godina. Ne uzimajući zdravo za gotovo dokumenta koja je doneo iz Sinaje, mi smo ovde sve proverili: dete zna svoje roditelje. Ako su mu u Rumuniji rekli da će se zvati Vales, ovde u Poljskoj odbija da se tako zove, naročito posle njegovog susreta sa Lazarisom. Kaže da mu je prezime Belomoris.

Vreli pepeo pod jezikom poče da mu zatvara grlo.

- Važe prezime je isto kao njegovo - Belomoris. Porazgovarajte sa dečakom, i ako je to vaš sin, povedite ga sa sobom - predloži upravnik.

Vrata se tiho otvoriše, jedva čujno škripnuvši. Vasil, okrenut leđima pridošlici, sporo ustade, osećajući da se ljulja tlo pod njegovim nogama, kao da je stablo koje će se svakog trenutka srušiti na prostoriju. Dugo je trajalo njegovo okretanje. Na vratima je stajao jedan plavokosi dečak na čijim su ramenima blago bile spuštene ruke jedne žene strogih crta lica. Dečak je bio lep, kose začešljane na levu stranu. Nosio je teget odelo sašiveno po meri.

Liči na Mitu, pomisli Vasil. Oči sive, nemirne, kao da igraju u bistrom izvoru vode. Učini nekoliko koraka ka dečaku. Dugo ga je posmatrao. Pokuša da kaže da mu je otac i da ga zagrlji, ali dečak se okrenu ka ženi koja ga je pratila.

Sa osećanjem da je najzad uspeo da Mitin lik vrati u Ber i da je uspeo da proguta vreli pepeo pod jezikom, on se vrati u Legnjicu. Dogovorio se sa panom Krakovskim da se uskoro vrati po sina.

Svetlo, koje ponese iz Zgoželeca, za nepun sat se sasvim ugasi u Legnjici: pred prvim ulazom neugledne trospratnice čekala ga je Eva Niševska, oslonjena na prljavi zid i sa pogledom prema trogodišnjoj Maruški, koja je tužno posmatrala kako se četiri starije devojčice uz razdraganu viku, ljuljaju na jednoj klackalici.

Ugledavši Evu Niševsku, Vasilu se pomešaše strane sveta; sada Zapadna Poljska stade pred Berom i put kojim se spremao da korača više nije ličio na put. Dodirujući ruku lepe Poljakinje, on oseti kao da je zagrabilo komad leda. - Maruška, Maruška! - dreknu Eva Niševska, ne gledajući Vasila. - Zlato moje, ovaj čovek je tvoj otac. Upravo tog nedeljnog dana Vasil nije imao želju da zagrlji malenu Marušku i da analizira lepotu Poljakinje. Njegov stan u prljavoj trospratnici bio je tesan, jedna sobica, bez balkona, ijedna kuhinjica koja je stalno mirisala na ustajao vazduh, i tesno budavo kupatilo. - Ovde nema mesta za ženu - reče Eva Niševska, razgledajući Vasilov stan. Ponudila se da skuva ručak. Međutim, njegovo domaćinstvo je odavno bilo pokriveno prašinom: žena iz Zapadne Poljske nađe samo jednu vrećicu krompira, dva-tri kila masti i pola suvog ražanog hleba. - Ovde nema mesta za ženu - ponovi Poljakinja. Čim uđe, Maruška zaneme, kao pile doneto sa pijace u zembilju. Sedela je na zamašćenoj sofi, iz koje zna koje bogate porodice, posle rata donete u Vasilov stan. Kupio ju je od dva Grka, čak nije dao ni mnogo zlota za tu staru stvar.

Te noći Vasil oseti kako ga trnje između Bera i Kastenje bocka po koži: istina, Poljakinja je ležala gola pored njega, ali je on pustio misli van Poljske. Zašto se vratila ova blesava žena? I to sada, kad je odlučio da se pribere negde sa Mitom. Kada je posle tolikih godina osetio miris Belomorovih.

U jednom se samo prevario: da je Poljakinja želela da te noći bude vrela i bila bi, ali ona osta u tankoj odeći okrenuta leđima. Nije disala. Razmišljala je kuja o nečem drugom. On je osećao da su mu ruke vezane. Srce ne. Do zore je vodio nekakvu nevidljivu bitku sa sobom: šta da kaže sutra Evi Niševskoj pre no što ćušne

vrata železare, da se vrati u zapadnu Poljsku, bez mnogo buke, ili... Ima nešto zlota, može joj ih dati. Zbog Maruške. Zar ne shvata ova iepa Poljakinja da Šljonsk ne miriše na svinjac, već na koks i čelik.

Pre vremena ode u železaru: ništa ne reče Evi Niševskoj. Spavala je žena, a možda je bila i budna. Isto tako, rano se i vrati. Pre no što je došla druga smena. Je li ga zovnuo neko, ili mu se tako pričinio, te samovoljno napusti mašine. Vasil time nije razbijao glavu. Žurio je kući da kaže Poljakinji da ga više neće motati oko malog prsta. Pred prvim ulazom oguljene zgrade zateče dve žene koje prekinuše razgovor? čim ga ugledaše. - Vasilaki - obrati mu se jedna žena na grčkom - neko dete plače u tvom stanu!

Žene mu se učiniše velike i crne.

- Ko plače? I zašto plače? - Vasil je već trčao stepeništem. Dole pred ulazom dve grkinje rekoše zabrinuta? da je ovaj čovek možda lud. U kući ne zateče Evu Niševsku Priljubljenih obraza uz prozorsko staklo, jecala je njena kćerka. Podiže je, a ona se još više rasplaka. Vraćajući se kući, nije primetio da je nebo sivo i da su mračne legnjičke ulice. Uveče je padala kiša. Sitna kao svila. Maruška zaspala. umorna od jecanja. Devojčica je stalno ponavljala: - Hoću da sam sa mamom! Hoću da sam sa mamom! Eva Niševska se ne vrati, ni te noći, kao što je mislio Vasil, ni sutradan Putana, ostavi dete i ode. Čekao je još dan, zabrinut za devojčicu i pođe ka Zapadnoj Poljskoj. Brinuo je za zdravlje Evinog deteta, ni na posao se nije javio. Voz ga ne odvede daleko od Legnjice: kopajući Maruškinim džepovima da bi video šta joj je majka ostavila, otkri pismo pisano za njega. Na jednom papiriću Eva beše naškrabala dva reda: teško ih pročitati, ali ipak sve shvati. Poljakinja, koju je na čudan način upoznao pre četiri godine, pisala mu je da se udaje, i da ne pomisli da je traži, jer je neće naći, i da se stara o njenom i njegovom čedu. I ništa više nije napisala lepa Poljakinja.

Nameravao je da izvesti vlasti o slučaju Eve Niševske, ali kad dobro porazmisli, predomisli se. Pretpostavljao je da će sav njen greh pretočiti na njegovu dušu. Otputova u Zgoželec i iz doma pana Krakovskog iščupa Mitra. Sin uopšte nije bio oduševljen što ga nepoznat čovek odvodi u nekakvo zadimljeno mesto. Npoverljivo je gledao u Marušku. Tek u Legnjici, pre izlaska iz autobusa, rekao: - Nisam znao da imam sestru! - deca su se vukla za njim kao psići: ćutke i svako na svoju stranu. Maruška je, s vremena na vreme, zagledala Mitra, koji se čudio gledajući u potiljak čoveka pred sobom, što ga je tako lako upravnik pan Krakovski ispisao iz doma, gde mu je bilo mnogo toplije i prijatnije. Pred zgradom Maruška zaplaka i Vasil je lako podiže. Nije gledao ni levo ni desno dok se penjao stepeništem. Kroz nečija vrata izleteše psovke. Pre no što uđe u svoj stan, zaustavi ga jedan ženski glas. - Vasilakis, imaš pismo iz Grčke. - Dok mu je predavala pismo, žena se za trenutak zagleda u decu i npeoverljivo upita: - Jesu li tvoja?

Ne opsova ženu, u jednom trenutku učini mu se da lično Mita stoji pred njim i strelja ga sivim očima. Žena koja mu je predala pismo i uvredljivo ga upitala, bila je iz Kostura. Makedonka, udata za Grka.

Pismo koje mu je Mita poslala dolazilo je na njegovu adresu preko Varšave. Po pečatima se videlo da je lutalo kroz Poljsku. Žena se nije obraćala direktno njemu, tražila je od ljudi Crvenog krsta Poljske nekog Vasila Belomorova. Na koverti je bilo našvrnjano, na poljskom i na grčkom, NEPOZNATO IME. Deca su ga tmurno posmatrala sa istog mesta na kom su stali kada su ušli. - Kod pana Krakovskog je bilo lepše - tiho izusti Mitar. Maruška zaplaka.

Predveče napisa dva pisma, jedno za Ber a drugo za Varšavu. Miti napisa o Mitru, da odskora živi sa njim, da je došao iz Sinaje i da je srećan sa svojim ocem. A

pak, od vlasti iz Varšave, tačnije od ministra za kulturu, zahtevao je da se dozvoli malim Makedoncima u Legnjici da uče i svoj jezik, pored poljskog i grčkog.

Pre no što zaspāše, deca još jednom digoše svoj glas. Mitar nipošto nije hteo da legne do Evine kćerke, a Maruška se nije pokoravala da zagrlji tog crnog neobrijanog čoveka. Ko zna koga je sve Vasil psovao, dok ih je smestio da zasebno spavaju: Mitar u sobi, a Maruška na sofa u kuhinji. Za sebe izabra pod, pokrivajući se šinjelom. Zapravo, za sebe je rezervisao tvrdu postelju samo da bi opružio telo, a ne da bi zaspao. Dok je pripaljivao cigaru, razmišljao je o ELAS-u i o Jugoslaviji. I o Miti.

Ne dobi odgovor iz Varšave, tako da je bio prinuđen da pošalje drugi zahtev, ali ovoga puta pismo potpisa još sedamnaest Makedonaca. Međutim, haber iz Bera bio je poražavajući i težak hiljadu tona. Nemi Mitin glas rezao mu je pluća govoreći mu o Trikeriju i o K'ču.

Leto je proveo razjedajući se između Varšave i Bera, a kasnije i između Ostrave, otkrivši da tamo živi Alekso. Između ta tri grada plakala je Evina kći i pred noge su mu padale Mitrove reći, neugodnije od gareži: - U Zgoželecu sam imao drugova...

Odjednom mu postade neophodna Eva Niševska, kuja iz zapadne Poljske, više nego Beranka; i s njenom slikom i prilikom živeo je nedelju dana, i sa mašinskom bukom Legnjice, i možda bi krenuo da je traži, izmišljajući da je Maruška povod za tu ružnu pomisao, da mu se za mozak ne zalepi neki Grk, DAG-ov poručnik: Vidim, vidim, kakve nam vragolije donosiš, aj što đavolo, bre Vasilaki! Tako, dakle, ti si se borio ne za Partiju, već za tvoje privatne ciljeve, aj što đavolo, bre Vasilaki!

I za njim još dva Poljaka, pijavice, koji rekoše da su iz Varšave i koji počеше da kopaju lično kroz njegov svakodnevni život i još da mu govore da mu otac Bino nije otac. Stariji Poljak, modar kao zrela šljiva, nosio je crnu izlisanu tašnu. Video ih je izdaleka kako krive vratove gledajući prema spratovima. Pre no što dođoše, jedna im vitka devojka, inače učiteljica grčkog jezika u Legnjici, a odskora udata za starijeg čoveka, reče na kom spratu živi Vasilakis Belomoris. Ovi iz Varšave, a možda su bili iz nekog drugog mesta, banuše u kuhinju, i, nemajući gde da sednu, ostadoše stojeći, zalepljeni uza zid. Rekoše zašto dolaze. Suočavajući se sa ljudima poljske vlasti, Vasil zamuca, obrazlažući svoj zahtev, koji su oni, zapravo, dobro proučili, ako je uopšte bilo čega da se prouči.

- Pane Belomoris - strogo ga prekide čovek sa crnom tašnom - ne razumem dobro vaš zahtev.

iznenada vratima, unutra banuše Mitar i Maruška, kao dva smotuljka starih stvari bačenih spolja i visoko podigoše glave. Devojkica zatraži hleba, a Vasil, ukrućen zbog gospode, istera ih bez ičega. - Zar vi niste Grci, sa grčkim prezimenima? Nije jasno šta tražite? - nastavi čovek tonom koji je oštro sekao. - Zašto ne učite decu da govore grčki, naravno, pored poljskog? Kakav drugi jezik želite da učite? Imate li kakav dokument koji govori da ste nešto drugo?

Tamnog lica i uspaljene krvi, Vasil Belomorov iziđe napolje gurajući goste ustranu, upravo u trenutku kada je časovnik označavao pet. Minut kasnije ponovi istu proceduru, ali ovoga puta obratno. U rukama je držao list NOVA MAKEDONIJA, prljav i iscepan na više mesta od nošenja u rancu. List je bio štampan pola na grčkom, a pola na makedonskom. - Evo vam dokument, dobar i jasan - pokuša Vasil da kaže Poljacima da Vičo sada stoji naglavce. - Razgledajte dobro i recite koje pismo možete da pročitate?

Primaknuvši glave, oba čoveka zakopaše oči u list, ne shvatajući šta on to traži od njih. Vasil ih je posmatrao samo trenutak, zamišljajući da će reći kada podignu

crvene obraze i prostrele ga zbunjujućim pogledima. A oni mu, pak, ne tražeći njegovu pomoć za razmrsivanje klupčeta svile zamršenog oko trešnjeve grane, bacajući rumenilo pred sobom, rekoše: - Ovo se pismo ne čita (pokazujući na grčku stranu), dok su ovi redovi nešto jasniji (stavljajući svoje kažiprste na stranicu štampanu na makedonskom jeziku). Zgrabi list i, osećajući da pljuje živ pepeo pod jezikom, Vasil reče: - To je, drugovi... jer smo mi slovenski narod.

Poljaci ništa više ne rekoše. Maruška im umalo ne saplete noge dok su silazili stepeništem. Školska godina je već bila počela kada u Legnjicu stiže pismo iz Varšave: mogu se držati časovi na jeziku kojim govore Makedonci, ali sve po zakonu!

Tako je odlučila Varšava, ali ne i pan Miloš Latinski, direktor najbliže osnovne škole, čiju su pamet solili mnogi prsti od Tesalije do Atine. Taj direktor tuđom glavom govori jednog kišnog ponedeljka svim Vasilima i Ristama: - Sve je u redu, ali nema učionice. Rat nam je porušio stare škole. A ti mu Vasili i Riste, pak, odgovoriše direktno u lice, ostavljajući da im kiša rashlađuje dušu: - Lako ćemo za to, pane Latinski. Samo vi pljunite u prst i potpišite, a učionicu ćemo mi izgraditi.

Dok je mislio više na cigle, kreč, eksere... Vasilu jednog oktobra saopštiše u železari da više nije sposoban da pravi vagone. - A ko je to otkrio da ne mogu više da savijam limove? - upita, još uvek imajući na umu grede, crep, sveske...

Možda je tada, skrećući pogled sa pera pana Miloša Latinskog prema mračnjašrvu, više mislio na trulu građevinu, na to hoće li se naći učitelji koji će deci loviti slova kao vrapce?

Dok je koračao prema kući, dunu vetar iz Istočne Nemačke i garež mu zarosi po glavi. Pisaće Miti i opet će se javiti u Varšavu: tražiće vizu za Jugoslaviju. Ovi ljudi dole su mu na glavi, a i ovde, pomisli, i grudi mu se ispuniše šljakom.

20.

DVA VOZA: JEDAN ZA JUGOSLAVIJU A DRUGI ZA VARŠAVU. U PRVOM JE BIO KAMEN IZ BERA A U DRUGOM NEŠTO PSOVKI ZA GRČKU I POLJSKU.

Glas starog Argira Srinkova: tata nosi, mama mesi - istera Mitra na ulicu, koja je mirisala na trule kore od lubenice, surutku i petrolej, a možda i na nešto što je odavno mrtvo, a nevidljivo je, zapisa u svojoj pameti. Prodorni glas mu je kidao košulju i nasilno, s leđa, ulazio u dušu: upao mi u kuću, a ni zet ni poznanik... ne razlikuješ je li čovek ili ciganin... kugo, kaljaš mi kuću... i još nešto ču Mitar, u jednom nepodnošljivom trenutku, pred kućom njegove Katine, dok je otvarao vrata ne shvatajući šta mu se dogodilo, zaklaću te kao kokoš ako te moje oči vide sa tom barabom... zmijoo... Zar ne vidiš da te vucara kao Ciganku... kaljaš mi čast u ovim godinama...

Njegova Katina suznih očiju stoji na ulazu, ne usuđuje se da krene za njegovom rukom. Slabašna žena u šarenoj odeći odvlači devojkicu pod kauč. Iznenadnu situaciju u propalom popodnevju, sa suncem na vrhovima Koraba, u kojoj se neočekivano našao momak Katinin, posmatraju golo dete i jedan petao. Mitar je bio daleko od uličice u kojoj ga je zastideo otac Katinin i reče nešto nepovezano, za sebe, a dva prolaznika, starac i starica, okrenuše se da čuju šta priča mladi čovek i kome govori: - Eh, Katino, šta ti je trebalo da me pozoveš kući, kada te taj vampir ne daje za mene...

Parazit - kaže mu - ko će mu hraniti nevestu, parazit na tuđim jaslama... Hoće da se ženi, a još je balavac... Katino, izgubila si glavu, što ne pogleda kud me guraš, kud me vodiš?

I odluči Mitar - nikad više sa tom devojkom; ne koraknu ona za njegovom tugom, i za stidom. A on nem, kao drvo. ne zna šta bi rekao pred starcem, ona mu je jedinica, i on i stara su je pazili kao ženicu oka, sve do pre izvesnog vremena, dok se on nije pojavio iz bestraga. Verovao je Katini: dugo su se grlili, red je da se prstenom vežu, a to što je daleko od radničke klase, otac će to shvatiti.

Glavna ulica mu zamirisa na pečeno jare, nelagodno se seti profesora pana Krakovskog i reče: - Je li živ taj čovek? - Živ je, odgovori sam sebi, ništa mu nije, mrtav je samo Mitar.

Sada je ovaj debarški profesor ličio na starog pana Krakovskog, možda je tog trenutka koračao pored njega glavnom ulicom, i možda Mitar kaže starom negdašnjem prijatelju: Professore, pogrešio sam što sam se udaljio iz Poljske. Profesor mu kaže: Nisi pogrešio, grešiš samo što ne pišeš... Za koga da pišem? Za Katinu su moji stihovi prazni... A znaš zašto? I ona je prazna, i grad je prazan.

Spremajući se da kaže ono najvažnije profesoru, Mitar udari u živi stub i reče: - Pardon - i kada pogleda u predmet u koji je lupio, promeni misao i opsova polovičnim glasom na poljskom. Čovek koji mu vrati javu izbrisa priviđenja, jednom ga ukori što traži neku izgublenu medu, a sada reče nešto na albanskom i ode koračajući prema parku.

Imao je želju da potrči za senom, a ostade ukopan u mestu, da ga je stiglo - priviđenje bi mu reklo da sada piše, dan i noć, o svemu i svačemu, o međama i razmeđama, o Katini i Raskatini, i o onome što su Poljaci govorili, šta oni kažu, bogati, oni ništa ne kažu, i ti ništa ne kažeš pane Krakovski...

Koračajući prema egejskom vilajetu, smisli jednu pesmu i krsti je KUĆA i dok se spremao da je zapiše, na stolu nađe pismo od pana Krakovskog, otvori koverat i merkajući lep rukopis starog profesora, sobu mu ispuniše Katina i Poljska, i glasno reče: - Professore, znaš li sadržaj moje najnovije pesme? Slušaj.

I Mitar pomisli na sasvim druge stvari, jer se iz kuhinje oglasi Mita: - Sine, s kim si u sobi?

- Ako i dalje pišeš, pazi za kakvu se reč hvataš. Zabrinuto ga posavetova pan Krakovski.

Tog popodneva, uoči nacionalnog praznika Poljske, 22 jula, vraćajući se iz Varšave za Krakov, Mitar svrati kod pana Krakovskog da bi pozdravio profesora i negdašnjeg upravnika doma u Zgoželecu i da mu se zahvali na pomoći koju mu je pružio u vezi sa pesmom SPOMENIK Za dlaku bi ga osudilo. Otac je trčao od čoveka do čoveka, uplaši se jadnik što mu se sin mesa u politiku. Imao je 26 godina i oči su mu rasejano lutale na sve četiri strane. Svih ovih godina, otkad je otkinut iz Zgoželeca i priključen legnjičkim strehama, sve mu je išlo od ruke: od neznojenja pred profesorima, pa do tumačenja Slovačkog na svoj način za vreme pesničkih večeri u klubu Univerziteta. - Jesu li vam odobrili iseljenje, sine? - upita ga profesor, još uvek stojeći na vratima svog stana, neodlučan da li da pozove unutra mladića koji mu odavno postade izdanak iz srca i koji sada više nije mladić, već odrastao muškarac, koji zarađuje hleb predajući svetsku književnost u jednoj gimnaziji u Legnjici. Ima tri godine kako su poslednji put škripnula univerzitetska vrata za njegovim leđima. Mitar se dvoumio da li da mu kaže istinu, profesor je izgledao mnogo star, kao da je pred njim stajao njegov portret, loše naslikan belom bojom. Iza profesora se oglasi ženski glas: - Jirži, ko je? - Pan Krakovski ponovi pitanje.

- Stvari loše stoje - reče Mitar i pogleda kroz stakleni zid stepeništa. Tamo daleko kao džomba vremena stajao je memljivi Vasil. Jesen je. Sunce obasjava crepove. - Oca su odbili... ne može da putuje... - A li i Maruška? Šla je sa vama? - Ovoga puta oni iz Ministarstva nisu lomili zube oko mojeg imena - reče Mitar čudeći

se Sto ga profesor ne poziva unutra. - Međutim, slučaj sa Maruškom je sasvim drugačiji, ona je - kao pola Poljakinja - jedva dobila pravo da putuje...

Nekoliko sekundi profesor se kolebao dok na kraju ne reče: - Tvoj otac treba lično da ode u Varšavu... i da moli... -prestade da govori. Izgledao je smešno, dok je držao vrata, u pidžami. Potom reče: - Kako je on? Drži li se? - Ne može da podnese grčku pesmu. Smatra da su oni krivi Sto je izgubio posao u željezari i što nas tolike godine hrani čuvajući svinje i ovce izvan Legnjice. Sada će još više lajati kada sazna da je odbijen... Majka već četiri godine čeka u Skoplju. Loše su se razumeli... - Kad nije imao sva dokumenta nije trebalo da piše tvojoj majci da ide za Jugoslaviju - reče pan Krakovski. - Na rastanku Mitar reče: - Javiću vam se, pane Krakovski... Nadam se... - Mitar ne dovrši rečenicu. Možda je već bio na donjim basamcima kada se za njim izručiše reči starog profesora: - Tebi je ovde lepo... možda ćeš napisati i nešto vredno...

Vazduh nad Krakovom bio je prozračan, ali legnjički mu ščepa pluća i oneraspoloži ga. Sada mu postade jasno što su se u njegovoj svessci nalepili toliki stihovi o zadimljenom Šljonsku. Pan Krakovski ga je terao da piše o čoveku, koji ne gleda samo u nebo, već ide pravo i ima cilj, i ljut je što korača u poderanim cipelama. Zašto da se lati krikova koji lelujaju nad prašinom. Dok je studirao, jedina senka koja ga je pratila bila je realnost da su duge šetnje Krakovom rezultat kričanja svinja.

Vasil je napeto očekivao sina iz Varšave. Ako bude sve u redu, opsovaće one koji su mu podmetnuli nogu svih ovih godina. Prodaće bašticu sa svinjcem, svinjama i četiri ovce i posegnuće za Mitinim rukama. Međutim, kada se predveče javi Mitar, potišten i bez sjaja u očima, shvati da se šljonski vazduh ne odlepljuje tako lako. Poljaci su mu govorili: - Vi imate svoju organizaciju, od nje tražite pomoć!

Te noći Mitra probudi očev glas: - Deca će putovati... -Možda je to glas čoveka koji sanja, jer se više ništa nije čulo. Međutim, dva sata kasnije glas ga ponovo trže: - Sine, bolje da se ti vratiš majci... nego ja. Poljskoj ne trebam. Kad-tad pustiće me da dođem kod vas u Skoplje. A za tebe je, da znaš, dušo, teže, Evropa je još uvek lakoma za ovakvim momcima kakav si ti. Koristi mogućnost i hvataj voz, ja ću kasnije doneti sve što treba.

Mitar odluči da ponovo potraži savet od pana Krakovskog. Ako njegovog oca zadržava nečija nevidljiva ruka, zašto bi on i Maruška gledali prema strani iza koje se nalazi Skoplje. U Krakov ne otputova, već profesora nazva telefonom. - Rekao sam ti da imam prijatelje u Varšavi... -reče profesor jedva čujnim glasom. - Ako za četiri dana ne otputujete, ko zna hoćete li se ikada odlepiti od Poljske! - Uznemiri ga taj savet starog profesora. Drhtavim glasom on upita: - A šta će biti ako otac uopšte ne dobije pasport...? Glas iz Krakova bio je nežan: - Sine, javi kad putujete... (pauza)... ispratiću te...

Veza se prekide. Osećao je potrebu da još nešto upita profesora geografije na Krakovskom univerzitetu, ali trebalo je da izađe iz kabine u pošti i da moli službenika na šalteru da mu omogući novu vezu sa Krakovom. Dosadna procedura. A i skupo košta. Plati i izlete kao vetar, ostavljajući slušalicu da visi na žici.

Šest dana je profesorov glas odzvanjao u njegovoj glavi, sedmog je stari upravnik iz Zgoželeca ćutao, a on govorio, dok su bili obavijeni mrakom na katovičkoj stanici.

Kada je voz krenuo za Budimpeštu, Mitar ugleda kako otac trči u pravcu voza i levu nogu vuče peronom kao metlu. Maruška je jecala. Visoka devojkica koja je ličila na nekoga koga ne poznaje. U mraku, tamo u Katovicama, kroz prozor vagona ne primeti da još neko, roni suze osim pana Krakovskog, zbog toga i dođe u ovaj crni grad da ne bi čovek putovao u Legnjicu. To je bio neki njihov vršnjak.

Vasilovo telo je drhtalo dok je voz išao prema Čehoslovačkoj.

Tiskala je vazduh. Teško se disalo. Tutnjava je još odzvanjala betonskim peronom. Gvožđe u grudima je svrdlalo. Pokušavao je da ispljune pepeo iz usta. Nema neba nad ovom ludom glavom, samo žuti gar, promrmlja, celog sam života bio blesav: olako sam pustio decu. Ko će mi sada donositi bilje sa livada? Mitar je imao lep posao, a eto on ga gurnu u beli svet a da mu oko ne trepnu, odvoji ga od najlepšeg i gurnu ga u mrak, bravo Vasilaki, kao da je to dete potkazivač a ne tvoj sin... A Maruška, pak...? Što nju otkotrlja ka Miti, e Vasile, rođen si za zbrke... Tom ptiću, koji bese slika i prilika Eve Niševske, bacao je novce pred cipelice sve do sticanja diplome zrelosti, posle se lepa devojka posvađa sa naukom. A Mitar sin tatin, rodi se bistar: sve neke knjige pod ruku, kao vekne hleba. Do pre nedelju dana činilo mu se da će taj plavokosi momak, naravi deda Binove, okončati u zatvoru. Pljunuo loše misli na nekakav žuti list papira. Likovali su Grci u Legnjici, ali i neki Makedonci, kao Mičo Pleškata, pisali su mu za vrat. Čobanin ne može biti učitelj, ej Vasilaki, govorili su mu gledajući u nebo, kao da se nalaze u Olimpiji na startu Životne trke (za tu Olimpiju je prvi put čuo od sina). Čim je čovek pljunuo na grčki jezik, kao da je pljunuo na svoju dušu. Jagnjad u vučjoj koži. Treba da te obese, pokušaš da još više rasparčaš Grčku! Vize za Jugoslaviju? Jesi li potkazivač ili šta?

Nije se mogao skrasiti na jednom mestu. Osećao je kako mu se nebo cedi u ustima kao crna tečnost. Pan Krakovski je odavno napustio peron. Sve je bilo pusto i prljavo. I Vičo se okretao naopačke. Samo su deca putovala uspravno, sedeći ili stojeći u vagonu, stegnutih vilica, kao jarići. Možda su im usta bila otvorena. Atina ga želi drugačijeg. Pljuju ga što je jednostavno decu stavio, kao što se na trpezi sir stavlja, u tamni voz i rekao im: 'ajte Miti. A Maruška, hoće li umeti da se uvuče pod Mitinu suknju? Šibaju ga laktovima. A oni, jadni slepci, u šta gledaju: da ne skupljaju sa šina pljuvačku iz one proklete hiljadu devetsto četrdeset i devete? Ne pokušavaju li da ližu dupe Eladi?

Najzad stiže na neki voz iz Slovačke. Uz snažno kloparanje uđe u stanicu. Iza voza (to se lepo videlo) nešto je belasalo u žutotamnom crnilu. Neosetno, provede mnogo sati na ovom ukletom peronu, metući prljavštinu Katovica. Umreću u Šljonsku, pomisli Vasil. Verovatno se rastuži čim primeti da sviće. Telo mu beše mramor, i pepeo. I železo. Nije osećao ni glad, ni žeđ, samo umor.

Da nije ušao u prazan vagon? Požele da ima mnogo ljudi. Da ga šibaju, da ga psuju što im ne pravi mesto. U tunelu je, u grobu je, niko mu, ne staje na nogu. Pogleda u jedan papirić koji izvadi iz džepa: Ministarstvo spoljnih poslova - Maršal Marijan Spihalski - Varšava. Neka Bog pridoda još godinu dana dobroćudnom profesoru panu Krakovskom. Sede uz prozor. Prljav kao klozetska vrata na zabačenom gradilištu. Ovaj voz mili. A tama još uvek stoji. Ustade i ugasi svetio u kupeu. Voz je još uvek kloparao ck-ck, umesto trak-trak. Kao da nije bilo struje u motoru, ili ulja na podmaz. Šćucuri se na sedište kao da je klupko. Činilo mu se da je go. Nije imao šinjela. Blesav je Vasil kada ide go i bos. Leto je pri kraju, ali to nema veze sa šinjelom. On je njegova koža. A od kože se čovek ne odvaja. Dve žene udoše u kupe. Žmirkao je. Najpre proveri Evin lik. Minut kasnije to učini i Mita. Poljakinja je imala vruć pogled i razbarušenu kosu. Pokušala je da ga desnom rukom dodirne ispod brade, ali dodir ne oseti. Žena iz Bera je odsutno gledala i trebalo joj je podosta vremena dok nije otvorila usta. Mučila se da nešto izusti. Vasil ništa nije čuo. Kao da su probušene iznutra, obe ženske glave se počеше smanjivati i, skupljajući se u jednu tačku, u trenu izleteše kroz prozor. Vasil potom zaspa. Sanjao je kako mete katovičku stanicu obema nogama, koje su ovoga puta škripale betonom kac kada se vuku daske iz kojih vire ekseri.

Kada sunce kroz prozor počne da mu prži kožu lica, Vasil skoči i, ne znajući gde se nalazi već je stajao izvan stanice i oseti mučninu u stomaku kao da je progutao tri kile pokvarenog kupusa. Po drugi put je u Varšavi. Odavno je prohujalo vreme kada se više od dva meseca mučio da uspravi taj grad, zapravo, u to vreme pasji izmet. Samo što ga oprži legnjički oganj, rekoše mu da Poljska bez Varšave nije ni vašljivo selo i da je vreme da se i on oduži ovoj garavoj zemljici.

Gledajući u kulu koja se uzdizala kao spomenik neke iščezle civilizacije, inače dar druga Staljina napaćenom poljskom narodu, Vasila umalo ne pregazi tramvaj. Nije se moglo reći da su ulice vrvele od ljudi i vozila. Behu prazne kao njegov uskipeli stomak. Nije brojao koliko je ulica prošao i nije vodio računa kuda vuče ranjenu nogu, uhvati sebe kako na jednom uglu sa jedne plave limene tablice čita bela slova: Aleja Maršalkovska i tada se u njegovoj glav: zamuti. Upecao se u zamku. Mora da upita koje ulice niša počišćene pa da ih očisti.

U vozu mu se činilo da poljske vlasti samo njega očekuju: da pokaže njušku iza velikih lakiranih vrata i cap, u nekoj fotelji uz čašicu votke, kao članu Grčkog pokreta svi će mu se klanjati. Tako je mislio dok je slušao kloparanje vagona, ali ta stvar ispade nevažnija od kese smeća.

Vasil je satima nerazumljivim recima objašnjavao dvoje stražara da treba da ude kod maršala Marijana Spihalskog čovek se mučio da objasni zašto je došao u Varšavu, ali dva mramora ništa ne rekoše, ni da, ni ne, davali su nekakav znak puškama da se vrati odakle je i došao.

Tako prođe dan u nekakvoj raspravi sa kamenom. Potišten što se sunce zaklanjalo iza grada i što su ga pločice pod nogama vukle ka provaliji, Vasil ne primeti kako iza njegovih leđa kliznuše nekolicke crne limuzine, kao jegulje. Bilo je kasno kada se setio saveta pana Krakovskog, ako ima teškoća i ne može da ude u Ministarstvo spoljnih poslova, a imaće, da iskoristi smenu straže i da šmugne unutra, jer druga straža nije toliko opasna kao prva. Ona ga tako lako neće vratiti, može govoriti glasno, valjda uši maršala Marijana Spihalskog nisu zapušene.

Dok je razmišljao o ovome gledao je u Zigmunda Trećeg, visokog i pogurenog, kao da će poleteti u sumrak. Tražio je mesto da legne. Visla mu se učini najpogodnijom, ali reka je nosila neko studenilo, koje nije moglo da izdrži njegovo iznureno telo. Vрати se na stanicu, prolazeći pored Sirene, pola žena, pola riba, sa mačem u ruci. Njen mač je čuvao Vislin tok. Otkad ribe čuvaju Poljsku? Nasmeha se.

Učini mu se nemogućim da zaspe na prometnom mestu. Sve ga je budilo. Jedan ovaj, jednom onaj. Trećeg puta ljudi iz bezbednosti. Prvi čovek koji mu rastera san beše neki koji je ličio na čačalicu i upravo mu je taj, koji se klatio, tražio zlote za votku. Druga ruka koja lagano prevuče ruku njegovim licem obraslim bradom bese jedna mlada devojkа. Ne vide je li lepa, samo primeti da je Maruškinih godina. Oterao ju je. Ne na silu. Seti se Alekse u Pragu. Pisao mu je da se uskoro ženi. Čehinjom. E Mito, Mito, reče glasno, da znaš koliko mi je teško u uskipelom stomaku ne bi me zvala u Skoplje.

Od zore pa sve dok ne uđe u kabinet maršala Marijana Spihalskog, srce mu je tuklo k'o u vrapca. A bio je kraj leta. Vasil ne uđe u kabinet kao što je mislio. Istina, onako neumivenog nisu ga pustili čak ni na stepenice. Gužva koju je stvorio urodi plodom: jednog trenutka rekoše mu da se popne gore, a potom se ljudi predomisliše i zaustaviše ga još na prvom basamaku. Kod vlasti ne može nečist. Međutim, i kada se umio ne odvedoše ga kod maršala da lično njemu kaže svoju muku, već ga gurnuše u jednu menzu i staviše mu na sto dubok tanjir čorbe. Neka srče čorbu i neka ne brine što neće ući kod maršala. On je dobar i vodi silnu politiku i ukloniće ogradu koja mu

stoji na putu za Jugoslaviju. Samo jedno treba da ima na umu: da drži usta zatvorena i tako zanavek.

Kakav je taj maršal koji dozvoljava da njegove misli iz kabineta do njegovog uskipeioog trbuha prenosi jedan uglađeni i suvonjav službenik? - štreću se Vasil. Pomisli da mu stvar prhnu iz ruku kao ptica, nekontrolisano, i nije znao tačno na čemu je: lažu ga ili ne. Na ulici primeti kako ga nečujno prati jedna mlada žena. Kao kuja. Opet oseti mučninu u stomaku. Ispao je blesav što se ponadao da će gorčinu ostaviti u Varšavi. Stade, i kad oseti da je Poljakinja sasvim blizu, okrenu se i dočeka njene mutne oči. Prema njoj je izgledao kao zbunjeno dete zatečeno u krađi trešanja. Govoreći, on zamuca. Reče skamenjenom devojačkom licu: da nastavi dalje, jer on sam zna gde ide, da nije povezan ni sa jednom organizacijom i da oni iz Ministarstva treba više da mu veruju. Nešto kasnije susrete ga još jedno iznenađenje: pred glavnim ulazom stanice priđe mu jedan oficir (nije zapazio koji je čin imao) i tutnu mu u ruke voznu kartu i pet hiljada zlota i, lupnuvši ga po ramenu, iščeze bez reči.

Smestivši se u kupe, Vasil okrene glavu prema peronu, teško i sa mučninom u stomaku, i na njegovo čudo ugleda samo oficira kako stoji mirno i zeva u pravcu prozora iza koga se nazirao njegov lik, i kriknuće umorno: uvek neka sumnja prati Makedonca! A minut kasnije, usred tutnjave vagona, ugledaće Varšavu maglovitu i nejasnu, i tu će slika zameniti onom iz hiljadu devetsto pedeset i prve, u pepelu i još uvek crnu, kada je ozbiljno gledao u srušeni spomenik kralja Zigmunda Trećeg, zajedno sa Stojanom Nogarevim. drugom iz željezare u Legnjici.

Vreme je bilo oblačno.

Deset dana po povratku iz Varšave, činilo mu se da je Legnjica sva u magli, garavoj i lepljivoj, bez kiseonika i komadića čistog mesta na ulici. Doznao je da su Mitar i Maruška u Debru. Jedan kamion, prašnjav i bučan, pun ološa, sručiće mu se na glavu.

21.

ALEKSA JE GOVORIO O ODLASKU U LITVINOV, A KADA SE PAK VASIL VRATIO IZ TUĐINE, U DEBRU NIJE BILO MAGLE.

Konačno stiže kamion natovaren ciglama. Vozač namerno ne ugasi motor. Šareni prostor između crvenoplavih baraka zamirisna na naftu i Mita zatvori spoljna vrata da joj se ne zagadi vazduh u sobama. Dva buljava momka tražila su novac da bi rastovarili kamion. Pola dana je već prošlo, a Vasil još uvek nije došao. Rano je otišao u Opštinu: ponovo su ga zvali u vezi sa tužbom doktora Radoždua. Znao je da je zakon na njegovoj strani i zato ode uspravno, ali dosta ljut. Pokazivač jedan, reče u dvorištu, gledajući prema susedovoj kući, opet mi krađe vreme... ja sam samo za pola metra podigao zidove, a on ne vidi da je izgradio kuću kao Korab, cinkaroš jedan...

Nestašna deca su skakala oko kamiona. Ode da potraži sinove. Kući ne nađe ni Jagliku ni Marušku. Taman da cigle padnu Čehinji na jastuk ne bi se pomerila, mislila je ogorčeno dok se penjala stepeništem u prvoj zgradi.

Kod Katerine nađe samo Jagliku kako drnda po klaviru. Lice joj poblede. Žene se pogledaše samo za tren i ponovo vratiše pogled, svaka na svoju stranu. - Ta žena... - glasno reče Mita silazeći zadihano i pred glavnim staklenim vratima udari u Sonju, koja je poskakivala kao lutka na navijanje. - Babuške... - reče devojčica i kao srna ustrča stepeništem. Nešto je nosila pod pazuhom.

Kada krenu ka baraci, rešena da sama rastovari cigle, izdaleka primeti kako Vasil mlatara rukama kroz vazduh. Te ruke su gnevno pretile šoferu, koji još nije bio

ugasio motor. Dim sagorele nafte učinio je da se čisto popodne pretvori u trulež. Prilazeći bliže, Mita je čula reči svog muža: Novac? Platilo sam za istovar, a ako ovi cigani neće da rade, sklanjaj mi ih sa očiju!

Najzad šofer ugasi motor i mahnu rukom momcima da odu.

- Zahtevam da kamion bude istovaren što pre - kresnu vozač i ode jedno desetak metara, nađe kamen i sede. Hlad od prve zgrade padao je na njega. Vasil i Mita prionuše na posao. Ne prođe ni deset minuta, šofer ustade sa kamena kao da pod njim oseti zmiju i viknu teškim glasom: - Ako ovako radite ja ću već sutra umreti od gladi. - Ponovo se vrati na staro mesto. Bio je mlad momak. I zdrav, tek isklesan iz majdana. Cigle koje je Vasil bacao Mita je teško prihvatila, ruke joj benu kao koža izbodenog para volova. Zapravo, cigle je lovila žmirkajući. Kao da je imala magnet u sebi. Cigle su je ranjavale i ona više nije osećala ruke. Otupela je tu na kraju Debra. Vozač im opet priđe. Pušio je krdžu i netremice ih je posmatrao. Lice mu je bilo umazano - Ne ide mi u glavu za koga gradite ako ste sami - reče im, gušeći se u duvanskom dimu. - U gradu se priča da vas je mnogo - nastavi glasom koji je ličio na svrakino kreštanje - a ovde samo dva starca!

Mita podiže glavu i trulo ga pogleda. Momak je govorio nepravilno, lošim akcentom, i reči je terao na sprdnju. -Slušaj, šugavče, samo se kučki red ne zna... - Laknu mu u duši i opet mu se smrači pred očima, ocenjujući da je nebo plavo. - Zidajte, zidajte... - nastavi momak da i dalje pecka, odlazeći ka svom kamenu i sedajući na njega reče više za sebe: - Nije trebalo da vam daju toliko mesta. Ova naša Opština ispade mnogo darežljiva! Dok je onako sagnut rovio ciglama, Vasilu krv uzavre. Poslednju ciglu ne baci dole, skoči zajedno sa njom i, čim priđe blizu Mite, blago je stavi u njene ispružene i ispucale ruke. Ne gledajući, njegova žena je, pak, baci iza sebe i cigla prelete gomilu i razbi se o stepenice. Vreli vetrovi su je pekli pod odećom, kao da je celog dana pekla hleb. - Želim čašu vode - zatraži mladić paleći drugu cigaru. Stajao je blizu nje, tako da je mogla zaključiti da mladić miriše na loš duvan i prljavo odelo. Njegov zahtev ona ne ispuni odmah. Prihvatajući slepo cigle, ona ne primeti da ih reda pred gvozdenim vratnicama postavljenim na drvenoj ogradi kojom je baraka ograđena. - Voda je ovde besplatna - ironično dodade mladić. - Ako nema para ima bar vode.

Vasil htede reći Miti da se toliko ne trudi da preskače ogradu zbog gluposti ovog Albančića. Septembar je živa žega. A čim je vrelo i gvožđe u grudima miruje. I jezik mu je čist. Inače, ne bi bio jagnje pred ovim momkom.

Stojeći sa čašom vode na izlaznim vratima barake, ne shvatajući šta se dogodilo, Mita promeni boju lica, dok je zverala u kamion koji je skretao levo iza prve zgrade. Čvrsto stegnu čašu sa željom da je smrvi. Nije je popila, iako je bila žedna. Pruži je Vasilu, koji je uznemireno sedeo na dve cigle i učini joj se da je on gavran koji tiho grakće. Da nije bila pred njim crvena boja, bio bi sasvim taman. Preko puta njih ljuljao se njihov sused u stolici za ljuljanje, na terasi, i nezainteresovano gledao pred sebe. Njegova žena, crvena i sočna kao kruške u Banjištu, prinosi mu kafu, čašu vode i ratluk i sve te stvari postavlja na stočić kraj njegovih kolena.

Vasil nije popio vodu, prosu je i čašu baci u pravcu kamena na kom je do malopre sedeo onaj ćoravi momak. Kao žena koja se sprema da zaspi, Mita poče da razmišlja. Gde je poslednji put videla ovako potištenog crnog Vasila? Na Viču? Ne. U Beru? Da. Kada mu je njen otac prikovao dušu za jezik. Videla ga je ovakvog i kada se vratio iz Poljske, zapete snage kao napet čekrk. Duvao je vetar i mirisalo je na zimu onda na autobuskoj stanici kada joj je pružio svoje suve ruke. Samo jednu ruku, na drugoj mu je visio ranac, do gore pun starih i od moljaca izgriženih stvari. Dugo je

trebalo dok mu je prihvatila mlitavu ruku. Predosećala je da je on iznenađen njenim uvelim telom. K'čo je gledao u oca kao ranjeno jare i odbi da bude zagrljen, okrećući mu leđa. Jedva vide Mita: sa nezadrživom toplinom Maruška i Mitar poleteše prema čoveku u šinjelu, koji je dan ranije tumarao kroz Skoplje tražeći dve-tri iskre iz prošlosti. I sada je Mita osećala magloviti dan: nepuna tri meseca pre no što se diže magla sa jezera, kao ljigav svet pred nogama joj osvanuše visoki momak i slabašna devojka, oboje sa izgubljenim snom i zabrinuti za svoju sudbinu i sa vidljivim tragovima straha. Momak zalepi usne na njen uveli obraz. To je bio Mitar: prvo zrno izgubljenih Belomorova koje joj pade u krilo. - Je li to tvoja žena? - čini joj se da ga je upitala. - Sestra mi je - glas dečakov nije bio ubedljiv.

Dobro je učinila Mita što je sišla sa doksata, ostavljajući ove što su došli da se sami snalaze u trošnom kućerku u kome, u tom trenutku, nije bilo ni topline dočeka iz Trikerija, i prođe pored kolone radoznalih očiju suseda iz Banjišta, i priđe blizu smrdljivih izvora sa nejasnim nemirom i utrobom u grlu. Uveče joj sin reče: - Jedva smo te našli, majko... - da ih ne bi ključala nepoverenjem, ona ništa ne upita za Vasila, na kom je putu ostao i zašto nije sa njima.

Sunce je bledeo kada se Vasil odvoji od cigala. - I mi imamo decu - zaključio on, izvlačeći reči šapatom. Mita je sada stajala u baštici. Nije se mogla priseliti da li na svetu postoji neko crno drvo. Između nje i muža stajao je plot. - Ne govori loše... - ukori ga Mita. Vasil počeo da preslaže cigle. U bašti, među vočkama, zableja jedna od četiri Vasilove ovce. Mita je poterala iza barake. Prvih je godina Vasil čuvao i svinje. Od bašte do kuće doktora Radoždua, čak i podalje, vazduh je vonjao na svinjac. Zaklao ju je, da ga ne bi zaklali. Ili da plati veliku globu. Potom se Vasilovo imanje svede na četiri ovce, dve bele koze i desetak kokoši i jednog žutobelog psa. Navika iz Poljske.

- Samo blesavi čine dvaput isto - prekori svoju ženu. Mita, pogledavši u suseda koji se Ijuljuškao, reče: - Odmori se, ja ću raditi. Moja greška. - Podižući odjednom po dve cigle, pred Mitom se promeni slika, sada se ona nade u Opštini, lično kod predsednika, nekoliko nedelja posle dolaska sa K'čom iz Skoplja u Banjište. Kao da joj telom teče ponornica, dok se žalila čoveku koji je predstavljao vlast: - Govorili ste da nema struje, vode... a tamo neko živi. Neko ko je imao novca da plati.

Čovek koji je predstavljao vlast govori joj, spokojno kao da se nalazi na rečnom izvoru: - Šta lupetaš, ženo? Barake se još grade. - Pred Mitom zaigraše velike senke. Ona je već pocrvenela, prvi put za poslednjih desetak godina. - U Skoplju su mi rekli da se ovde gradi, između ostalog, kolonija za ljude koji će doći sa strane. Je li tako? - Nisi ćorava. Vidiš da se gradi. Poče da gubi tlo pod nogama. Sva drhteći, veli: - Gradi se, gradi, ali za koga! Ne za moju decu iz Banjišta...

Predsednik pozelene. Na njegove reči: - Ako ti se ovde ne sviđa, građanko, eno ti Grčke! - ona reče, prosto ne slušajući čoveka: - Neću da mi se deca vrate... ući ću bez dozvole... Neka nema struje. Neka nema vode. I onako sobica u Banjištu nije moja.

Pada mrak. Vasil tromim koracima ulazi u kuću i, ne paleći svetio, opruži se na sofi u kuhinji. Mita ostade da raščisti još malo i da počisti komadiće polomljenih cigala pred kapijom. Vasil je iscrpljen i zovoljan. Ništa ozbiljno da uradi. Crv ga iznutra gricka. Žedan je. Čeka da Mita ude i da joj naredi da ga napoji. - Zašto ležiš u mraku? - izgrdi ga žena. Ona upali svetio i šmugnu u kupatilo da se umije. Umor je još nije sustigao, iako se prilično naradila tog popodneva. Čula je kako Vasil doziva: - Donesi mi vode.

Dembel, pomisli Mita, pružajući mu čašu. On se malo pridiže, sasu vodu u grlo i opet leže. - Zaista Mito, za koga mi gradimo? - upita mršteći se i dobijajući još

neprijatiji izraz lica. Mita je ćutala. Stajala je i jednom se rukom oslanjala o šporet. U bašti zableja ovca, potom zalaja pas. Jurio je neku mačku. - Gradiš za sve nas. - Vasil pripali novu cigaru i istog trenutka kuhinja zamirisa na loš duvan. Sreća što je prozor bio otvoren. - Ko su to "svi mi"?

Mita nervozno uđe u dnevnu sobu i uključi televizor. Posle nekoliko sekundi snop plave svetlosti ispuni mračnu prostoriju. Napolju zarida neko dete. Ona pojača ton. Grupa staraca igrala je rusalsko oro na nekoj pustoj ledini. -Ugasi televizor i dođi ovamo! -. pozva je Vasil čudnim glasom. Mita posluša. Svih ovih godina Vasil je bio pažljiv prema njoj, krio je gnev kao zmija otrov. Ovog popodneva se promenio. - Zadužio sam se do guše. Za koga? Za muda očeva? Dok je govorio, neka sila mehanički ga je uspravljala. Zbog teskobe u kuhinji, izgledao je, onako ispijena lica, rukava zasukanih do laktova, kao Hristos koji se sprema da se sam razapne na krst. Mitu začudiše Vasilove reči. Uspevši da se kontroliše, ona reče: - Deca će nam vratiti kredit. Nije veliki. Nije velika ni moja penzija...

Ona primeti da se on muči da još nešto kaže. Nekoliko sekundi držao je zatvorene oči, a kada podiže kapke, sav se trže, kao da se nečeg setio. Pođe ka kupatilu i, ostavljajući sva vrata širom otvorena, doviknu svojoj ženi: - Đavo odneo i taj zemljotres! Da sam bio malo lukaviji danas bi kuću gradio na drugom mestu, kao mnogi drugi ljudi!

Potom je Mita čula: - Moji su sinovi samo na broju... A da ne pričam, bogati, o ovima preko puta nas... Da znaš, kučko, oni će nas kurcem srušiti... U kupatilu zašušta voda, zaškripaše troja vrata i pred njenim očima iznova banu Vasilovo neobrijano lice. - Od jeseni će Mitar raditi... – tiho poče Mita, ali je oštar muževljev glas prekinu. - A šta je sa Aleksom? Čuti i tera svoje, eto šta. A ona Čehinja, samo se ljuti i duri. Ne valja joj ovo, ne valja joj ono. A šta joj valja? Prag? Ko je zadržava? Neka se vrati. Kučka.

U Mitinom stomaku nešto trulo poče da gori. Jedva je sakupila sva zrna, a sad neko pokušava da zaljulja rešeto. -Deca imaju svojih problema... - pokuša da smiri muža, ali kada primeti kresnice u njegovim očima zatetura se i presahnu joj misao. - Čula si šta je onaj momak rekao: da smo velika porodica. A ovde cigle istovaraju koliko vidim, samo četiri uvele ruke. Kao zmije pod Korabom. Kučko!

Strepeći da ne uvredi muža da ne bi zaljuljao to rešeto, pažljivo ude u dnevnu sobu i ponovo uključi televizor, ne upalivši svetio. Spikerov glas je saopštavao vesti iz Poljske. A otegnuti Vasilov glas ključao je zidovima i govorio šta treba dalje da učini i da su mu preko glave te varljive stvari u Poljskoj i da ga niko u kući ne sluša. - A bre, ženo - ona ču Vasila koji je stajao nekoliko sekundi u mraku i dvoumio se da li da iziđe napolje, pod izgovorom da nahrani ovce i koze, ili da se opet vrati u kuhinju - zbog koga sam ja došao ovoliko daleko? Zbog njih. Zbog koga sam počeo da gradim? Opet, jedan zbog njih.

Sada se ona nalazila u kuhinji leđima okrenula Vasilu i mozak joj je slobodno lutao. Hvala bogu što smo sami... ne, kamo sreće da neko dete ude... - Kada sam čuo da si ovamo došla iz Skoplja creva su mi se namotala oko garave Legnjice. Ipak sam sam sebi rekao: ako me put ne vodi u Ber... - začula. Naglo stavi desnu ruku na grudi, kao da je nešto unutra hteo da zaustavi. Iza kuće doktora Radoždua neki muškarac je vikao na albanskom. Poneku reč su razumeli.

Pod treptavom svetiljkom Mita je prebirala po sećanjima: loše je procenila da ništa ne treba da otpadne iz rešeta. A otkotrljalo se jedno zrno: K'čo. Pre no što je otputovao u Švedsku on je živo, kao živa u tepsiji, rekao svom ocu: Imao sam sobicu u Skoplju, i pre toga u Beru. Još li ću graditi? - A Vasil, jadan, vukući nogu na kojoj se prilepila šljaka iz tri države, pokuša da razjasni neke mutne stvari neuhvatljivoj

živi: kuće u Beru su ti uzeli, sinko! Ona u Skoplju je bila državna... Tvoje je samo ovo što gradimo, sinko! Nestašni Košta, u čijoj su se krvi gasile iskre, plivao je svetom kao jegulja i nije dozvoljavao da se uhvati, tako da ružno reče Poljaku (tako je zvao svog oca): A u Beru, čija je ono kuća? Jel'da je bila naša, a može opet da bude.

Da se gnjev ne bi naplastio kao seno, Mita vuče sina za rukav, i izvlačeći ga iz barake, kaže mu: - Slušaj, sinko, može ta kuće opet biti tvoja, ali ne kao Koste Belomorova... već kao... - Učini se majci da je misli naneo i rasterao vetar: glavica K'čova bese hladna i on odlete da traži Ahila.

Mrmljajući u sebi i raskliman kao stolica bačena na bunjištu, Vasil pođe napolje i postoja nekoliko minuta na basamcima posmatrajući dve egejske zgrade. Tišina. Jaka svetlost je blještala iz stotine prozora. A dva niza baraka, niskih i tesnih kao šibice, učiniše mu se slepljene sa zemljom. U jednoj od baraka treštao je televizor. Bila je utakmica: fudbal. Iz bašte se izvuče pas i, vukući se leno basamacima, obalavi mu ruku. On se vrati unutra i najpre uđe u kupatilo da rashladi oči sa malo vode, i dok je žmirkao uhvati se kako stoji u dnevnoj sobi i uključuje televizor. Statista devojka u narodnoj nošnji pevala je tužnu pesmu, sedeći na nekakvim lažnim basamacima trošnog kućerka. Prebaci na drugi kanal. Sport ga nije interesovao i on isključi televizor. Dok je stajao u tami začu jecanje iz kuhinje. Jedva čujno tražio je u svojim mislima blagu reč koju bi mogao uputiti svojoj ženi. Možda o Kosti.

Odjednom se snažno otvoriše dvojna vrata i takođe se bučno zatvoriše i osvetliše se sve stvari u sobi. Vratili su se Jaglika i Alekso. Izgledali su kao da su prošli ispod kišnog neba. Noge su ga jedva držale, činilo se da će se svakoga trenutka srušiti na pod. Stablo trulo. Ne. Presečeno. Ko zna je li Čehinja videla da je svekar kod kuće? Uze nešto iz kuhinje, tiho kao mačka, iziđe odatle i, sklanjajući se ustranu da ne bi udarila u Vasila, šmugnu u svoju sobu. Ne prođe mnogo vremena i celu baraku ispuni neka češka melodija.

Alekso - kako uđe tako i ostade: uspravan, kao da raportira pred generalom. Oči mu behu zakrvavljene. Uključi televizor i baci se na kauč, prekriven sintetičkom braon prostirkom. Pratio je samo sliku bez tona. Upravo tad neko dade gol. Podignute ruke, zastave. Dim. Njemu nije bilo važno ko se s kim bije tamo u Evropi.

- Tata - viknu Alekso tonom koji kao da je dolazio sa visine. Zaboravio je kad mu se obratio sa "tata". Možda kao malo dete. - Mi... - mučio se sin da nešto kaže. - Uskoro... ćemo se možda vratiti u Čehoslovačku. Na četiri godine... U Litvinov. Posao ću dobiti preko jedne firme iz Vranja. Ne ljutite se što ćemo vas napustiti... samo četiri godine.

Minut kasnije otvor vrata između kuhinje i dnevne sobe ispuni njegova majka. Ni jedan muškarac se ne okrenu prema njoj: na vratima se pojavi kao dim koji ulazi kroz prozor. Uopšte nije bilo važno što se noć razilazila.

22.

KONAČNO SE JAGLIKA SMEŠI, SA ISTIM ĆE SE TAKVIM SMEŠKOM VRATITI U ČEHOSLOVAČKU.

Jaglika trenutno po treći put u ove tri godine dočara neobičnu sliku sa Katerininog zapadnog prozora: nekakav poslednji prolećni mekušac od magle zaokružuje po sredini ružni i nestvarni Korab. Pasje besnilo pope joj se iz stomaka prema grlu. Iščežnuće iz Ruskinjine sobe i odvejaće se tamo gore i sa belog zimskog vrha gledaće na paralisanu svetlost njenog muža. Dva minuta kasnije, čekajući da se Katerina vrati iz pekare, odluta na drugu stranu sveta: rasejano stade kraj istočnog

prozora. Prebacuje se sa kamena na kamen kroz staro groblje. Iskrivljene ploče - čini ti se da ih je neko bacio sa planine, polomljeni nišani, trava plegla i mestimično spržena i izgažena, ograda od trnja - smrdljivi trulež decenijama taložen na nepotrebnim ožiljak tog kraja. Jedan pas mokri na šarenu mermernu ploču i kada ga kamen pogađa u glavu, proleće kroz gnusnu prošlost i u jednom skoku prelazi sa druge strane otvorenog i prljavog trnja i cvileći sakriva se iza autobuske stanice. Prozor je otvoren. Visoko je i vazduh struji njenim telom i ispunjava spavaću sobu Katerine i Apostola. Toliko mnogo kiseonika guta što joj se čini da je od komada hartije i da će svakoga trenutka pući u maloj sobici. Izmenila se. Možda nije više kći Hane i Miloša Jarka. Zatvara prozor. Izbežumljena je da ne prhne kao veštica. Da je bila živo biće, ne bi priljubljalila obraze uz prozore, misli u sebe. Ponovo otvara prozor i okreće leđa prema vazдушnim strujama. Katerinina odaja je čista i miriše na dunje. Četiri staklena oka prate je sa zida. I jedan široki krevet prostire se kao ledina. Neko se smeje na krevetu. Ali nema nikoga. Priželjkuje da se smeje, a nema je i beži iz Katerininog spokojstva. Ako primeti žena da rovi. kao moljac kroz njeno sklonište, šta će joj odgovoriti. Da je izgubila glavu čekajući da je Korab prihvati; a sada joj ništa ne preostaje osim da traži govna onih staraca pored Vltave.

Klavir je bio raštimovan. udarala je po dirkama kao po dugama od bureta. Pružala je desnu ruku dole u prazno, tobože lovi rakove, onako naslepo, samo da bi iščupala malo muzike iz crnog oblika drveta i metala. Uzalud, iz kace koja se raspada ne izvlači se melodija, osim struganje kao po zidu. Ona devojčura izgleda gazi po klaviru, pomisli. Spoljašnji mrak se uvlači u sobu. Padaće kiša. Pod šarenim džemperom osećala je vlažnu vrućinu. Oba prozora su zatvorena. Kako neko može da živi na četvrtom spratu same sa mirisom masti i prašine? Sede na četvrtastu stoličicu (verovatno ju je napravio Vasil, jer se i u baraci kotrljale jedno pet-šest ovakvih nezavršenih predmeta) i obema rukama udari po klaviru kao sekirom o trulu vrbu i tonovi koji se podigoše do tavanice podsetiše je na usijalu gužvu koja je ležala između nje i Alekse kao zgažena zmija otrovnica. Prestade da traži zvuk pod šarenim džemperom i u trulom drvetu. Na klaviru je stajala Serjožina slika u boji Brucoš. Slikao se u Skoplju sa dve devojke. Nasmijan drzak mladić: zagrlio studentkinje i sada joj se svo troje keze. Smeh čak i iza nje. Ko je taj što se smeje iz daleka? Hana? Jadviga? Sa tom je kućkom prljala isti jastuk tamo u Slovačkoj kada su je poslali iz Praga da gradi socijalizam. A posle se jastuk u kampu sasvim uprljao: obe su se zaljubile i Angeleka i možda bi i kolena svoja uprljale da se među njima ne pojavi iz loše slovačke trave njen Alek. Momak iz nekih dalekih krajeva. Eto, sada joj se on kikoće iza leđa. Praseće kvičanje. Međutim, glas nije muški. Ženski je. To je njen glas. Kasno se setila. Okrenuće se i ta će devojka iz Vltave imati čvorugu na čelu. Teškoća je u tome što je ne može sustići: beži devojka, i, trčeći pored reke, srce joj gori i sve se krije kod nekih momaka i vatru baca u njihova krila. Je li rekao neko ovoj Jagliki, uveloj i slepoj, pred trulom vrbom, da je ona Pražanka bila obična kurvica, sve dok ne nabasa na onog ćoravog Makedonca. Zagonetno je on pričao o svojoj porodici: nije mogao pouzdano da objasni ko se gde nalazi. Lep je bio, prokletinja. Ona mu reče: Iako je Grk, glava mu je bila skotrljana sa slovenske planine. Kao da je rođen pored Vltave. Ljubila je svog muža i odlučila da ide njegovim putem. A što je taj put završio u tami, nikome ništa: važno da se neko smeje iza leđa.

Kada vrućina počne da udara sa obe strane (od prvog joj je udarca džemper goreo, a od drugog koža postajala gruba, kao da neko oštrim predmetom sto puta prelazi njenim telom), ona otvori oba južna prozora. Vetar nije duvao. Čak je i kiseonik iscurio kroz tamu. Trebalo je desetak sekundi da bi Vasilova građevina

izrasla do četvrtog sprata i da njena utroba počne da se prevrće. I kao da je čula vrisak deteta. Spremala se da iziđe kada se na vratima pojavi poznati Katerinin Lik. Miris tek pečenog hleba vrati je u stvarnost. Ruskinja je zabrinuto pogleda i htede da je zamoli da sedne da bi joj dala čašu limunade, ali Jaglika kao da nije čula šta reče Serjožina majka, nađe se u tamnom hodniku ne progovorivši ni reci, oborene i bolesne glave.

Mrak se bio nataložio na stepeništu. Između trećeg i drugog sprata susrete Krisulu, koja se vraćala sa pijace sa punom torbom spanaća i luka grickajući jabuku.

- Znaš li ti, Jagliko, našta ličiš - poče da joj sipa otrov u čašu, sa parčetom jabuke u ustima - ličiš na neuhranjenu kozu, a ne na ženu iz Praga.

Jaglika ništa nije razumela. Ono što je čula bilo je rečeno na grčkom. Pokuša da otvori sebi put, gurajući Krisulu prema zidu. Ova se pak nije dala tako lako: baca zagrizlu jabuku i čvrsto je havata za ramena, govoreći joj nekim upozoravajućim glasom: - Da sam na tvom mestu pogledala bih gde je Prag i pošla bih prema njemu, ne časeći ni časa. Ako onaj tvoj neće sa tobom, naći ćeš, ludice, drugoga. Dosta žmuriš... Imala je sovju muku pod džemperom i zato Grkinjin otrov izručen na mešovitom jeziku, nije delovao snažno na njen mladi organizam.

- Mućni praznu tikvu i razmisli šta sam ti rekla - pokuša još jednom Krisula da je probudi prateći je do poslednjeg stepenika u nadi da će Čehinja prihvatiti razgovor.

Pre no što se uhvati za staklena vrata, nešto se u njoj probudi, riknu kao voda iz slavine i pocepa džemper, i neočekivano se okrenu prema seni koja se loše zalepila za njeno telo i od čijeg je pritiska osećala samo hladnoću, i grmnu: - Ništa mi ti nisi rekla! Plašiš ljude stepeništem kao veštica! Ako ti se ide, idi! Šta te ovde zadržava! Kučko jedna! Aa, znam, znam, penzija te zadržava! Kučko jedna! -I sama nije verovala da je sve to sasula Krisuli u oči: otkrila je iz kog je bukvara ona sve to naučila - iz Vasilovog. Iznova joj se prostor od zgrade do barake učini dugačak i ona požele da tih sto pedeset metara prođe kroz maglu, nejasnu kao kada zagnjuriš glavu u vodu pa gledaš kroz nju. Ništa se ne događa. I kiša je lažna. I mrak.

Samo nije bila lažna soba u koju uđe. I tmina u njoj. I nesređena postelja. I razbacane stvari: odeća, novine, flaše... nepodnošljivi miris zatvorenog čoveka. Kolebala se za trenutak da li da upali svetio ili ne. Shvati da će joj dan brže prolaziti u mraku. Skokom se baci na krevet i, udarajući glavom o nešto živo, skoči i časkom se nađe ponovo tamo gde je stajala pre par sekundi. Upali svetio. Izvaljen na leđa, sa rukama ispod uzglavlja, i novinama na grudima, kao stari smuk, iz postelje ju je posmatrao Alekso, bez reči i bez ijednog pokreta. Okrenu prekidač i ponovo polete ka njoj poznati svet bez svetlosti. - Ti si ovde? - upita i sede na drveni tronožac kraj ogledala. - Nema nikoga kući - tiho zaključila ona. Alekso je osećao potrebu da joj nešto kaže. Ona ustade i potraži kasetofon. Otrcana melodija. Miriše mu na zapaljenu gumu, pomisli on. Možeš i nešto drugo da slušaš - njegov glas je bio neubedljiv. - Sve drugo smrdi -usprotivi se Jaglika i odvrnu dugme kasetofona do one tačke sa koje je ton postajao nepodnošljiv zbog silne izobličivosti. Unapred je znao šta će se dogoditi ako kaže svojoj ženi da ne silazi tamnim stepeništem bez upaljenog luča - tek tada te ona ustuknuti i naglavačke se otkotrljati do nekog ugla punog paučine.

- U ovoj kući nikada nikoga nema - reče Jaglika i gnevno isključila kasetofon.

- A koga hoćeš da ima? Maruška radi. Mitar... i on je...

- I brat ti je kao mi: geometar koji žmureći premerava zemlju.

Soba je sve više postajala duboki podrum: navaljivale su prema njemu izrazite seni njegove žene kao crni konci koji se odmotavaju sa tavanice. Oprži ga njena ruka prebačena preko glave. Odjednom ta je ruka suva i čini mu se da propada u postelju kao u svo praško đubre. Mućio se da raspozna čija je ta suva grana. Njegove žene?

Ne. Ona ima toplu belu ruku. Ne može da se uzdrži i da se ne pentra gromadama, kućama, neprestano slušajući kako seni mrmljaju i brbljaju. Grmi i u planini. Putuje on, ruši zidove, klizi šinama. Zima je. Do kada će se kriti sa svojom ženom u Vasilovom podrumu? Muči se da ulovi pseće oči Lefterije Pobedu iz doma u Ostravi. Vući će ga ona još mnoge godine i za pete i za nos, onako bedno kao što je vukao svoju nogu Manoli Laktidis. Posle će odgurnuti seni, zamišljajući da šutira krpenjaču.

- Mama u svakom pismu isto ponavlja - da se vratimo u Prag... - reče Jaglika glasom dalekim i iznova uključi kasetofon. Ista pesma pored Vltave. Nečista voda, kamen obrastao mahovinom, i ljudi bleđi i bez ljubavi, i hvatanje za noge. - Videću te od čega ćemo živeti kada potrošimo novac iz Praga! Umesto da si negde inženjer ti od sebe napravi zidara. Pomisli malo u kakvoj se situaciji nalazimo ovde.

Dotad Alekso nije slušao svoju ženu. U trenutku kada ona uđe u mračnu sobicu, umirisanu od duvana i nekog jeftinog parfema, mislio je na ono što je rekao Vasilu - da će možda napustiti grad. Dvadesetak dana pre ovog četvrtka, pročitao je u "Politici", malo pre nego je bacio list u smeće, jedan neupadljiv oglas neke firme iz Vranja u kome su tražili varioci za rad u Litvinovu, Čehoslovačka. Najpre pomisli da ga u nedra dimu nebo, plavo i toplo, a sutradan, vraćajući se iz pošte i gledajući kako Jaglika prilazi Katerininom klaviru, reče glasno da je sve vetar i magla. A za molbu koju je poslao pomisli da je kao slamčica za davljenika. Tog dana je prvi put, otkako su pod Vasilovim i Mitinim krovom, kupio u samousluzi flašu mastike i opio se. Te noći, budeći se iz dubokog sna, pokuša da uhvati Jagliku između nogu i u prvi mah mu se ona učini pitoma, ali nešto kasnije, kada mamurluk zameni nekakva nesvakidašnja vrućina, rasani se Pražanka i, dižući baraku na glavu, izbrblja da je surov kao ovdašnje klisure i evo dokaza da će postati i obična pijanica.

- Da ne misliš da nas češki novac ovde hrani - reče joj odsečno kao da govori nekom radniku tamo u praškom institutu.

Jaglika isključi kasetofon. Dok mu je tiho prilazila, učini mu se da je tišina prijatna. - E družo, htela bih da znam ko me hrani u ovoj kući? - podrugljivo upita ona, sedajući pored njega. Zbog tame nije mogao da joj vidi lepo lice. Alekso se pridiže i, obuhvativši kolena, reče: - Zidam za sebe i....

Ne dovrši. Jaglika ga uhvati za ramena i vrisnu: Pitala sam te, čiji hleb jedem ovde. Ne pljuj na drugu stranu...

Požele da ona otvori prozor, da mu donese čašicu rakije i, sasipajući ljutu tečnost u grlo, da preko njenog ramena gucne i malo kiseonika. Međutim, ništa od svega toga što je zamislio. Glava njegove žene nad njim postajala je sve veća. Jedva otvori usta: - Češki novac izvan njenih granica nije ništa. Je li ti jasno? - Ona je ćutala nekoliko sekundi. Uporno je lovila njegov pogled. Ustade i pođe ka ogledalu na zidu kraj vrata, okačenom o ekser kojim se prikiva građa. Alekso pomisli da će ona opet pustiti da sluša češku pesmu. Međutim, dugo je ostala okrenuta leđima i on nije bio načisto šta se tog trenutka krije u lepoj glavici njegove žene. Čuo ju je iz polumraka: - A šta je sa dolarima? Tata je rizikovao čast dok ih nije našao. - Sa druge strane leđa otvori se fijoka, zatim meko šuštanje, škljocanje, plamenčić i miris dima cigarete. I njemu se pušilo, ali postelja je bila previše prilepljena za njega, kao bolest. Preteći će me u pušenju, ako je zadržavam ovde... - I oni su đubre... - Je li hteo da još nešto kaže ili ne, međutim on prestade da govori, očekujući da se njeno lice ponovo nadnese nad njegovim. Ovoga puta se prevari. Leđa i zid behu -nepokretni. U Češkoj američki novac vredi mnogo - reče ona molećivim glasom. - Novac je đubre kada ga je malo. A ti ga nazovi kako hoćeš.

Počela je da pada kiša, sitne kapljice su dobovale o prozor.

- Nemoj više da pitaš zašto im ponekad pomažem u zidanju! Možda to činim i zbog sebe. - Sada se njeno lice približi njegovom. Gleda kako joj se usta otvaraju i, krešteći kao za čavkama, kaže mu: - Veliki roditelji! Nikada ih nisi imao! A i sada im nećeš ući u srce, iako si velike žrtve učinio za njih. Drugo je Mitar, on odavno živi sa tvojim ocem.

Osećao je strašnu potrebu da podigne ruku i da začepi taj mali otvor nad njim, kao kad se začepi flaša rakije. Ne može sebi objasniti zašto to nije učinio, no ostavi tu otvorenu slavinu da mu se sliva niz košulju. - Ti si odrastao muškarac i trebalo bi da pogledaš uokolo: zar ne vidiš da ovde nikoga nemaš? Razgovaraš sa nekim? Ne. Čak ni sa svojom ženom. - Kao da se nalazi na strašnom pristaništu i muči se da rukom zaustavi morske valove da mu ne tuku o glavu. - Popni se gore na krov i pogledaj dole i reci glasno šta ćeš videti? Svoju ženu? Ne. Ona živi u magli. Tri godine. Imaš četrdeset godina a šta si! Ništa! Magljivost. Tek pokušavaš da gradiš kuću? E, družo moj varaš se...

Postelja je propadala i on se uspravljao i sada ga je ta brbljiva glava šibala odozdo. - U ovoj sobici ne mogu ni ljubav da vodim... Ne pitaš zašto? A zašto da se pitaš? Ti se nikada ni o čemu nisi pitao. A trebalo bi - kad budeš gore na krovu - da jekneš, da te ceo svet čuje: ej ljudi - ja, Alekso Belomorov, izvukao sam svoju ženu iz Praga i doveo je u majčinu! I, ako je uskoro ne vratim opet u Prag ona će postati obična kurva! Ej ljudi! - Alekso se zagleda u Jagliku: ona zajedno sa krevetom odlazi u neku tminu - čak se i postelja klata u vazduhu, a zid se udaljava velikom brzinom, kao na filmu kada se stvari kreću natraške - on se odjednom oseti prevarenim od ove žene i zatvori usta zveketom da bi progutao njenu grudicu gorčine. Dok trči za njom, svestan je da mu grudi više ne ispunjava ljubav prema Čehinji, diže ruku i poskoči samo da bi se uhvatio za železne rešetke kreveta i da bi svalio na zemlju tu ženu u obliku magle Podiže ruke da je udari i iznenađuje se što pesnica seče samo prazan prostor. U sobi nema nikakve žene. Svih ovih godina on joj je bio samo odeća - prljave gaće i kombinezon. Ne poznaje ostale žene iz ove zgrade, osim Katerine. A i što ako mu je snaha? Razgovarao je sa njom kao što uzbekistanski pesak šušti pred ulaznim vratima. Kažu da ima još dve Čehinje koje gutaju bacile koje pljuje Jaglika. ali on kao da ih nije primetio. Ona kaže da je on senka - ne vlastita, već od drveta ili od zgrade, možda i od oblaka punog crnila.

Najzad, mu Hanina kći opet ždere drob. Prilazi joj, a ne zna što. Ima bezlično lice, samo još malo i zgrabiće joj noge - bele noge kao beli golub. Čulo sa prstiju iščezava - ističe... Zabole ga među nogama. Ne shvata da ga Jaglika udara po jajima, a on se ne brani, dopušta da mu seme ističe u tami...

Bilo je kasno kada ju je zaustavio. Kao u Slovačkoj. Tobože mu sede u krilo da porazgovara sa tužnim momkom negde izdaleka, a zapravo mu se čela ugura među noge... i on tada pomisli da je ona mnogo malena kada može da se krije u njegovim jajima.

Već je ruka bila zgrabila brbljivu glavu i lice se grčilo, kao da je zmijica, kada neko pokuca na vrata i minut kasnije Alekso je ustreptalim rukama i glasom čitao u sebi pismo iz Vranja, odnosno pokušavao je da ga pročita. Iako je stajao pod svetiljkom, slova su mu treperila. - Otvori prozor - viknu i pogleda u Jagliku koja je šćućurena kao mišić, sedela na podu pored zida sa glavom zarivenom među noge. Tiho je jecala. A kiša je udarala kao po taktu. Drhteći, Alekso koraknu pažljivo ka svojoj ženi i pokri je svojom senkom i reče, gurajući joj pismo pod bradu: - Ženo, ipak se vraćamo u Čehoslovačku...

Nešto kasnije Alekso će shvatiti odakle toliki šum u njegovoj glavi: Jaglika mu se umiljato smeši i, gaseći svetio, počinje da izlazi iz svoje odeće. U mraku je

izgledala kao pile koje se ispililo iz jajeta. Još da ju je kiša dodirnula. Mrak joj se lepio za kožu i on u njoj vide onu Jagliku iz Slovačke. Gurnut u postelju učini mu se da mu je žena teška kada je gola i da je sav taj njen pritisak došao neočekivano i bilo je potrebno samo da pročita da ta i ta firma iz tog i tog grada zapošljava privremeno to i to lice na rad tamo i tamo i da njegova žena pod prstima ima Korab. Pre no što mu zari nokte u trbuh i napuni njegova usta vodonikom, ona izvadi kasetu iz kasetofona i baci je pod krevet govoreći da Čehoslovačka ne treba više da bude razlog da bi preplitali noge.

Tresući se zajedno sa Jaglikom i sa rominjanjem kiše, Alekso nije mogao da se seti kakvo je vreme bilo kada je osećao ženino telo lako kao dah i providno kao da je voda.

Pretpostavljao je da je u tom polumraku iznova ta daleka zemlja stavila đubre na njegove grudi da bi ga upalila.

Jaglika ga je pritiskala i to što je trebalo da padne sa uzdahom u bezdan nije imalo uopšte izgled i lik nekakvog ljubavnika..

23.

KOSTIN BELI MERCEDES ZAUSTAVLJA SE NEČUJNO. MINUT KASNIJE MITA ĆE SE PROVOZATI NJIME S GRUMENOM LEDA I SA JEDNIM ŠIROKIM ZATVOROM U GRUDIMA.

Sunce je neočekivano ogreja kao da je neko uperio reflektor u njen prozor. Risa dozvoli da joj skroviti zraci, koje je staklo pojačavalo, peku potiljak nekoliko minuta. Kakav bi džumbus nastao da joj se zapali glava! Na stolu je stajala prljava "pepeljara, puna opušaka i šibica: onaj Mitar kadi kao gipsana, a i ona njegova verenica. Retko ih je put vodio kod nje. Talas mučnine oseti pod haljinom. Otvori prozor i, promolivši glavu, umalo joj ne ispadoše naočari. Jačinu sunca nije osećala na obrazu. Grupa dece je igrala fudbal na livadici između starog groblja i zgrada, svađajući se međusobno čim bi druga strana dala gol, i Risa primeti kako je najmanje Krisulino dete odlazilo za loptom kada bi ona izletela preko zamišljene linije. Podiže pogled: jezero joj se učini nestvarnim kao da su izručili vrelo olovo u pustinji, ograđenoj jednoličnim i trulim brdima. Uzbekistanski pepeo. Potom pogledom potraži barake, nekoliko šibičica poredanih u dve prave linije. Čak su i voćke bile više od plavocrvenih šibica. Građevina brata Vasila stajala je kao nezarasla čvoruga i niti je ružila niti ulepšavala kraj. Da se okupe svi iz porodice, izgradili bi je za nedelju dana, stalno je ponavljao Vasil. Skoro nad samom glavom prolete lasta. Čisti vazduh koji je strujao prema njenom organizmu malčice joj razbistri um. Za kratko. Jer neko pokuša da zapali iskrnu sumnje pod košuljom od ognjila i kremena. Nije bila sigurna, trepereći na prozoru, hoće li se suvi trud zapaliti i zadimiti. Jedan čovek, čija joj pojava izazva misao o kužnom plamičku pod grlom, izlazeći iz samousluge, u trenu joj izmače tlo pod nogama i brzim koracima zađe za jednu od baraka. Mogla je samo pretpostaviti u koji je stan šmugnuo. Prepoznala je senku što joj je pomutila i onako slab vid: jednom je ta grbava senka stajala pred njom i loše govorila o Ahilu -bacio je oko na pogrešno mesto. A tamo gde je bacio oko jednom ga sačekaše u zasedi i - majku mu rasplakaše.

Reče sebi da je dosadno gledati dole i odluči da potraži neku knjigu (iako joj je očni lekar strogo zabranio da čita jer joj je Ievo oko osamdeset i tri posto bilo oštećeno) kada jedan beli mercedes, klizeći nečujno ispuni prostor pred bratovom baštom. Prođe dugo dok iz njega ne iziđe jedna crnobela pojava i, zevajući naokolo,

čekala je da se pojavi neko na nekim vratima da bi dao oblik i ime nejasnim ljudskim linijama.

Deca prestadoše da lome noge na livadici i ćutke okitiše mercedes, koji je sijao na suncu kao ogromno ogledalo palo sa neba, i tiho su se oduševljavali vlasništvu došljaka. Mladić, verovatno nervozan što ga niko ne sačeka, pripali cigaretu i, samo što povuče jednom, seti se nečega i glavu gurnu u vozilo i jednom rukom se uhvati za volan, i ču se dug, isprekidan i za uvo neprijatan zvuk, kao kada ti zardalo zvono para sluh.

Risa pomisli za sebe da je soko slabog vida koji vidi i nevidi sve odozgo, jer, da je imala bistre oči odmah bi primetila da je mladić koji se gegao kao puran - Mitin Košta: u crnoj kožnoj jakni i belim pantalonama. Tog će se deteta setiti tek kada primeti Mitu na vratima barake, zgurenu kao zapaljeno drvo, kolebajući se da li da korakne prema detetu i da ga pita ko je i šta želi ovde ili da se vrati nazad. Magličasti konci su kratko treperili u vazduhu između Mite i Koste i posle je sećanje bilo čisto: njena snaha, prošavši rukom kroz kosu, što je značilo da treba da joj se um probudi, potrča i zagrlji mladića koji je u prvom trenutku pokušao da izbegne zagrljaj.

Ova slika, tri sprata niže, poče da se zamućuje i sjaj belog mercedesa iščeznu između razbacanih i masnih guma pored autobuske stanice i Vasilove barake i onog crnobelog momka. Risa ga vidi u drugačijoj situaciji: nestašan, prljavog odela i nosa i grdi ga što pokušava da za sobom u tu pustu Švedsku odvuče i njenog Ahila. Mesec dana pre no što će se uhvatiti severa, ona upozori tog žutokljunca, oštro kao što čovek postupa u ratu kada se nalazi pred nišanom. Risa se seća šta mu je tad rekla: Ja, ludo, dođoh ovde da bih Ahila spasila zlih uzbekistanskih nesreća. Njegovog brata nisam uspela da zadržim, ali njega ću morati... Kažem ti, beno, dalje od mog sina!

Kosta ispuni svoje obećanje koje je dao tamo na severu da će jednom, samo da se vrati, provozati majku gradom u belom mercedesu kao kraljicu i da joj time smiri dušu otvorenu kao vulkan još u Trikeriju, a kasnije i u Beru.

Bila je subota, pijačni dan, i grad se na svoj način dimio u gužvi: iz mirišljavog dima izlazile su njuške koje su mljackale velike komade hleba i izbrojane ćevape, a iz zvonke gužve - leda natovarena teškim vrećama, zavežljajima, torbama, kantama.

U trenutku dok se Mita smeštala na plavo sedište, zgrčena i uplašena da ne uprlja sintetiku, u srcu oseti grumen leda i škripu zatvora iz mladosti. Ko zna je li shvatio Vasil ko im je došao u goste? Je li pridigao staro telo sa postelje da bi malčice smirio rane? Pojava sina u gradu ne ostavi joj vremena da uđe i digne muža, trubeći na sav glas o vraćanju poslednjeg zrna u veliki ambar, već samo potrča i zari svoje suve prste u njegovu kuštravu kosu. Otegao se klipom, lice mu glatko i rumeno, nosi brkove kao oficiri i mnogo je zgodniji od onog Vasila koji je grakao-nad Berom. Jedva su se ljudi blagovremeno sklanjali ispred kola, negodujući i psujući što neki žutokljunac kvvari grad u nevreme. Majka nije osećala da se vozi u nečem mekanom i bila je svesna kroz kakav joj vašar klize oči i u kakav je kazan od šarenila gnječi sin. Osećala je žmarce. Sin pusti muziku. Narodnu. Neki Ciganin je kleo svoje srce i ljubav. Automobil je kružio gradom, jednom, dva puta, tri puta i sve te slike: pijace, crkve, jezera, pojavi joj se nedoumica zašto sin to čini i pred kim pokazuje svoju majku? Smeh je - ne daj bože - nalikovao kao da je izvađen iz kanti za smeće pred kafanama. Kruna na glavi koju K'čo pokuša da joj stavi, ne daj bože da je psovka iz njenih ustiju. - Jednoga dana ću te odvesti u Skoplje - reče sin zadovoljno i pun života. - Možda i do Beograda. Ona se nije vozila. Ne. Kuće su se kretale. Čekala je sedam godina da je K'čo uzme pod ruku i povede u crkvu. Sve što se vratilo sa Istoka bilo je bezbožno. Kasno se seti da on tog popodneva ne reče -mama. Samo se smeja.

Vožnja postade beskonačna, sve dok ne pruži noge napred i ne seti se voza koji ih je doveo u Skoplje, onoga dana koji je terao na bljuvanje zbog lažnog Trajanovog plaća. Slike su same prilazile staklu i skoro oticale negde i moglo se sve videti - ponajviše sin. Terala ga je pred sobom da korača da ga ne bi izgubila. A on joj reče: - Majko, ti treba da si preda mnom, zboravljaš da sam odrastao. - Sišli su sa voza i pred očima - ograda. Vasil im je pisao - ići ćete kod tih iz Kostura i kod tih iz Lerina i oni će znati gde da vas smeste i kome da se javite. A što je bila noć i što je taksista tražio drugačiji novac - nek' muž češe dupe.

Hoće li se Mita setiti, gledajući u isprekidane delove tog davnašnjeg grada, koga je zapravo tražila sutradan kada je pitala: - Ima li ovde Egejaca? - Ne znamo. - A ovde? -Možda ima. A koga vi tražite? - Možda je Mita tada rekla K'ču, nejasno k'o kad ciganka moli: - Ni Vardarac ni Egejac... opustelo ime onim Jevrejima! Da su na vrh planine, neko bi ih pozvao odatle. A ovamo, kod svojih - bez svojih, sve stalo...

Četiri godine kasnije, te hiljadu devetsto šezdeset i devete, pošto ispriča dalekom putniku Vasilu o mirisu Debra, ležeći u istoj postelji, bez mirisa mladosti, posle dvadesetogodišnjeg negledanja u oči, taj stari jarac će joj se nasmešiti, rečima: A šta si htela ti, moja Mito, sa stanice na miting? Ko je znao za tebe? Bili ste obični putnici kao i svi ostali na svetu koji se dokotrljaše do Skoplja. A putniku se, ako nema razloga, vrata teško otvaraju.

Spremila je punu torbu pitanja, a ni jedno ne postavi sinu koji nastavi da se smeje, i ruke su joj se znojile i vlažile kesicu leblebija koju joj je usput kupio, dok su ciganske pesme kružile nad krovovima i, zagledajući se u sunce koje je žutilo, ona će videti sebe još jednom u Dućandžiku, u maloj neomalterisanoj sobici, bez tavanice, kako okreće leđa Poljskoj, a lice prema K'ču: taj ždrebac poče da guta stare vetrove i da na lak način zarađuje. Strepeo je kao preprodavač karti za bioskop, lomio čaše kao kelner i nikako nije hteo da uči ćirilicu dok je ona radila u studentskoj menzi u Autokomandi i strahovala hoće li joj se uveče vratiti živ i zdrav i podsećala ga po ko zna koji put zašto su prešli granicu: Slušaj, čedo, znaš li zašto smo došli u Jugoslaviju - da bi svi živeli pod jednim krovom! Tamo u Ber otac ne sme ni da priviri, ali će ovde doći, a za njim i ostali...

Mita širom otvori vrata najmanjem sinu i on uđe u kuću dugim korakom, premeštao je stvari iz ćoška u ćošak i nije se penjao na krov, niti je davao novac da se zakrpi i nije bilo rečeno da sa ostalom braćom, Aleksom i Mitrom, jednom sednu zajedno za istu sofru. Već druge večeri reče: - U ovoj kući nema mesta za mene! Sve je popunjeno... - I Maruška je morala da ustupi svoju postelju, prelazeći kod Rise, i Vasil uzdahnu bolno zbog pomeranja gvožđa u grudima i reče: prvi put pred svima reče da je bio u pravu što je odlučio da gradi kuću.

Mitu poče da muči nesаница: noću je satima čekala povratnika sa severa i to njeno čekanje unosilo je nemir kod ostalih, naročito kod Jaglike, koja je takođe san ćušnula od sebe, čekajući dan povratka u Čehoslovačku, i muzika koju je slušala prekidana je bučnim Kostinim kasnim dolascima, koji je još sa vrata lupao nekakvim drangulijama i sitni tonovi nisu samo baraku potresali, remeteći spokojstvo, već su sa mesta pomerali i mladu ženu u drugoj sobi. To je bio za Mitu strah bez granica. Možda Čehinja neće zatražiti Prag za dom čim prođu četiri godine u Litvinovu? A može, more Mito, Alekso tvoj prvi da zatraži Prag za utočište, pre Čehinje, da se ne bi odvojio od nje, jesi li čula šta ti rekoh...?

Vasil ni reči ne reče o lutanju svog sina, stisnu dušu kao dugme i dade blagoslov njegovoj želji da otvori dućan šaren iznutra i sa golišavim devojkama. Međutim, mladić je bio dobar samo na rečima: dok je prvih godina u Debru zarađivao novac na taj način što je obilazio stare seoske crkve sa nekim Makedoncima i

Albancima i ukradene vredne predmete prodavao nekakvim skitnicama, odevenim u šarena odela, sa bradama i brkovima kao da su iz cirkusa, sada mu je novac klizio iz ruku u gluvim noćima.

Onog jutra kada K'čo otputova za Skoplje, Mita se po drugi put uputi ka autobuskoj stanici, prateći povijena pod težinom kofera, kao nepotrebna senka Aleksu i Jagliku. Deca su neočekivano dobila telegram da otputuju u Litvinov i Vasil se pridiže iz postelje da zagrlji sina, bez ijedne reči, a Čehinji pruži samo žilavu ruku koja nije bila toplo prihvaćena. Mita je pokušala da ih zabavi bar jedan dan da bi dala vremena Mitru da se vrati iz Skoplja gde je bio otišao da podnese zahtev za prihvatanje jugoslovenskog državljanstva, da bi braća mogla da se pozdrave kao pravi rod. Čehinja ga je vukla kao mulca i on se nije mogao osloboditi. Dan osvanu sunčan, ali nije bio svetao kada im reče: - Čuvajte se i vratite se. Čekaću vas. Sledećeg puta imaćete više sreće ovde. - Dugo je ona, ležeći te noći pored bolesnog Vasila, razmišljala kakav li joj je znak dala Jaglika kad je na odlasku zgrčila lice negodujuć na njene reči.

U kuću uđe samo koliko da se kaže da je prešla prag i, gledajući Vasila kako se davi u dimu, vrati se nazad i sede pred baštom i odsutno obuhvati pogledom dve egejske zgrade tek izišle iz košmarnog sna i nije mogla da uhvati smisao zašto niko odozgo nije pošao ka prljavoj stanici. Nije zatvorila oči a ipak je videla autobus kako skreće desno i gubi se iza jezera. Ono staro groblje ispreči se na povratku kao nezapaljeno đubre. Napolju ostade sve do predveče, čekajući ono nestašno dete iz Skoplja i samo jednom uđe u kuću, samo koliko je bilo potrebno da postavi sofru za ručak onome koji je ostajao gladan ako mu se ne bi prinelo do usta - za Vasilovog mezimca Mitra. Tako će biti i drugog dana, i trećeg, sve do sedmog kada bude dobila pismo od mladića iz belog mercedesa, nešto što je bilo našvrljano usput, kao što to čine mladi škrabajući po javnim zidovima. Taj švrakopis ona tri put pročita dok ne shvati majka da se sin povratnik zaljubio u Skoplju u neku Grkinju, studentkinju, zlatnu kao zlatica, rodom iz Kostura i da se uskoro, zajedno sa devojkom, vraća u Ber. Svejedno mu je hoće li živeti u njegovom gradu ili u mestu svoje verenice. Jedno ne treba da zaborave: da je njegovo mesto dole.

24.

DOK JE KUĆA SA DRUGE STRANE GRANICE NA NJEGOVO IME, BIĆE I SREĆE...

Vreme se pogorša i sada se, na kraju dana, čekalo da iz crnog neba poteku vodeni potoci. Iako su vrata bila zatvorena, Vasil je pretpostavljao da u kuhinji Mita tiho plače i on je svakoga trenutka očekivao da zaškripe vrata od šporeta i da pismo koje tek primi i koje je, verovatno, bilo iscepano na stotinu komadića, bude bačeno unutra i zapaljeno mnogo kasnije. I sam je bio zabrinut za sudbina najmlađeg sina (živeo je s njima jedva koliko da se kaže da je njihovo čedo, nije ga ni upoznao - dok je ključao u Švedskoj činilo mu se da je ipak blizu, a sada je bolje da ne misli koliko je daleko - u majčinu) kada kod njega svrati Selim Negrovski, a da je pak ovaj znao koliko je Vasil ljut i sa klobucima magle pred očima, ne bi skrenuo ka njegovoj kapiji i ne bi rekao: Vasile, ne znam koliko znaš, koliko su ti rekli, ali onaj moj Nazim spetljao se sa tvojom kćerkom... I... kao što je red - mi stariji ne treba deci da stajemo na put...

Vasil se uzdrža da ne proguta zapaljenu cigaru. Legnu na kauč, teško kao da je oboreno drvo, nagriženo mravima i prvi put posle mnogo godina pomisli na Evu

Niševsku. I samo što primeti lepu Poljakinju, naslikanu na tamnom prozoru, iznova neko poče da gazi po njegovoj duši: sada je taj đavo bio njegov brat Trajan - došao čovek čak iz Bera da mu drobi kosti.

Taj što dođe proviri pepeljavog obraza kroz otvorena vrata i pusti lisičiji pogled da klizi sobom, sve dok se ne zadrži na Vasilovom neobrijanom liku. Tada bolesni brat otvori oči i, sećajući se Bina i Tresine, primeti kako se neko blisko brdo obrušava na njega. Prestrašeno izusti: - Stari Vasil ne umire lako. Marš lisico! - A tuđinac, ljuljajući se kao sasušeni patrljak, ne može da podigne ruke i da pokaže da je živo biće jer mu torbe seku zglobove i čini se kao da su mu one sve na svetu. Kaže, kao da stoji pred nožem: - Bato... bato... ja sam Trajan...

Trebalo je da onoj Krisuli skreše rep u ponedeljak ujutro, dok je silazila iz zgrade i uznemiravala ga, a njemu se kidalo grlo zbog duvana. Pohvalila mu se, prseći se pred vratima i kao da mesa kroz maglu: - Vasilaki, bila sam na svadbu u Veriji, ženila sam unuka, i na povratku mi onaj tvoj brat dade malo pasulja... iz tvoje bašte kaže, more Vasiliki... i jednu torbicu oraha... Ne ljuti se - nosim ti malo... Red je - ko nosi - taj ne prosi... i avgu⁷ sam donela...

Pusto joj ostalo majčino mleko makedonsko-grčko, fali se pasuljem i orasima, sa njegove zemlje, taj njegov blesan iz Bera kao da ne zna da oni ovde nisu jedna porodica, pa evo tebi tri zrna pasulja, a tebi dva oraha. Nije mu žao jaja i oraha, ima ih, hvala bogu, i u Debru, ali za pasulj... Rastao je u najboljoj bašti, tako je rekao onaj blesan, da mu oči ne vidim, rekao da će doći za koji dan ovde u Debar, da vidi kako mu je. Hvala mu. I još je ovakav glas poslao po toj ženetini: da nisu bili u onoj DAG-ovoj bandi, imali bi sada pasulja, a ne da lutaju od jedne granice do druge. Vezaće mu jezik kada ga bude video, kao i onoj Papandreovki!

Šaku pasulja baci stepeništem, a uz psovku još reče: - Što nisi ostala dole, već si se vratila da mi glodeš kuću, Krisulo! - A ona, umalo da mu nokte u lice zarije, zatetura se i teško ga uvredi, otvarajući širom usta: - Pogan si, Vasile! Otkad sam u Debru slušam samo ovaj ciganski jezik...! ujede ga kuja za grudi, kao staro gvožđe i zari mu ne jednu, već hiljadu bolesti.

Prvi put je loše gađao - ni jedno od tri jajeta ne pogodi Krisulu. Predmeti koji su se ljuljali kao jaja na pokladama iščezoše i sada je na njihovom mestu stajalo poznato lice, izlazeći iz sivila. Kada mu se vid povrati, već je stajao na nogama i mučio se da odgonetne kakava je to zagonetna okolnost u koju neočekivano upade? Došljak se osećao neprijatno: nije znao kakvu prigodnu reč da izusti i šta da čini, majku im njihovu, sa torbama. Drhteći zbog bola u grudima, Vasil je razmišljao, rasvetljavajući sliku pred sobom: je li zaista došao njegov brat Trajan, ili je ovaj čovečuljak glatkog i opaljenog lica davnašnji lik nekoga koga je poznavao.

Poče da rosi. Istovremeno je do sobe dopiralo ovčje i kozje blejanje. - Mnogo se čudiš, bato... - ponovi došljak - Ja sam Trajan, Trajanos... Zar ti Krisi nije rekla da ću doći? -Smrkavalo se. Braća su se gledala čudno: dva metra između njih, zapravo, nisu bila samo dva koraka. - Mnogo nam kasno dolaziš... Reci, koliko godina prodoše... - reče Vasil ukoravajućim glasom. Sede na kauč i zapali cigaru. Ne skide pogled sa mlađeg brata i kada dva put kresnu šibicom. -Niste blizu... - pravdao se došljak iz Bera, očekujući hoće li mu stariji brat ponuditi da sedne. - A i posao mi je takav...

Vasil ga prekide. Ustade i priđe na pola metra zaboravljenom bratu, uhvati ga za rame i plačno upita: -Trajane, Trajane, ti li si bre?

Došljak uzdrhta. Spusti torbe i učini pokret kao za zagrljaj, ali Vasil se okrenu i opet sede na kauč. Zakašlja se. - Imaš pravo, mnogo smo daleko - potvrdi Vasil, boreći se za vazduh. - Poljska je bila mnogo bliže.

Kiša je pojačavala. Zajedno sa mutnim šumom koji je dolazio sa krova, čulo se snažno zatvaranje spoljnih vrata, piskavi i brbljivi ženski glasovi, i na kraju još jedna škripa vrata i u prostoriju stupiše Mita i Maruška, potpuno mokre i, stresajući sa sebe kišu, skameniše se kad uđoše. Vasil pokuša da pročita Mitino raspoloženje sa njenog vlažnog obraza. Nije bilo ničega od onoga što je mislio da će ugledati. Mita ostade hladna, kao da je malopre izišla iz klisure sa maglom, i mlako pozdravi devera, i žurno ode u kuhinju, povlačeći za sobom Marušku.

je bio samo tren da vidi leđa starom Selimu, koji se gordo udaljavao sa njegovih vrata i zatim nasmevano lice Eve Niševske. Nekakav bes terao ga je da pođe u kuhinju i da ošamari jedinu kćerku. Uzdrža se samo zbog ovog šćućurenog brata pred njim. - Doneo sam vam malo hrane - prenemagao se došljak. - Pirinač, masline i suvih smokava - dodade, pokazujući na torbe koje je doneo.

Odjednom Vasil okrenu glavu prema njemu. - Ti, Trajane, kao da živiš preko devet mora... - rekao bi i nešto gore, no utom se vrati Mita, noseći poslužavnik sa slatkim i dve čaše vode. Dok je prilazila, ona reče: - Što ne sedneš, Trajane? Nalaziš se kod starijeg brata, a ne kod tuđina!

Tek tad gost poče da se znoji. Ostade da stoji. - Šta te natera da troliš toliki novac da bi ovamo došao? - upita ga Mita i ostavi poslužavnik na sto. Ovaj je ćutao. Okuraži se i sede, na drugi kauč, naspram Vasila. - Mnogo si čekao da preskočiš granicu - ukori ga Mita ne pogledavši ga u oči - mnogo. Osim ako nemaš na umu kakav poslić. - Ne... ne... nemam ništa. Kakav posao? Došao sam samo da vas vidim - mucao je na grčkom njihov gost. Kiša prestade. Vasil je gledao u svoju ženu i pratio svaki njen pokret. Kada ona šmugnu u kuhinju i on požele da ode za njom. Mučio se da više misli na neočekivanog gosta nego na Evu Niševsku. Ipak odluči da to ostavi za sutra i da bar zasad okrene glavu prema Beru.

- Kako su ti deca? - odsutno upita Trajan. - Jesu li sa tobom ili žive negde drugo?

Sutra će šutnuti tu Evu Niševsku što mu se još uvek smeje sa prozora. Rano će zamahnuti nogom, dok spava ovaj Beranac, ako bude spavao, i dohvatiće Marušku za vrat.

Ali ne ispade tako kako je Vasil naumio. Znajući kakav može biti njen otac, Maruška to veće ode na spavanje kod tetke Rise, oslobađajući Jaglikinu i Aleksovu sobu, pod izgovorom da se tamo može smestiti dalji rođak. Kada sutra mlađi brat ponovi starijem jučerašnje pitanje: - Osim one devojke, moj brate, drugo dete ne vidim kod tebe? Imaš li ti ovde dece ili nemaš? - Vasil je već mislio kako da pođe kod sestre i bio je krenuo kada ga Mita, trčeći za njim, uhvati za ruku i vrati nazad pred zamućene oči zagonetnog gosta. Ona mu još reče: - Gledaj sada svog gosta, a za tu stvar ima vremena. Devojka nije mala i može razlikovati šta je dobro, a šta loše.

Posle je on sedeo kao tupoglavac pred bratom, pušeći duvan za duvanom i kidajući džigericu kašljem, a mozak brigama. Negde iza ručka, kada Mita odnese hleb i pokupi mrve, htela da upita Trajana kog boga traži čak ovamo u Debru, ali ga ne upita, jer upravo tad zgureni brat iz Bera otvori usta i progovori: - Misliš li ti, bre Vasile, da se vraćaš u Ber?

Ovo pitanje iznenadi Vasila. Kroz prozor primeti Mitra i onu profesorku u trenutku dok su ulazili u prvu zgradu. Ima pravo Trajan: on uopšte nema dece. Samo je Apostol na mestu, a sve drugo sačuvaj bože. Priseti se časa kada se vratio iz Poljske kako mu je jedan iz Lerina rekao: znaš li, strikane, gde si pronašao porodicu? A on njemu, glasno da bi mnogi čuli: Otadžbina je kao jedan dom, da li na tavanu ili u podrumu, nije važno - važno je da si kući i na svojoj zemljici... A deca - priviknuće -

navikli su oni da lutaju po belom svetu, ali će naposljetku jedno ili dvoje ostati ovde, a to je dovoljno. Sada ti je jasno, mazgove, gde sam došao i zašto sam došao.

Možda je i drugačije rekao tom Lerincu iz Rusije (a tamo je otišao preko Bugarske) koji je sada živeo u drugoj zgradi i leti trošio penziju sve do Varne, a jednom čak i do Vlaškog. Ako na vlast dođe Papandreu, kaže njemu on jednom, kada se vratio iz Bitolja gde je išao na drugi pregled radi invalidske, moći ću da vidim i Lerin.

- Nigde ne mislim da se vraćam... - reče Vasil svoju nameru. Rekao bi još nešto svom gostu, ali ustuknu i prestade da govori i tek posle izvesnog vremena još reče: - A zašto? - Onako pitam - počeo da se uvija gost. - Gledam te sinoć - reče Vasil okrenuvši mu leđa. - Ne prelaziš ti, moj brate, granicu, samo da bi nam doneo šaku pirinča i dve-tri masline! Tebe nešto drugo muči. Kaži što si došao?

Došljak ustade i Vasil je čuo njegov promukao glas: - Bato, ti znaš koliko se ja dole mučim. Čuvam ti kuću...

- Ništa ne moraš da mi čuvaš - zaustavi Vasil glas iza svojih leđa. - Nemoj sutra da kažeš da sam ti nešto dužan. Nisi mi hranio ni ženu, ni sina! Dobro bi bilo da se okrene i da vidi lice svog brata.

Trajan je mislio na rasturenu lozu Binovu i Tresininu, a glas drugačije reče: - Prolaze godine i hoću da znam na kakvoj grani stojim! Veliki deo našeg imanja propada... A ja kao vrag crni trudim se da korov savladam... Ne izdrža. Okrenu se. Preko suvog stopala leve noge oseti oštar plamen. Došljak, poguren kao pred bogatstvom, učini mu se ko zna zašto stariji nego juče. - Zar ima korova u Beru? Ukoliko i ima to nije od našeg semena! - Ako je imanje na moje ime... neće propadati... - došljak otkri svoju nameru, ali gledajući hladno u starijeg brata, zaneme proklinjući što sa njim nije i njegova žena Evdohija.

Vasil oseti Vičo pod nogama, i ode da traži Mitu kroz sobe, psujući sve što je iza granice. Gde je ta kučka, reče i iziđe napolje, praćen pepeljavim Trajanovim pogledom, i ko zna gde bi pošao da mu se žena ne javi iz bašte, gde je hranila koze i ovce travom skupljenom iznad grada i ne upita ga šta traži, a on je uhvati za rame i gurnu u kuću da stane uspravno pred deverom.

- Slušaj - reče i kao da prvi put oseti da korača muški -kuću nam nagrizli crvi i njive nam rešetaju kuge posne i sav Ber je u crvima! Šta ti misliš: hoćemo li se kutarisati te opake bolesti? - Mita, držeći još uvek u ruci stručak trave, ne dozvoli da bude iznenađena: shvatila je o čemu su braća razgovarala. Trajanove oči je naterale da se seti potucanja po Beru i sadašnja kuća zapliva kao lađa trikerskim zalivom. - Svako treba da gleda svoje! - reče ona glasno. - Ali vi niti gledate niti... - bolno uzdahnu gost iz Bera i mislio je da još nešto kaže, ali umuknu, susrećući njene oči. - Ako mi ne možemo, moći će sin Košta - izjasni se žena - on se vratio dole i sve što je naše pripada njemu.

Došljakovo lice posive od muke. Bez kapi krvi on jedva otvori usta. - Majka mi je na samrti dala reč da će... - On ućuta. Videlo se da razmišlja, a kada nastavi da govori glas mu se izmeni, dobi ironičan zvuk: - Zar taj klippan da naređuje... Zar to kopile...? - shvatio je da mu je izmakla stvar iz ruku. Najbolje da odmah ode. Vasil, više crn nego crven, povuče za kaput svog mlađeg brata i posadi ga na kauč i, potiskujući bes u bolesnim grudima, stade tiho da objašnjava, stojeći uspravno kao suva poljska metla na suncu. - Kod nas ostani koliko god želiš, ti si naš gost, ali o imanju ni reči više! Otac nam ga je dobro podelio i neka tako oстане. Šta će K'čo učiniti, to je njegova stvar... A bre, Trajane, mi mislimo na Ber samo zato što kamen svoj tamo imamo! Eto, po svemu sudeći, sreću je imao moj sin... Oh, kuku, majko! A bre, pizda ti materina, šta reče ti...? -I Mita stade kao brdo između dva brata. Šta reče

ona tog trenutka, Vasil neće nikada znati. Njemu se učini da mlađi brat i nije došao da ga vidi, već da ga šutne i da mu se mozak zakači za Evu Niševsku.

Shvatajući da u Vasilovoj i Mitinoj kući raste loš trn, sličan onom otrovnom iz Kastenje, pre no što se smrknu, Trajan odluči da se vrati ne pozdravljajući se sa sestrom Risom, čiji je gost trebao da bude te večeri, a i u čast što je sestric Ahil položio drugu godinu na Šumarsko - poljoprivrednom fakultetu u Skoplju.

Mlađi brat ne primeti da je iz Vasilovih ruku uzeo torbe zajedno sa onim što je doneo iz Bera i toga će se setiti mnogo kasnije kada mu poplaviše gležnjevi na rukama dok je čekao voz za Solun na skopskoj željezničkoj stanici.

Samo što ode Trajan, ćutke i ne znajući koju stranu da hvata, kao da je isteran iz prebivališta koje je na silu zauzeo, Vasila stade crv gristi: obuže ga snažna želja da siđe dole u Ber i da pomiriše negdašnji njegov smrad. O tom takvom crvu u svojoj duši ništa ne reče Miti.

Jedva dočeka da prođu subota i nedelja i u ponedjeljak ukopa oči u malu plavobelu svilenu zastavicu, obešenu na jarbolu, kao opaljenu vatrom i oseti neodoljivu čežnju da se popiša sa druge strane granice. Pred belom palatom se nije tiskalo mnogo naroda. Čudno. Grčka pesma ga ošinu po obrazu i on se okrenu na tu stranu sa koje je dolazio udarac, munjevito, kao šutnut pas. Iz jedne kafane, smeštene u žutoj dvospratnoj kući, polete šamar. Aj, bože moj, možda sam u Poljskoj ili u Eladi? Oni gore rano planduju sa slamom u ustima, a ovi preko puta čine mu po volji... glumeći da je važna ličnost, upade unutra, gledajući samo pred sebe kao konj na put. Nije bio u odelu, već kao obično, u zelenoj bluzi i zelenim pantalonama, slične onima koje nose mladi ljudi kada odlaze na vojnu vežbu. Gledajući kako ulazi pre vremena, jedan službenik kruto se isprsi, pokazujući svoju snagu: evo još jednoga koji nam stvara nevolje.

Umorile su ga bele mermerne stepenice pa pokuša da odgurne službenika i da se nađe tamo negde pred važnijom ličnošću, zaboravljajući gde se nalazi. Kaže odsečno kao da stoji na tribini sa vlašću u rukama: - Sedi mimo, pedi mu! Duvaš se kao da si iz Atine, pravi Grk, ali ti si, pedi mu, da ti kažem odakle si...? Odelo mu nije bilo umesno za ovakvu pakost, drugačiji korak bi imao da je bio u šinjelu, tada bi imao žara da zvoni svom snagom na crkveno zvono. Škripnuše vrata i mnogi glasovi počеше kliziti zidovima kao pauci. Jedan službenik debelog vrata uhvati ga za mišicu, a drugi, sa obrvama gustim kao četka za cipele iznad krupnih očiju, za ramena. Službenik debelog vrata reče mu: - Kuda, Kirijas? - A Vasil, dobijajući neku snagu i u suvoj nozi, odgovara: - Kod konzula! - Ruka koja ga je uhvatila za ramena okreće ga natrag i on se suočava sa nepopustljivim pogledom, i ne znajući šta će da čuje: - Još nije vreme. Sačekajte napolju, u red.

Međutim, Vasil ne čeka. Ispred njega se otvaraju teška vrata i petnaestak sekundi kasnije on pokušava da prepozna miris koji mu golica nozdrve: nešto između mirisa lakiranog drveta, duvana, strugotina i voska. Čovek koji je odnedavno konzul u Skoplju stoji u njegovoj blizini i posmatra ga sažaljivo, uzima mu pasoš, razgleda ga i vraća. Vasil se čudi što čovek pred njim ništa ne govori. Nikada nije stajao ovako, ćutke, pred nekim. Samo pred zidom. Kada bi pišao. Ili se krio. - Šta ćemo s tobom? - upita ugladeni čovek i stavlja u usta zeleni bombon. Daje i Vasilu. - Zna se šta ćete - zamuca on - pustićete me dole. - Ti nemaš ni ovdašnje državljanstvo. Od kada si u Jugoslaviji? - Iznenaden je: šta je pak ovo sada? Bombona mu kliznu u grlo. Nejasno odgovara: - Od 1969. - Promenio si prezime, a mi sa ovakvim imenom ne puštamo u Eladu! - upozorava ga ugladeni čovek. - Osim toga - postao si i čovek bez državljanstva!

Leva noga mu zadrhta. Zašto ne uze šinjel? U Poljskoj su se mnoge ptičice, kao onaj Papandreovac, vraćale kući, zauvek ili su išle samo u posetu. - Vi bi i vraga pustili, samo da vam dođe...!

Konzul poblede, ili mu se učini da je promenio boju, pruži mu cigaru i reče mu da sedne, vidi se da je čovek nov i da ne želi da koristi vlast i da ga istera iz kancelarije. Pali cigaru, odnosno pripaljuje mu je čovek od vlasti. Leva noga mu još uvek drhti.

- Znaš li gde se nalaziš? - menja taktiku konzul. Diže glavu i ustima punim dima odgovara: - Znam, u Skoplju. -Ne, ti se nalaziš na grčkoj teritoriji i pazi kako otvaraš usta! - Ustajući on reče: - Vidi majku mu: u Beru ste nam tako govorili, u Poljskoj ste nam istu pesmu pevali, zar i ovde u mojoj zemlji, bre! - Dođi posle nedelju dana, u isti dan, videćemo šta ćemo napraviti! - reče mu čovek od vlasti i najuri ga iz kancelarije.

Ne dođe posle sedam dana, već posle petnaest. Posle običnog razgovora u Skoplju sa uglađenim Kirijasom iz Papandreuovog teftera, leže u postelju - ponovo ga žegnu gvožđe. Tek je kući razmišljao o svakoj reči onoga Grka, ležeći u kuhinji pred Mitinim očima, osećajući kako mu životni sokovi ističu iz tela. Čovek bez državljanstva? Mamicu mu! Da je tako bilo ostao bi u Legnjici. Nije se dosad setio da pokuca na neki šalter. Zbog zauzetosti. Ne. Zbog ludosti. Dok je ležao, pokriven samo čaršafom, dimio je kao odžak i teško je podnosio posete ljudi iz grada koji su dolazili da ga vide i da ga pitaju šta mu je rekao konzul, je li i njega najurio kao i njih pre nekoliko meseci, kada se pronela vest da Papandreu otvara granicu i za političke emigrante u istočnim zemljama.

Ovoga puta je konzul bio ljubazan, reče mu da sedne i ponudi mu cigaru, a pre no što pređe na glavno, Vasil se seti jednog događaja kada mu je stari Albanac Murat, sa kojim je često lovio ribu na jezeru, rekao: - Vasile, jesi li čuo? Put vam je sada otvoren, možete ići! - a on, okrenuvši glavu prema debarskom poznaniku, pruža mu cigaru, isto onako kao konzul njemu, i vraća mu istom merom: - Vama je put uvek bio otvoren, pa ne odlazite! Na to ga, posle duže pauze, i Murat snažno ugrize: - Ne ljuti se, zar nisi Grk! -Pet minuta kasnije, sam je lovio ribu. Murat Radoždu ode uvređen njegovim rečima: - Ako sam ja Grk, ti si Turčin! - ali se vrati posle pola sata, zaboravljajući da mu kaže da je najbolje mesto za ribolov druga strana brane.

Konzul izvadi iz biroa jedan dokument, razgleda ga i reče: - Dobio sam neke podatke o tebi, treba da ih čuješ. -Vasil je ćutao. Konzul počeo da čita prodornim glasom kao u spikera: - Vasilis Belomoris, rođen 1913, u Veriji, učesnik ELAS-a, ubio pet Nemaca kod sela Prkopane... - Ne uzdrža se. Skočio, sav drhteći. Uplašio se da će se srušiti na persijski ćilim. Davnašnji žar ispod jezika počeo da ga peče. Prekide čoveka od vlasti rečima: - Pogrešno! Treba još da stoji - i obesio dvojicu monarhofašista i umalo i jednog Engleza. Znam, more, odakle vam ti podaci - od Malidisa, od tog potkazivača, iz Poljske, kad ga ne ubih na Viču što je davao pogrešne naredbe, 'beš mu mater, sad će me glodati i u Skoplju! - Okrećući glavu prema čoveku od vlasti, potraži u njegovim očima nekakvo drugačije raspoloženje, nešto što će uneti mrak u kancelariju. Takvo nešto se ne dogodi. - Slušaj, ti, stari vuče - počeo preteći da ga savetuje čovek s one strane biroa - niti ja mogu da izmenim situaciju u Eladi, niti ti, ono je Elada i Elada će ostati! Reci, ako nastojiš mogu te pustiti, ali samo pod jednim uslovima - da vratiš svoje staro grčko ime i prezime!

Možda je bio na vratima kada reče: - Hvala ti... Dosta mi je bilo i dosad promena... Ima nešto što se ne menja... - Negde ispred drugih vrata, pošto pređe veliku prostoriju, nekako mu se čudno zakači za um još jedan događaj, koji mu se dogodio tamo u Banjištu, nekoliko dana posle povratka iz Poljske, gde je otišao da

vidi to mesto posle mnogo godina, kada mu jedan nepoznati čovek u restoranu reče: Vi dođoste, ali loše je što će iza vas doći još pedeset porodica! A ova zemlja je albanska! Ponovo su mu odzvanjale reči koje mu je pljusnuo pred nepromišljenim momkom: Gledaj da ti dim ide pravo, a ove stvari ostavi da drugi rešava!

Pođe ka Debru gledajući novu građevinu pred sobom - čvrsto ubeđen da u najskorije vreme, sam ili sa decom, treba da je dovrši do dana sinovljeve svadbe.

25.

TAJ PUT, PANE KRAKOVSKI, TAKOĐE VODI IZ SLOVENSKE ZEMLJE

Bezličnost sa čudnim priviđenjima stupi u sobu: odjednom se ona oneraspoloži zbog snažnih glasova muškog plamena u pesmi. Ako mora da zatvori prozor, moraće nekoga i da proklinje. Vruće je. Naspram njihove barake, na terasi, odzvanja sjajni gramofon, verovatno kupljen u inostranstvu. Kraj njega na šarenom otomanu, u hladu, leži Enver Velu, ekonomist sa završenim srednjim obrazovanjem i sada sužbenik u Privrednoj banci. Godišnji odmor koristi slušajući muziku. Mita se koleba da li da kaže susedu da utiša gramofon, ali nema glasa, odlučuje se da zatvori prozor i da obriše znoj sa čela. Glasni tonovi vraćaju je u rat i čine je čemernom. Stojeći tako usred sobe, razmišlja šta da radi: uznemirena je otkako je Vasil otišao da traži Marušku. Potom Mita ugleda sebe i K'ča na skopskoj željezničkoj stanici. Taksu ih je vozio u krug, a njene su misli padale na kazaljke zaustavljenog časovnika, kao mulj nanet na truli čekrk. I posle dan-dva, ljuljaška života namotava joj se na bodljikavu granu neke stare sirke. Na kraju ispade da je za taj tamni skopski krug kriv upravo on, njen Vasil. Čekala je da se vide i da mu kaže za Stavrovo ubistvo. A ne ogreba ga po licu za taj njegov stari greh kada ga dočeka u Debru.

Imala je želju da vidi K'ča i njegov beli mercedes, a ulovi njušku devera Trajana. Lisac. Traži imanje, zverka. Otvoriće prozor. Ako se zagleda u suseda Envera Velua možda će misliti na Debar iz prvih dana kada je molila predsednika Opštine da uđe u istu ovu sobu u kojoj je nešto peče i sada se oseća kao da je zarasla u korov.

Upravo tada kada se Mita obrecnula predsedniku da se te barake grade za Makedonce koji dolaze sa strane, a ne za Albance, Vasil je zaboravio kupljene cigare i morao je po njih da se vrati. Postao je kao avet koja tumara, pomisli, dok se vraćao nazad prema trafici gde je jedan momak tražio da kupi list "Nova Makedonija", a jedan glas mu reče da je taj list prodat još jutros. Vasil se ne bi setio zaboravljenih cigara da u tom trenutku ne ugleda nekog momka koji je iz džepa vadio kutiju "Filter Jugoslavije", pripaljivao cigaru, odvažno uvlačio i drsko oduvavao dim. Vazduh je mirisao na loj. Sa leve strane zapljusnu ga srpska pesma. Neki plačljivac kaže da mu je srce kao kožna torba i da tamo trpa sve i svašta: od lepih žena do starog vina. Takav ga je muzički džumbus presreo tamo gde je zaboravio cigare.

Sve su se stvari zapetljavale i otpetljavale na ulici. Stari čovek sa tri vekne hleba pod miškom udari u njega i samo je uspeo čuti kako čovek opsova saginjući se po hleb koji se kotrljao asfaltom. Svrbelo ga je da dozna kakav je pogled imao seljak dok je podizao hleb sa ulice? Snažni tupi udarci žigali su ga do mozga, ponovo će ga uhvatiti zubobolja, opet će ga ugristi neka mora. Aj, sto đavolo, more Mito, sad li nađe da me teraš da tražim onu kučku Marušku? Ako bude kao Eva Niševska, na pragu ću je zaklati, pred tom barabom!

On širom otvori oči: Eva Niševska je izlazila iz jedne kovačnice, sa nožem u ruci, besno zadihana, sve dok se ne zakikota i kliznu njegovim telom kao slez po

cveću u Mitrovoj bašti. Nije shvatio zašto pokušava da ga udari nožem? Marušku je dobro pazio, a što ispade da menja veru, samo će njegova džigerica trpeti. Eva Niševska je izgledala drugačije od Mite, njegova žena je imala lice Bogorodice: njena crna kosa podsećala ga je na gusti letnji mrak, a hod na neku pitomu životinju o kojoj još nije imao predstavu kako izgleda. Drugo je bila Poljakinja. Ubra ga kao divlji štavelj da bi se rashladila između nogu. Eto, da ga ta Eva Niševska nije gurnula na onaj pocepani feder bačen iz neke poljske kasarne, ne bi mogao da pravi razliku između vode koja tone u zemlju i vode koja klizi po površini.

Iznova ga neko gurnu i Vasil umalo ne pade na dve kante zejtina ostavljene na trotoaru. Za ovaj deo grada uopšte se nije interesovao. Ako bi i došao ovamo to je bilo za kratko - da kupi nešto što Mita nije mogla naći u njihovoj samousluzi i obližnjim bakalnicama, ili da pokuca na opštinska vrata. Egejski deo je za njega bio sve - i Ber i Legnjica i Debar i nije se tako lako odlučivao da se odvoji od njega, iako je i tamo retko s kim govorio ili išao u posete. Aj, sto đavolo, more Mito, bog s tobom, ni sa tobom mi razgovor ne ide! Kada već nema jezika, treba da nosi klepetušu kao ovnovi i da svi u Debru znaju kud je krenuo Vasil Belomorov.

Nasred glavne ulice, istovremeno ga presretoše dve albanske pesme i obe dođoše odozgo, iz neke kuće, a glasovi tih koji su pevali behu usukani kao konopci. Na kraju ulice ču nekakvu čudnu larmu i sa tim nerazumljivim glasovima skrenu levo i nađe se u uličici koja se spuštala sve do ispod crkve (bogati, Mito, kako se zove ova crkva?). Dug zid prolazi između njega i pijace. Nije subota, pijačni dan, tad bi mu krila bila potrebna da prođe ovom ulicom punom vonja od nekakvog trulog voća. I upravo tu zape: kaldrma mu je smetala da silazi normalno. Pretpostavljao je da je kuća koju traži tu negde: ako zapne mora i ući. Šareni lavirint. Neka objasni zašto je odlučio da mete od bujica izlokano kamenje ako ne izvrši molbu svoje žene? Bledozelene kuće su se krišom neravnomerno nizale kroz njegovu svest. A neće da stane. Popušenu cigaru zamenjuje drugom. Da je popričao sa bogom u onoj crkvi dole, kojoj ni ime ne zna, raspoznavao bi i čije su kuće. Jedan ženski glas natera ga da se okrene. Za njim je trčala Maruška. Odjednom se njeno telo izdvoji od svega: gleda Vasil u svoju devojčicu i sve kao da se gubi iza njega, tako mu se učini, skupljajući se u nekakvu izmaglicu. Eva Niševska će ga sada zgrabiti za srce. Ona je visoka, tanka kao prutić i ljuto gazi sliku koja ga izjeda i ne može da izdrži on pred njenim krupnim vlažnim očima. - Tata, mi živimo gore - govore mu drage oči. Obučena je u ono sa čim je i otišla od kuće, lagano kao kad izlazi u kino. Drhti. Duvan mu je slab, treba mu nešto jače. Čuo je samog sebe kako kaže Evi Niševskoj da je svoju kapiju pogrešila i pokucala na tuđe prebivalište. - Nema te od petka... - Na hiljadu komadića čepa se slika lepe Poljakinje i opet se sastavlja. - Poslala me je majka - sve češće je sam sebe čuo. - Ti nisi sama na ovome svetu...

Iza Maruškinih leđa niče iz kaldrme još jedno poznato lice: on prvi put ne shvata neke prirodne zakonitosti koje vladaju među mladim ljudima kada u licu koje se približavalo prepoznade Mitra. Ništa ne razume? Čak ga i Mita laže, majku joj njezinu! S druge strane šarenog zida zagrmje motor i morali su se naglo povući u stranu, jer se dotad zatvorena vrata otvoriše i na ulicu izlete ford krcat ljudima, kuku majko. Vozač je bio neiskusni i sve dok to čudo ne iščeznu podalje od crkve, vazduh je mirisao na benzin. Ko zna da li su Vasilova čula primala mirise koji nisu duvanski. - Tata - izusti Maruška molećivo - želim da upoznaš ljude kod kojih sam.

Njegov pogled klizi od sinovljeve glave do plamtećih očiju devojke koju je doveo iz Poljske. - Jesam li te zato doveo ovde da menjaš veru! - glas mu je bio dalek i neubedljiv. - Nije tako! - usprotivi se sin koji je sada stajao iza kćeri Eve Niševske i bio za glavu viši od nje. - Oni su...

Vasil mu ne dozvoli da završi misao. - Šta oni, bre! - srpemaio se da ode. Osećao je kako mu glavu pritišće veliki kamen. Do zalaska sunca ima još vremena. Maruška, topla na javi, a istovremeno ledena, munjevito ga hvata za mišicu i snažno okreće nazad. Kaže zabrinuto: - Ne ostavljaj me kao tuđinku... - Zar da moja kći rađa Albancima! - jetko viknu Vasil i oseti kako se zgrči Maruškina ruka zarivajući prste u meko meso. - I oni su bili kao mi - uze Mitar da zaštiti sestru - dok ih nisu poturčili.

Skoro i ne primeti da im se pridruži jedan momak i, zalepivši se uz Marušku, hladno mu pruži ruku. - Nazim - reče njegova kći, predstavljajući pridošlicu. Vasil gleda i ne veruje svojim očima: mladić koji mu pruža ruku i koji uporno čeka njegovu jeste onaj zlovoljni šofer koji mu je onoga dana doneo cigle i koji ga nepromišljeno žacnu blizu njegovog gvožđa.

Uveče dok bude razgovarao sa dalekim gostom iz Poljske, panom Krakovskim, razbijače glavu je li sam digao ruku i udružio je sa toplom i grubom rukom nevoljenog zeta ili je to učinio uz Maruškinu pomoć. Dugo će ga mučiti još nešto: bi li prešao prag Selima Negrovskog upravo tog popodneva i bi li sa njim popio čašicu rakije u čast budućih mladenaca, dok ga je ulicom guralo troje mladih ljudi kao lopova, da sa glavne ulice ne dotrča Sonja i ne saopšti im raširenih ruku, onako crvena lica i zadihana, ono zbog čega ju je poslala njena baba: došao im je u goste neki Krakovski iz Poljske, zajedno sa svojom ženom.

Zelena škoda koju okom kao mrežu uloviše otac i sin, i silom ozareni osmesi Krakovskog profesora i njegove žene Jandre, pokazase jednu neobičnu realnost. - Bravo, bravo! - viknu Mitar još pre no što nanjuši poljski miris. - Evo ko putuje da bi bio mlad. - Čudno. Vasil nikada nije video da sin ovako zagrlji svoje roditelje - jednim zagrljajem i toplo - odjednom za ceo život. Na čelima gostiju vidljivo se ocrtavao umor posle dugog puta.

Mita promoli glavu kroz otvoreni prozor i zajedno sa zvucima gramofona Envera Velua po prvi put u njen život stupiše dva putnika o kojima je dosad samo slušala. Teško joj pade što Vasil sa sobom ne dovuče i Marušku. Dok je goste posluživala slatkim i vodom, često je pogledala prema vratima, očekujući da škripnu, i okretala glavu prema prozoru, ali osim suseda Envera, koji je sigurno zaspao na šarenom otomanu omamljen magijom gramofona, niko u osvetljeni ram niti uđe, niti iziđe. - Kakav običaj - voda i slatko - reče profesor, smeštajući se udobno na kauč.

Mitar je stajao prikovanog pogleda, i oseti kako se u njemu probudi nešto davnašnje. - Čim smo stigli prošetali smo jedan krug - reče profesor umorno - gradić ne izgleda loše, na nekim je mestima čak previše lep. Izmišlja profesor, pomisli Mitar, on nije mogao ništa videti. Oseti gorčinu, ko zna zašto, što profesor laže u njegovom domu; tamo u Legnjici taj osećaj nije imao, možda što je bio stranac, ali ovde je sve drugačije - gradić je njegov obraz.

Vasil ponudi profesora cigarom, ali ovaj odbi odmahujući rukom. Teško je disao. Pitao je što se Maruška udaljila od njih i što ne dođe da izbliza vidi komad domovine Eve Niševske? - Čuli smo o nekim nemirima kod vas - upita profesor i zatraži još čašu vode. - Je li istina? - Gledali smo na TV - javi se Jandra i pogleda u svog muža. - Jel'da, Jirži?

Pred Vasilom kao da stade kći Eve Niševske: tužnih očiju i kao da ga je molila da je vrati nazad u Legnjicu. -Kao i svugde... kao i u Poljskoj - pokuša Vasil da odgovori profesoru, ali zaboravi da to kazuje na grčkom. Profesor otresa glavom što je značilo da ga ne razume. Upita: -Molim?

- Otac kaže da se ovde ništa ozbiljno nije dogodilo -odjednom izusti Mitar. - Treba da iziđe, Katina će ga čekati pred bioskopom. Kao da su mu zmije milele nogama. - Čovek je od pamtiveka sviknut da diže glas za ovo ili za ono - reče Vasil

oštro. Svi se okrenuše prema njemu. Reči benu izgovorene na poljskom. - Sve što se tada dogodilo u Debru bile su obične trice, kao što je svojevremeno govorio otac...

Dan kasnije, pošto je ona bagra na Kosovu popisala svoj prag, on ode u Opštinu i zatraži pušku i dugo je objašnjavao što će mu, a kada ju je dobio osetio je gorčinu i stomak mu se prevrtao, ali to je trajalo dok nije obukao šinjel i posle je bilo kao ono: ej vi, jebite si mater! I šest je dana zaredom dežurao kraj jezera i do kasno u noć pred prvim basamkom svoje porodice. Tri meseca kasnije vratio je pušku, bez čei fa i mrmljajući, i još reče onima koji mu dadoše pušku: Znate li vi, bre, šta se čini sa tricama...?

- Blago vama - obrati se profesor Miti - uspeli ste da okupite porodicu. - Ona slegnu ramenima. Nije joj bilo važno što ništa nije razumela. - Šta je sa Maruškom? - upita profesor i po drugi put zatraži vode. - Udaje se. Za koju nedelju - izazovno baci odgovor Mita i pogleda u Vasila.

- Dobro, dobro... Poljaci i Makedonci treba da mešaju krv - zaključí profesor i zamoli da mu pokažu gde je kupatilo. Odlazeći, reče da treba ranije da legne, jer ih sutra čeka dug put. - Jirži, još je dan - dobaci Jandra i u trenu sklopi oči.

- A Krakov... Šta ima novo...? - upita Mitar nervozno, i shvati da je situacija isprekidana da bi im gosti mogli odgovoriti.

Imao je pravo stari profesor: puče jutro i otvori se i predeo kojim se protezao uzani put kojim je kloparala škoda - a unutra još i Mitar i njegova dugogodišnja ljubav -profesorka Katina. Slike su prilazile sa juga: zelene, plave, crvene. Gledajući u kartu stari profesor zaključí: sav život teče prema jugu. Volan je držao Mitar i ruke su mu se znojile od straha. Česte krivine su mu brzo dolazile u susret. Kraj njega sedi Katina i čuti. Iako je ne gleda, zna da joj je lice mramorno: brzo vozi za svoj kratki vozački staž. Učio ga je Apostol na moskviču i posle je položio vozački ispit kao da je vozio trotinet. Senka njihovih kola klizila je klisurom. - Živite blizu Albanije - probudi se iz dremeža pan Krakovski. - Šta znači živeti pored granice?

Desna noga mu češće stoji na kočnici. Kad god bi je pritisnuo sa strane se širi silno zujanje. Je li pogrešio što se ponudio da se bori sa volanom kao sa teškim kamenom? Sinoć je profesor delovao umorno i dobro je učinio što reče da će on voziti do Ohrida i Prespe. Poljak rešio da pred smrt vidi svet, ha, ha, ha. - Odavno sam zaboravio da živimo pored neke granice - reče Mitar, kočeci munjevito da ne bi udario u magarence na putu. Katinine ruke i glava poleteše napred. Otkud tolika snaga u ovom starcu, uvelom kao suvi hleb, pa pređe toliki put do Debra? I zašto? Seća se: onda u Katovicama, u mraku, pozvao ga je da poseti Makedoniju, ali sada, na suncu, ovaj čovek mu je teret. Na potiljku je osećao profesorov dah, a nešto kasnije njegove reči se još jednom sasušu u njegov vrat. - Čak i onda kada su se dogodile one demonstracije? - uporno nastavi profesor. Na mestima mu se činilo da nema puta i da će svakog trenutka automobil poleteti i skliznuti u jezero. - Čak ni tada -pokuša da odgovori Mitar, trepćući očima jer se u Šoferšajbnu beše ustremio nekakav divlji golub. - Ne razumem! - profesorov glas postade vojnički - strog i odsečan.

Munjevito ulovi njegov izraz u retrovizoru: crvenobeo kao deo tog jutra. - Pane Krakovski, ovde se, zapravo, ništa nije dogodilo... A i nije se moglo dogoditi... A za onu granicu, o kojoj se interesuje, otac ima jednu lepu psovku: pizda joj materina!! - Poslednju rečenicu Mitar izgovori sarkastično na makedonskom.

Molim, šta rekoste...? Ništa nisam razumeo... govorite poljski...

Odjednom se hladovina povuče u brda i put postade jasniji, a voda dole nestvarna: godinama već ništa ne piše - je li postao čovek koji je zaboravio da posmatra kako sa neba padaju svetlosne grudvice? Uključí radio. Sve dok ne uhvati Radio Skoplje slušao je neku lokalnu radio stanicu: otrcana jutarnja pesma. To je

trajalo nekoliko sekundi. Potom isključi radio. Juče je jedva prepoznao profesora pana Krakovskog, sa sjajnom ćelom i onako znojav ličio mu je na belog očerupanog gavrana, ha, ha, ha. Zar gavrana može biti bez perja? Može. Uginuli, ha, ha, ha....

- Bio si učitelj dve godine na selu i nisi napisao ni jednu pesmu - začuđeno reče profesor. - Ne razumem. A plus živiš pored lepe devojke... Nekada je selo predstavljalo nekakav tračak inspiracije...

On smanji brzinu jer se sa desne strane dimilo selo, skriveno među zelene grane, a put je bio zakrčen autobusom iz kog je sišlo pet, a ušlo dva putnika. Među onima koji su sišli bila je i jedna mlada žena u šarenoj odeći i oko vrata okićena dukatima - u naručju je nosila bebu povijenu u belo ćebe. Žena sa detetom je zaista bila lepa: pucala je od zdravlja. Zatim predeo dobi drugi izgled - brda se pružiše dole i voda je nestajala u tlu i Mitar dobi kuraž: put mu je sada bio lak kao pero i ispunjen pouzdanjem. Mislio je na Katinu kraj sebe: ko zna što joj se srce steglo k'o u ptičice? Retko gleda strane sveta.

Kada podiže glavu prema nebu i otkri sunce, pomisli da je Makedonija sada daleko, a Poljska blizu. Ozadi gosti živnuše. Jezero je treperilo koliko i osmeh žene koja mu greje desno koleno. Do ovog trenutka je nešto propustio: jedan zalogajčić života i zagonetnost razgolićenog kolena ostadoše mu neprotumačeni. Ispade onako kao što je pretpostavljao: svetlost koja pade na glavu staroga profesora potpuno ga izmeni - da je propustio da zagrlj ovaj očaravajući deo planete, verovatno bi jednoga dana prazan pao u raku. Kao što je listao prašnjave strane njemu poznate davnašnje knjige, tako je istorijski čas za Mitra i njegovu verenicu postao dug i mračan.- Ne znam kakav je grad Debar i kako tamo živite, ali koliko pamtim, ti si stalno govorio da ćeš jednoga dana živeti u srcu slovenske pismenosti - Ohridu - zabrinuto ga boćnu pan Krakovski, spremajući se da fotografiše Jandru pred Svetom Sofijom.

Pesnik je i tamo i ovamo, htede reći profesoru da bi mu uništio zabludu da on žudi za nekim drugim predelom na planeti, ali samo prebaci ruku preko Katininog ramena.

Um nekadašnjeg krakovskog profesora i upravnika doma u Zgoželecu predstavljao je beskrajnu jamu i on je hteo, sve za pola dana, da nabaca u tu prazninu: crkve stadoše da se okreću i na kraju da se gube u jezeru, ostavaljajući podrd srušenih zidina samo fotografije pana Krakovskog i njegove pratilje Jandre. - Ovde treba živeti! Ovde! - Težak glas. Kao da grakću ptice sa topola. I odjednom je nebo crno. Vozi prema Svetom Naumu. Ruke mu se ne znoje. Usta su mu puna zalogaja đevreka koje je kupila verenica. Svi žvaću. Mljakanje usnama liči na jareće gacanje plićakom. I iznova čas počinje. Mitar shvata da time što ovih godina nije pisao ništa nije izgubio: profesorove reči kližu njegovim grlom kao kamičci - i rađa se moć misli. Hvata Debarku oko struka i usne mu zaigraše - na obalu pristade čamac i iz njega izlazi jedan svetac i u rukama nosi dva zavežljaja i dok prolazi pored njih, stresa se od pomisli da je ugledao Velikog Klimenta i okreće glavu prema Galičici da bi presekao čvor misli.

Slika svetog čoveka se ne briše. Njiše se pred automobilom. Njegova crna dolama mu zaklanja put. Jezik pana Krakovskog još uvek mlati. Sada je sav u znoju. Uvlači mu se pod kožu kao gnjida. Zašto Katina toliko čuti? Sunce se razastrlo po kamenju i po drveću, kao zlatni oreol. Muči se da gleda napred - u vreli asfalt, ali ne uspeva. Čovek u crnoj dolami sedi na haubi i okreće se nazad s vremena na vreme i pogleduje ga ispod oka. Mnogo priča Poljak. Visoko su. Neiskusani su da vozi strminom. Okreće volan levo-desno. Dok okreće desno boji se da se ne stumbaju. Žedan je. Kaže verenici da pusti muziku. Ona okreće dugme, ali sve radio stanice na svetu ispadoše blatnjave i ispuštaju sve neke neartikulisane zvukove. Naređuje da se

zaključaju ti glupavi šumovi. Iza njega blebeće poljski čekrk. Vidi li taj Poljak nešto crno na haubi? A Katina. Nestaje kao svitanje... dok škripi truli čekrk iza njihovog života.

I šta li se sad dogodi? Katina sedi na haubi, zamišljena, obamrla. Neobjašnjivo je primila žig onog sveca i sada kopni i iskopneće. Strmo je, ne može da zaustavi kola, jer će ga milostivi u crnoj dolami opčiniti. Sprema se da vikne: Katinke, ali nema glasa, jer se verenica pretvara u glavu koja se kotrlja iz automobila i izvesno vreme visi u vazduhu, dok ne potonu u vodu... Oči mora da su mu napred, udariće u stenu, pruža samo desnu ruku i ščepa verenicu za skut i ona vrisnu... Već su na vrhu. Uspeo je. Galičica je obavljena tišinom. Buduća žena mu se smeši. Zubi joj se belasaju. Čeka da svi iziđu i da se tek na kraju i on skotrlja na planinsku travu, ali pre no što pruži levu nogu u trenu pogleda napred i oseti kako mu je želudac na mestu: na haubi nikoga nema. Kakva li je mora zavejala ovu planinu? Možda je to znak da je vreme da počne sa pisanjem.

- Ovde treba živeti! Ovde.

Glas pana Krakovskog odzvanja malo prema Prespanskom, a malo prema Ohridskom jezeru. Čudno vreme, kazaljke časovnika su radile kao za smrt. Nešto ga zapuhnu tamo dole kod manastira. Trava mu klizi pod košuljom. Nebo mu miriše na ženski parfem. Još uvek ne veruje da je Katina pribrala svoju glavu sa haube. - Trebalo je da spavamo u Ohridu, požali se profesor i već behu sasvim dole kada dodade: - Atina... - muk. Dugo je razmišljao. Automobil je mirisao na cveće. Zatim na hrastovinu i mulj. - Atina će nam pojesti put... - nastavi profesor i duboko uzdahnu ne završivši rečenicu. Međutim, raspoloženje mu se povraća kada ih put odvede duboko među plantaže jabuka. Njegov glas je opet larmao. Čovek izruči hiljadu pitanja u njegov vrat. Raniše ga. Bilo je još mnogo do svršetka dana. Skernuvši desno stadoše za trenutak da pročitaju sa putokaza koliko kilometara ima do granice. Deset minuta vožnje. Ne. Možda dvadeset. Ako pužu. Zar oči pana Krakovskog nisu nagrižene ovim uništenim predelima?

Nije znao koliko još treba da se voze. Mora da su blizu. Smanji brzinu. Na 60. Na 40. Predeo kao na žaru - da dune vetar zamrlo bi sve što se kreće. Blizu njiva jezerska voda je belosiva. Žega je i nema ljudi. Pred njima se kao češalj ispreči hrastova šuma. Treba da stanu - postoji ovde neko brdo odakle se vidi granica. Ali noga se ne pomera sa papučice za gas. Nešto mu je Vasil govorio: s leve strane je nekakav manastir. U šumi. Đavo ga odneo, što nema natpisa? To kaže na makedonskom. Među njivama se ukaza zmijoliki seoski puteljak i oni oduševljeno skrenuše levo. Dvesta metara i stop. Put je za guštere, a ne za neke iz majčine. Zbuni ih gustiš. Cvrčci im bruje iznad glava. Profesor upita kako se zovu ti insekti sa tako snažnim glasom. Pan Krakovski teško pomera noge. I njegova žena. Curi znoj. Odlučili su da se vrate i da pitaju na granici koje je uzvišenje ovde najviše. Prazne priče. Ljudi će posumnjati da su špijuni. Mi smo odatle i odatle, i prošli smo toliki put da bi pogledali s druge strane granice. Bravo, bravo, ne treba da se mučite, mi imamo helikopter, odvešće vas na najviše mesto i odatle se sve vidi kao pizda materina, samo se stripite, ha, ha, ha! A koje selo želite da vidite? Nijedno! Pa što ste došli? Samo da nam jednim putem oči klize, samo jednim putem da obraze okaljamo! Ej ljudi, ništa ne razumemo, najbolje je da se vratite odakle ste i došli! Marš -dok vas nismo zatvorili! Marš! - dok vas nismo zatvorili! Marš! Ha, ha, ha.

Zmija im preseče put, i gušter. Mitar pogleda u žene da bi pročitao njihovo raspoloženje, možda bi one negodovala što ih vodi kroz pust i otrovan kraj kao da su koze, da u tom trenutku nije viknuo: izišli smo! Ej, gotovo je sa mukama! - Pan Krakovski je nosio dušu u nosu, i Jandra. Trebalo je da se sunce spusti još pedalj niže,

da bi im se organizam napunio kiseonikom. - Ne vidim nikakav put - požali se profesorova žena. Svo četvoro, kao rukama uhvaćeni oko stoletnog hrasta, pokušavali su da ulove i nešto drugo osim deo jezera, neba i brda. Uzalud. To nije ono što su tražili. Čak je i dan previše svetao. - Siguran si da smo odavde prošli? - upita pan Krakovski.

On stegnu pesnicu. Prazno je i tamo i ovamo. Nema dece i slika je ružna: možda je zamišljao da je nekada pored jezera prolazio crn puteljak. Jedino što se kotrlja sa brda prema jezeru je Sinaja. Međutim, on nije došao ovde da vidi taj rumunski dom. Skreće pogled, ali se ograda ne briše: stoji u redu dok jedan čiko izgovara njihova imena, i začudo, profesore moj, dete iz Bera nema svoje prezime i zalepiše mu za pupak drugo. Posle iz jezera iziđoše dve narandže, kao izbačene iz pračke i on ugleda svog druga kako sedi na jednom plodu i plače, a na drugom upravnica, stara buržujka i osim toga neudata, kako leži i leleče. I uzeše narandže - krišom, ne pojedoh ih odjednom, dva dana su ih nosili i samo gledali. Kazna je bila ponižavajuća: da uspravno stoje dok ih svi domci pljuju. Osim Nikoline sestrice.

- Toliko sam želeo da vidim taj put, a sada vidim da je moj san bio uzaludan! - veli pan Krakovski.

Ljudi koji se kreću tamo napred, voz koji je kloparao iz Rumunije za Poljsku, lupa tanjira u Zgoželecu, naravno bez pana Krakovskog, dolazili su mu iza potiljka i, okrećući se na tu stranu, ljuto kao besno pseto, da bi zaustavio te crne bujice, Mitar se suoči sa prazninom. - Taj put, pane Krakovski, takođe vodi iz slovenske zemlje! - reče i uđe u automobil. - Nismo ga videli - žali se profesor. - Verovatno više ne postoji - zaključio profesorova žena. - Možda je to ovaj put kojim idemo - reče Mitar, odlučivši da još putem do Bitolja izmisli pesmu o tome što nije video. O crnom putu. No, ne izmisli, jednostavno - um mu beše pod katancem. Tu ideju ostavi za sutra. - Pane Krakovski, nama je u Debru dobro - ustreptalog glasa reče njegova verenica. - Od jeseni će Mitar biti profesor u našoj gimnaziji... Profesor je prekide uz široki osmeh: - Nadam se da ćemo vam sa Jandrom doći na svadbu - i poljubi njenu ruku. - Srećan put za Atinu - čuo je Mitar samog sebe. Malo ste nam bili u gostima. Žao mi je. Drugi put mislite samo na Debar...

Rastadoše se lako kao što se i sretoše. Dok su išli prema autobuskoj stanici još jednom pokuša da razmišlja o davnašnjoj slici Prespe koja je danas nestala kao mehur od sapunice. Da ne bi bio zamišljen, ali i da bi je zagrlio i pričao, devojka kojom će se najesen oženiti uštinu ga za slabinu i obesi mu se o rame, i osmehnu.

Dvadesetak dana posle rastanka sa gostima iz poljske, jednog ponedeljka, negde oko tri sata popodne, Mitar posla u Krakov panu Krakovskom pesmu sledećeg sadržaja:

*Majka stade, dete produži dalje
s torbicom punom hleba, suvih sirki, suvih
smokava.*

*I još koječega što ne raste na drveću
ni u polju.*

*Ono se ne okrenu jer bi videlo majku
kao crnu stazu
kojoj povratka nema.*

*Ona i dalje ostade početak jednog putovanja
i njezine oči
milovaše pleća čeda njenog.*

*Stapanje jednog puta s drugim traje veoma kratko
sve dok taj koji se uputio u neko bespuće*

*ne uzme sliku uspomena.
Bilo je kasno kada se dečak okrete –
i sažive se više sa tuđinom:
od majke ostade samo jedan
ubog i crni breg.*

26.

... I NA KRAJU NEVREME... I...

Vozeći noću kroz klisuru Katina i Mitar su imali čudan osećaj neprijatnosti što se reka i stenoviti oblici prelamaju na svetlu i lete nad njima kao seni. Samo što skrenuše levo, snop svetla farova poče da seče sve redom i pred moskvičem se zaredaše: skulpture od drveta i kamena, zmijolike i ljudskih oblika, presečena brdašca čije su se rese cedile dole i nalikovale na žuto svetlo konjskog repa, ljudi koji su mileli kao insekti uzbrdo putem: nestvarna slika. Žene su bile na mazgama i okrenute leđima, a muškarcima su trčali da zadrže stoku da se ne uznemiri od silnog brujanja motora i munjevitih odblesaka u tami.

Put je bio strm. Odluči da ne koristi kočnice. Nagaziće sirenu i onaj što pleše u mraku biće prinuđen da im oslobodi put. Apostol ga nije dobro naučio kako da vozi auto bezbedno planinskim strminama. Zato je u nedelju preplašen progutao Galičicu. Stade na Katininu naredbu. Sav se pretvorio u mašinu, i previše uzbudio. Selo se zvalo Bituše. Tako kaže devojkica. Hladni povetarac lepi mu se za obraz. Žmirka - ništa ne vidi. Zagonetne senke prepliću se tamo-amo i samo po glasovima raspoznaje da su ljudska bića. Negde daleko gori svetlo, možda trepće. Posle dvadesetak koraka primeti kako se i drugde pali jedna zvezdica po kućama.

Kada svane shvatiće koji je svet iz Gornje i Donje Reke nagruo u šumu. Objašnjava mu Katina i pripija se uz njegovu levu stranu. Letnja noć i mnoštvo glasova u njoj bezmalo mu zamutiše um i on se odmah ne doseti da joj uzme korpu sa hranom i vodom i da olakša svojoj prijateljici. Tek u šumi osetiše praskozorje. Iz krošnji drveća dizala se graja. Noge su se pokretale mehanički, grudi punile životom kao da se onaj potočić ispod njih slivao u usta. Neki ih gurnuše s leđa: to su dva para koja žure jedan za drugim da bi što pre dohvatili u planini ono što su snevali - pločicu sreće koja šija na suncu kao ogledalce. Koraci su im se saplitali kao u snežnim nanosima i grančice glasno romorile. Da li da upita Katinu ima li u šumi neki put kojim idu ljudi? Ne upita je. Zar je u ovoj noći važno ima li puta? U svom je životu video mnogo puteva. Katinina ruka je put - širok, uzan, asfaltiran, prašnjav - ali ipak put. Šta li ona misli u ovom trenutku? Je li čula kos kako peva? Devojke nisu pevale. Zašto su svoje duše nosile pod jezikom. Mitar upita verenicu da li svi mladi ljudi koji se ove noći penju na Dešat imaju kraj sebe svoju ljubav? - A što pitaš? - kaže prijateljica teško dišući. Upitao ju je jer ga već pola sata muči jedna misao: može li neki mladi čovek, čiji organizam vri kao kotao, tumarati šumom u letnjoj noći, na Preobraženje, možda sa zvezdom nad hrastom, a da nema kome da pruži ruku? - Da nemam tebe ja ne bih ni gazio ovu planinu kao vuk - zaključio Mitar.

Katina iziđe napred i uhvati Mitra toplim rukama za vrat, poljubi ga i možda bi ga još jednom poljubila da ih neka snaga ne povuče kroz bledečnu čudesnost, i on je na jeziku osećao miris prijateljice i jutra. Pretpostavljao je da kos sada ne peva, već neka druga ptica.

Najzad je mogao videti gde ga je odvela Katina i sa kim ga udružila, ali za to mu je trebalo vremena i jedan limeni lončić znoja. - Kasnimo - požali se prijateljica.

Plava kosa se vijori na zaslepljujućem suncu - kao svila - vrat znojav i razdrljene grudi se zabelasaše kada se okrenu prema istoku. Diše duboko i ravnomerno. Osmeh joj je širok kad god primeti da je on posmatra. Dosad je, zapravo, bio vuk samotnjak čim je ove rumene obraze gonio od sebe - pomisli. Objašnjenje potraži od nje. - Zašto kažeš da kasnimo? Stadoše samo za tren, da bi se povratili od dugog pešačenja i tad ona, gledajući u mlađariju koja je vrvela među suvozelenim brdima, potrča napred, ali se seti da u njenoj ruci nema njegove, i trže se kao da je ugledala zmiju pred nogama i morala je da se vrati nazad do Mitra.

Njega pak obuze nedoumica: ne shvati odmah kud potrča devojka. Zamoli je da kaže koji ju je nagon gonio. -Gore među stenama ima nekakvih kamenih pločica koje sijaju na suncu i koje donose sreću - objasni i skrenu pogled ka suncu.

On počeo da se smeje: - Zar toliki put samo za jedan kamičak?

Ona ga pogleda žalosno. Miris njenog obraza još uvek je imao u svojim ustima. To ga je peklo. - Ti kamičici donose sreću - uzdahnu Katina.

Među poslednjima su. Mokra košulja lepila mu se za telo i prijatno ga golicala. Oseti neodoljivu želju da podigne prijateljicu i da je ponese na vrh Dešata. Kamičci koji donose sreću? Zar veruje u takve izmišljotine? - Ako će i nama doneti sreću onda da ih potražimo - reče on mramornog izgleda, a zapravo je lagao. - Traže se samo pre izlaska sunca - objasni devojka i pogleda prema brdima. On je slobodnom rukom uhvati oko pasa i ujede za bradu. Katina jeknu. Podiže ruke prema nebu kao da se spremala da prhne iz njegovog polovičnog zagrljaja.

- Neka sreću traže oni koji je nemaju - reče i pusti je da trči sivozelenim brdima. S druge strane brda zaori se pesma.

Katina već postade neprepoznatljiva na brdu, kad i Mitar odluči da se popne gore. Za njim se kotrljalo sitno kamenje. Ne čuje nikakav drugi šum osim svog srca. Dok devojka stoji kao tačka na najvišoj liniji nije važno što mu se sreća kotrlja strminama. Sutra će napisati pesmu.

Samo, nešto se događa sa prostorom između Mitra i Katine: prijateljicu neko podiže prema nebu, a prijatelja nečija zlobna ruka vraća prema klisuri. Kako klizi sivozelenim predelom, tako oseća da se vraća kući. Gotovo je: od ovog trenutka neće imati Katinu.

Devojka skakuće na jednoj steni: više liči na crnu orlušicu nego na belu. Znoj joj se cedi kičmom, sve do gaća. Sve što bude sagorelo u blještavom danu vezano je za tog čoveka koji ne može da stigne. Nešto baca dole prema sreći koje nema. Čega ni sama nije svesna. Jedva se uzdržava da ne krene gore i još više. Vrhovi Dešata saginju se prema njenom srcu kao aždaje. I tad ona dopušta da bude uhvaćena od prijatelja i prvi put u svim ovim godinama stresa se zbog mračnog izgleda voljenog: zaista, on je crven i oči mu poigravaju kao u zveri - ali ipak ona nije srećna što ga vidi takvog. Traži gutljaj vode iz flaše. To što ispija kao da pada na žar - iskri negde nevidljivo.

Posle je Mitar preneražen slikom koja mu zaigra iza njenih ramena: trista metara niže postojala je crkvice, na jednoj ledini, i gotovo se stapala sa krajolikom. Mlad svet se slivao prema božjem hramu i pevao. Pevala se jedna pesma, bez reda, jer su jedni pevali početak, a drugi kraj ili sredinu i tako se dobijala jedna opšta vika. - Ne shvatam kako su ljudi mogli ovde da izgrade crkvu? - pitao se Mitar zadihano. -I s kakvim ciljem?

Sa Katine se dizala para kao sa vrelog izvora. Uozbilji se kada počeo da mu objašnjava: - Tamo gore je granica. - Mitar okrenu glavu u pravcu njene ruke. U glavi mu nastade zbrka: kada je u Debru dobro zna gde je Jugoslavija, a gde Albanija, a ovde - vetar i magla - kakva granica, crna Katina? Zar je ta granica svuda?

- Tata mi je pričao da na samoj granici postoji crkvice, izgrađena od pamtiveka - nastavi Katina strogim glasom, njemu dosad nepoznatim, jednostavno u tom trenu ona postade profesorica.

- Odavde se ne vidi, a i ko zna na kojoj je strani? - Mitar nije verovao u to što mu je govorila Katina. Gurajući glavu u njen vrat, on upita: - Kako se može crkva graditi na samoj granici?

Nad njihovim glavama prolete ptica. Soko. - Verovatno danas od te crkvice ne postoji ništa - nastavi Katina. Priljubljena je uz njegove grudi. - Nešto klokoće nad stenom. - Ali saslušaj kraj priče: uleto 1948. krenuli ljudi na Dešat, poneli ti bubnjeve i muziku, a kad tamo gore imaju šta da vide: albanski graničari im ne dozvoljavaju da uđu u crkvu, kao ranije... Mitar se uzdržava da se ne nasmeje, spušta pogled sa vrhova na svetinu koja sedi oko crkvice i napreže se da čuje kakva se pesma peva tamo dole. Ne uspeva da uhvati ni reč. Duboko se zamisli šta se dogodilo te 1948, na to ga prisiliše prijateljičine reči. - Malo njih je tada shvatilo o čemu se radi: da loša vest stiže i na njihovu planinu...

Katina spusti korpu na izdžikljalu pozlaćenu majčinu dušicu, i u trenu on okrenu prijateljicu prema sebi. Zbuniše je njegovi neočekivani pokreti. - Zaboravila si da kažeš što ljudi nisu mogli da uđu u svoju crkvicu? - podseti je on. Ona se trže i reče, žmirkajući: - Jer su vrata bila na albanskoj strani. Eto zašto...

On se ponovo okrenu prema granici, ako se ona uopšte mogla videti sa mesta na kom su stajali. - I zatim? - upade joj u misli prijatelj - ljudi iz Gornje i Donje Reke izgradiše ovu crkvicu što je pod nama, zar ne? Mogu imati opravdanje da mladi svet jednom godišnje dođe ovamo na Dešat, i da potraži sreću. Tako?

Međutim, prijateljica ga nije slušala. Trbuh joj je vreo pod njegovim prstima, a grudi tvrde. Kao da je bez haljine. Koža joj je glatka, tako govore prsti. Spremao se da je upita je li ovu priču o crkvi na granici i albanskim graničarima zaista pričao njen otac ili ju je ona izmislila. Oseti kako ona drhti na steni, i Mitar odbaci glupavu misao i skrenu pogled prema nebu: hvatali su se oblaci.

- Možda nije tačno da se pločice koje sijaju na suncu traže po mraku - zaključio Mitar.

Crvena svetlost se skupi nad Katinom kao na saču, kada ona predloži da siđu među narod, a Mitar pak reče da se penju još i da izbliza vide granicu. Nad njihovim glavama ponovo prolete ptica, kao da ju je neko odapeo. Predeo je mirisao na košenu travu, i na suvo bilje. Postade mu čudno: sve što čini sa ovom devojkom - čini po prvi put. Pila mu se rakija, ali je Katina zaboravila da ponese. Ona predloži da dalje ne idu, opasno je. Zar nema naše karaule? Ima - ali nije ovde. Nije važno - on vezanih očiju može osetiti granicu. Miriše nekako čudno. Katina mu kaže da je gladna. Laže. Traži plavo mestašće na nebu. Obuze je bezrazložan strah, kako je moguće da se vreme tako brzo promeni? Mitar uvlači ruku pod njenu glavu. Kosa joj je plava i on liči na velikog ratnika koji se spušta iz oblaka, anđela koji ne nosi ni koplje ni maslinovu grančicu. Bio je potreban samo jedan blesak i da Katina vidi svoju glavu pored njegove, mokrih loknica, mestimice krvavih, i tamnog lica kao čovek koji stoji pred užasom.'

Zatim je on otkri, dugme do dugme i posle izvesnog vremena Katina ostade bez gornjeg dela. Čudna slika: nebo crveno - visoravni žutozelene, a ona i plava i bela. Šapatom ga moli da joj obuče košulju i on to čini, ali ne sasvim. Nešto kasnije prijatelj joj nešto drugo otkriva.

Prolazi vreme: u jednom tamnom času kada Mitar gubi svoju glavu i dobija vučju, njene noge se istežu nad biljem i ostaju tako kratko vreme, sve dok ne počnu da se kreću gore-dole, tražeći čvrstu podlogu. Njemu se čini da ona prvi put propada pod

njim kao da gaća hladnom vodom. Podiže glavu i pogled mu odlete do strašnih stena. Glup je: nije joj ispunio obećanje, nije joj pronašao kamenje koje sija.

Preko njegovog ramena Katina spazi jednog gavrana na nebu, kruži i sa svakim krugom leti sve više. - Šta je? - upita Katina čim se malo povrati. Njegov joj izgled nije davao nikakvu sigurnost. Gavranovi se krugovi zalelujaše levo i desno. Možda i skitam, pomisli. Prijatelj je nešto radio među nogama, ali se njeno telo stezalo kao gusto platno, i od pupka naniže bila je paralizovana. U blizini muški i ženski glasovi. Liče na ptičje kreštanje. Tonovi trepere u vazduhu i skoro da će pasti kraj njihovih nogu. Ona ga gura od sebe: grebe ga kao mačka po grudima. Nema pomeranja, dok se vreme kreće bar oni mogu ostati tamo gde su se zatekli. Zadnjica mu je gola, čini mu se da će ga neko ritnuti po golotinji. Ništa se ne događa osim što mu devojka grebe kožu i škrguće zubima. Težak je, a ona slabašna - kao pero. I on kao da shvata: žena koja se trudi da ga odbaci sa sebe zapravo se davi u mutnoj reci.' Katinino čelo poblede. Glasovi što dođoše odozdo ne zadržase se na njihovoj glupoj igri: prijateljica primećuje tamo gore iza njegove glave kako se jedna ženska usta razjapljuju zaprepašćeno.

Stvar se završila na taj način što na njen obraz kanuše prve kišne kapi i Katina poče da se smeje.

Neverovatno: ne čuje ništa. Katinina glavica tone u reku.

Gavrana nema, ostali su crni krugovi na sivom nebu. Seti se šta je to što je golica od pupka do grudi: to je sitno klasje.

Ustaju, uzalud otresaju odeću. Osim žutozelenih fleka na njima i nema ničeg više. Grmi. Mitar ljubi Katinu da bi je uspokojio. Zdravac miriše. Ko zna zašto ne odlučuju da siđu prema šumi? Kiša nije jaka. - Bojiš se? - uzbuđeno pita Mitar. Ona se smeje. Pravi neke čudne grimase. - Malopre da, sada ne. - Mitar sluša njen drhtavi glas, a zapravo zbog buke oluje i ne može da se čuje nešto drugo. Ljubičica, ljubičica beše ono što zasija pred oluju tamo na kamenjaru, misli Katina i ponovo traži gavranove crne krugove na nebu. - Katino, Katino - viče Mitar za njom - razmišljaš gde si?

Skotrljaše se nizbrdicom, korpa sa hranom pada i gubi se u nepovrat kao i sve što je Katina sa ljubavlju sinoć spremala. - Trebalo je da jedemo - kaže ona. - Mnogo toga je trebalo da učinimo - ali nismo učinili - nejasno odgovara Mitar. Ona se oslanja o njegova ramena. Začudeno pita: -Misliš danas? Šuma je tamna i možda bi teško izišli na kraj sa njom da ih ne ogreja malo sreće: neočekivano postadoše deo jedne žive povorke koja je hitala dole kao nezadrživa voda. Kiša je padala snažnije, grmljavine učestaše. Katina se ježi pod mokrom košuljom na leđima sve do krsta. Skačući, osećala je kao da je tamo neko kljuca iglicama. - Mitre, Mitre! - viknu ona primećujući kako nešto mutno prolete kroz hrastovu krošnju.

On staje i ona se svom težinom oslanja na njega. Okreće se. Njegova prijateljica izgleda žalosno: kose skoro da nema, lice bez života - samo oči plave i izgubljene, bez straha -šetaju lišćem koje šušti. Obuzima ga strah da ne izgubi te najvernije bisere svog života. - Kako silazimo tako me sve više hvata strah. - Strese se. U nedoumici je: da li da se sklone pod neko drvo i sačekaju da kiša prestane ili da svojski zapnu i da stignu živu povorku. Odlučuje da što pre iziđu iz mraka.

Samo ga neka sila vuče nazad. To je prijateljica. Drži ga za kaiš i klizi njime kao da se nalazi na ledu. - Ne shvatam šta loše vidiš napred? - pita je Mitar zastajkujući. Ona se pripija uz njega, kao da traži leka od njegove mokre odeće. -Ništa naročito - odgovara mu prijateljica promuklim glasom. Pita se kako joj se glas tako brzo promenio. - Ako se plašiš da ideš - predloži joj da stanemo?

Katina možda i nije čula svog prijatelja. Zvera unaokolo kao preplašena srna. - Čudan dan - kaže on - čas sunce, čas mrak.

Sat kasnije, u automobilu, tražeći kakvu Katininu zaboravljenu maramicu da bi se obrisali, ona mu se odjednom obesi o vrat i gurnu glavu pod njegovu bradu. Mitar oseti kako mu oštri zubi ostavljaju trag pod grlom. - Odvela sam te gore - zarida ona - samo radi jedne stvari: da nađemo taj prokleti kamen koji šija!

Kiša je padala sve žešće. Katina se sneveseli. Ovu njenu tamnu stranu nije poznao: za kratko vreme devojka procveta kao smilje i on se uplaši da Katina ne uvenc. - Strpi se, dogodine ćemo opet ići gore - tešio ju je Mitar. Odgurnu je od sebe i upali motor. Čim moskvič krenu nizbrdicom, shvati da lije kao iz kabla - i da metlice ne otklanjaju tamu sa šoferšajbne. Nema nikakvo vozačko iskustvo, i neki instinkt mu govori da stane. - Zar se bojiš? - čuo je njen daleki glas. - Ovo nije nikakvo nevreme da se ne bismo mogli vratiti kući.

Očekivao je da će se prijateljica smejeti, ali ništa od toga. Promenljiva je kao i ovaj dan. Opet bese onaj stari Mitar: strah mu se dotad krio u rukama i u nogama. Voziće - neka otvori oči kako zna. Sada kada Katina ništa mračno nije videla na putu, on ne srne da je razočara i da ispadne obična baba. Ako mašina lupi o neku stenu, neka lupi.

Učini mu se kao da se ceo dan vuku - sa njima i krajolik.

Naposletku se klisura prelamala pred njihovim moskvičem i to je bio trenutak kada mu se utroba vraćala na mesto. Reka je hućala. Oseti trijumf što su ovu vodenu alu polako savladavali. I upravo mu tad neko izbrisa pobedu: u trenu mašina, koju je smatrao ukroćenom, udarajući u prepreku od odrona, promeni pravac i prevrnu se. Pre no što pruži ruku prema Katininom čelu, Mitar kao da ugleda osmeh na njenom licu i zadovoljstvo što je upravo njega izabrala za momka.

Učini mu se kao da su se večno vrteli u vazduhu dok ih reka ne ponese kao lađu: možda moskvič i nije išao vodom - već se odmah zario u nekakav mulj.

- Potom nije morao da zapinje da bi dohvatio lice koje mu se osmehivalo, jer je bilo blizu i on ga je gurao gore prema svetlu, sve dok nešto ne zamahnu rekom i ne istrgoše mu se iz ruku te plave krupne oči.

Izlazeći iz mutljaga, Mitar je imao vremena da pomisli da Katinu drži čvrsto za kosu. U tom trenutku nije bio svestan da je težina koju je osećao u levoj ruci samo plus nečega što je do malopre držao.

27.

TUMARANJE KIŠOM DOK JE KLOKOTAO KOTAO SA PRLJAVIM VEŠOM NAD VATROM KOJA SE NIJE GASILA.

Već nekoliko časova kiša je padala nad Debrom, snažno i tužno, kao da je stotinu doboša postavljeno po krovovima.

Menjajući mesto kroz sebe skoro ceo dan, jednog trenutka, ne misleći čak ni na decu i Katerinu, desi se tako da se Apostol priseti Taškenta posle dolaska iz Alme Ate, kada mu Anastazis Crnakis reče da Grk ostaje Grk ma gde bio i da on sada, nalazeći se među svojimima, treba da se usmerava prema njihovoj organizaciji. Covek gubi razum ako se ne obazire za sobom, nego gleda kao konj samo napred naročito sada kada pustinjski avganac duva prema njihovom grčkom obrazu, i radi čega je morao u Uzbekistan da dolazi lično tovariš Nikita Sergejevič Hruščov i da na njihovoj trepi streduje stvari lupajući grubim rukama.

Pribirajući svoju dušu u sanatorijumu u blizini Amurdarje, Apostol nikome ne reče šta je zapravo mislio o guseničastom dolasku Kirijasa Zaharijadisa iz Rumunije dve godine ranije, upravo u jedan od DAG-ovih vilajeta da bi video potčinjeni narod, marksovci su jedva čekali ovakvu mogućnost i hop-hop šamar Zaharijadovcima.

I ovog popodneva, dvadeset i sedam godina kasnije, slušajući veselje u zgradi, Apostol se ne oslobodi strašne pomisli - ima ljudi koji su gusenice i ljudi koji su najobičniji glogov list.

Graja počne da škripi sobama dva sata pre odlaska Krisuline porodice iz Debra. Zidovi su tanki kao listovi iz sveske, pomisli Apostol i htjede to reći, ali susrete Katerinine pitome oči i izusti: - Ovi do nas još ne izvadiše zastave. Verovatno zbog kiše.

Katerina ude u kuhinju i otud donese činiju krušaka i grožđa, stavi je na sto i odsutno zapita: - Kakve zastave? - Grčke. Voće je bilo prezrelo - iz napuklih grozdova cedile su se kapljice soka. Po zategnutoj koži lica Apostol zaključio da ga žena nije najbolje shvatila čim ga pripituje: - Otkud ovde grčke zastave?

Njena ga ruka nežno uhvati za rame. - Dobro ti je? Izgledaš umorno.

- Nije teško sašiti zastavu. Ima u Debru šarenog satenskog platna...

I on se seti još jednog ovakvog krštenja zidova od pre tri meseca, pre početka fudbalskog meča između Jugoslavije i Grčke u Splitu. - Kakva je ovo proslava iznad i ispod nas? Šta se slavi u zgradama? - pitala ga je tad Katerina.

- Vetar i magla.

- Daju fudbal na televiziji, mamice - objasni Sonja majci, oblačeći šarenu svilenu bluzu donetu iz Azije. - Biće i zastava, grčkih... - Aa, znam... - reče Katerina. Apostol nije zaboravio šta mu je posle ona rekla: Otkud ti znaš za koga će ljudi navijati? I kakve će zastave izvaditi? - Osetio sam još jutros. I ovi do nas... I oni ispod nas... ne moraju mi reći na koju im stranu duša leti, čovek pogađa po očima.

- Pusti ljude nek' se zabavljaju - smirivala ga je Katerina.

- Niko im ne brani da gledaju televiziju... čak i da bučno navijaju... ali oni od ovog meča prave demonstracije... kao da se rešava problem njihovog postojanja... Zaboravljaju gde se nalaze...

- Ti se nikada nisi interesovao za sport... ne razumeš te stvari... tu strast. - Zaćuta. Okrenu se prema mužu i brižno ga pogleda. Možda je i dodala: Smiri se, ti ljudi navijaju za onoga ko im je draži... a možda je rekla nešto drugo, ne seća se.. On je bio uporan da misao privede kraju, da ga više ne grize kao crv: Zar im je Grčka milija? - Možda. Ne svima.

Treba vremena sonji i Serjoži da Jugoslaviju shvate pravom otadžbinom... - Nisam mislio na njih... - Ako čovek živi trideset godina u Poljskoj ili Čehoslovačkoj, misliš da će se preko noći promeniti? - Ovde u Debru ima malo Grka. Čak su se i oni izmešali. - Svako ima pravo da šutne loptu gde mu drago. Takav je sport. - Želeo bih da igraju Jugoslavija i Rusija...

Muk.

- Što ne izideš... pođi kod Mite... uzmi kišobran i idi - predloži mu Katerina i pruži. mu oguljenu krušku, ali Apostol odbi. - Jednog dana ako zapuca - ne znam ko će u koga pucati... Otac je u pravu kada kaže: Ma gde bio Grk misli na povratak.

Oglasi se klarinet i nekoliko reči pesme: "To polaki mu tragudai to proi"... i Apostol pomisli koliko je bio drugačiji dok je verovao vlasti Male Prespe - naivan kao Hristos pred Farisejima.

I Katerini se smrknu pred očima od pesme koja je lomila zidove.

- Ova svirka veseli nekoga u Debru - promrmlja Apostol i ustade sa sofe na kojoj je ležao. - Otac kaže da Kristi samo diže prašinu, uinat nama koji ostajemo... prsi se, ali neće oputovati...

Zatvarajući oči za trenutak, Katerina ugleda Apostola u sanatorijumu: bio je bled i lep muškarac kada ga je Risa gurnula pred njene oči. Ona se nije mogla pohvaliti lepotom: ni ružna ni lepa, imala je obeležje ruske žene rođene u Uzbekistanu, naizgled plava, a crnomanjasta stasa. Jednoga dana pred tiho veselje njena joj majka reče: Katerina, srećna sam što se udaješ za ovog čoveka, ali pazi, kćeri, on je, kažu ljudi ovde u Taškentu, bio protiv Staljina... ležao u Sibiru...

Kasnije, kada joj je prirastao srcu, ona ga upita zašto se stalno biju ti ljudi koji su zajedno vojevali, a on se ogлуši i ne odgovori joj. I Katerina misli: isti ljudi, iz iste zemlje a govore dva jezika. Muža je razumela, ali neke od njegovih drugova ne, ako ne bi otvorili usta na ruskom.

U sobi se hvatao mrak. Prozori su odzvanjali od kiše. Pride staklu. Učini mu se da je u tom položaju ostao ceo sat. Umalo bi otvorio prozor da sa druge strane ne ugleda Zaharijadisa. Sada bi njihov susret ličio na susret odraslih ljudi. Možda bi pale i ružne reči. Ko zna zašto reče: -Metaksas nije mogao da uništi Makedonca, Zaharijadis jeste: ti njegovi ljudi se danas vraćaju u Atinu i tamo pišu knjige protiv nas. Oni su, zapravo, i došli u borbu samo da bi je ometali.

- Šta reče: zašto kada nešto kriješ od mene govoriš na grčkom?

U trenutku kada Apostol pomisli: počeo sam da ličim na Vasila, vrata se otvoriše i zajedno sa još jednom grčkom pesmom uđe Ahil, pokisao i zadihan. Govori Apostolu: "Rođače, baba Mita te traži... hitno. Nešto se strašno dogodilo Mitru... Katina se udavila..."

Ležeći u krevetu, Vasil oseti kako kiša pada u sobi i upravo tada ugleda sebe na Sremu u trenutku ranjavanja i pretpostavljao je Vasil, ostajući sam u tami, sve dok unutra ne udoše Mita i Risa, da nije dobro da se čovek seća prve rane u svom životu. Dok svoje misli ne prebaci na Radiku, iz svog suvog mozga izora i Bulkes, bože, radi Alekse. Ove zadnje godine, od Trajanovog dolaska u Debar, telo mu je klonulo kao drvo na vetru: dogodiše se one demonstracije na Kosovu i Vasil se ispravi, i posle se opet presamiti, pođe u Konzulat u Skoplje i iznova se pridiže, i potom se opet presamiti.

Ali juče se uspravi kao Sto je ranije stajao: predveče, izlazeći iz samoposluge sa flašom mastike i kutijom cigara i misleći na Marušku, susrete ga jedan nepoznati mladić i reče mu: - Ej avetinjo! Što ne odlaziš odavde! - Zapaljena cigara mu pade iz usta. Reče, ne shvatajući nešto iz reči koje mu je bacio u lice čupavi mladić: - Što jedeš govna, more? - A on njemu iznova pravo u oči: - Imaš uši, čuo si šta ti rekoh! Skupljaj prnje i pravo u Grčku ili u Poljsku!

Gleda mladića i misli otkad nije naoštrio zube, jesu li mu svi istrulili ili je poneki i zdrav. Vasil želi da zamahne flašom rakije, ali je ne diže. - O kakvoj bre, Grčkoj lupetaš? Gledaj svoja posla da se ne bi usrao u gaće!

Vasil korača prema baraci. I momak ide za njim. Ne okreće se. Sluša koja govna jede vrag. - Idi odakle si i došao dok nije postalo vruće! Vasil se okreće i pred sobom nalazi prazninu. Samo, dok se okreće momku psuje majku i grakće: - Kod kuće na zidu, čuvam kamu, iz rata je...!

U mračnom hodniku susreće Tačušku i Miću Miškova, ošamućene od Hrisuline rakije, kako pevaju jednu vlašku i jednu grčku pesmu. Apostol ih odgurnu i oni otegnuto psuju Vasila, i sami ne znajući zašto baš njega, a ne njegovog sina koji ih je odgurnuo.

Napolju je mračno. Kiša lije. I Apostolova misao vrati se tri meseca unazad, u ono popodne dok je isto ovako padala kiša. Davnašnja graja dolete do njega: jedan otvorio prozor i viče: Gubi Grčka... dosad tri-nula.... rasplakaćemo joj mamicu! Katerina za dlaku izbegnu da ne padne u blato, udarajući u jednog čoveka koga nije poznavala i koji se drao na sav glas: "Ej, Egejci, Grci jedni, ubiste mi čedo..." - i potom Katerina tresnu u lokvu, ali je ne gurnu Katinin otac, već Apostol, koji je potom preskoči, kao vreću smeća. - Apostole - viknu Katerina ustajući iz lokve i pljujući blato -kakva se nesreća dogodila?

Kiša joj dobuje po glavi. Vidi kako se u nevremenu gube Apostol i Vasil. Zabrinuta je, muž joj je lagano odeven, razboleće se. Ne shvata kuda idu. Još joj je čudnije što Katinin otac galami na nju, vrteći se u krug na kiši: - Sve ću vas ubiti! Sve! Koji vas vrag donese ovde! Ubice!

Nešto potom iz barake izlete i Mitar, sav u krvi, na kiši liči na mrtvacu. Prođe pored nje kao nepoznat čovek. Ne znajući šta bi, Katerina polazi ka baraci, osećajući u ustima prvljavi mulj, a na stepeništu se sudara sa Mitom i Risom. Gleda Katerina: obe su blede. Proćice minuti i sati dok ne dobiju drugačiju boju na kiši: boju belog mulja.

- Hoćete li mi reći šta se dogodilo Katini? - to kaže na ruskom.

Mitine usne ostaju neme, kao od kamena, i Risine, jedino je kiša govorila umesto njih, ružno i plačno. Katerina primećuje kako pruža ruku i počinje da grebe zid, dok joj je pogled lutao negde kroz tešku moru. Niko je ne primeti. Prvi put se ona uplaši od pogleda Mitinog.

28.

UPAMTI, SINE: TEŠKO SE BRIŠE SAMO MAGLA KOJA SE NATALOŽILA U LJUDE.

Nije imao objašnjenja što je promenio strane sveta i sada se pitao je li Beč bolji od Praga. Voz je stajao u mestu - zar je moguće da dalje nema pruge? Kao mlin za struju. Žute svetiljke na usputnim stanicama ipak su govorile da se nešto kreće u magličastom snu. Dosadno mu je samom u kupeu, oči ga bole od zveranja kroz prljavi prozor u maglinu. Šta je zapravo pokušavao da vidi tamo napolju: odavno je Prag zakopao u rupu - i svoju ženu zajedno sa tim hladnim gradom? Odluči da još jednom pogleda u poklon Panda Klašeta iz Kavale. Naslovi koji smrde. Kotrljaju se brdom kao vreće sa đubretom. Svest mu ostaje nedirnuta: svejedno mu je šta govore te škrabotine. Bez uzbuđenja pročita još dva reda i okrenu glavu prema magli. Granice su namerno bile zatvorene za DAG-ove borce, a neprijatelj pušten s leđa, zar ti se veruje da je tako bilo, Pande? Možda je njegov otac kriv što sada puzi ka Ferninandovom gradu i što ne leži na onoj lepoj Čehinji? Monarhofašisti su Vasilu zabili nož u leđa! Zar je važno ko je koga nadmudrio? Zar ne, Pando?

Aleksi se učini da Jaglika priljubi lice uz prljavi prozor. Iako ga zamagljenost skriva, ona leti kroz mrtvilo da bi ga zaustavila. Blesavog muža ima ta Čehinja. Telali bi u doboš udarali da znaju za njegovu nepromišljenost.

Ustaje. Led u svesti se topi. Dok nema nikoga u- kupeu, gori od potrebe da tu ženu unese unutra kroz prozor. Sada se njeno lice menja. Sprema se da zaplače. Šteta što nema dobar sluh da joj čuje jecaje. Žena se gubi u sivoj pređi. Kao zvezda koja se gasi. Mami ga - da skoči iz voza i da slomi glavu. Zatvara oči i dozvoljava da mu knjiga ispadne iz ruku. Nema volje ni da opsuje. Hladno je. Verovatno je još uvek u

Čehoslovačkoj. Sa druge strane granice neće biti Jaglike. Nada se da će duša prestati da mu treperi.

Mislio je da spava kada ga jedna gruba ruka probudi: naspram njega, u kupeu je sedela kći Hane Jarak i nogama ga češkala po njegovoj muškosti. Odvratno je činila sve to, bez trunke sažaljenja.

- Putuješ bez mene? - upita, a glas joj je dolazio ispod vreća đubreta.

Pokuša da sloni njenu bezobzirnu nogu.

- Ti si u Litvinovu rekla da se vraćaš sa mnom, a posle si u Pragu promenila mišljenje. Vrag bi znao šta se krije u tvojoj glavi.

Jaglika ga nogom još više gurka po muškosti. Boli ga dole. Žena je ušla u kupe da bi mu napakostila - da mu uništi plodnost i da ga među druge Jaglike baci neplodnog.

- Zaboravio si da sam ti postavila uslov: da živimo u drugom gradu, a ne u onom maglovitom Debru! I sa onim tvojim smrdljivim roditeljima.

Boli ga sve od trbuha prema dole... - Hvala ti što se još jednom ne žrtvova za mene - reče Alekso sanjivim glasom. - U Pragu ti je staro društvo i možeš naći švalera za krevet koliko god želiš.

Ona ustaje. Njeno belo lice više nije belo. Modro je. Ali njega još uvek boli među nogama.

- Mogu raditi na televiziji - veli žena, pružajući ruke prema njegovom vratu. - A ti... lako možeš dobiti stari posao.

Oseća da rukama mili oko njegovog vrata kao da su zmije. Nema snage da ih skloni. - Zar ne shvataš da smo završili posao u Litvinovu? - Alekso jedva čuje svoj glas. - I da se ne smemo više zadržavati u Čehoslovačkoj.

Ona planu. Lice joj je ponovo crveno. Rukama nastavlja da ga steže oko vrata. - Čehoslovačka je moja domovina i tu mogu da činim što god želim.

Zmije mu obavijaju grlo. Dobro je što ga ne ujedaju. - Ne interesuje me šta ćeš raditi i koju ćeš zemlju smatrati otadžbinom! Od tebe tražim samo jedno - da me ostaviš da spavam. Svih ovih godina oka nisam sklopio.

Jaglika seda i opet pruža nogu i dodiruje ono mesto među njegovim nogama. Bol je sada jači. - Ostavljaš me samo u Pragu... Posle tolikih godina... - Nije njen taj glas koji želi da ga pomiluje.

- Ti nikada nisi bila sama - podseti je on.

- Bila sam uvek. Najviše u Debru.

- U Litvanovu ti je bilo dobro. Stalno se lepio neki za tvoju haljinu. - On zamisli taj grad sa dimom nad krovovima, jer su stalno duvali vetrovi iz Poljske. Jaglika u dimu, gola i sa mnogo strvnika oko njene postelje. Psi. Pasji lavež i sada lupa prozorima voza. Odbranio se kada su završile obaveze za onu srpsku firmu iz Vranja. Još ga je tamo, usred zadimljenog neba, dok su mu psi odvratnih njuški lajali pod posteljom, žena podsetila hvatajući ga za grudi. - A sada: biti il' ne biti! Idemo u Prag ili u Debar? - A on, kao da je izišao iz vreće đubreta ulaguje se oko Jaglikinih toplih nogu, kao štene, i neodređeno kaže: - Odlazimo u Bitolj.

Da li ih je Čehinja zaista privlačila svojim raskošnim mirisom ili su se pak ti kafanski psi vukli njenim tragom inercijom svog pasjeg instinkta, bez ikakvog povoda? To nikada nije otkrio. Nije bilo potrebno. Jedva dočeka da utrnu iskre gvožđa i da se prebaci u Prag.

- Optužuješ me za nešto što nisam učinila... iako sam mogla... - grozničavo se brani njegova nekadašnja žena I umuknu da bi mogla da ga snažnije udari cipelom u mušku snagu, ali posle izvesnog vremena pred Aleksom se iznova otvaraju tamni

prostori i iz tih tmina dolazi njen glas. - Ti bi bio zadovoljan da me gledaš kako venem... kao u Debru! E, kopile muslimansko!

Prisustvo njegove žene kod njega izaziva omoru. - Ti si prenaudio - kaže ona. Ruke su joj daleko od njegovog vrata, ali ipak oseća njihovu snagu. - Tata bi sredio i tvoja dokumenta.

- Imaš silnog oca. Budi ponosna na njega: ima vlast. Truo čovek!

Želi da joj podvikne da ga cipelom ne stišće među noge, boli ga mnogo od tog dodira, ali, začudo, više nema glasa.

- Putuješ bez mene za Beč! - kudi ga kći Hane Jarka. - Kopile jedno! Stićiću te ja! Stićiću te!

I prvi put proklinje sebe što mu je glas promukao: ne može joj reći da će ovako brbljati sve do granice, a potom će biti sam i putovaće kud ga oči vode.

Pre no što zaspa duboko, grčeći se kao klupko pod mantilom, Alekso sanjivo pruži ruku prema prozoru, kao da je pokušavao da tim pokretom spreči da u kupe uđe nešto iz te maglovite Čehoslovačke.

Istinski se probudi četiri dana kasnije na autobuskoj stanici u Debru, i dok je silazio iz autobusa u sumrak već hladnog oktobra, nosio je osećaj sa putovanja da mu se za leđima vuče Čehinja.

Mita ugleda sina bez osmeha i raščupanog i, njegovo lice sa tragovima neprospavanih noći i dana učini joj se ružno i ostarelo. Gledali su se samo trenutak, kao da su tek trebali preskočiti nekakav jaz, jer je tih tridesetak metara između Mite i Alekse govorilo previše: put dalek i krivudav i ko zna hoće li završiti ovde pred njenim suvim rukama.

Mita ne potrča prema sinu, njene oči su šarale unutrašnjim delom autobusa: tražila je Čehinju.

Uopšte ne požuri prema putniku - odevenom u novo odelo, ali izgužvanog mantila. Usamljena sinovljeva pojava uplaši je da ga zagrlji kao ranije.

Alekso je posmatrao Mitu uz osećaj nelagodnosti: još uvek je po leđima osećao zlokobne udarce. Obuze ga ljuta nedoumica: zašto ga samo majka dočekuje? Skamenjena je. Kao da je postala buđava posteljica. U crnini je, neprimetno pokreće noge, ruke su joj hladne, stišće ih u svoje, ali u njima ne oseća ništa materinsko. Čak joj je i čelo požutelo. Posle se sve promeni: ruke se ispuniše životom i odvlače ga prema tihim strujama crvenog sumraka. Mučan mu je dugi zagrljaj žene u crnini. Skoro da su sami na autobuskoj stanici. Glasovi koji behu bliski sada trepere u vazduhu stotinu metara dalje od majke i sina..

- Sam si...? - upita majka nepoverljivo i sama svesna situacije u kojoj se nalazi njen drugi sin.

Povratnik iz Litvinova ćuti. Iznad njenih ramena gleda crveni komad neba na zapadu. Vetar donosi jesenju svežinu. Namerno ne okreće glavu prema Korabu, jer bi mu ta zagonetna stena približila Jagliku. - Nije trebalo da se vraćaš bez nje - zaključila majka i čak se povuče nazad, ali još uvek ga držeći za ruke. - Što nisi ostao tamo?!

On pogleda uokolo, kolebljivo: možda će ovoga puta zaista saznati gde je stigao.

- Gledala sam da vas okupim na jedno mesto - a ispade kao što je đavo govorio - da vas rastavim.

Kasno će se setiti jednog detalja i to će ga dugo mučiti u noći: zašto se pri drugom susretu sa Mitom ne skotrlja suza u prašinu? Da je primetio njeno suvo lice tamo pred autobusom možda bi našao kakvo opravdanje. Alekso verovatno i nije video majčino lice.

Penjući se naviše putem koji je vodio iz grada prema jugu, on primeti da majka šepa i vuče levu nogu. To ga podseti na oca. Upita za njega i ne čekajući odgovor reče: -Dobio sam jedno pismo od oca. Puno psovki. Bilo mi je neobično da mi on piše. A znaš šta mi je naškrabao, moram ti reći. Dobro sam upamtio te reči...

- Bojala sam se da ti pišem o ocu... - majka ga nekako čudno prekide.

Staje. Traži njene oči, ali one kao da ne postoje u tom sumraku. Kad se trže na njene reči, ona nastavi da korača, iako primeti da sin zastajkuje, zbog neke uzavrele misli. - A šta je sa ocem? Da nije mnogo bolestan? - upita glasno Alekso ne verujući da majka još uvek korača pred njim. - Umro je samo nekoliko dana posle one nesreće... - Pokuša da mu objasni majka tihim glasom bez zaustavljanja.

Garevina iz Litvinova stade mu u grlu i on prokle mesto koje nema mnogo kiseonika. Vukući dva kofera, Alekso prestiže majku. Zaviri joj pravo u oči: začudo - mrak u njima ne otkri.

- Ko je umro? Kakva vam se nesreća dogodila? - uzbuđeno upita. Oslobođajući se tereta, nežno obgrli majku za ramena. Ona nije ispoljavala potištenost. - Katina se u avgustu udavila u Radici - objašnjavala je majka bez uzbuđenja u glasu. - Zatim nam i Vasil ode... Leže u postelju i ne diže se više.

Dobro zagledajući sina, majka je razmišljala: već je desetak minuta sa njim, a on joj ni jednom ne reče: majko.

- Kako je sve to podneo Mitar? - reče sin i oseti olakšanje što mu kći Hane Jarka ne visi o ramenu. - Je li počeo da radi?

Izvesno vreme su koračali ćutke i kod starog turskog groblja Alesko se seti Panda Klašeta iz Kavale i njegovog poklona, i, ne objašnjavajući majci što rovi po stvarima, izvadi ga iz kofera i baci u đubre. Pomisli: Nikada nisam bio ovde, a upita: Je li dobar Mitar?

- Preboleće...

Mita ne potrča prema sinu, njene oči su šarale unutrašnjim delom autobusa: tražila je Čehinju.

Uopšte ne požuri prema putniku - odevenom u novo odelo, ali izgužvanog mantila. Usamljena sinovljeva pojava uplašila je da ga zagrlila kao ranije.

Alekso je posmatrao Mitu uz osećaj nelagodnosti: još uvek je po leđima osećao zlokobne udarce. Obuze ga ljuta nedoumica: zašto ga samo majka dočekuje? Skamenjena je. Kao da je postala buđava postelja. U crnini je, neprimetno pokreće noge, ruke su joj hladne, stišće ih u svoje, ali u njima ne oseća ništa materinsko. Čak joj je i čelo požutelo. Posle se sve promeni: ruke se ispuniše životom i odvlače ga prema tihim strujama crvenog sumraka. Mučan mu je dugi zagrljaj žene u crnini. Skoro da su sami na autobuskoj stanici. Glasovi koji behu bliski sada trepere u vazduhu stotinu metara dalje od majke i sina..

- Sam si...? - upita majka nepoverljivo i sama svesna situacije u kojoj se nalazi njen drugi sin.

Povratnik iz Litvinova čuti. Iznad njenih ramena gleda crveni komad neba na zapadu. Vetar donosi jesenju svežinu. Namerno ne okreće glavu prema Korabu, jer bi mu -ta zagonetna stena približila Jagliku. - Nije trebalo da se vraćaš bez nje - zaključila majka i čak se povuče nazad, ali još uvek ga držeći za ruke. - Što nisi ostao tamo?!

On pogleda uokolo, kolebljivo: možda će ovoga puta zaista saznati gde je stigao.

- Gledala sam da vas okupim na jedno mesto - a ispade kao što je đavo govorio - da vas rastavim.

Kasno će se setiti jednog detalja i to će ga dugo mučiti u noći: zašto se pri drugom susretu sa Mitom ne skotrlja suza u prašinu? Da je primetio njeno suvo lice

tamo pred autobusom možda bi našao kakvo opravdanje. Alekso verovatno i nije video majčino lice.

Penjući se naviše putem koji je vodio iz grada prema jugu, on primeti da majka šepa i vuče levu nogu. To ga podseti na oca. Upita za njega i ne čekajući odgovor reče: -Dobio sam jedno pismo od oca. Puno psovki. Bilo mi je neobično da mi on piše. A znaš šta mi je naškrabao, moram ti reći. Dobro sam upamtio te reči...

- Bojala sam se da ti pišem o ocu... - majka ga nekako čudno prekide.

Staje. Traži njene oči, ali one kao da ne postoje u tom sumraku. Kad se trže na njene reči, ona nastavi da korača, iako primeti da sin zastajkuje, zbog neke uzavrele misli. - A šta je sa ocem? Da nije mnogo bolestan? - upita glasno Alekso ne verujući da majka još uvek korača pred njim. -Umro je samo nekoliko dana posle one nesreće... - Pokuša da mu objasni majka tihim glasom bez zaustavljanja.

Garevina iz Litvinova stade mu u grlu i on prokle mesto koje nema mnogo kiseonika. Vukući dva kofera, Alekso prestiže majku. Zaviri joj pravo u oči: začudo - mrak u njima ne otkri.

- Ko je umro? Kakva vam se nesreća dogodila? - uzbuđeno upita. Oslobođajući se tereta, nežno obgrli majku za ramena. Ona nije ispoljavala potištenost. - Katina se u avgustu udavila u Radici - objašnjavala je majka bez uzbuđenja u glasu. - Zatim nam i Vasil ode... Leže u postelju i ne diže se više.

Dobro zagledajući sina, majka je razmišljala: već je desetak minuta sa njim, a on joj ni jednom ne reče: majko.

- Kako je sve to podneo Mitar? - reče sin i oseti olakšanje što mu kći Hane Jarka ne visi o ramenu. - Je li počeo da radi?

Izvesno vreme su koračali ćutke i kod starog turskog groblja Alesko se seti Panda Klačeta iz Kavale i njegovog poklona, i, ne objašnjavajući majci što rovi po stvarima, izvadi ga iz kofera i baci u đubre. Pomisli: Nikada nisam bio ovde, a upita: Je li dobar Mitar?

- Preboleće...

Majka htela reći još nešto, ali u tom trenu pred njih banu Krisula, natovarena namirnicama iz samoposluge. Bila je raspoložena. - Uff, uff, čedo moje, ti si opet ovde?

Majka pokuša da odgurne ustranu Grkinju, ali žena beše teška da bi se pomerila sa mesta bez svoje volje.

- U tebi se, Krisi, sve neki vrag krije! - dreknu Mita. - A kud bi išli moji sinovi ako ne kod majke - zaključio i, predosećajući svađu, odlučio da zaobiđe Grkinju.

- Dobro vidim kojim putem idu ti tvoji sinovi! Zar misliš da ćeš ovoga zadržati pod tvojim skutom? Čim se vraća bez ženice ne valja mu posao. Odlepršaće ti, more, kao Košta... - Krisula je svoj otrov sipala na grčkom i malo ju je ljudi, okupljenih oko samopsluge, razumelo šta reče.

Pognute glave hitala je Mita da skloni sina što pre u baraku, strahujući da je još ko ne ščepa za srce. Za njom su kao ose peckale poslednje reči Grkinje: -... da ne odlazim sutra za Grčku videla bih ti muke..

Ne shvatajući zašto ga majka gurka s leđa, Alekso stade na stepeništu tek toliko koliko mu je trebalo da osmotri novu građevinu: u sumraku je izgledala kao belo-crveni žar.

- Dopršili ste je... - reče on i uđe unutra. Dnevna soba je mirisala na dunje i na pečeno kestenje. - Ta žena je kao vrag! Sa njom se raspravljao i Vasil. - Alekso primeti da su se kod majke zaplitali neki ljuti vetrovi, prvi put je vidi u ovakvom stanju: da kruži odajom kao da je smrtno ranjena.

- Kažu da se pisala Makedonka samo da bi došla u Makedoniju... a čim se našla u dobrom skloništu - ponovo postade Grkinja. Dobro bi učinila kada bi otputovala. Jednom je i muziku dovela, mislili smo da se vraća kući, ali ispade kučka...

Alekso je očekivao da majka svakog trenutka zaplače: ali se to ne dogodi. Na zidu koji je odvajao dnevnu od kuhinje, visio je Vasilov šinjel kao duga slika. Verovatno od očeve smrti odatle nije pomeren. Želeo je da bude sam. Ulazeći u svoju nekadašnju sobu, oseti kao da uđe u crkvicu: sve je mirisalo na staro i neprovetreno i povratak mu odmah prisede.

Sat kasnije, još uvek je sedeo na stolici pored vrata, odeven kao što je i došao, i odsutno je buljio u mrak i bio srećan što ništa ne može videti od onoga čega se bojao da će susresti u ovom kraju. "Ja sam sam u sobi sa mirisom prašine i paljevine i sem mene nema ko drugi da leži na postelji," - reče i kao da je spolja čuo glas Jaglikin. Skripnuše vrata i jedna ruka, pipajući zid iznad njegove glave, upali svetio. Potom mu jedan nežni glas naredi da se mane mraka. To je bila mati.

Sutradan u podne, taj isti glas, pun nežnosti, opet će ga pozvati da napusti sobu kršeći mu duboki san. Tek kad ustade iz postelje, osećajući iznurenost tela, tek tada će postati svestan da je noć proveo u svađi sa Čehinjom: ona se kikotala u kući Hane i Miloša Jarka u Pragu, on je više ćutao u baraci Mite Belomorove u Debru. Upravo tada odluči da put nastavi za Bitolj.

Čim se nađe uz Mitinu dugu toplu sofru, pod nogama mu opet zaigraše putevi i, gledajući jednu praznu stolicu, prisetiće se onih švrljotina iz očevog pisma: "... e moj, Alekso, majku ti tvoju, kažeš da ti je bolje tamo u Čehiji, ne vraćaš se, po svemu sudeći, više u Debar, kao, nemaš kome da ostaviš tu prokletu Jagliku. I ti si mi neki muškarac čim dozvoljavaš da te ti Česi drže na uzici..."

Bio je uveren, ukoliko proguta gutljaj pileće čorbe, da će je želudac izbaciti, izazivajući gađenje kod ostalih. Pogleda sve redom i poče da razmišlja o svakome ko se nalazio pod Mitinim krovom: o Katerini, Apostolu, tetka Risi, Maruški (ibrzo će se poroditi, trbuh joj je naduven, ali što nema tog njenog Torbeša⁸, kako li mu beše ime, ljut je na nekoga i neće da prekorači Vasilov prag!), o Mitru (treći brat ga gleda kao da pada u rupu, sem što su se sinoć hladno pozdravili - postao je nerazgovorljiv) i najzad o majci koja je stajala i služila ih, dok kruži oko njih, levu nogu vuče kao metlu.

Da bi izbegao mučninu koja se kao moljac lepila tapetama, Alekso upita najstarijeg brata o deci: - Jesu li dobri studenti i kada završavaju? - Sa Sonjicom nema problema, ona će fakultet na vreme završiti, ali sa Serjožom... - mrzovoljno je objašnjavao Apostol - tog momka interesuju druge stvari... - A Ahil, tetka, kakav je on student? - upita on neočekivano. Tetka Risa podiže glavu, malčice se zamisli i neodređeno odgovori: - Guramo nekako.

Pokaja se što ih išta upita, mogli su oni i nešto drugo odgovoriti: njemu je bilo važno da se pred majkom ne ćuti.

- Ovoga puta ćeš imati više sreće u poslu - reče Apostol i diže čašu sa vinom. Prilagodio se belom miru Varkute, umesto zelenog mira Debra, pomisli Alekso. I još ulovi jednu daleku, lutajuću misao: jesam li ja nekada živeo ovde?

Za tren ga Katerina uhvati za ruku i naredi svom mužu: -Ti ne smeš piti! - Apostol, mračnog lica, liznu samo vino i ostavi čašu podalje od sebe.

- Možda ću raditi u REK Bitola - reče Alekso odlučnim glasom. - Imam tamo prijatelja... - umuknu. Vide kako se sve glave okrenuše prema njemu sem Mitrove. Posle izvesne pauze reče: - Još ujutro odlazim u Bitolj.

Mitar baci kašiku u tanjir i izide, ostavljajući da se svi za trpezom osećaju kao da su se prvi put našli na okupu. Teško uzdahnuvši, majka ostavi stvari u kuhinji i pođe za sinom, praćena očima Belomorovih. Alekso oseti Jaglikinu cipelu među nogama i uplaši se onoga što mu ona šapnu: -... ni kašike vam ne zveckaju kada ste svi na okupu, šta sam ti govorila mili... Uludo ode od mene, kopile jedno...

Teško se penjući stepeništem, kao da joj je Ber vezan za jednu nogu, Mita nađe trećeg sina u novogradnji, u praznoj sobi, kako stoji pored prozora i tupo gleda u sivotamni dan.

- Odavno sam želeo da svima vama kažem da ovo mesto hvataju magluštine! - požali se Mitar i oseti majčine ruke oko svojih ramena.

- Ti ne smeš tako da misliš! Samo ti ne! Ruke su joj se tresle na njegovim ramenima. Glas joj je bio odlučan kao kada sekira udara u drvo. - Oporavićeš se, sine, oporavićeš se. Magle su danas - sutra ih nema!

Uhvati ga za obe ruke, zarivajući mu nokte u kožu, i povuče ga ka sofri Belomorovih, tamo u drugom delu barake.

Izlazeći iz prazne prostorije, koja je trebalo da bude puna da je ovde bila Katina, Mitar nije bio načisto je li kroz prozor primetio plavo nebo i je li mu povetarac doneo još jednom reči izgovorene na Dešatu dok je grlio Katinu: još uvek nije iščupao vredni stih iz ovog svog zabačenog kraja.

---

¹ sirka - vodka, plod sitan, podseća na urmu.

² Hvala ti

³ Stoj! Ko ste vi?

⁴ Madžir - doseljenik (Urfc) iz Maloazijskog dela.

⁵ Burantades: pripadnici monarhofaštističkih formacija, posprdan naziv.

⁶ Gde ma Grka, tamo je Grčka.

⁷ avga-jaje

⁸ Torbeš - poturčeni Makedonac